SREEMATH ANDHRA VALMIKI

RAMAYANAMU

ANDHRA VALMIKI
VASUDASA SWAMY

A LITERAL METRICAL TRANSLATION OF
VALMIKI'S SANSKRIT RAMAYANAM

by

VAVILICOLANU SUBBA ROW
alias VASUDASA SWAMY
late Telugu Pandit, Presidency College, Madras.

AND THE AUTHOR OF

Sree Kumarabhyudayam, Sree Kausalya Parinayam.
Bhagavad Gita (Dwipada), Sree Krishna Leelamrithamu,
Krishnavatara Thathwamu, Subhadra Vijaya Natakamu,
& c., & c., & c.,

WITH AUTHOR'S OWN COMMENTARY.

CALLED

MANDARAM

PUBLISHED BY

Sree Kodanda Rama Sevaka Dharma Samajam,

ANGALAKUDURU - TENALI.

(ALL RIGHTS RESERVED)

ARANYA KANDAMU

శ్రీరస్తు

శ్రీమదాంధ్ర వాల్మీకి రామాయణ

విషయసూచిక

అరణ్యకాండము.

సర్గసంఖ్య	పుట సంఖ్య
1. మందరవ్యాఖ్యానారంభము	1
శ్రీరాముఁడు దండకారణ్యముఁ జొచ్చుట	4
మునులు తమ్ము రక్షింప శ్రీరామునిఁ బ్రార్థించుట	11
న్యాస వివరణము	13
రాజలక్షణము—మారుతాది వ్రతవివరణము	18
భగవద్దేశవాసము తరుణోపాయ మనుట భగవదనుగ్రహమే రక్షణోపాయ మనుట	21
సిద్ధసాధన వివరణము	27
2. విరాధుండు సీత నెత్తికొని పోవుట	28
రాజ్యశ్రీహరణముకంటె సీతాహరణ మెక్కువ దుఃఖము కలిగించె ననుటచే రాజ్యహరణము కొంచెమైన దుఃఖము కలిగించెఁ గదా ?	
అయోధ్యాకాండమందుఁ దనవలనఁ బరులకుఁ గలిగిన దుఃఖమునకై తాను దుఃఖించెను గాని రాజ్యము పోయెనని దుఃఖింప లేదని చెప్పఁబడెనే అది యెట్లు ?	
ఆపదలందు ధైర్యము సజ్జనలక్షణమని నీతిశాస్త్రముండ శ్రీరామచంద్రమూర్తి యేల యేడ్చెను ?	36
కైక విషయమందు మువ్వురు ప్రసన్నులుగారు. నిష్ఠురములాడుచుండినవారే. ఏల ?	38
3. రామలక్ష్మణులు విరాధుని వధించుట	41
4. విరాధుఁడు లక్ష్మీభక్తు డనుటను గుఱించి విరాధుఁడు శ్రీరామున దనశాప విధంబు నెఱిఁగించుట	45
5. సీతారామలక్ష్మణులు శరభంగాశ్రమమునకుఁ బోవుట	52
శరభంగుఁడు శ్రీరామునితో నింద్రుని రాకకుఁ గారణంబుఁ జెప్పుట	56
వానప్రస్థుఁడు తానై శరీరము విడుచుట యాత్మహత్యగాదు— అనుటను గుఱించి	60
అర్చిరాది మార్గ వివరణము	61

అరణ్యకాండము

సర్గసంఖ్య — పుట సంఖ్య

6. మునీంద్రులు శ్రీరామునితోఁ దమ కష్టంబులు దెల్పి శరణుఁ జొచ్చుట 63
వైఖానస శబ్ద విచారము 64
అనన్యత్వ వివరణము 72
శ్రీరాముఁడు మునుల కభయం బొసంగుట 73
శ్రీరామ వనవాసమున కాశ్రితరక్షణము ముఖ్యకారణమా? పితృవాక్య
పాలనమా ? 74
7. శ్రీరాముఁడు సుతీక్ష్ణాశ్రమంబుఁ జేరుట 77
మానస స్నాన మహిమ 77
8. భగవదారాధన విభవము 82
9. సీతాదేవి శ్రీరామునకు హితోపదేశము సేయుట 88
సీత శ్రీరామునకు శస్త్రసాంగత్య దోషమును దెలుపు నితిహాసముఁ
జెప్పుట 94
10. శ్రీరాముఁడు సీతకు నార్తరక్షణము పరమ ధర్మంబని చెప్పుట 101
11. ప్రణవార్థ విచారము 111
మాండకర్ణి వృత్తాంతము ధర్మభృతుఁడు శ్రీరామునకుఁ దెలుపుట 118
శ్రీరాముఁ డగస్త్యాశ్రమంబునకుఁ బోవ సుతీక్ష్ణునిచే ననుజ్ఞ గొనుట 123
భగవత్పూజకుఁ బనికివచ్చు పుష్పాదుల వివరణము 125
శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునకు వాతాపీల్వలుల చరిత్రఁ జెప్పుట 127
శ్రీరాముఁ డగస్త్యాశ్రమముఁ జూచుట 132
12. శ్రీరాముఁ డగస్త్యునకుఁ దనరాకఁ దెలుప లక్ష్మణుఁ బంపుట 136
శ్రీ సీతారామలక్ష్మణు లగస్త్యాశ్రమంబులోనికిఁ బోవుట 137
అగస్త్యాశ్రమములోని బ్రహ్మాదిస్థాన విషయిక చర్చ 139
సీతారామలక్ష్మణు లగస్త్యు దర్శించుట 141
అతిథిపూజా విచారము 142
అగస్త్యుఁడు శ్రీరామునకు వైష్ణవాయుధంబులు సమర్పించుట 146
13. అగస్త్యుఁడు శ్రీరామునితో సల్లాపంబు లాడుట 147

అరణ్యకాండము

సర్గసంఖ్య		పుట సంఖ్య
14.	శ్రీరాముఁడు జటాయువుం జూచుట	154
15.	సీతారామలక్ష్మణులు పంచవటిఁ బ్రవేశించుట	159
	లక్ష్మణుఁడు పంచవటిఁ బర్ణశాల నిర్మించుట	166
	పంచవటి	168
16.	లక్ష్మణుఁడు హేమంతఋతువు వర్ణించి యన్నకుఁ జెప్పుట	170
17.	శూర్పణఖ శ్రీరామునిఁ జూచుట	186
	శ్రీరాముఁడు శూర్పణఖకుఁ దన వృత్తాంతముఁ జెప్పుట	190
	శూర్పణఖ శ్రీరాముని మోహించుట	192
18.	లక్ష్మణుఁడు శూర్పణఖ ముక్కు సెవులు గోయుట	201
19.	ఖరుఁడు శూర్పణఖ వికృతవేషమును జూచి కోపించుట	203
	శూర్పణఖ ఖరునకు సీతారామలక్ష్మణుల వృత్తాంతముఁ జెప్పుట	205
	ఖరుండు పదునల్వురు రాక్షసుల శ్రీరాముని మీఁదికిఁ బంపుట	216
20.	శ్రీరాముఁడు పదునల్వురు రాక్షసులఁ జంపుట	219
21.	శూర్పణఖ ఖరుని రాముని మీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవఁ బ్రేరేపించుట	223
22.	ఖరుఁడు సేనతోడ శ్రీరామునిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవుట	225
23.	ఖరునకు దుశ్శకునంబు లగుట	230
24.	రాముఁడు లక్ష్మణునకు యుద్ధశకునంబులఁ జూపుట	235
	శ్రీరాముఁడు సీతాలక్ష్మణుల గుహనుండఁ బనిచి యుద్ధసన్నద్ధుఁడగుట	237
	ఖరసైన్యము రామునిం జూచుట	242
25.	ఖరుఁడు సేనతోడ శ్రీరాముఁ దాఁకుట	244
	శ్రీరాముఁడు ఖరుసేనను నుఱుమాడుట	246
26.	దూషణుఁడు శ్రీరామునితో యుద్ధముఁజేసి చచ్చుట	253
	కాలకార్ముకాది సేనాపతులు పన్నిద్దఱు శ్రీరామునిచేఁ జచ్చుట	256

అరణ్యకాండము

సర్గసంఖ్య		పుట సంఖ్య
27.	త్రిశిరుండు శ్రీరామునితోఁ బోరి చచ్చుట	258
28.	ఖరుఁడు శ్రీరామునితో రణం బొనర్చుట	261
	ఖరుఁడు శ్రీరామ కవచంబు భేదించుట	264
29.	ఖరుని శ్రీరాముఁడు నిందించుట	266
30.	ఖరుఁడు శ్రీరాముచే హతుం డగుట	278
	మహర్షులు శ్రీరామునిఁ బ్రశంసించుట	280
	సీతాలక్ష్మణులు శ్రీరాముఁ జేరవచ్చుట	282
31.	అకంపనుఁడు రావణునకు ఖరాది వృత్తాంతముఁ జెప్పుట	288
	అకంపనుఁడు రావణునకు శ్రీరామ పరాక్రమంబు వర్ణించి జెప్పుట	292
	అకంపనుఁడు రావణునితో సీతాపహరణము శ్రీరామ వధోపాయంబుగఁ జెప్పుట	300
	రావణుఁడు మారీచుం జూడబోవుట	309
	మారీచుఁడు రావణునకు శ్రీరామునితోడి విరోధంబు వలదని చెప్పుట	310
32.	శూర్పణఖ లంక కేగి రావణుఁ జూచుట	314
33.	శూర్పణఖ రావణు నిందించుట	320
34.	శూర్పణఖ రావణుతో శ్రీరాముని వర్ణించి చెప్పుట	329
	శూర్పణఖ రావణుతో సీతను వర్ణించి చెప్పుట	331
35.	రావణుఁడు రహస్యంబుగ మారీచాశ్రమంబునకు బోవుట	336
36.	రావణుఁడు మారీచుతో జనస్థాన వృత్తాంతముఁ జెప్పుట	344
	రావణుఁడు మారీచుని దోడుపడ వేఁడుట	348
37.	మారీచుఁడు రావణునకు శ్రీరాముని బలపరాక్రమములు దెల్పుట	350
38.	మారీచుఁడు రావణుతో శ్రీరాముచేఁ దానుబడిన పాట్లు దెలుపుట	357
39.	మారీచుఁడు రావణుతోఁ దాను రాముని బారినుండి తప్పించుకొన్న విధముఁ దెలుపుట	364

అరణ్యకాండము

వర్గసంఖ్య — పుట సంఖ్య

40. రావణుఁడు మారీచునిఁ బరుషంబు లాడి బలాత్కరించి తోడుపడ నంగీకరింపఁ జేయుట 370
41. మారీచుఁడు రావణు నిందించుట 375
42. రావణ మారీచులు పంచవటికిఁ బ్రయాణమగుట 380
మారీచుఁడు మాయామృగంబగుట 382
43. జానకి మాయామృగంబును జూచుట 384
సీత మాయామృగంబును బట్టి తెమ్మని కోరుట 386
శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునకు సమాధానముఁ జెప్పుట 389
శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణుతో మారీచు మాయయేని మాయామృగం బవశ్యవధ్యం బని చెప్పుట 392
44. శ్రీరాముఁడు మాయామృగమువెంటఁ బోవుట 397
శ్రీరాముని బాణముచే మారీచుఁడు 'హా లక్ష్మణా' యని యఱచి చచ్చుట 400
45. సీత లక్ష్మణుని రామునకు సహాయుండుగఁ బొమ్మనుట 405
సీత లక్ష్మణునిఁ గోపించి పలుకుట 406
లక్ష్మణుఁడు సీతకు సమాధానముఁ జెప్పుట 408
సీత లక్ష్మణుని నిష్ఠురంబులు పలుకుట 410
లక్ష్మణుఁడు సీతపై గోపించి రాము నొద్దకుఁ బోవుట 413
46. రావణుఁడు యతివేషము ధరించుట 418
సన్న్యాసి వేషాదులగుఱించి 419
రావణుఁడు యతివేషంబున సీతయొద్దకు వచ్చుట 423
సీత యతివేషంబున నున్న రావణు సత్కరించుట 429
47. సీత మాయాయతికిఁ దన వృత్తాంతముఁ జెప్పుట 434
రావణుఁడు సీతకుఁ దన వృత్తాంతంబు జెప్పి యామెను దురుక్తు లాడుట 441

అరణ్యకాండము

సర్గసంఖ్య		పుట సంఖ్య
	సీత రావణు నిష్ఠురంబులు పలుకుట	443
48.	సీతకు రావణుఁడు తన స్వరూపముఁ జూపి భయోక్తు లాడుట	451
	సీత రావణు నిందించుట	458
49.	రావణుఁడు సీతను బలాత్కారముగ నెత్తికొనిపోవుట	461
	సీత రామలక్ష్మణులఁ బేర్కొని యేడ్చుట	468
	సీత జటాయువుం జూచి వలవించుట	472
50.	జటాయువు రావణుని దూషించుట	474
51.	జటాయు రావణుల యుద్ధము	482
	రావణుని జటాయువు పరుషోక్తు లాడుట	486
	రావణుఁడు జటాయువు ఱెక్కలు నఱకుట	490
52.	సీత రామలక్ష్మణులఁ గూర్చి యాక్రోశించుట	491
	రావణుఁడు సీత నెత్తుకొని పరువెత్తుట	495
53.	సీత రావణు నిందించుట	502
54.	సీత తన యాభరణంబులు కపులముందట వైచుట	507
	రావణుఁడు సీతతో లంకఁ జొచ్చుట	509
	రావణుఁడు జనస్థానమునకుఁ గాపు పంచుట	511
55.	రావణుఁడు సీతకుఁ దన సౌధంబుఁ జూపుట	513
56.	సీత రావణునిఁ బరుషోక్తు లాడుట	522
	రావణుఁడు సీతమీఁద రాక్షస స్త్రీల కావలియుంచుట	530
57.	రాముఁ డపశకునములఁ గని పరితపించుట	536
	రాముఁడు లక్ష్మణుఁ జూచి సీతఁ దలంచి దుఃఖించుట	538

అరణ్యకాండము

సర్గసంఖ్య	పుట సంఖ్య
58. సర్గము	
59. రాముఁడు లక్ష్మణుని సీతను విడిచి యేల వచ్చితివని యడుగుట	544
రాముఁడు లక్ష్మణుతో నతఁడు సీతను విడిచి వచ్చుట తగనిదని యని చెప్పుట	547
60. రాముఁడు పర్ణశాలలో సీత లేమిఁ గని దుఃఖించుట	550
రాముఁడు సీతను వెదకుట	553
61. లక్ష్మణుఁడు రామునకు సమాధానము జెప్పుట	567
62. రాముఁ డున్మత్తువలె దుఃఖించుచు సీతను రోయుట	570
రాముఁడు లక్ష్మణుని నయోధ్యకుఁ బొమ్మనుట	573
63. రాముని శోకమునుగూర్చి	574
64. అడవిమృగములు రామునకు సీత పోఁబడి సూచించుట	584
రాముఁడు సీతాదేవి భూషణాదుల నేలపైఁ జూచుట	588
రాముఁడు దేవతలపైఁ గోపించి జగత్సంహారముఁ జేయఁ బూనుట	591
65. లక్ష్మణుఁడు శ్రీరాముని శాంతునిఁ జేయుట	597
66. సర్గము.	600
67. రాముఁడు లక్ష్మణు వాక్యంబుల శాంతుఁడై సీతను వెదకుట	607
రామలక్ష్మణులు జటాయువును జూచుట	609
జటాయువు రామునకు సీతాపహరణవృత్తాంతముఁ జెప్పుట	610
జటాయుదుస్థ్సితికి రాముఁడు దుఃఖించుట	611
68. జటాయువు రామునకు సీతా వృత్తాంతము సవిస్తరంబుగఁ జెప్పుట	614
జటాయుమృతికి రాముఁడు శోకించుట	618
రాముఁడు జటాయువున కగ్నిసంస్కారాదులు చేయుట	623
69. లక్ష్మణుఁ డయోముఖిని విరూపఁ జేయుట	626

అరణ్యకాండము

సర్గసంఖ్య		పుట సంఖ్య
	రామలక్ష్మణులు కబంధుని చేఁజిక్కుట	628
70.	రామలక్ష్మణులు కబంధుని బాహువులు నఱకుట	632
	లక్ష్మణుఁడు కబంధునకుఁ దమ వృత్తాంతముఁ జెప్పుట	634
71.	కబంధుఁడు రామలక్ష్మణులకుఁ దన వృత్తాంతముఁ జెప్పుట	635
72.	కబంధుఁడు స్వస్వరూపంబు నొందుట	640
	కబంధుఁడు రామునకుఁ సుగ్రీవునితో మైత్రి చేసికొనఁ జెప్పుట	641
73.	కబంధుఁడు రామునకుఁ బంపా మార్గంబుఁ జెప్పుట	644
	కబంధుఁడు రామునకుఁ బంపాసరస్సు వర్ణించి చెప్పుట	646
	కబంధుఁడు రామునితో శబరికి దర్శన మిమ్మని చెప్పుట	648
74.	రామలక్ష్మణులు శబరిం జూచుట	652
	ఆహారపదార్థ విచారము	653
	శబరి రామలక్ష్మణులకు మతంగాశ్రమమునందలి వింతలు చూపుట	659
	శబరి (భక్తి సంజీవనీ సముద్ధృతము)	662
	అంతేవాసిలక్షణము	681
	గురులక్షణము	692
	దీర్ఘబంధువగు గురువులక్షణము	694
75.	రామలక్ష్మణులు పంపాతీరముఁ జేరుట	695
	అరణ్యకాండాంతపద్యములు	700
	గద్యము	702

శ్రీ రామ సేవ.

శ్రీః

శ్రీ సీతా లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్న హనుమత్సమేత శ్రీరామచన్ద్ర పరబ్రహ్మణేనమః.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః

శ్రీ శారదాయైనమః

శ్రీ హయగ్రీవ ప్రసన్న

శ్రీ మదాంధ్ర వాల్మీకి రామాయణము

సవ్యాఖ్యానము

ఆరణ్యకాండము.

నారాయణ ! కరుణా
ధీనా ! దీనార్తిహరణ•ధీమజ్జన ర
క్షానియమా ! యపవర్గ వి
ధానక్షమ ! యొంటిమిట్ట•దశరథరామా !

మందరము

వ్యాఖ్యానారంభము.

శ్రీరామచంద్ర ప్రభో పాహి పాహి.

సీ. తన పాదభక్తుల తనయునిఁగాఁ జేసెఁ, జెట్లూరి నరసింహ శిష్యుఁ జేసె
దయ దీనిఁ దా నంకితంబుగా గ్రహియించె, జగములఁ దనకీర్తి నెగడఁ జేసె
మందరభారంబు మహిమతో వహియించె, జనితవిషంబును సమయఁ జేసె
వాసుదాసుని దాను వాసుకిగాఁ జేసెఁ బ్రజలందుఁ దనభక్తిఁ బ్రబలఁ జేసెఁ

గీ. దనదు నీ గ్రంథమునకును దానె వ్యాఖ్య
గరిమ వ్రాయించుకొనె వనకాండమునకు
వాసుదాసునిచే దర్భ బ్రహ్మశరము
చేసి యప్రతిహతముగఁ జేసినట్లు॥

తే. గీ. ఆలసించుట నొండె మాంద్యమున నొండె
నించుక యుపేక్షచేసితినేని లెమ్మ
టంచుఁ బేర్వెట్టి లేపెడి యవనితనయ
రామచంద్రుఁడు గలుగ నాకేమి భయము ?

శ్రీ నారాయణ=లక్ష్మీ విశిష్టుఁడవైన నారాయణా! ఇచ్చట నీ నారాయణ శబ్దము ద్వయములోనిది. కేవలనారాయణుఁడైనచో హితబుద్ధిచేనైనను దన యాజ్ఞ నుల్లంఘించి యపరాధులైనవారిని "నక్షమామి" నేను క్షమింపను. "క్షిపామ్యజస్ర మశుభానాసురీష్వేవ యోనిషు" శాశ్వతముగా నసురయోను లందే పడవేసెదను. అని తండ్రియందువలె శిక్షకత్వమేయుండును. ఆయన యామాటలనఁగానే "దివ్యా కారుణ్యరూపయా" యన్నట్లు మూర్తీభవించిన దయయగు శ్రీదేవి ప్రక్కననే యుండి చేతిని బట్టుకొని యేమినాథా! మీరిట్లు లనెదరు. హేయగుణరహితులరు-కల్యాణగుణసహితులరు నగు మీ వాక్కునన నిట్టి కఠినోక్తులు రావచ్చునా? తప్పుచేసినవారి నెల్ల దండింపఁ బూనిన లోకమునఁ దప్పుచేయనివారెవ్వరు ? అందఱిని శిక్షింపఁబూనిన మీరు రక్షించునది యెవరిని? ఎవనియందేమి మేలిగుణమున్నదో అది యాధారము చేసికొని వానిని రక్షింతు నాయని మీరు సద్గుణములను వెదకవలయునుగాని యెవఁడేమి తప్పుచేసెనో యని వెదకి యామాత్రమున వాని దండింపఁబూనరాదు-దండము తమోగుణ భూయిష్ఠునకుఁదగును గాని శుద్ధసత్త్వగుణైక నిష్ఠగలిగి జగద్రక్షాకార్యమే కృత్యముగా నుంచుకొనిన మీకుఁదగినదికాదు. ఇంతకు నీ యపరాధము చేసిన వారెవ్వరు ? నీ బిడ్డలుగారా మీయంశసంభూతులు గారా? అహంస్మరామి - అహం సర్వ భూతేభ్యో దదామి-అహం సర్వపాపేభ్యో మోక్ష యిష్యామి యనిన మీ వాక్యములను స్మరించి రక్షింపుమని సామ్యునిఁజేయును.

కరుణాధీనా=అన్ని గుణము లాయనకు వశములై యాయన సంకల్పము ప్రకారము వర్తించును-కరుణకు మాత్ర మే యాయనవశపడి యదియాడించినట్లు లాడుచుండును-కావున నాయన కరుణ కధీనుండయ్యెను. "ఏవం సంసృతి చక్రస్థే భ్రామ్యమాణే స్వకర్మభిః, జీవే దుఃఖాకులే విష్ణోః, కృపాకాప్యుపజాయతే" ఈవిధముగ సంసార చక్రమందుఁదగులుకొని తన కర్మములచే దిమ్మతిరుగుచు దుఃఖముచేఁ గలవరపడుచున్న జీవులను జూచి విష్ణువునకుఁ గృపకలుగును. ఈవిధముగ జగత్సృష్టికి, రక్షకు, సంహారమునకుఁ గరుణయే కారణము-అంతియకాదు-అటులు

కరుణకు వశుఁడైనవాఁడేమి చేయుననిన-దీనార్తిహరణ=కష్టదశయందుండు వాని బాధను హరించువాఁడా? ఇతరుల దుఃఖమును బోఁగొట్టుట దయచేతనేకదా, బాధవచ్చినపిమ్మట దీనులేడ్చిన నపుడు రక్షించుటనేగాని నిజముగా దయగలవాఁడైనచో బాధరాకయుండఁజేయుట యుత్తమపక్షము గదా. అట్లులు చేయును-ధీమజ్జన రక్షానియమః=బుద్ధిమంతుల రక్షించు నియమము గలవాఁడా-తన కనుకూలముగ వర్తించు వారికి నాపదరాకుండఁ గాపాడును. తక్కినవారు మొఱబెట్టినపుడు కాపాడును ఆయన యేమి మేలుచేయును-ఎట్లు కాపాడునందురా? అపవర్గ విధానక్షమః=మోక్షమిచ్చుటయందు శక్తిగలవాఁడా! మరల జనన మరణములకు వచ్చి సంసారములో పడి పరితపింపకుండునట్లు మోక్షమిచ్చును. ఇంతటిమేలు చేయువాఁడు మఱి యెవ్వఁడు లేఁడుగదా ఇంతకంటె మేలులేదుగదా. నేనాయన నాశ్రయించినఁగదా మోక్షమిచ్చును-ఎక్కడనో మనకు గోచరుఁడుగాక వైకుంఠములోను బాలసముద్రములో నుండువానిని నేనెట్లు లాశ్రయింపఁగలను ప్రజలయందనురాగము కలవాఁడైనచో వారికి సులభసాధ్యుఁడుగా నుండవలయును గాని యెక్కడనో గహనప్రదేశమునఁ గానరాకయుండి మీరిక్కడికి రండనిన నెవరుపోఁగలరు? దయగలవాని లక్షణమిదియా యనరాదు. ఒంటిమిట్ట దశరథ రామః=భక్తులకు సులభుఁడై కనులకు గోచరించుచు, నొంటిమిట్టయందు దశరథరాముఁడై సాక్షాత్కరించియున్నాఁడు. ఇంతకంటెను సౌలభ్య మెందుఁ గలదు. దశరథరామః=దశరథుని కుమారుఁడవైన రామా యని షష్ఠ్యంతపదలోపి సమానముగనైనఁ జెప్పవచ్చును. దశరథునియొక్క రాముఁడని శేషషష్ఠియైనఁ జెప్పవచ్చును. ఇచట శేషషష్ఠి పితృపుత్ర భావరూప సంబంధార్థకము లేక దశరథునకు రామః ఆనందకరుఁడాయని యైన జెప్పవచ్చును. రథశబ్దమునకు దేహమనియు నర్థముకలదు. "రథః పౌరుష దేహయోః" త్రికాండశేషము. "ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవచ" భ.గీ. "రథస్థం కేశవందృష్ట్వా పునర్జన్మ నవిద్యతే" ఇత్యాది ప్రయోగములవలన రథమనఁగా దేహము. మత్స్యకూర్మాది దశవిధదేహములుగల రామా యని యర్థము. దశరథ=పక్షివాహనుఁడా. ఈ యర్థము బాలకాండమందు వ్రాయఁబడెను. కావున గరుడవాహనుఁడవైన రామా యని యర్థము. కావున నొంటిమిట్టయందు వేంచేసియుండు రాముఁడే గరుడవాహనుఁడనియు, దశరూపధారియనియు శ్రీమన్నారాయణుఁడనియు గ్రాహ్యము. ఇట్టి యో శ్రీరామచంద్రమూర్తీ! నీ వరణ్యమునఁ జేసినచర్య వివరించెదను వినుము.

కరుణాధీనా యనునది నాశ్రితరక్షణార్థము పితృవాక్యము నెపముగాఁగొని యరణ్యమునకు వచ్చుట తెలుపును. "పనిగొని యాత్మకార్యముగఁ బాపులనెల్ల నడంచి మీకు శోభన మొసగూర్ప సజ్జనకు వాక్యముసాకుగ నేను వచ్చితి-(వ.౮౮) అను రామచంద్రుని వాక్యమే యీ యర్థమును దెలుపుచున్నది. "శక్తోపి

రాఘవ స్తస్మై, రాజ్యం సంత్యజ్యధర్మతః। దశగ్రీవవధార్థాయ పితుర్వచన హేతునా. అను పాద్మవాక్యము దీనిని బలపఱుచుచున్నది.

దీనార్తిహరణ=ఇది "రమ్మవిగో రాఘవ కనుఁగొమ్ము వనంబునను నసుర కోటులచే నా, శమ్మునుగన్న మునీంద్రచయమ్ముల దేహము లెమ్ము"లను దానినిసూచించుచున్నది. ప.౮౩. ధీమజ్జనరక్షానియమా ఇది రామచంద్రమూర్తి శరభంగాశ్రమవాసులయెడఁజేసిన ప్రతిజ్ఞయు ఆ విషయమున సీతాదేవి చెప్పిన కొన్ని వాక్యములకు రామచంద్రమూర్తి ప్రత్యుత్తర మిచ్చుటయుసూచించును. అపవర్గ....క్షమ=ఇది జటాయువునకు మోక్షమిచ్చిన విషయముఁ దెలుపును.

—• శ్రీరాముఁడు దండకారణ్యముఁ జొచ్చుట. •—

ఉ. ధీరుఁడు రామభూవరుఁడు•తీవ్రపరాక్రమశాలి చొచ్చి దు
ష్ప్రాకారమహావనిన్, బహుళ•ఘోరమృగావిలదండ కాటవిన్,
హారివిహారి తాపసజ•నాశ్రమమండల, మందుఁ గాంచె నా
నారమణీయభూమిరుహ•సవ్యము భవ్యము భూతసేవ్యమున్. ౨

అవతారిక :— పూర్వకాండమున జగజ్జన్మాదికారణుండును, వేదాంత వేద్యుండును పరబ్రహ్మమగు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నవిద్యాదోషగంధశూన్యతయు, ఆనందపరిపూర్తియు, సర్వాంతర్యామిత్వము, అత్యుత్తమ ధర్మప్రవర్తకత్వమునను నిట్టివంటి యనేకగుణములు చెప్పఁబడెను. ఈ కాండమున సజ్జనరక్షణమనెడిధర్మము చెప్పఁబడును. పరిత్రాణాయ సాధూనాన్మను నవతార ప్రథమ ప్రయోజనమిందుఁ జెప్పఁబడును. సజ్జన సంరక్షణ మీకాండమందలి సారాంశమగుట నది మొదటిపద్యముననే చెప్పఁబడెను.

అయోధ్యకాండమందు సామాన్యలౌకిక ధర్మములు పుత్రధర్మము రాజధర్మము- భ్రాతృధర్మము - మిత్రధర్మము సత్యధర్మనిష్ఠ లోనైనవి చెప్పఁబడెను.ఇందు విశేషధర్మములుచెప్పఁబడును.

శ్రీమద్రామాయణమందు శ్రీ సీతారామలక్ష్మణులు ముఖ్యులు. తక్కినవారు సందర్భానుసారముగ వచ్చినవారు. ఈ మువ్వుర సంబంధము చిదచిదీశ్వరుల సంబంధమును దెలుపుచున్నది. ప్రకృతి కధిష్ఠానదేవత లక్ష్మి-సీత-ఈమె చైతన్య స్వరూపిణి-ప్రకృతి బద్ధాత్మస్థానమున నీమె చెప్పఁబడెను. లక్ష్మణుఁడు ప్రకృతి సంసర్గములేని జీవుఁడు. కావుననే యీయన భార్యతోడి జంజాటములేనివాఁడుగాఁ జెప్పఁబడెను. శ్రీరాముఁడీశ్వరుఁడు. ప్రకృతిబద్ధజీవుఁడు శుద్ధజీవుఁడిరువురు నీశ్వరునాశ్రయించి యీయనకు శేషభూతులై యుండువారే. ఈ తత్త్వము తెలిసినవాఁడు ముక్తుఁడగునని భగవద్గీతయందుఁ బదునైదవ యధ్యాయమునఁ జెప్పఁబడెను.

ద్వావిమౌపురుషౌ లోకే క్షరశ్చాక్షర ఏవచ
క్షరః సర్వాణి భూతాని, కూటస్థోక్షర ఉచ్యతే.

ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః, పరమాత్మే త్యుదాహృతః
యోలోకత్రయమావిశ్య బిభ ర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః
తస్మాత్ క్షరమతీతోహ, మక్షరాదపిచో త్తమః
అతోస్మి లోకే వేదేచ, ప్రథితః పురుషో త్తమః
యోమామేవ మసంమూఢో జానాతి పురుషోత్తమమ్
ససర్వవిద్భజతిమాం సర్వభావేన భారత.
ఇతిగుహ్యతమం శాస్త్ర మిదముక్తం మయానఘ
ఏతద్బుద్ధ్వాబుద్ధిమాన్ స్యాత్, కృతకృత్యశ్చభారత॥

అర్థము

క్షరుఁడక్షరుఁడని యిరువురు పురుషులు లోకమునఁ బ్రసిద్ధులు. అందు క్షరుఁడనువాఁడు అచిత్తు (ప్రకృతి) సాంగత్యము నొందిన బద్ధజీవుఁడు. ఈయచిత్తు సంసర్గములేనిజీవుఁడు ముక్తుఁడు-నిత్యుఁడు-రెండవవాఁడు-ఈ యిరువురకంటె నుత్తమపురుషుఁడు మఱియొకఁడు గలఁడు - అతఁడవ్యయుఁడు-ఆయనయే ప్రకృతినిఁ బ్రకృతి బద్ధజీవునిఁ బ్రకృతి ముక్తజీవుని భరించువాఁడు.

నేను మీఁదఁజెప్పిన క్షరాక్షరముల రెంటికంటె నుత్తముఁడను గావున లోకములందు వేదములందు నేను బురుషో త్తముఁడని ప్రసిద్ధిచెందితిని.

• ఎవఁడంతయు నొకటియేయని ప్రమాదపడక నన్నిట్టివానిఁగాఁ దెలిసికొనుచున్నాఁడో వాఁడు సర్వము తెలిసినవాఁడై నన్నన్నివిధముల భజించును.

ఇది మిక్కిలి రహస్యమైనశాస్త్రము-నీకుఁజెప్పితిని - దీనిఁదెలిసికొనిన బుద్ధిమంతుఁడు కృతకృత్యుఁడు.

శ్రీమద్రామాయణ మీముమ్మర సంబంధమునే యాదినుండి యంత్యమువఱకు బోధించుచున్నది. ఈ విషయము మనస్సునందుంచుకొనక రామాయణము చదువువాఁడు అఖ్యాయిక చదువువాఁడే. ఇందు సీతాలక్ష్మణులకు శ్రీరామచంద్రమూర్తియందుఁగల ప్రేమ భక్తులు, బాలకాండమున సామాన్యముగ సూక్ష్మముగ వర్ణింపఁబడెను.

(చూ. వ. బాల. ౫-౨౩-౫౩-౨-౫౩౪-౧౩౬౫-౧౩౬౬-౧౩౬౮-౧౩౬౭)

ఆవల నయోధ్యాకాండమందుఁ దమ సర్వసౌఖ్యములు వదలుకొని శ్రీరామచంద్రమూర్తి వెంటఁబోవుటయేగాక నీ కైంకర్యములేక నే నుండఁజాలనని లక్ష్మణుఁడు, నిన్ను విడనాడి నే నుండఁజాలనని సీత చెప్పుటచే ఆ ప్రేమభక్తులు విశేషించి చెప్పఁబడెను.

(చూ. అయో. ౪౯౦-౪౯౧-౭-౨౪-౭౩౧-౭౪౪-౭౪౩-౭౭౬-౭౭౪-౧౪-౨౬.

ఆరణ్యకాండమందుఁ గబంధుఁడు రామలక్ష్మణులఁ బట్టుకొన్నప్పుడు నన్ను, వీనికిఁ దిననిచ్చి, వాఁడు నన్నుఁదినులోపల నీవు తప్పించుకొని పొమ్మని రామప్రాణరక్షణార్థము తన ప్రాణము లక్ష్మణుఁ డియ్యఁబూనుటయు (౧౧౯౧ ప.) సీతాదేవి తానొంటిగనుండియు స్త్రీయయ్యు భయములేక కామము లేక రాముని భూషించి రావణుని దూషించుటయు (ప. ౭౦౧) వారి భక్తి ప్రేమలు విశేషముగఁ దెలుపుచున్నవి.

ధీరుఁడు=ధైర్యశాలి-ఘాతుక మృగములతోనిండి రాక్షసభూయిష్ఠమైన ఘోరారణ్యముఁ బ్రవేశించుచున్నను భయపడనివాఁడు. ఆపదలందును మనసు చలింపనిగుణము ధైర్యము-ఈ ధైర్యమునకుఁ గారణ మేమనిన.-భూవరుఁడగుటయే=రాజగుటయే రాజులకు ధైర్యము ప్రథమగుణము-ఉత్తరకుమారునివంటి పిఱికిపందలు లేరాయందురేమో-తీవ్ర పరాక్రమశాలియగుటయే-తీవ్ర = తీక్ష్ణమైన-పరాక్రమశాలి=ఎట్టి విరోధులనైన నాక్రమించు తీక్ష్ణమైన శౌర్యాదులచేఁ బ్రకాశించువాఁడు దుష్ప్రాకారమహాటవిన్=ఇటువంటి వానికిని మిక్కిలి క్రూరమని తోఁచునట్టి పెద్దయడవిని-క్రూరమగునడవి యనఁగాఁ గ్రూరమృగములచేతను గ్రూరరాక్షసులచేతను నిండినదనిభావము-బహుళ ఘోరమృగావిల = మిగుల భయంకరమైన యడవిమృగములచేఁగలఁత నొందినదియగు దండకాటవిన్ = దండకయను పేరుగల యడవియందు-సప్తమ్యర్థమున ద్వితీయ-హారి విహారి=మనోహరమగు సంచారముగలవాఁడు - ఇంత ఘోరారణ్యమందుఁదిరుగుచున్నను నది యాయన కుద్యానవనమందు సంచరించుట వలె మనోహరమైయుండునేకాని వికటముగనుండలేదు-చొచ్చి=ప్రవేశించి- అందు = ఆ యరణ్యమందు. తాపసజనాశ్రమమండలము=తపస్సుచేసికొను వారి యాశ్రమప్రదేశము-కాంచెన్=చూచెను-అది యెట్టులున్న దనిన-నానా=పలువిధములైన, రమణీయ=అందమైన, భూమిరుహ=చెట్లచే-నవ్యము = సుందరమైనది-భవ్యము = శుభకరమైనది-భూతసేవ్యమున్=సమస్తభూతములచేతను సేవింపఁబడయోగ్యమైనది-ఇట్లనుటచే సహజవిరోధములుగల జంతువులును దమవైరము మానుకొని స్నేహభావముచేఁగలసిమెలసి తిరుగుచున్నవని భావము- (౩) మృగములందు మైత్రిగానవచ్చునుగానియంతకంటెఁ గ్రూరులగు రాక్షసులున్నవారుగదా యనిన వారును ఆశ్రమము పొలిమేరలోఁగా రాఁజాలరు-అదివిడిచి యావలఁబోయిననే బాధింతురు-కావున రాక్షసులకు భయపడువారుకూడ నిర్భయముగానందు వసింపవచ్చునని భావము-అటుగాక యాశ్రమములోనికి వారు రాఁగలిగియుండిన ఋషి-ముని-యని పేరులే లేకపోయియుండవలెను - మండలము=ఆశ్రమముల సమూహము-చక్రవాళంతు మండలమ్మని నిఘంటువు-దండక=దండుఁడనురాజు శుక్రాచార్యుని కూఁతును బలాత్కారముగఁ జెఱచిన కారణముచే జనస్థానమందుఁదప్ప నతని రాష్ట్రముపై మట్టివాన గురియునట్లు

శుక్రుఁడు శపించెను-అట్టి పాడుపడినభూమి యతనిపేర దండకారణ్యమయ్యెను-ఈ విషయ ముత్తరరామాయణమునఁ జెప్పఁబడెను- చూ. వ. ౧౩౪౯.

తా త్ప ర్య ము.

తీవ్రపరాక్రమముగలవాఁడును ధీరుఁడునగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి మిక్కిలి భయంకరములయిన మెకములచేఁ గలఁత నొందియు మిగులఁ గ్రూరమగు దండకాటవిలోఁ బ్రవేశించియందునానావిధములై ససుందరములగువృక్షములచే నందమైశుభమై భూతసేవ్యమైన మునీంద్రుల యాశ్రమసమూహమునుజూచెను.

కం. చీరకుశ వ్యాప్తంబై, సారాగమకాంతిపూర • సంపద మింటన్
భూరిద్యుతిదుర్దర్శనం, బౌ రవిమండలముభాతి • నమరెడుదానిన్. ౩

చీరకుశవ్యాప్తంబై=ఉడికియూరవేసిన నారచీరలచేతను యజ్ఞమునకై తెచ్చిన దర్భలచేతను వ్యాపించినదై-సారాగమ=సారవంతములైన వేదాధ్యయనముచేఁగలిగిన, కాంతి=బ్రహ్మవర్చస్సుయొక్క-పూర=ప్రవాహముయొక్క సంపదన్=అతిశయముచే, భూరిద్యుతి=అధికమైనకాంతిచే; దుర్దర్శంబు=చూడరానిది-రవిమండలముభాతి =సూర్యమండలమువలె-అమరెడుదానిన్ = ఒప్పుచున్న దానిని-ఋషులసమూహమునకు సూర్యమండలమునకుబ్రహ్మతేజస్సునకు సూర్యరశ్మికినుపమానోపమేయములు - ఇరువుర తేజస్సునకు వేదోక్తతపస్సే కారణము.

భూరిద్యుతి దుర్దర్శంబౌరవిమండల మనుటచే నిది గ్రీష్మర్తువని యేర్పడుచున్నది కావున నిది కార్తీకమాసమను తిలకవ్యాఖ్యానము సందేహింపఁదగినదే-చెప్పవలసినదానిని బ్రత్యక్షముగాఁ జెప్పక మఱియొకవిధముగాఁజెప్పుట వాల్మీకిశైలియైయున్నది- లంకలో హనుమంతుఁడున్నప్పుడు సూర్యోదయము మఱికొన్ని చోటుల నిట్లేచెప్పియున్నాఁడు.

సూర్యుఁడు దర్శింపరాకుండుట మధ్యాహ్నమందేకదా-ఉదయాస్తమయముల సూర్యునకు మందేహాది రాక్షసబాధగలదు కాని మధ్యాహ్న సూర్యునకు వారిబాధయెట్లులేదో యట్లేయాశ్రమవాసులకు రాక్షసబాధ లేదని భావము.

అడవి కావున సారాగమ=సారవంతములైన చెట్లయొక్క యనియర్థము చెప్పవచ్చునుగాని యుపమానోపమేయములకుఁ బోలిక లేకపోవును.

తా త్ప ర్య ము.

నారచీరలచేతను దర్భలచేతను వ్యాపించినదై సారవంతములైన వేదాధ్యయనములచేఁగలిగిన బ్రహ్మవర్చస్సంపదచే నొప్పి మిగులగాంతిచే దుర్దర్శమగు సూర్యమండలమువలె నొప్పుచున్నదానిని.

సీ. నానామృగకీర్ణ • మైనవ్యవిష్కర, కాంతమై యప్సరః • కంజముఖుల
యాటలఁ బాటల • నర్చావిధంబుల, హర్షదం బై విశా • లాగ్నిశరణ

ములచేత స్రుగ్భాండ•ములచేతఁ గృష్ణాజి,నములచే దర్భసం•తతులచేత
నొప్పారి సమిధల•నుదకకుంభంబుల, ఫలమూలతతుల రా•జిలుచు స్వాదు
తే. ఫలసమావృతవన్యస•ల్లలితభూరి, ధారణీరుహవారసం•భార మగుచు
హోమబలిసత్కృతంబయి•యుదితవేద, నాదమయినీరజోజ్జ్వలనళినియగుచు.

నానామృగాకీర్ణమై=భూతసేవ్యమనసది వివరింపఁబడుచున్నది-నానా=అనేకములగు-మృగ=జంతువులచే, ఆకీర్ణము=వ్యాపించినది-నవ్య=క్రొత్తక్రొత్తలగు-విష్కిర=పక్షులచే-శాంతము=మనోహరమైనది - అప్సరః కంజముఖుల = అప్సరసలనెడి స్త్రీల యొక్క - ఆటలన్=క్రీడలచేతను - పాటలన్=గానముల చేతను-అర్చావిధులన్=పూజలచేతను-హర్షదము = సంతోషమునిచ్చునది - ఒక ఋషినాకున్న మఱియొక ఋషి యతఁడుగాకుండిన వేఱొక ఋషి విడువక యజ్ఞముచేయుటచే దానికై యాహ్వానింపఁబడి వచ్చినదేవతలవెంట దేవతాస్త్రీలు వచ్చియాటలచేతను పాటలచేతను వారికి సంతోషము గలిగించుచుండిరని భావము-విశాల = వెడలుపైన; అగ్నిశరణములచేత = అగ్నిగృహములచే - అగ్నులుసర్వదాకాపాడఁ బడవలసినవిశావున వానికై వేఱుగదు లేర్పాటుచేసియుంచఁబడును-స్రుక్భాండములచేతన్-స్రుక్కులు=హోమసమయముల నేతిని నగ్నిలో హోమముచేయుటకై యుపయోగించు కొయ్యగిన్నెలు-భాండము = పాత్ర=స్రువము="పాత్రం స్రువాదికమ్" అని యమరుఁడు-ధ్రువ-ఉపభృత్తు-జుహూ. ఇవి స్రుక్కులందు భేదములు-కృష్ణాజినములచే = జింకచర్మములచే-దర్భసంతతులచే=దర్భసమూహములచే, సమిధలన్=కొయ్యపుల్లలచే.

పలాశము=మోదుగు-ఖదిరము=చండ్ర, అశ్వత్థము=రావి-ఉదుంబరము=మేడి-అత్తి-వికంకతరు=పుల్లవెలగ-బిల్వ=మారేడు-శమి=జమ్మి - అర్కము = జిల్లేడు-వేతసము, ప్రబ్బలి-అపామార్గము=ఉత్తరేణి-దర్భ=దర్భలు-వీనిపుల్లలు మాత్రమే హోమమునకుఁ బ్రశస్తములు-ఇందువెనుక వెనుకవానికంటె ముందు ముందువి శ్రేష్ఠములు. ఇవి జాత్తిలి జిట్టెఁడు పొడుగుండవలయును. పై బొప్పతోడ నుండవలయును. వీనిలో పురుగులు రంధ్రములు పుప్వులుండరాదు-జీర్ణములైనవి తామగ నేల వ్రాలినవి పనికిరావు-వెలయిచ్చికొన్నవి శూద్రులు తెచ్చినవానితోను హోమముసేయువాఁడు పతితుఁడగును. ఆజ్యధార నాలుగంగుళములపొడుగు మినుపగింజంత లావుండవలయును. అన్నాహుతి పచ్చియుసిరికకాయంతయుండవలెను-ఆవు నెయ్యి శ్రేష్ఠము-అది యభావమైనచో మాహిషము-ఉదకకుంభంబులన్=నీటికడవలచే-రాజిలుచున్ = ప్రకాశించుచు-స్వాదు=తియ్యనైన-మంచి రుచిగల-ఫల=పండ్లచే-సమావృత=ఆవరింపఁబడిన, వన్య=అడవియందుఁబుట్టిన-సల్లలిత=మిగుల మనోహరమైన-భూరి=గొప్పవగు-ధారణీరుహ=చెట్లయొక్క-వార = సమూహముచే - సంభారము = నిండినది - హోమబలిసత్కృతంబు=వైశ్వదేవము మొదలగు హోమములచేతను - బలి = భూతబలి

మొదలగు బలులచేతను-సత్కృతము=పూజింపఁబడినది-ఉదిత=పుట్టిన - వేద నాదము=వేదములధ్వని-అయి=కలిగి-నీరజ=కమలములచే - ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించు-నళిని = సరస్సులు గలది.

తాత్పర్యము.

పలుతెగలగు మృగములచే వ్యాపించి పురములందెన్నఁడుఁ గానరాని క్రొత్తక్రొత్తపక్షులచేఁ జూడఁగనులకుఁ బండువై యజ్ఞార్థమై వచ్చిన దేవతల వెంట వచ్చిన యప్సరస్త్రీల యాటలు-పాటలు-పూజలు మొదలగువానిచే సంతోషముగలిగించునదియై విశాలములైన యగ్నిహోత్రగృహములచేతను - స్రుక్కులు-స్రువములు-దర్భలు-సమిధలు - జలకుంభములు పండ్లు - కందమూలములు-గలదై తియ్యనిపండ్లచే నిండిన యడవియందుఁబుట్టిన పెద్దచెట్లగుంపులచే నిండి హోమములు బలులు వీనిచే సత్కరింపఁబడినదై -వేదపాఠరవము గలిగి కమలములుగల కొలఁకులఁచే బ్రకాశించుచు.

కం. ఫలమూలాశనులును దాంతులుఁ జీరాజినధరులును ♦ ద్యుమణికృశానూ
జ్జ్వల తేజు లగుపురాణము,నులు నిలువనీడ యయి మ♦నోహరమగుచున్.

ఫలమూలాశనులును=పండ్లు-కందమూలములు ఆహారముగాఁగలవారును-దాంతులు-ఇంద్రియ నిగ్రహము గలవారు-చీరాజినధరులు=నారచీరలు - జింక చర్మములు ధరించినవారు-ద్యుమణి=సూర్యునివలె - కృశాను = అగ్నిహోత్రమువలె, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశముగల-తేజులు = బ్రహ్మవర్చస్సుగలవారు నగు - పురాణమునులు=దీర్ఘకాలముగ వేలకొలఁది సంవత్సరములుగ తపోబలముచే జీవించియుండు మునులు-నిలువన్ = నిలుచుటకు-నీడయయి = ఉనికిపట్టయి - మనోహరము=మనస్సు నాకర్షించునది.

తాత్పర్యము.

ఫలములు కందమూలము లాహారముగా నింద్రియ నిగ్రహము గలిగి నారచీరలు జింకచర్మములు గట్టి బ్రహ్మవర్చస్సుచే సూర్యాగ్నులవలెఁ బ్రకాశించుచుండు పురాతనమునులు నిలువ నునికిపట్టయి మనస్సునకింపై.

కం. బ్రహ్మభవనతుల్యంబై, బ్రహ్మరవస్ఫీత మగుచు♦బ్రహ్మజ్ఞములౌ
బ్రాహ్మణకదంబములచే, బ్రహ్మర్షులచేతఁ గడుశు♦భం బగుతలమున్. ౬

బ్రహ్మభవనతుల్యంబై = బ్రహ్మలోకముతో సమానమై-సన్న్యాసులుగానుండి తపస్వులుగానుండి మరణించినవారందఱు బ్రహ్మలోకమందుఁగదా చేరుదురు. అట్టులే యిక్కడనున్నారని భావము-బ్రహ్మరవస్ఫీతము=వేదముచే నతిశయించినది-బ్రహ్మజ్ఞములు=పరబ్రహ్మము నెఱిఁగినవారు-కడుశుభము=మిగుల మేలైనది-తలము=ప్రదేశము.

ప్రాజాపత్యం గృహస్థానాం, బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృతమ్।
యోగినా మమృతంస్థానం, తద్విష్ణోః పరమంపదమ్॥

ఏకాంతినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినోహియే.
తేషాం తత్పరమంస్థానం యద్వై పశ్యంతిసూరయః
గత్వాగత్వా నివర్తంతే చంద్రసూర్యాదయోగ్రహాః
అద్యాపి ననివర్తంతే ద్వాదశాక్షరచింతకాః॥ వి. పు. ౧-౭-౩-౭.

గృహస్థులకుఁ బ్రాజాపత్యలోకము, (భృగ్వాదిలోకము) సన్న్యాసులకు బ్రహ్మలోకము (ఇరువురవ్యాఖ్యాత లిదిసత్యలోకమనియే వ్రాసిరి. 'సన్న్యాసినాఀ బ్రహ్మస్థానం' అని యనేక ప్రమాణములు గలవు.) ప్రతీకోపాసనచేయు యోగులకు ధ్రువమండలమునకు మీఁదనుండు విష్ణుపద మనులోకము, సదా భగవంతు నుపాసనముచేయు ఏకాంతులకు (ప్రపన్నులకు) నిత్యసూరులు చూచుచుండు పరమాకాశస్థానము-చంద్రసూర్యాది గ్రహములన్నియుఁ బోయి బోయి మరలమరల వచ్చుచుండును - ద్వాదశాక్షరమంత్రోపాసకు లిప్పటికి మరల వచ్చినవారులేరు. ఇట్లు చెప్పుటచేఁ బరమాకాశ ముపాసకుల (నిష్కామ భక్తులయుఁ బ్రపన్నులయు) దని యేర్పడుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

వానప్రస్థ సన్న్యాసాశ్రమములనుండి మరణించినవారిచే నిండిన బ్రహ్మలోకమువలె జీపించియుండు తపస్వులచేతను హోమసమయమందును అధ్యయన సమయమందును వెలువడు వేదనాదముచేతను - పరబ్రహ్మజ్ఞానముగలవారిచేతను మిగుల శుభకరమైన ప్రదేశమును.

ఉ. దాపునఁ గాంచి యాదశర ♦ థ ప్రభువుండు తదాశ్రమంబుఁ దాఁ
జాపము నెక్కుడించి చన ♦ సంయమివర్యులు దివ్యతత్త్వమే
ధాపరిణీతు లెంతయు ము ♦ దంబున నే యెదు రేగి కాంచి రా
జ్యోపకుమారు రాముని య ♦ శస్విని జానకిఁ దమ్ము లక్ష్మణున్. ౭

దాపునన్=సమీపమందే-తదాశ్రమంబు=ఆయాశ్రమము-దివ్యతత్త్వ మేధాపరిణీతులు-దివ్య=అమానుషమైన-దేవతాసంబంధమైన-తత్త్వమేధా=తత్త్వజ్ఞానముచే-పరిణీతులు=విస్తారముగఁ గూడినవారు. ఇట్లు చెప్పుటచే శ్రీరామచంద్రమూర్తి సాక్షాద్భగవంతుఁడని సీతాదేవి సాక్షాల్లక్ష్మియని లక్ష్మణుఁడు భగవదంశమని యవతారహస్య మెఱిఁగినవారు "జన్మకర్మచ మేదివ్య మేవం యోవేత్తి తత్త్వత" యను భగవద్వాక్యమును సంధింపవలెను-యశస్విని=విస్తారకీర్తి గలదానిని

తా త్ప ర్య ము.

ఇట్టి యాశ్రమమండలము సమీపమందే చూచి యాదశరథరాజకుమారుఁడు రామచంద్రమూర్తి యా యాశ్రమములలోనిమృగములు తమ్ముఁజూచి భయపడకుండునట్లు చాపమెక్కు సడలించి సవినయముగాఁ బ్రవేశింపఁగా దివ్యదృష్టిగల. యాఋషీశ్వరు లవతార రహస్యమెఱిఁగినవారగుటచే వారిరాక ముందుగానే తెలి

సికొని యిన్ని జన్మాలకు సాక్షాద్భగవద్దర్శనాలాపములు సమకూరెఁగదా మనము వెదకుచుఁబోయినను దొరకనివాఁడు మనలననుగ్రహింపఁ దానే వచ్చుచున్నాఁడు గదా-ఆహా యేమిదయ యేమి దీనజనరక్షాపర్వతము-ఏమిసౌలభ్యము-ఏమిభక్త వాత్సల్యమని సంతోషించుచు నెదురుగాఁబోయి సీతారామలక్ష్మణులను జూచిరి.

రాముని-జానకిని-లక్ష్మణుని జూచిరనిచెప్పుటచే ముందు శ్రీరామచంద్ర మూర్తి రాఁగా నాయన వెనుక సీతాదేవి వచ్చెననియు-ఆమెవెనుక లక్ష్మణుఁడు వచ్చెననియు గ్రహింపనగును-ఈ విషయము స్పష్టముగ ౧౪-వ పద్యంబున వివరింపఁబడెను.

♦ మునులు తమ్ము రక్షింప శ్రీరాముని ప్రార్థించుట. ♦

ఉ. భాసురసంభవత్కుముద ♦ బాంధవతేజుని రామచంద్రునిన్
శ్రీసహితున్ సుమిత్రసుతు ♦ స్ఫీతయశస్విని జానకీసతిన్
మాసరరక్తిపూర్ణ బహు ♦ మానపురస్సరయుక్తి మంగళా
శాసనసంప్రయుక్తిని ప్ర ♦ శస్తమతుల్ భజియించి రాస్థమై. ౭

భాసుర=ప్రకాశించునట్టి-సంభవత్-పుట్టుచున్న-కుముద బాంధవ=కలువ లకుఁ జుట్టమైన చంద్రునికాంతివంటి-తేజుని = కాంతిగలవానిని - తస్మాత్సోమ రాజానో బ్రాహ్మణా యని శ్రుతిచెప్పునట్లు చంద్రుఁడు బ్రాహ్మణులను రక్షించు నట్లు రామచంద్రుఁడీ ఋషిమండలమును రక్షించువాఁడని యీ యుపమానము సూచించును-కు + ముద + బాంధవ=కు = భూమికి. ముద = సంతోషమిచ్చు - బాంధవుఁడు చుట్టముగువాఁడు-భూమికంతయుననఁగా సమస్త జీవజంతువులకు సంతోషమిచ్చువాఁడు-ఇట్టివాఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తియని భావము-ఈ యుప మానము చంద్రోదయమును సూచించెడిని-రావుననే యాతిథ్యసమర్పణము ఫల ములభానము చెప్పఁబడెను-ఇది బహుళప్రథమయో ద్వితీయయో యని తోఁచె డిని - బాలచంద్రుఁడు పూజ్యుఁడైనట్టు శ్రీరామచంద్రుఁడు పూజ్యుఁడని భావము-శ్రీసహితున్=భ్రాతృసేవారూపకలక్ష్మితోఁ గూడినవానిని, స్ఫీతయశ స్విని=అధికమైన పతివ్రతా కీర్తిగలదానిని, మాసరమగు, రక్తి = అనురాగ ముచే, పూర్ణ=నిండిన, బహుమాన పురస్సరయుక్తి=గౌరవము ముందుగాఁగల, మంగళాశాసన సంప్రయుక్తిని=శుభముకలిగించు దీవనలచే దీవించుటచేత, సీతారామలక్ష్మణులయందు ఋషులు మిగుల ననురాగముగలవారగుటచే సిటు వంటి దివ్యమంగళవిగ్రహములుగలవారికినీరాక్షసులునిండిన ఘోరారణ్యమందు నేమిలోపము గలుగునోయని శంకించి యవి పరిహారమగుటకై శుభకరములైన యాశీర్వచనములుచేసి రనిభావము. ఇదిగదా పరమభక్తి లక్షణము. ఇందు మాసరరక్తిపూర్ణశబ్దము, 'పరానురక్తి రీశ్వరే' "సాపరమ ప్రేమరూపా" యను భక్తిలక్షణముల, దలఁపించి వీరు భక్తులని తెలుపుచున్నది - ప్రశస్త మతుల్=మిక్కిలిఁ గొనియాడఁబడిన మనస్సులు గలవారు, భక్తిపూర్ణులగుటచే

తనే ప్రశస్తమతులైరి. కావున భక్తిలేని జపతపస్సులు యోగములు ప్రశస్తములు గావని భావము ఉదయించుచున్న చంద్రునివంటి తేజస్సుగల రామచంద్రునను టచే నాయన తేజస్సుత్తరోత్తరాభివృద్ధి గాంచునని భావము.

తాత్పర్యము.

ఉదయించు చంద్రునివంటి కాంతిగల శ్రీరాఘుచంద్రమూర్తికిని సేవాలక్ష్మీ సమేతుఁడయిన లక్ష్మణునికిని విశేషయశోవతియగు సీతాదేవికిని వారు నిండారు ప్రేమచే సగౌరవముగ మంగళాసనములు గావించి నిండు మనస్సుతో సేవించిరి.

ఉదయించుచున్న చంద్రుఁడు చీఁకట్లను హరించునట్లు రామచంద్రమూర్తి యరణ్యప్రవేశము రాక్షస నాశసూచకమని భావము.

కం. ఆ వనవాసులు శ్రీసీతావల్లభు సౌకుమార్య • ధామ సువేష
శ్రీవపు సంహననములా,బోవక కని విస్మయాబ్ధి • మునిఁగిరి చిరమున్. ౯

అందు ఋషులేకవాక్యముగా మంగళాశాసనము చేయవలసినంత పని యేమి కలిగెననినఁ గవి చెప్పుచున్నాడు.

వనవాసులు=అడవియందుండు వారు కావుననే యిట్టిదివ్యమంగళ విగ్రహోపేతుని వారెన్నఁడుఁ జూచినవారుకారని భావము. శ్రీసీతావల్లభున్ = శ్రీయగు సీతయే యతిరూపవతి, "అతిరూపవతీ సీతా," యని కలదుగదా, అటువంటి సీత వలచినవాఁడెంతటి సుందరుఁడై యుండవలెను. కన్యకలు తమరూపము లెట్లున్నను వరుఁడందగాఁడుగ నుండఁగోరుదురు. ఇఁక సుందరియగు కన్యక దనకంటెసుందరుఁడు తనవిభుఁడుగా నుండఁగోరుట సహజమేకదా. సౌకుమార్యధామ సువేషశ్రీవపు = సుకుమారత్వమునకు స్థానమైన యాకారము కాంతిగలదేహము యొక్క; సంహననములు=అవయవము లెచ్చు తగ్గులులేక యేవేవి యెంతెంత యెట్లెట్లుండవలయునో యంతంత యట్లట్లుండుటలు, ఆపోవక=తృప్తిలేక; కని=చూచి; విస్మయాబ్ధిన్=ఆశ్చర్యసముద్రమందు, చిరమున్=దీర్ఘకాలము.

శ్లో. అంగప్రత్యంగకానాం, యస్సనివేశో యథోచితః
సుశ్లిష్ట సంధిబంధస్స్త, త్సౌందర్య మితిచోచ్యతే॥

తాత్పర్యము.

అడవియందు నివసించు నాఋషీశ్వరులు లక్ష్మీదేవియగు సీతాదేవికి ప్రియుఁడైన వానిని, కోమలత్వమునకు స్థానమైనయాకారము యొక్క కాంతిగల దేహసౌష్ఠవముగలవానిని నెంత చూచినను నింకను జూతమని తృప్తిలేక చూచిచూచి యాశ్చర్యసముద్రమున దీర్ఘకాలము మునిఁగిరి.

కం. జనకసుతామణినిన్ లక్ష్మణునిన్ శ్రీరామచంద్రు • సర్వఋషీశుల్
కనుఁగొని యుచ్చైరుపాటున,ననిమేషత్వంబుఁ గనిరి • యాఋనితృప్తిన్. ౧౦

తా త్ప ర్య ము.

సీతాదేవిని లక్ష్మణుని శ్రీరామచంద్రమూర్తిని ఋషీశ్వరులందఱు చూచి చూచి యాశ్చర్యపడి ఱెప్పవ్రాల్పక మఱిమఱి తృప్తిలేక చూచిరి.

దీనివలన రామచంద్రువిషయమైన యాశ్చర్యము సీతాలక్ష్మణులవిషయమై కూడఁగలిగెను.

ఇంతసేపు తామిట్లు చూచుటచేఁ దల్లికన్నులు దయ్యపుఁగన్నులన్నట్లు తమ దృష్టియే తాఁకెనేమోయని మంగళాశాసనములు గావించిరి. చూచిన పిమ్మట మంగళాశాసనమా ? మంగళాశాసనము చేసి చూచుటయా? పూర్వాపర వ్యతిక్రమమని యాక్షేపింపరాదు. కార్యము ముందుచెప్పి యట్టికార్యము చేయ వలసిన కారణము వెనుకఁజెప్పఁబడెను. అనిమేషత్వము = (౧) ఱెప్పపాటు లేకుండుట, (౨) దేవత్వము, శ్రీరామచంద్రమూర్తిని దర్శించినమాత్రముననే వారికి దేవత్వ మీలోకమందే ప్రాప్తించెనని భావము.

ఱెప్పలు వ్రాల్చిన శ్రీరామచంద్రదర్శనానందమునకు విఘ్నముకలుగునే మోయని వారలు ఱెప్పలు వ్రాల్పరైరి. కృష్ణా-నిన్ను ఱెప్పపాటులేక చూడ కుండఁ గంటి కడ్డముగ ఱెప్పలనేల సృజించె విధాత క్రూరుఁడై యని కదా గోపికలు విలపించిరి.

దీనివలన భక్తులకు నానందానుభవమే ముఖ్యమని యేర్పడుచున్నది. "పరిపూర్ణ బ్రహ్మానుభవాత్మికా ముక్తి"యనికదా ముక్తిలక్షణమును బూర్వులు చెప్పిరి. పరిపూర్ణ బ్రహ్మము ననుభవించుటే ముక్తియని భక్తముక్తిలక్షణము- నిరవధికనిరతిశయ నిరంతరాయానందమిందే కలదు.

ఇంతటి మహాభిలాషతో ఋషులుచూచి కౌఁగిలింపఁగోరి రనియు నాకోరిక యీ యవతారాంతరమునఁ గాదనియుఁ గృష్ణావతారంబునఁ దీరఁగలదని రామచంద్రమూర్తి చెప్పెననియు వీరందఱు గోపికలై బృందావనమునఁ గృష్ణునిఁ గౌఁగిలించిరనియుఁ గృష్ణోపనిషత్తునందుఁగలదు.

"ఓం శ్రీమహావిష్ణుం సచ్చిదానంద లక్షణం రామచంద్రం దృష్ట్వా సర్వాంగ సుందరం మునయో వనవాసినో విస్మితా బభూవుస్తం హోచుర్నోవద్యమవతా రాన్వైగణ్యంతే ఆలింగామో భవంతమితి భవాంతరే కృష్ణావతారే యూయం గోపికా భూత్వా మా మాలింగథ" దీనివలన గోపికలకు శ్రీకృష్ణునితో నాలింగన ప్రాప్తియేకాని సంభోగ ప్రాప్తిలేదని యేర్పడుచున్నది.

చం. అతిథిని నమ్మహాత్ముని స • మస్తచరాచరభూతరక్షణో
    న్నతిఁ దమపర్ణశాలలకు • ధర్మరతుల్ కొనిపోయి యాసన
    స్థితు నొనరించి యాయుసల • తేజులు మూల ఫలప్రసూనసం
    హతుల నిజాశ్రమంబుల ను • సర్పణచేసి మొగిడ్చి హస్తముల్. ౧౧

ఈ ౧౧-౧౨ పద్యములందు ఋషీశ్వరులు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి శరణాగతిచేసి రని తెల్పఁబడును-

సమస్త చరాచరభూతరక్షణోన్మతిన్=సమస్తములైన చరములు అచరములు నగు భూతముల రక్షించుటయందు విశేషసంతోషము గలవానిని, ఎట్టివాఁడైనను నతిథి పూజ్యుఁడే, అందు మహాత్ముఁడు పూజ్యుడు; అతిథులు తమనిమిత్తమనఁగా గ్రాసార్థులయియో స్వకార్యార్థులయియో వచ్చువారు. ఈయతిథి యట్టివాఁడు కాఁడు; చరాచరములనెల్ల రక్షింపవలయు నని సంతోషముతో వచ్చినవాఁడు. ఈ యనరాతవలన లాభపడువారు ఆశ్రమస్థులే. సమస్త చరాచర రక్షకుఁడనుటచే భగవంతుఁడనియే యర్థము గ్రహింపవలయును. చరములను రాజులు రక్షింతురుగాని యచరములయిన వృక్షపర్వతపాషాణ గుల్మాదులను రక్షించు రాజెవఁడు ? కావున నట్టి వృక్షపాషాణాది శరీరములను దాలిచిన జీవాత్మలనెల్ల రక్షించి వాని కభ్యుదయము గోరువాఁడు భగవంతుఁడే, అనలతేజులు = అగ్నిహోత్రుని తేజస్సువంటి తేజస్సుగలవారు. వీరే యింతటి తేజస్సుగలవారయినచో వీ రాశ్రయించు రామచంద్రమూర్తి యిఁక నెంత తేజస్సుగలవాఁడయి యుండవలయునో,ధర్మరతుల్=ధర్మమందుఁబ్రీతిగలవారు, అనలతేజులు గావున రాక్షసులను దమతపశ్శక్తిచే నాశము చేయఁగలిగియు మనము దాసులము బిడ్డలము మనదుఃఖము స్వామితోఁ దండ్రితోఁ జెప్పుకొనుటకు మనకు ధర్మము గాని స్వతంత్రునివలె వర్తించుట భక్తిధర్మముగాదనియు "యోగక్షేమం వహామ్యహ"మ్మని యాయన చెప్పుచుండఁగా నాపని తాము చేయుటవలన భగవద్వాక్యమునందు విశ్వాసము లేమిని, క్రోధదాస్యమును స్వాతంత్ర్యమును తెలుపు నని తలఁచియు భగవంతునిమీఁదనే యాధారపడి యుండుటే మనకు ధర్మమనియు నుండువారు.

"అజ్ఞశ్చాశ్రద్ధధానశ్చ సంశయాత్మావినశ్యతి" యన్నట్టులు శాస్త్రవిశ్వాసములేనివారు చెడుదురు. త్రివిధం నరకస్యేదం ద్వారం నాశన మాత్మనః కామః క్రోధ స్తథాలోభ స్తస్మాదేత త్త్రయం త్యజేత్॥ భ. గీ. ౧౬-౨౧ ఆత్మను నాశముచేయుటకు నరకమునకు మార్గములు మూఁడు కామము క్రోధము లోభము, కావున నీమూఁటిని వదలవలెను. జీవుఁడు తాను భగవంతునకుఁ బరతంత్రుఁడనియు, భగవంతుఁడు స్వామియనియు నాయనయే సర్వస్వతంత్రుఁడనియు నుండవలెను. తాను స్వతంత్రుఁడనుకొనెనేని చెడును.

"ఏషసర్వేశ్వరః, ఏషభూతాధిపతిః, ఏషభూతపాలః శ్రుతి,ఈయనయే సర్వేశ్వరుఁడు-ఈయనయే భూతములకధిపతి-ఈయనయే భూతములఁ బాలించువాఁడు.

లక్ష్మీ హృషీకేశోదేవ్యా కారుణ్యరూపయా ? రక్షక స్సర్వసిద్ధాంతే వేదాంతేషుచ గీయతే॥ వి. పు.

కరుణారూపిణియైన లక్ష్మితోఁగూడిన నారాయణుఁడే సర్వసిద్ధాంతములందు వేదాంతములందు రక్షకుఁడని చెప్పఁబడెను.

సర్వేషు దేశకాలేషు సర్వావస్థాసు చాచ్యుత
కింకరోస్మి హృషీకేశ భూయో భూయోస్మికింకరః॥

సర్వదేశ, సర్వకాల, సర్వావస్థలయందు నారాయణా నీకు నేను గింకరుఁడను. మరలమరలఁ జెప్పుచున్నాఁడను కింకరుఁడను, కింకరుఁడను.

ఇట్టివిషయము తెలిసినవారు, తమ పర్ణ శాలకున్=తమ ఆకుటిండ్లకు, దీని వలన నతిథి గొప్పవాడని యాయనయోగ్యతకుఁ దగినట్లు సత్కరింపవలయు నను నిర్బంధము లేదు. తమకుఁగలిగినదే శ్రద్ధాభక్తులతో నతిథికి సమర్పింప వలయునని సూచించుచున్నది.

యదాహారోభవేత్తేన, పూజయేత్పితృదేవతాః
తేనైవపూజయేన్నిత్య, మతిథిం సముపాగతమ్॥ శంఖ.

తన కేది యాహారమో దానిచేఁ బితృదేవతలను అతిథులను బూజింపవలెను.

ఆసనస్థితున్=ఆసనమందున్న వానిని, అనఁగా గూర్చుండుటకుఁబీటయో కృష్ణాజినమో సమర్పించిరని భావము. మూలఫల ప్రసూన సంహతులన్=కంద మూలములయుఁ బండ్లయుఁ, బుష్పములయు గుంపులను,నిజాశ్రమంబులను= తాముండు నాశ్రమంబులను, అర్పణచేసి=తీసికొమ్మని యిచ్చి, మొగిడ్చి = మోడ్చి అతిథులకు-భోజనవస్తువులు, లేకవారు కోరినవేవైన నిచ్చుట గృహస్థు లకుఁ దగినకార్యమే, కాని తమకుఁదామే తమయిండ్లు వాఁకిండ్లు భూములు పుత్రులు గొడ్డు గోద లిచ్చుట శాస్త్రీయముకాదు. ఆచారము కాదు. సర్వమొకనికే యిచ్చిన గృహస్థ ధర్మమందుండు వాఁడు తక్కిన యతిథుల నెట్లు పూజింపఁ గలఁడు ? తన్మూలిన ధర్మము లేదుగదా. అదియునుగాక వామనునివలె మీసర్వము నాకిమ్మని రామచంద్రమూర్తి యడుగనులేదు గదా. ఇట్లుండ వారంతటవారే యాశ్రమ సమర్పణముచేసి రన నది "మదీయత్వేనాభిమతేన వస్తు సర్వస్వామినే నారాయణాయ తుభ్యమేవ" "మాంమదీయంచ నిఖిలం చేతనాచేతనాత్మకమ్, స్వకైంకర్యోపకరణం వరదస్వీకురు స్వయ"మ్మను ప్రపత్తివాక్యమును స్మరింపఁజేయుచున్నది. ఏది నాదని మదిఁదలఁతునో యది సర్వము స్వామివైన నారాయణ నీయది కావునఁ గైకొనుమా యనికదా ప్రప న్నులు చెప్పుదురు. మఱియును వారు నేను నాది యనుకొను చేతనాచేతనాత్మ కమైన సర్వము (చేతనాత్మకము=జీవాత్మ భార్యలు పిల్లలు గొడ్డులు లోనైనవి. అచేతనాత్మకములు=దేహము, ఇట్లు, భూములులోనైనవి). నీ కైంకర్యము నకుఁగాను దీసికొనుము-అని శరణాగతి భావమును దెలుపును.

"పితరంమాతరం దారాన్ పుత్రాన్ బంధూన్, సఖీన్ గురూన్
రత్నానిధనధాన్యాని క్షేత్రాణిచ గృహాణిచ
సర్వధర్మాంశ్చ సంత్యజ్య సర్వకామాంశ్చ సాక్షరాన్
లోక విక్రాంత చరణౌ శరణంతే వ్రజం విభో"॥

తండ్రిని, తల్లిని, భార్యలను, కొడుకులను, బంధువులను, సఖులను, గురువులను, రత్నములను ధనధాన్యములను క్షేత్రములను, ఇండ్లను, మోక్ష సాధనములని చెప్పఁబడు సర్వధర్మములను కర్మజ్ఞాన భక్తులను సర్వకామము లను కైవల్యాదులను వదలి నేను విభూ! లోకముల నాక్రమించిన నీ చరణము లనే శరణుచొచ్చితిని. అని కదా ప్రపన్నుఁడు చెప్పును.

మనసొత్తేదియు భగవంతున కీయలేదు. అజ్ఞానముచే భగవంతుని సొత్తును అహంకార మమకారదాసులమై మనదని తలంచుచున్నాము. ఈ యజ్ఞానము తొలఁగి స్వామీ నీసొత్తు నీవు తీసికొమ్ము. అనుటే ప్రపన్నునికార్యము. అతఁడు నాసొత్తు నీకిచ్చుచున్నాననఁడు. "ఇంతవఱకు నాది యని నేను దురభిమానము వహించిన దానిని నీకైంకర్యార్థము తీసికొనుము" అని మాత్రమే చెప్పును.

అనాత్మన్యాత్మబుద్ధిర్యా చాస్వేస్వమితియామతిః
సంసారతరు సంభూతి బీజమేతద్ద్విధాస్థితమ్॥ వి. పు. ౬-౭-౧౧.
సంసార విషవృక్షస్య. — పాఠాంతరము.

ఆత్మకానిదేహము నాత్మయనుకొనుట తన సొత్తుకాని వానిని దేహపోషక ధారణాది వస్తువులను తనవని యెంచుట యీ రెండు సంసారవృక్షము పుట్టు టకు బీజము.

స్వాతంత్ర్యం, నిజరక్షణం సముచితావృత్తిశ్చ నాన్యోచితా
తస్యైవేతి హరే ర్వివిచ్య కథితం స్వస్యాపి నార్హం తతః॥

అను పూర్వాచార్యశ్లోక మనుసంధించునది. స్వాతంత్ర్యము, నన్ను రక్షించుకొనుట నాసర్వవిధ మనోవాక్కాయవృత్తులు ఇవన్నియు నాయునకేకాని యితరులకుఁగాదు. నాకుఁగాదు.

ఈ కారణములచే నిటువంటి యభిప్రాయముగల యా ఋషీశ్వరులు తమ యాశ్రమములను శ్రీరామచంద్రమూర్తి కర్పణముచేసిరి.అటుగాదేనియాయాశ్ర మెండ్లు రామచంద్రునకేల? దీనికే న్యాసమనిపేరు.ఇదియేనిజమైనసన్న్యాసము.

తా త్ప ర్య ము.

అతిథిని, నందు మహాత్ముని, నందుఁ దనంతటఁదానే సమస్తచరాచరముల రక్షించుటయందు సంతోషముగలవానిని నగ్నిహోత్రమువంటి బ్రహ్మవర్చస్సు గలిగి ధర్మమందుఁ బ్రీతిగల యా ఋషీశ్వరులు తమపర్ణశాలకు రామచంద్ర

మూర్తిని బిలుచుకొనిపోయి యాసనము సమర్పించి కూర్చుండఁజేసి కందమూల ఫలములు, పుష్పములు, తమయాశ్రమములు సమర్పించి చేతులు జోడించి—

ఉ. ఈమునికోటి కింతటికి ♦ నీవె శరణ్యుఁడ వీవె ధర్మర
క్షామహితుండ వోనుతయ ♦ శా! గురుపర్యుఁడుఁ బూజనీయుఁడున్
స్వామియు మాననీయుఁడును ♦ శాసకుఁడు న్నృపుఁ డీవ సుమ్ము మ
త్స్వామివి నీవ, నీవు వన ♦ ధారిణినుండిన నూర నుండినన్. ౧౮

శరణ్యుఁడవు=రక్షించుయోగ్యత గలవాఁడవు, ధర్మరక్షామహితుండవు=వారివారి స్వధర్మమందు వారువారుండునట్లు రక్షించుటచే గొప్పవాఁడవు. నుత యశా=పొగడఁబడిన కీర్తిగలవాఁడా, గురుపర్యుఁడు=గురువులందు శ్రేష్ఠుఁడవు, గురువుల కందఱకుఁ బరమగురువగువాఁడు భగవంతుఁడేకదా, ఈయభిప్రాయము లేదేని యీ విశేషణము వ్యర్థము. గురువులందు రాజమాత్రుఁడు చేరఁడు. పూజనీయుఁడున్=అ కారణముచేతనే పూజింపఁదగినవాఁడవు, స్వామివి=స్వమ్ముగలవాఁడు స్వామి, స్వమ్ము అనఁగా సొమ్ము. సొమ్మెవరిదో వానికి స్వామి యనిపేరు. నిర్విశిష్టముగ స్వామివని చెప్పుటచే సమస్తలోకములు నీసొమ్ము, నీవే యంతకు స్వామివి, నిన్నువిడిచి వీనికధికారి మఱియొకఁడు లేఁడనిభావము. మాననీయుఁడు=గౌరవింపఁబడఁ దగినవాఁడవు.

అయోధ్యా పట్టనమందు సింహాసనమునఁ గూర్చుండి ప్రజల రక్షించునపుడైన నే మీకు సాహాయ్యము చేయఁగలనుగాని యొంటరిగ నడవులపాలై వచ్చిన నేనేమి చేయఁగలనందువేమో ? వనధారిణినుండినన్ = నీ వడవియందుండినను, ఊరనుండినన్ = పట్టనమున సింహాసనమున నుండినను నీవేస్వామివి. ఇట్లు సంపూర్ణ భరసమర్పణము వాక్కుచేతను, మనస్సుచేతను, క్రియారూపముగను భరన్యాసము చేయఁబడెను; తన్నురక్షించు భారము భగవంతుని యందే యుంచుట భరన్యాసము.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ మునికోటులనందఱ రక్షించు శక్తిగలవాఁడవు నీవే, వారివారి స్వధర్మము వారువారు చేయునట్లు రక్షింపఁగల గొప్పతనము గలవాఁడవు నీవే. కావున మా స్వధర్మమున మేము నిర్బాధముగ వర్తించునట్లు చేయుము ఇట్టివాఁడవని నీకీర్తి నందఱు నిదివఱకే పొగడుచున్నారు. నీవు గురువులకెల్ల గురుఁడవగు పరమ గురువవు కావున పూజార్హుఁడవు. కావున మాచేయుపూజ నంగీకరించి బిడ్డలను దల్లి దండ్రులవలె రక్షింపుము. నే నేల రక్షింపవలయునందువేమో నీవు స్వామివి మేము మాది యనుకొనునది యంతయు నీసొమ్ముకాని మాసొమ్ముగాదు. నీ సొమ్మును నీవు కాపాడుకొనకున్న మఱెవరు కాపాడఁగలరు? నీసొమ్ము నీవు కాపాడుకొనుటకు మా మనవేల? అది నీవే చేయవలసిన పనికదా, సర్వస్వామివి కనుకనే గౌరవింపఁబడఁ దగినవాడఁవు, మాయందేదైన లోపముండిన శాసింపఁ

దగినవాఁడవు,నృపుఁడు=నరులను పాలించువాఁడవు, నరులు అనఁగా జీవకోటులు. ఈ రక్షాభారము నీ నడవియందుండిన నున్నది; పట్టణమందు సింహాసనస్థుఁడవై యుండిన నున్నది, సింహాసనస్థులై రక్షించు సోపాధికరక్షకులు తా మితరుల రక్షించుటకుఁ జతురంగబలములతో రావలె నీకట్టికార్యములేదు. నీ వసహాయుఁడవై యెంతకార్యమైనఁ జేయఁగలవు. కావున నిరుపాధిక రక్షకుఁడవగు నీవు మమ్మెల్లర రక్షింపవలసినది విధియై యున్నది.

కం. ఇంద్రు చతుర్భాగము ధర,ణీంద్రుఁడు గొని ప్రజలఁ బ్రోచి•నృపతనయా!ని
స్తంద్రత నతలోకుండయి, సాంద్రసుఖము లనుభవించు•సంతస మారన్.

నేను రాజమాత్రుఁడనే నన్నేల మీరు విశేషముగఁ జెప్పెదరనిన నట్టి నను మాభారము నీకుఁ దప్పదనుచున్నారు.

ఇంద్రు చతుర్భాగము=ఇంద్రునియొక్క నాల్గవభాగము ధరణీంద్రుఁడు=రాజు, నిస్తంద్రతన్=హెచ్చరికతో, నతలోకుఁడు = నమస్కరించు లోకము గలవాఁడు, సాంద్ర=దట్టమైన, అధికమైన, సుఖములు=భోగములు, సంతసము=సంతోషము, ఆరన్=పూర్ణముగా.

ఇచ్చట నింద్రశబ్దము తక్కిన దిక్పాలుర కుపలక్షణము. "అష్టాభిర్లోకపాలానాం మాత్రాభిర్నిర్మితో నృప" యని ప్రమాణము. చతుర్భాగమనుటచే నొక్కొక దిక్పాలుని తేజములో నాలవభాగము రాజు గ్రహించునని భావము.

శ్లో: ఇంద్రానిల యమార్కాణా, మగ్నేశ్చ వరుణస్యచ
చంద్ర విత్తేశ యోశ్చైవ, మాత్రా నిర్హృత్య శాశ్వతీః॥ మను.౭-౪.

రాజులేక ప్రపంచము మర్యాదమీఱి చెడిపోవుచుండఁగా బ్రహ్మ జగమును రక్షించుటకై యింద్రుఁడు, వాయువు. యముఁడు, సూర్యుఁడు, అగ్ని, వరుణుఁడు, చంద్రుఁడు,కుబేరుఁడు,వీరియంశములను గ్రహించి రాజును సృజించెను.

శ్లో॥ తపత్యాదిత్య వచ్చైష, చక్షూంషిచ మనాంసిచ
న చైవం భువిశక్నోతి, కశ్చి దప్యభివీక్షితుమ్॥

ఇతఁడు సూర్యునివలెఁ దన్నుఁజూచువారి చూడ్కులను మనస్సులను జూచుచు దహించుచున్నాఁడు. ఎవఁడును వీనిని దలయెత్తియైనఁ జూడఁజాలఁడు.

శ్లో॥ ఇంద్రస్యార్కస్య, వాయోశ్చ, యమస్య వరుణస్యచ
చంద్రస్యాగ్నే॥ పృథివ్యాశ్చ, తేజోవృత్తం నృపశ్చరేత్॥ మను. ౯-౩౧౩.

రాజు ఇంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు, వాయువు, యముఁడు, వరుణుఁడు, చంద్రుఁడు,అగ్ని,భూమి వీరి తేజస్సును వర్తనమును గలవాఁడై మెలఁగవలయును.

శ్లో॥ వార్షి కాం శ్చతురో మాసాన్, యథేంద్రోభి ప్రవర్షతి
తథాభివర్షే త్స్వం రాష్ట్రిం, కామై రింద్రవ్రతంచరన్.

ఇంద్రుఁడు వర్షాకాలము నాలుగునెలలు వర్షము గురియించి సస్యాదుల ఫలింపఁ జేయువిధముగ రాజేంద్రునివలెఁ దన రాజ్యములోని ప్రజలకోరికలు పండునట్లు చేయవలయును.

శ్లో॥ అష్టౌ మాసాన్ యథాదిత్య, స్తోయం హరతి రశ్మిభిః
తథాహరే త్కరం రాష్ట్రా, న్నిత్యమర్క వ్రతం హితత్.

సూర్యుఁడు తక్కిన యెనిమిదినెలలు తనకిరణములచేఁ గొంచెము కొంచెముగానే భూమినుండి జలమును గ్రహించునట్లు రాజును నీతిమార్గము దప్పక ప్రజలకు బాధలేకుండునట్లు తనకు రావలసిన పన్నులను రాఁబట్టుకొనవలెను, దీనిపేరు సూర్యవ్రతము.

శ్లో. ప్రవిశ్య సర్వభూతాని, యథాచరతి మారుతః
తథాచారైః ప్రవేష్టవ్యం, వ్రతమేతద్ధి మారుతమ్

ప్రాణవాయువు సకల ప్రాణులలోను బ్రవేశించి జీవింపఁజేయు విధముగ రాజు వేగులవారలమున నందఱలోను బ్రవేశించి వారికష్టసుఖములు తెలిసి భరింపవలయును, దీనికి మారుతవ్రతమని పేరు.

శ్లో. యథా యమః ప్రియద్వేష్యౌ, ప్రాప్తేకాలే నియచ్ఛతి
తథా రాజ్ఞా నియంతవ్యాః, ప్రజాస్తద్ధి యమవ్రతమ్.

యమునికి శత్రువులని మిత్రులని లేకున్నను వారివారి మరణకాలమున వారివారి పుణ్యపాపములకొలఁది పక్షపాతములేక సమముగా నెట్లు నియమించునో అట్లే రాజును నేరములొనర్చినవారిని స్నేహద్వేషములు లేక వారివారి దోషములకుఁ దగినయట్లు దండింపవలయును. ఇది యమవ్రతము.

శ్లో॥ వరుణేన యథాపాశై ర్బద్ధ ఏవాభిదృశ్యతే
తథాపాపా న్నిగృహ్ణీయా ద్వ్రతమే తద్ధివారుణమ్.

ఎవఁడు వరుణుని పాశములకుఁ గట్టువడ నియ్యకొనునో యతఁడు నిస్సంశయముగా వరుణపాశములచేఁ గట్టఁబడినవాఁడే. కావున రాజు పాపకారులెట్లు తమ యధికారమును నిర్వహింపరో యట్లు వారి నవ్విధంబున దండింపవలయును. ఇది వరుణవ్రతము.

శ్లో. పరిపూర్ణం యథా చంద్రం, దృష్ట్వా హృష్యంతి మానవాః
తథాప్రకృతయో యస్మిన్, సచాంద్ర వ్రతికో నృపః.

పూర్ణచంద్రునిఁ జూచిన జనులెట్లు సంతోషింతురో యట్లు తన్నుఁజూచినవారు సంతోషించునట్లు రాజుండవలయును. ఇది చంద్రవ్రతము.

శ్లో. ప్రతాప యుక్తస్తేజస్వీ, నిత్యం స్యాత్పాపకర్మసు
దుష్టసామంత హింస్రశ్చ. తదాగ్నేయవ్రతం స్మృతమ్.

రాజు ప్రతాపము తేజస్సుగలవాఁడై యెల్లప్పుఁడు పాపాత్ములను దుష్టులగు సామంతులను హింసించువాఁడై యుండవలయును. ఇది యాగ్నేయవ్రతము.

శ్లో॥ యథాసర్వాణి భూతాని, ధరాధారయతే సమమ్
తథాసర్వాణి భూతాని బిభ్రతః పార్థివం వ్రతమ్॥

స్థావరములను జంగమములను నుత్తమనీచులను భూమియెట్లు సమముగా భరించునో యట్లురాజు పండిత మూర్ఖులను ధనికదరిద్రులను దీనుల ననాథులను అందఱ భరింపవలయును. ఇది పృథ్వీవ్రతము, చూడుము మనుస్మృతి= ౯; ౪-౩-౬-౯-౮.

"ఆత్మానం మానుషం మన్యే రామందశరథాత్మజ"మ్మని నీవు మనుష్యుఁడవని సాధారణ రాజవని నీవు చెప్పుకొన్నను నీ వింద్రునిలో (పరమాత్మలో) నాలుగవ భాగమని మేమెఱుంగుదుమని భావము. అందఱియైశ్వర్యము పరమాత్మయైశ్వర్యములోని యంశమేకదా. "ఇంద్రోమాయాభిః పురురూపమీయతే" యనిశ్రుతియందు నింద్రశబ్దము పరమాత్మపరమేకదా. ఇందతీతీంద్రః=పరమైశ్వర్యయుక్తుఁడు. ఇది పరమైశ్వర్యే గురు బాల॥ అని యుండుటచేఁ బరమైశ్వర్యయుక్తుఁడు భగవంతుఁడే, ఐశ్వర్య మాయన యాఱుశక్తులలో నొకటికదా. స్వర్గమందలి యింద్రుఁడు రాజ్యము పోఁగొట్టుకొని యెన్నిమార్లో యల్లాడినట్లు గ్రంథములందుఁ గలదు. అట్టివానికిఁ బరమైశ్వర్య మెట్లు చెప్పవచ్చును? కావున వాస్తవమున నింద్రుఁడు భగవంతుఁడే. "సమానానాముత్తమశ్లోకోఅస్తు" అన్నట్లు దిక్పాలకులకంటె నధికైశ్వర్యము గలవాఁడు కావున నతనియందు నింద్రశబ్దము గౌణార్థమునసే, ముఖ్యార్థము భగవంతునందే యన్వయము- ఈ యభిప్రాయముతోనే ఋషులీవాక్యము చెప్పిరి. అటుగాక యుండిన సాధారణ రాజమాత్రునకు వారు నమస్కరింతురా? ఇండ్లు వాకిండ్లు నీవేయని సమర్పింతురా, నీగర్భమందు మేమున్నామందురా "దివ్యతత్త్వ మేధాపరిణీతులు," గావుననేభగవంతుఁడిట్లవతరించెననియెఱింగి గౌరవించిరి, శరణుజొచ్చిరి.

తాత్పర్యము.

రాజు దేవేంద్రాది దిక్పాలురయందలి నాలుగవయంశము తేజస్సు గ్రహించి మిగుల హెచ్చరికతోఁ బ్రజల రక్షించుచు లోకులచే శ్లాఘింపఁబడి విశేష సుఖసంతోషము లనుభవించును.

కం. కావున మే మెల్లరమును, నీవిషయమునందు నుంట • నీచే నెపుడున్
గావం బడ నర్హుల మో, భూవరతనయాగ్రణీ! ప్ర • భూతపుఁగరుణన్. ౧౪

నీ విషయమునందును=నీ యధీనమున నీ పాలనమునకు లోపడియుండు దేశమునందు, ప్రభూతపుఁగరుణన్=విశేషదయచే.

తాత్పర్యము.

మే మందఱము నీ దేశవాసులమగుటచే నీచే రక్షింపఁబడయోగ్యులము—కావున నీ వధికదయచే రక్షింపుము.

ఇచ్చట తాము రక్షింపఁబడుటకుఁ గారణము, భగవద్దేశవాసముగాఁ జెప్పఁబడినది. తక్కినదేదియుండినను లేకున్నను రక్షింపఁబడుటకు దివ్యదేశవాసము చాలును. ఆ యొక్కటి గ్రహించి మా యందు నుపాసనాదు లెవ్వియు లేకున్నను నీవు రక్షింపవలయును. మే మెల్లరము=పెక్కు కష్టములు పడుచు వానిని నివారించుకొను శక్తి యుపాయములేక నీ వెప్పటికైన వచ్చి రక్షింతువను నమ్మకముతోఁ బ్రాణములు బిగఁబట్టుకొనియుందు మేమందఱము. నీ విషయమునందు నుంటన్=నీ దేశమందున్న కారణమున. ఇది సమస్త జనులకు మోక్షమేల యియ్యరాదను ప్రశ్నకు సమాధానము. అగ్ని తన్నాశ్రయించిన వారి చలికదా పోఁగొట్టును. అట్టులే భగవంతు నేకారణముచేనైన నాశ్రయించినవారు రక్షింపఁబడుదురు. దూరస్థులుదూరస్థులే, నీచేన్=సర్వలోక రక్షణమే స్వభావముగాఁగలనీచేత,ప్రభూతవుఁగరుణన్=వీరురక్షింపఁబడుటకు యోగ్యులాయయోగ్యులాయని యాలోచింపవలదు. మాయందీశక్తి సామర్థ్యములున్నవి.మేమేమియు దోషము చేయలేదు కావున రక్షింపుమని విధించుయోగ్యత మాయందు లేదు, మేము దీనులము, కావున నీవు దయామూర్తివి గనుక నీగుణము నాలోచించి నేను వీరిని రక్షింపకుండిన నాస్వభావగుణమునకు భంగము వచ్చునేయని రక్షింపుము. అయోధ్యయందుఁ బుట్టిన చరాచరములు సదా నిన్ను దర్శించుట సేవించుటలోనగు నుపాయములచే నీయందుఁ బ్రేమగలవై యున్నవి.మాకట్టి భాగ్యములేదు, మనదేశమందున్నారు గదాయనునది కారణముగా గ్రహించి రక్షింపుము. ఇతరోపాయములు దపాయములున్నవి. నీ విషయము నందునుంట=మనుష్యభావమునఁ జూచినచో దక్షిణ సముద్రమధ్యమువఱకు నిక్ష్వాకులరాజ్యమే. కిష్కింధ ౪౨౦ల సుందర ౯౯ వ. చూడుము. భగవద్దేశవాసముం దట్టియుపాయము లేదని ఋషుల యభిప్రాయమని యొక పక్షము. పూర్వోత్తర శ్లోకములఁ బ్రపత్తిచేసియుండుటచేత నదికారణముగా మమ్ము రక్షింపవలసినదని మఱియొక పక్షము.

మునుపే ప్రపత్తిచేసియుండినచో నది యొకటేచాలునే. ఈ పద్యమందు భగవద్దేశవాసము రక్షహేతువుగాఁ జెప్పనేల యని శంకింపరాదు. నీ యెదుటనుండ నపుడు మేము కష్టపడుట నీకు మఱింతలోపము గాదా యని తెలుపుటకై భగవద్దేశవాస ప్రశంస చేయఁబడెనుగాని ప్రపత్తినిగాదని యిది ప్రశంసింపఁబడలేదు.భగవద్దేశవాస మొక్కటియే రక్షణహేతువుగాఁ జెప్పవచ్చునే. ప్రపత్తినేల చెప్పవలెననరాదు. భగవద్రక్షణమునకు భగవద్దేశవాస మొకటియే చాలినంత కారణమైనను ఇతరవిధ రక్షణములందు భగవద్దేశవాసముగాని యితర కారణములుగాని యెన్ని

యున్నను దోషముగాదు. ప్రపత్తికి విరోధమైనది కూడదు. దాని కనుకూలమైనవి యెన్ని యున్నను దప్పుగాదు. ఇంతకు నీఋషీశ్వరులు మోక్షమును గోరినవారు గారు. దుష్టనిగ్రహమునే కోరిరి. కాఁబట్టి ప్రపత్తియు భగవద్దేశవాసము రెండును జెప్పుట యుక్తమే, ఇది తనిశ్లోకి వాఖ్యానుసారము.

ఓ ఋషీశ్వరులారా ! మీసడవడి చూడ దాఁగఁబోయినచోట దయ్యాలపోరను నట్లున్నది. నేనన్ని జంజాటములు వ్యవహారములు వదలించుకొని యేకాంతమున నిశ్చింతముగనుండ వచ్చితిని. ఇచ్చట మీరు యుద్ధకార్యమునందు దించుచున్నారు. నేనెట్లు చేయఁగలనందువేమో ? అది సరిగాదు. మేము నిన్ను భగవంతుఁడవని కేవల ధర్మరక్షణార్థమై యవతరించితి వని నమ్మి శరణుచేసితిమి.

పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయచ దుష్కృతామ్
ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సంభవామి యుగేయుగే. భ. గీ.
యని నీవు చెప్పలేదా.

అకారణాత్కారణాద్వా, కారణాకారణా న్నచ
శరీర గ్రహణంవ్యాపిన్ ధర్మత్రాణాయ కేవలమ్॥ వి. పు. ౧-౧-౧౦

పాపులవలె నరక మనుభవించుటకుఁగాని పుణ్యులవలె స్వర్గమనుభవించుటకుఁగాని మనుష్యులవలె సుఖదుఃఖము ననుభవించుటకుఁగాని నీవు శరీరము గ్రహించిన వాఁడవు కావు. కేవల ధర్మరక్షణ నిమిత్తమే శరీరము ధరించితివి.

ప్రభూతపుఁ గరుణన్=భగవంతుండు దనస్వభావ నిరవధిక నిరతిశయకరుణచే మనల రక్షింపవలెనుగాని మనశక్తి సామర్థ్యములచే జ్ఞాన, బల, క్రియాదులచే మనము కృతార్థుల మగుదుమనుట కల్లమాట, నీ దేశమందున్నారము గావున నీవు మమ్ము రక్షింపవలసినది నీకు విధియని చెప్పియుండినది పూర్ణ ప్రపత్తియై యుండదు. అట్టి యభిప్రాయము ఆకించన్యమునకు విరోధము. కావున నట్టివిరోధము రాకుండుటకై ప్రభూత కరుణ చెప్పఁబడెను. ఋషీశ్వరుల యభిప్రాయమేమన—మమ్మురక్షింపవలసినదని మేము చెప్పుకొనుట మాకు విధి. (గోప్తృత్వవరణము) కావునఁ జెప్పితిమి. ఏమి నెపముపెట్టి మిమ్ము రక్షింతును, ఏవ్యాజములేక మిమ్మురక్షించిన లోకులందఱు మీవంటివారు గారా? కావున లీలావిభూతి మానుకోవలసి వచ్చునేయందువేమో? అట్టి నెపము నీకుఁగావలసి యుండిన వీరు మనదేశవాసులను నెపముపెట్టి రక్షింపుము. అదియును మేమది మాకు స్వత్వముగా (హక్కు=right)గాఁ జెప్పము. నీస్వభావసిద్ధకారుణ్యముచేఁ జేయుమనియే మాప్రార్థనము. ఈ విషయమున విష్ణుపురాణమందలి యీశ్లోకములు ముఖస్థములు చేయఁదగినవి.

శ్లో. యస్మాద్బ్రహ్మాచ రుద్రశ్చ, చంద్రేంద్ర మరుదశ్వినః
వసవశ్చ సహాదిత్యై స్తస్య స్తోష్యామి కిన్వహమ్.

బ్రహ్మ, రుద్రుఁడు, చంద్రుఁడు, ఇంద్రుఁడు, మరుత్తులు, అశ్వినులు, అదిత్యులతోఁగి వసువు లెవనివలనఁ గలిగిరో యట్టివాని నే నేమని స్తుతింతును?

ఏకావయవ సూక్ష్మాంశాద్యస్యైద మఖిలం జగత్
కల్పనావయవస్యాంశ స్తస్యస్తోష్యామి కిన్వహమ్॥

ఎవనియవయవము లందలి యొక సూక్ష్మాంశముచే సమస్తప్రపంచము కల్పితమయ్యెనో యెవని యవయవాంశ కల్పనము సంకల్పసిద్ధమో యట్టివాని నే నేమని స్తుతింతును.

సదసద్రూపిణోయస్య, బ్రహ్మాద్యాస్త్రిదశో త్తమాః
పరమార్థం నజానంతి, తస్యస్తోష్యామి కిన్వహమ్॥

సత్తు, అసత్తు తన రూపముగాఁగల బ్రహ్మముయొక్క పరమార్థమును దేవతో త్తములు కూడ నెఱుంగరో యట్టివాని నే నేమని స్తుతింతును.

బ్రహ్మాద్యైరర్చితోయస్తు గంధ పుష్పానులేపనైః
నందనాది సముద్భూతై స్సోర్చ్య తేవా కథం మయా.

నందనవనాదులందలి సుగంధ పుష్పానులేపనముల బ్రహ్మాదు లెవనిఁ బూజింతురో యట్టివాని నే నేమి యర్చింపఁగలను.

యస్యావతారరూపాణి దేవరాజ సదార్చతి
నవేత్తిపరమం రూపం సోర్చ్య తేవాకథంమయా.

ఇంద్రుఁడు పరమరూపము తెలియనివాఁడై యవతార రూపముల సదా యర్చించునో యట్టివాని నే నెట్టు లర్చింపఁగలను.

విషయేభ్యసమాహృత్య సర్వాక్షాణిద యోగినః
యమర్చయంతి ధ్యానేన సోర్చ్యతే వాకథంమయా.

ఇంద్రియములను విషయములను నియమించి ధ్యానముచే యోగు లర్చించువాని నే నెట్టులర్చింపఁగలను.

హృది సంకల్ప్య యద్రూపం ధ్యానే నార్చంతి యోగినః
భావపుష్పాదినా నాథ సోర్చ్యతే వా కథంమయా.

ఏరూపమును యోగులు హృదయమందు సంకల్పించుకొని భావ పుష్పములచే నర్చింతురో నాథా యట్టివాని నే నెట్టులర్చింతును.

సోహం దేవదేవేశ నార్చనాదౌసుతౌనచ
సామర్థ్యవాన్ కృపామాత్ర మనోవృత్తి ప్రసీద మే॥

దేవదేవ యట్టినేను నీ యర్చనాదులందు స్తోత్రాదులందు సమర్థుఁడను గాను కావునఁ గేవలకరుణయే మనోవృత్తిగాఁగల నీవు నన్ననుగ్రహింపుము.

అటుగాక నీవు మనుష్యభావమున మమ్ము మోసగింపఁజూచెదవా నీపాలనకు లోపడిన మమ్ముఁగాపాడవేని నీకు నరకము తప్పదు.

అగోప్తారశ్చ రాజానో బలిషడ్భాగతస్కరాః
సమర్థాశ్చాప్యదాతార స్తేవై నిరయగామినః॥ భార. ౧౨-౭౩-౯౦.

రక్షణము సేయని రాజు లాఱవభాగము పన్ను తీసికొను దొంగలును, సమర్థులైయుండి యీయవన్నియు యివ్వనివారును నరకము పాలగుదురు.

అరక్షితారం రాజానం, బలిషడ్భాగహారిణమ్
తమాహుః సర్వలోకస్య సమగ్రపాపచారిణమ్. భార. ౧-౭౧౩౯.

ఆఱవభాగము కప్పముతీసికొని రక్షింపనిరాజు సర్వలోకములలో సంపూర్ణ పాపాత్ముఁడు.

ఉ. నిర్భరతేజ ! దండమున మునిప్రకరంబుల మైన మాకసం
దర్భపుఁజేఁత, యాగ్రహము దాల్పఁగ లేము జితేంద్రియాప్తి, నీ
గర్భముఁ బోలె నీ వెపుడుఁ గావఁగ మమ్ముఁ దగు న్మహాత్మ ! ప్రా
దుర్భవదుత్కృపావరతఁ దోయజనేత్ర ! తపోధనాఢ్యులన్. ౧౨

మీ రెంతో తపశ్శాలులే, ఏలతపోబలముచే దుష్టులను ధ్వంసముచేయ రాదు. ఏల బహుకాలము బాధపడుచుండవలయుననిన జెప్పుచున్నారు.

నిర్భరతేజ=అతిశయించినతేజము గలవాఁడా, ఇట్లనుటచే మా తేజస్సు కంటె నీ తేజస్సే గొప్పదని భావము, మునిప్రవరులము=మననశీలుఁడు ముని ధ్యానముచేయుచుండువాఁడు. అందుఁ బ్రవరులము=శ్రేష్ఠులము, మాకుధ్యానమే ప్రధానము, దండము=శిక్షించుట, శపించుట, అసందర్భపుఁజేఁత=తగనికార్యము, జితేంద్రియాప్తిన్=ఇంద్రియ జయమునొందుటచే, కామక్రోధములను వదలుటచే ఆగ్రహమున్=కోపముచే, కోపమునకు ధ్యానయోగమునకు మిగులదూరము, మేము జయించిన కామక్రోధాదులకు మేము వశపడిన మేమిన్నాళ్లు శ్రమించి నది వ్యర్థమే యగునుగదా మేము కోపించుటచే నాచిరకాలార్జిత తపస్సులు నాశము లగునుకదా కాఁబట్టి మేము శాపమిచ్చుటకు వలను పడదు. ఎపుడున్= సర్వకాల సర్వావస్థలందు, నీగర్భమువోలెన్ = నీ కడుపునందున్న శిశువువలె, కుక్షిస్థాః బ్రహ్మాండగర్భాః అమరుఁడు, మహాత్మ=గొప్ప యుదార స్వభావము, మన స్సుగలవాఁడా, ప్రాదుర్భవత్=పుట్టుచున్న, ఉత్కృపావరతన్ = అతిశయించిన దయాగుణమే విశేషముగఁ గలవాఁడవగుటచేత, తపోధనాఢ్యులన్ = తపస్సే ధనముగాఁగల సంపన్నులమగు వారిని, కావఁగాఁదగున్ = రక్షించుట యోగ్య మగును. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన తపస్సుపవాసాదులు ప్రాణాయామాదులు కావు. అన్ని తపసులలో శ్రేష్ఠమైన తపస్సేదియో దానినే యిచట గ్రహింపవలెను.

తస్మాన్న్యాస మేషాం తపసామతిరిక్తమాహుః "తైత్తి, అను శ్రుతిప్రకారము అన్ని తపస్సులలో శ్రేష్ఠమైనది న్యాసమే అనఁగా భగవంతుఁడా నీవే మాకు రక్ష కుఁడవు. మమ్ము రక్షించు భారము నీయందున్నది. యని రక్షణభారము భగవం

తునిపై వైచి నిర్భయముగా భగవంతుఁడవశ్యము రక్షించును మోసగింపఁడను మహావిశ్వాసము గలిగియుండుట. ఇది గొప్ప తపస్సు. ఇట్టి తపస్సు మాకు ధనము. ఆధనమును నీయొద్ద దాఁచియుంచినవారము. ఇట్టి విశ్వాసము గలవారమగుటచేత మమ్ము మేము రక్షించుకోరాదు. దానికై యత్నింపనురాదు. నీవు రక్షించెదవని నమ్మియుండి మరల మమ్ము మేము రక్షించుకొనుట స్వాతంత్ర్యము వహించినట్లగుటయే కాక నీయందు విశ్వాసము లేనట్టికదాయగును.ఇది స్వరూపహానికదా. నీయందు విశ్వాసము లేకపోయిన నీవేల రక్షింతువు? రక్షింపవు. మమ్ము మేము రక్షించుకొనఁజాలము. తల్లిగర్భమునందుండు శిశువు తల్లి తన్ను దాను రక్షించునను నమ్మకములేకతన్నుఁ దాను రక్షించుకొనఁగలదా. మా తపస్సు చేత మే మెందఱ నని దండింపఁగలము? తపస్సు వ్యర్థమగుటయే ఫలమయి రెంటను జెడుదుము. కావున మమ్ము నీవే రక్షింపవలయును.

ఇటనుటచే మునులరక్షణము నిర్వ్యాజమనుట సరిగాదు. ఈ ఋషులు మోక్షార్థులే. కాని ఖరాదివధము మాత్రమే వారియుద్దేశము గాదు. ఖరాది శిక్షణమును శరభంగాశ్రమవాసులు ప్రార్థింపఁగలరు. ఇది గోవిందరాజాభిప్రాయము.

ఇది ౧౪-వ పద్యవ్యాఖ్యానము (తనిశ్లోకి)తో విరోధించుచున్నది.

శ్లో. సాధనంచ ద్విధాకార్యం, ధర్మద్వేషి నిరాకృతౌ
శస్త్రాస్త్రవ్యూహరూపేణ, శాస్త్రరూపేణచై వహి. అహిర్బు.

ధర్మరక్షణము రెండు విధములఁ జేయఁబడును.

శాస్త్రముచే హితాహితములు దెలుపుట. ధర్మమును విరోధించు వారిని శస్త్రాస్త్రములచే సంహరించుట. పైరు రక్షించుటయందు గడ్డిగాదము తీసివేయుట యెట్టిదో సాధు పరిత్రాణమందు దుష్టశిక్షణమట్టిది. కావున మోక్షార్థులు దానిని వేఁడుగఁగోరరు.

బ్రాహ్మణస్యతు దేహోయం పరమార్థాయ జాయతే
ఇహక్లేశాయతపసే, ప్రేత్య త్వనుపమం సుఖమ్.

బ్రాహ్మణుని యీ దేహము కామార్థములకుఁగాను గలుగలేదు. ఈ లోకమునఁ దపోరూపకమైన దుఃఖము కొఱకును పరలోకమున నిరుపమాన సుఖము నకును గలిగినది.

తాత్పర్యము.

చూచి భరించుటకు సాధ్యముగాని తేజస్సుగల శ్రీరామచంద్రమూర్తీః సర్వదా ధ్యాన తత్పరులమై మామనస్సులన్నియు నీయందేయుంచి యుండుకారణముచే నీసత్త్వగుణము కొంచెము మాయందును సంక్రమించుటచేతఁ దమోగుణ కార్యమైన దండముచేయుట మాకుఁ దగినదికాదు. అట్లుచేసితిమేని మాతపస్సు నాశమగుటయేకాక మేము స్వతంత్రులమను నహంకారమొకటి జనించును. దానిచే

మాకు స్వరూపహానియే కలుగును. కావున మేమట్టిపనిఁ బూనఁజాలము. నీగర్భ మందుండువారము (నారాయణశబ్దార్థ మనుసంధించునది.) తల్లిగర్భమం దుండు శిశువును దల్లిగాక మఱియెవరు రక్షింపఁగలరు. శిశువు తన్నుఁదాను రక్షించుకొనఁగలదా ? కావున మమ్ము రక్షించుభారము సర్వకాల సర్వావస్థల నీయందేయున్నది. కావున నీవు మమ్ము రక్షింపఁదగును. నీవు మిగుల దయ గలవాఁడవుగదా. నీయందు మా రక్షాభారమునుంచి నిన్నే నమ్మియుండు మా యందుఁగాకున్న నీయపారదయ యెవరియందుఁ బ్రసరింపఁజేయఁగలవు ?"

కం. అని యీగతి సీతాపతి, ననుజయుతుం బూజచేసి • యమ్మును లెల్లన్
వనభవసుమఫలతతులను, గొన బగుమూలములఁ దన్వి•గూరఁగఁ బ్రీతిన్.

ఈగతిన్=ఈవిధముగ, సీతాపతిన్=ఆ రఘుపతి ననక సీతాపతి ననుటచే సీతతోడఁగూడిన రామునికి శరణాగతిచేయవలయుఁగాని యొకరికి మాత్రమే చేయరాదని సూచన. దంపతులను వేఱువేఱుగ విడఁదీసి పూజింపరాదు. అనుజ యుతుం=తమ్మునితోఁగూడిన వానిని; శరణాగతి యుక్తమాటలతో ముగింపక క్రియా రూపముగను జూపుట ముఖ్యము గాన 'పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యోమే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి' యన్నట్లు వారికిఁ గలిగిన ఫలాదు లర్పించు చున్నారు. ఆయుద్దేశము లేకున్న రెండవసారి ఫలము లీయఁబనిలేదుకదా. వనభవ=అడవియందుఁబుట్టిన సుమఫలతరులను=పూలు పండ్ల యొక్క సమూ హములను, గొనబగు=చూచుటకు భుజించుటకు నింపైన, మూలములన్=కంద మూలములను, తన్వి గూరఁగన్=తృప్తికలుగునట్లు, ప్రీతిన్=యోమే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి యను దానిని దెలుపుచున్నది. 'యదన్నః పురుషో భవతి తదన్నా స్తస్య దేవతాః' యద్భక్ష్యం స్యాత్తతో దద్యాద్బలిం భిక్షాంచశక్తితః అమ్మూల ఫలభిక్షాభి రర్చయే దాశ్రమాగతః॥ మను. ౬-౭.

తనకేది యాహారమో బలిభిక్షములు దానితో చేయవలెను. జలములు మూల ములు పండ్లు వీనిచే ఆశ్రమాగతులకు భిక్షచేయవలెను.

తాత్పర్యము.

ఈ విధముగఁ జెప్పినవారై సీతారామలక్ష్మణులను బూజించి శుష్కాలాప ములు శూన్యహస్తములు గాకుండునట్లు తమకుఁగల కందమూల ఫలాదులను వారు తృప్తిపడునట్టు లిచ్చిరి.

దీనివలన భగవంతుని బత్నీసమేతుఁగా బరివారసమేతుఁగ నర్చించి భక్తితోఁ దమకు భగవంతుఁ డిచ్చినదానిని నివేదింపవలయునని యేర్పడుచున్నది.

ఈ ఋషిచర్య భగవదారాధన క్రమము సూచించుచున్నది.

"ఆసనస్థితు నొనరించి"(౧౧-వ పద్యము) యనుటచే "కూర్మాదీన్ దివ్య లోక"మ్మను శ్లోకమ్మునఁ జెప్పఁబడిన యాసనమునూచింపఁబడెను. అనలతేజులను టచేఁ బూజకుల యుపనిషన్మంత్రపూర్వక భూతశుద్ధి తెలుపఁబడెను. అపల వారి

వాక్యములు=త్వయ్యారాధన కామోయం। వ్రతం చరితు మిచ్ఛతి। సంకల్ప సిద్ధ్యైభగవన్। పూరయాస్య మనోరథాన్॥ అనువాక్యములు. "అనన్యశరణ స్త్వత్ పాదారవిందయుగళం శరణం ప్రపద్యే"యను గద్యసూక్తులను దెలుపుచున్నవి. "సీతాలక్ష్మణసమేతు శ్రీరామచంద్రమూర్తి నర్చించుట" సపరివారం భగవంత మ్మను వాక్యార్థమును సూచించుచున్నది. సుమము లర్పణచేసి యనుట పూజా విధానమును సూచించుచున్నది ఫలమూలాది సమర్పణము, నైవేద్య సమర్ప ణము తెలుపుచున్నది. ప్రతిదినముచేయు భగవదారాధన క్రమమిదియేకదా.

వీరందఱు తపస్వులు యోగులు కావున హృద్యాగమునఁ బ్రతిదినము చేయుచున్నట్లు బాహ్యయాగమును జేసిరని సూచన.

తే. సిద్ధసాధననిష్ఠులు♦శిఖిసమాను, లన్యతాపసవర్యులు♦న్యాయ్యవృత్తి
  లీశ్వరుని రాము నర్చించి♦చెలిమి మిగుల,వారువారు యథాన్యాయ♦
    పద్ధతులను.

సిద్ధసాధననిష్ఠులు=సాధ్యమని సిద్ధమని మోక్షసాధనములు రెండువిధములు, సాధనమనఁగా సాధించునుపాయము, సాధ్యమనునది మనుష్యప్రయత్న పూర్వక మైనది, కర్మయోగము, జ్ఞానయోగము, అష్టాంగయోగము. భక్తియోగము లోనైనవి,భగవత్ప్రాప్తికై మనము శ్రమించిచేయు నుపాయములు. ఉపేయము భగవంతుఁడు. ఈ మార్గమందు నుపాయము ఉపేయము వేఱువేఱు; మంత్రుల సాహాయ్యముచేఁ బ్రభువు ననుగ్రహము సంపాదించుకొన్నట్లు, రెండవదగు సిద్ధోపాయమందు నుపాయము ఉపేయము రెండు భగవంతుఁడే. భగవంతు ననుగ్రహము సంపాదించుకొనుటకు భగవంతునేయుపాయముఁగాఁగొనియాయన పాదములమీఁదనే "అపరాధ సహస్రభాజనం। పతితం భీమ భవార్ణవోదరే। అగతిం శరణాగతంహరే। కృపయాకేవల మాత్మ సాత్కురు" భగవంతుఁడా! వేలకొలఁదు లపరాధములుచేసి యీ సంసార మహాసముద్రమందుఁ బడితిని, నాకు వేఱుగతిలేదు, నీవేగతి కావునఁ గేవలకృపచే నాత్మసాక్షాత్కారము గలి గింపుము. "నధర్మనిష్ఠోస్మి నచాత్మవేదీ। నభక్తిమాన్ త్వచ్చరణారవిందే। అకించనోఽనన్యగతి శ్శరణ్య త్వత్పాదమూలం శరణం ప్రపద్యే॥" సర్వలోక శరణ్యా నేను ధర్మనిష్ఠుఁడనుగాను, నేను ధర్మములు లోపములులేక చేయలేను. ఆత్మజ్ఞానము నాకులేదు. నాయందు భక్తియు లేదు. ఏవిధమైన యుపాయము సాధించుటకు శక్తిలేదు. ఆమార్గము తెలియదు, నిన్ను విడిచిన నాకు వేఱుగతి లేదు. కావున నీపాదములమీఁదఁ బడితిని, తరువాత నీ యిష్టము.

అనిచెప్పి యాప్రకారము భగవంతునిమీఁద మహావిశ్వాసము ఆత్మరక్ష భరము నుంచి తల్లి కొదిగిటి శిశువువలె నిర్భయుఁడై యుండుట. దీనికి సిద్ధసాధన మనిపేరు, వీరే వాస్తవసిద్ధులు. క్షుద్రములైన యణిమాదులు సాధించినవారు గారు; వారియందది గౌణము. ఇట్టి సాధనమందు నిష్ఠగలవారు సిద్ధసాధన నిష్ఠులు

నిష్ఠ=నిః స్థ=విశేషముగ నుండుట, దేనియందు మనస్సు విశేషముగనుంచి తదనుకూల కార్యములు చేయుచుందురో దానికి నిష్ఠయనిపేరు. ఇదియె భక్తి. తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్. బ్ర. సూ. 1-1-7. శిఖిసమానులు=అగ్నిహోత్రమునకు సమానమైనవారు. అనఁగా దోషస్పర్శములేనివారు, భగవంతుఁడుగాక వేఱొకఁడు తనకు రక్షకుఁడు గలఁడనియెంచుట, భగవత్ప్రాప్తికి భగవంతుఁడుగాక యితరోపాయములను వెదకుట, ఫలము భగవత్సాయుజ్యముగాక స్వర్గకైవల్యాదులు గోరుట సర్వమునకుఁ గర్తయు స్వామియు భగవంతుఁడనినమ్మక తానుగర్తయని స్వామియని తలఁచుట యివి దోషములు; సిద్ధసాధననిష్ఠు లీదోషములు లేనివారై యుండవలయును. అన్యతాపసవర్యులు=మీఁదఁ జెప్పఁబడినవారికంటె నితరులు, పూర్వము చెప్పఁబడినవారు తపోరూపక కాయక్లేశమును సహించినవారు, వీరు దానికి శక్తి లేనివారు, న్యాయవృత్తులు=సిద్ధసాధననిష్ఠకుఁదగిన్యాయముతోఁ గూడిన కార్యములు చేయువారు. అనఁగా స్తుతిప్రణామాదులు లోనైనవి, ఈశ్వరుని=సమస్త ప్రపంచమునకుఁ బ్రభువై సమస్తచరాచరములు తనయాజ్ఞయందుంచుకొని తన యిష్టప్రకారము ప్రవర్తింపఁజేయువానిని. ఈశ్వరస్సర్వ భూతానాం హృద్దేశేర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా యని భగవద్వాక్యము గలదుగదా. ఇట్టి యీశ్వరుఁడెవఁడనిన శ్రీరామచంద్రమూర్తియే కావున రాము నర్చించిరి = పూజించిరి, ఎలమిన్ = సంతోషముతో, భగవంతునీశ్వరు శ్రీరాముఁ జేతులతో నర్చించుభాగ్యము మనకుఁ గలిగెఁగదా యని యపారసంతోషము, జీవికింతకంటె భాగ్యమింకేదిగలదు? యథాన్యాయ్య పద్ధతులను=వారివారి వర్ణాశ్రమాచార మార్గములను.

తాత్పర్యము.

సిద్ధసాధననిష్ఠులు, అగ్నిహోత్రసమానులు, ఇతర తాపసశ్రేష్ఠులు, న్యాయవృత్తులు వారివారి వర్ణాశ్రమాచార పద్ధతుల నీశ్వరు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని మిగుల సంతోషముతోఁ బూజించిరి.

♦ ౨వ సర్గము. విరాధుండు సీత నెత్తికొని పోవుట. ♦

సీ. అంగీకృతాతిథ్యుఁ ♦ డై రామచంద్రుఁడు, వేఁగుబోకటఁ గల ♦ విధులఁ దీర్చి
విశ్వమౌనులచేత ♦ వీడుకో ల్వడసి య,రణ్యంబునం బోయి ♦ పుణ్యమూర్తి
నానామృగాకీర్ణ ♦ నానాతరూదీర్ణ, శార్దూలసూకర ♦ సైరిభాచ్ఛ
భల్లసమాక్రాంత ♦ ఝిల్లీనినాదిత, నిష్కాజబహుశకు ♦ నిబ్రవేక
తే. ధ్వస్తవృక్షలతాగుల్మ ♦ వార వారి, హీనసలిలాశ యారణ్య ♦ పృథివి దాని
నడుమఁగనియెసుమిత్రాగ్ర ♦ నందనుఁడును, జానకియు వెన్నడింపఁగ ♦
సంతసమున.

అవతారిక:— ఇట్లు సిద్ధసాధన నిష్ఠులును మోక్ష మపేక్షించువారునగు ఋషులు సీతారామలక్ష్మణులయెడఁ జేసిన కైంకర్యము లక్ష్మీదేవితోఁగూడిన భగ

వంతునివిషయమై చేసినదిగను మఱియు నది భాగవతుని పర్యంతముచేసినది గను నింతకుఁ బూర్వము కవిచెప్పెను. ఇఁక శరభంగాశ్రమమునులు రాక్షస వధార్థమై శ్రీరామునియెడఁ జేసిన శరణాగతిఁ జెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. దానికై రామునియెడ శరణ్యత్వశక్తి పూర్తినిఁ జూపఁదలఁచి విరాధవధచరిత్రమును బ్రారంభించుచున్నాఁడు.కావుననే సంక్షేపరామాయణమునశ్రీరామచంద్రమూర్తి విరాధవధ శరభంగ దర్శనమునకుఁ గానుకగాఁజేసికొని యతనిదర్శించెను.తాత్ప ర్యమిచ్చునట్లు విరాధుని గ్రుక్కఁజేసి శరభంగు దర్శించి యని చెప్పఁబడెను.

అంగీకృతాతిథ్యుఁడై =అంగీకరింపబడిన యతిథిపూజగలవాఁడై, శ్రీ భూ వల్లభుఁడైన భగవంతుఁడు భక్తులర్పించు పదార్థముల వెల చూడఁడు. శ్రద్ధా భక్తు లేమాత్రమో చూచును. కావున ఋషులు పూలు, పండ్లు సమర్పించినను వారి భక్త్యతిశయమునుబట్టి సంపూర్ణ మనస్సుతో నంగీకరించెను. కావుననే యారాముఁ డాతిథ్యమంగీకరించి యనిచెప్పక యంగీకారమునకుఁ బ్రాధాన్య మిచ్చుచుఁ దొలుత నది చెప్పఁబడెను. "కం॥ దళమైనఁ బుష్పమైనను। ఫలమైనను సలిలమైనఁ బాయని భక్తిం। గొలిచిన జనులర్పించిన। నెలమిన్ రుచిరాన్నముగనె యేను భుజింతున్"॥ అను భగవద్వాక్యమిట స్మరింపనగు. వేగుఁబోకటన్=ఉదయకాలమందు,కల్యవిధులు=ప్రాతఃకాల కృత్యములైన స్నానసంధ్యా వందనాదులు, అథకల్యమహర్ముఖే నానా. విశ్వమౌనులు=సమస్తమునులు,వీడుకోలు=అనుజ్ఞ, అరణ్యంబునన్=అడవియందు, అచ్చటనేయుండ నిష్టపడలేదని భావము.

నానామృగాకీర్ణ=అనేకములైన మృగములచే వ్యాపించినదియు, నానాతరూదీర్ణ=అనేకములైన చెట్లచే గొప్పదైనదియు, శార్దూల=పులులచేతను, సూకర = అడవిపందులచేతను, సైరిభ=కారెనుబోతులచేతను; అచ్ఛభల్ల = ఎలుఁగుగొడ్ల చేతను సమాక్రాంత=ఆక్రమింపఁబడినదియు, ఝిల్లీనినాదిత = ఈలపురుగుల ధ్వనులుగల దానిని, నిష్కూజ=ధ్వనిలేని, బహు=అనేకములైన, శకునిప్రవేక=శ్రేష్ఠములైన పక్షులుగలదియును, విరాధుని భయముచేఁ బక్షులుగూడ శబ్దము చేయక యున్నవని భావము, ధ్వస్తవృక్షలతాగుల్మ=నశించినచెట్లు, తీఁగలు, పొదలు వీని, వారము = సమూహము గలదానిని, వారిహీన = నీళ్లులేని, సలిలాశయ=తటాకములు గలదియగు, అరణ్య పృథివి=అడవి ప్రదేశము, దాని నడుమన్=దాని మధ్యభాగమందు నడుమన్=దాని మధ్యభాగమందు నడుమనన్ అని రూపముండఁగా 'కేషాంచిదుదంతానాం నేతి విభక్తావు నోలుర్స్యాత్ - అ॥ కా॥ అను కారిక చొప్పున నడుమన్ అని యయ్యెను, వెన్నడింపఁగన్=వెంటరాఁగా అనుటచే నిచ్చటను రామచంద్రమూర్తి పోవుచుండెనని యేర్పడుచున్నది.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి యాతిథ్యము నంగీకరించి నిద్రించి యుదయమున స్నానసంధ్యాది కార్యములనెల్ల దీర్చుకొని మునీశ్వరులందఱు సాగనంపఁగావారి

యనుజ్ఞ దీసికొని యడవియందే పోయి యనేకవిధములైన మృగములచే వ్యాపించినదియు ననేకవిధములైన వృక్షములుగలదియు, పులులు, అడవిపందులు, కారుదున్నపోతులు, ఎలుఁగులు విస్తారముగఁగలదియు గీఁయను నీలపురుగుల ధ్వనిగలదియు ధ్వనింపని యనేకములైన గొప్ప పక్షులుగలదియు, విరాధుని భయముచే నెవరువచ్చి తీసికొనిపోకుండుటచేఁ బడి చిక్కి నశించు చెట్లు తీఁగలు పొదలుగలదియు, నీరులేనిమడుఁగులు కలదియునగు నడవి నడుమఁ దసవెంట సీతాలక్ష్మణులు రాఁగాఁబోవుచుండెను.

సీ. అయెడ శైలశృం•గాభు మహాస్వనుఁ, బురుషాదు గంభీర•భూరినయను
వికటమహావక్త్రు•విషమోదరు సుదీర్ఘ విషమ బీభత్సైక•వికృతరూపు
హత్తగఁ గ్రొవ్వ్రక్రొ•నెత్తురు వడిసెడి, పులితోలు గట్టి త్రి•భువనములను
మ్రింగెడునో యను•భంగి న్యాస్యము విచ్చి, యంతకురీతి భూ•తాళిభీతి
తే. కారణుం డయి నాల్గువ్యా•ఘ్రములు రెండు
వృకములును మూఁడుసింగముల్•పృషతదశము
హస్తిశిరమును శూలాగ్ర•మందు గుదిగఁ
గ్రుచ్చి పెడబొబ్బ లిడుచున్న•క్రూరుఁ గనియె. ౧౯

శైలశృంగాభున్=కొండ శిఖరముతో సమానుని, మహాస్వనున్=గొప్పకంఠ ధ్వనిగలవానిని, పురుషాదున్=మనుష్యులందిను వానిని; గంభీర భూరినయనున్=లోఁతైపెద్దవగు కన్నులుగల వానిని, వికటమహావక్త్రున్=భయంకరమైన పెద్ద నోరు గల వానిని, విషమోదరున్=మిట్టలు పల్లములుగనుండు కడుపుగల వానిని, సుదీర్ఘ విధమ = మిక్కిలి నిడివియు నెమ్మతగ్గులుగల, బీభత్సైక = మిక్కిలి భయంకరమగు, వికృతరూపున్=వికార స్వరూపముగల వానిని, ఆస్యము=నోరు, విచ్చి=తెఱచి, అంతకు రీతిన్=యమునివలె, భూతాళిభీతి కారణుండయి = ప్రాణి కోటికి మిగుల భయము కలిగించువాఁడై, వృకములు=తోడేళ్లు, పృషతదశము=పదిదుప్పులు=హస్తి శిరము=ఏనుఁగుతల, గుదిగ=గుంపుగ.

తాత్పర్యము.

ఇట్లడవియందుఁ బోవుచుఁ బర్వత శిఖరమువలెఁ బొడవైన దేహము గలిగి గొప్పగా ధ్వనించుచు మనుష్యులఁ దినువాఁడును, లోఁతైన పెద్దకన్నులు భయంకరమైన పెద్దనోరు మిట్టపల్లములుగల కడుపు మిగుల నిడివియై భయంకరమైన వికారాకారముగలిగి క్రొత్తగా నెత్తురు కాఱుచుండు పులిచర్మము గట్టికొని మూఁడులోకములను మ్రింగుటకాయేమి యన్నట్టు నోరు తెఱచుకొని యముని వలె భూతములకు భయంకరుఁడై నాలుగు పులులు, రెండు తోడేళ్లు, పది దుప్పులు, ఏనుఁగుతల శూలము కొనయందు గ్రుచ్చి పెద్దబొబ్బలు పెట్టుచున్న క్రూరునొకని రామచంద్రమూర్తి చూచెను.

చం. అతఁడును రామలక్ష్మణుల ♦ నాజనకాత్మజఁ జూచి క్రుద్ధుఁడై
క్షితితల మెల్లఁ బెల్లదర ♦ గేరి లయాంతకునట్లు భైరవా
తతనినదంబు నించుచు స ♦ దాటున మీఁదికిఁ బాఱి జానకీ
సతిఁ గొనిపోయి యంకమునఁ ♦ జయ్యనఁ జేర్చి వచించె వారితోన్; ౨౦

క్రుద్ధుఁడై=కోపించినవాఁడై, క్షితి తలము=భూప్రదేశము-పెల్లు+అదరన్=మిక్కిలి యదరఁగ; కేరి=విజృంభించి, లయాంతకునట్లు=ప్రలయకాలయమునివలె, భైరవ=భయంకరమైన, ఆతత=విస్తారమైన, నినదంబు=ధ్వని, సదాటునన్=తటాలున, అంకమునన్=(చంకను) ఒడియందు, చయ్యనన్=త్వరగా.

తాత్పర్యము.

ఆవిరాధుఁడు సీతారామలక్ష్మణులఁ జూచి కోపించినవాఁడై భూమి గడగడలాడునట్లు ప్రలయకాలము నాఁటి యమునివలె విజృంభించి భయంకర ధ్వనులు గావించుచుఁ దటాలున వారిమీఁదికి బరువెత్తి సీతాదేవిని గ్రహించి రొండియుందుంచుకొని శ్రీరామలక్ష్మణులతో నిట్లనియె.

ఇచ్చట విరాధుఁడు సీతాదేవిని దాఁకి చంక నెత్తుకొన్నట్లు స్పష్టముగఁ జెప్పఁబడెను. రావణాసురుఁడు సీతను దాఁకుట సహింపక రావణుఁడు భూమితోనే పెళ్ళగించుకొనిపోయినాఁడనియు, అగ్నిలో దాఁగినదనియుఁ గల్పించినవారు దీని కేమి చెప్పెదరు. సత్యచరిత్రము వేఱు, భక్తికల్పితము వేఱు, భక్తిభావనచే సత్యము చెఱుపరాదు.

ఉ. ఎవ్వరు మీర లీయడవి ♦ నిట్లు జటాజినధారులై కడుం
గ్రొవ్వున ఖడ్గచాపశర ♦ కోటి ధరించి చరింప భార్యతో ?
జవ్వని యేల మౌనుల ? కి ♦ సాధుచరిత్రకులార ! చూడ మీ
నవ్వడి వేఱు, పాపులరు ♦ చాపఁగలారు, మునీశదూషకుల్. ౨౧

జటాజినధారులై=జడలు చర్మములు ధరించినవారలై, ఖడ్గచాపశరకోటిన్=కత్తి, విల్లు, బాణములను, జవ్వని=యువతి, అసాధుచరిత్రకులార=చెడునడవడిగలవారలారా, నవ్వడి=జాడ, మునీశదూషకుల్=మునీశ్వరుల కపకీర్తి తెచ్చువారు, ఋషివేషమునకువిరుద్ధములగు నాయుధధారణము స్త్రీసంగ్రహణమపకీర్తికరములని భావము. భార్యతోన్=విరాధుఁడు శ్రీరామలక్ష్మణుల నిరువురనుజూచి సంబోధించుచు నీపదముపయోగించుటచే వాఁడు యిరువురు నొకతెనే భార్యగాఁజేసికొనిరని యభిప్రాయపడి యది దుష్టకార్యము గావున నసాధుచరిత్రకులార యనెను. కొందఱు దీనినిమఱియొకవిధముగసమర్థింపఁజూచెదరు భార్యయనఁగా భార్యయు వదినెయు నగు స్త్రీతో నని లక్షణావృత్తిచే నర్థము. ఎట్లన ప్రాణభృతి ఉపదధాతి యని శ్రుతివాక్యమున ప్రాణభృత యను పదమునకు ప్రాణభృతులు నుభయులు ననియర్థము చెప్పఁబడెనుగదా. మఱియునీన్యాయము ఋతంపిబంతౌ యనుశ్రుతి

వాక్యము ననుసరించియున్నది గదా। కావున నిట్లనల్లే యర్థముచెప్పుట యుక్త మందురు. ఎట్లర్థము చెప్పినను సీత లక్ష్మణు భార్యయని విరాధుఁడు చెప్పెనని తప్పర్థము, తోఁపకమానదు. అది ధ్వనిదోషమగును. కావున నీయర్థము సరిగాదు. వీరి వావివరుసలు విరాధున కేమి తెలియును? ఇరువురు మగవారు ఒక స్త్రీ యుండుటచే వారిరువురకు నామె భార్యయనియే తలఁచెననుటయే సరియగు విధము. విరాధుఁడు లక్ష్మణగ్రంథములు చదివి లక్షణావృత్తి నెఱిఁగి సీతాలక్ష్మణులు వదినె మఱఁదులని గ్రహించియుండెనేని మునీంద్ర దూషకులని యేలదూషించెను? విల్లు బాణములు ధరించుటచే నందురేని అగస్త్యుఁడు విల్లు బాణములు ధరించి వేఁటాడుచుండినవాఁడు కాఁడా - అది పూర్వకాలమున మునివిరుద్ధచర్యకాదు - పరశురాముఁడెవ్వఁడు ? తాత్పర్యము.

మీ రెవ్వరు? ఋషులవలె జడలు, చర్మములు ధరించి మిక్కిలి పొగరుపట్టి కత్తి విల్లు బాణములు పూని భార్యతో నడవియందు సంచరించుచున్నారు.మునీశ్వరులకు వయస్సొఁడుది యేల? దుష్టప్రవర్తనముగల వారలారా? మీజాడ వేఱుగాఁగానవచ్చుచున్నది. మీరు పాపాత్ములు, మునుల కపకీర్తి తెచ్చువారు, మీరు నాచేఁ జావఁగలరు.

ఋషీశ్వరులకు భార్యలులేరా? అగస్త్యు డాయుధములు ధరించి వేఁటాడలేదా. ఇందేది ఋషులకు విరుద్ధచర్య? ఋషులకు భార్యలున్నను వారి నాశ్రమములందే యుంచి మగవారు మాత్రమే బయట సంచరింతురుగాని వెంటవేసి కొని తిరుగరు. ప్రయాణమై పోవుచున్నారనిన నిరువురకు నొకభార్యయుండదు. ఇది వాని దృష్టికి విరుద్ధచర్యగాఁ దోఁచినది.

చం. వినుఁడు విరాధనామకుఁడ • వీరుఁడ సంభృతశస్త్రపాణి నై
మునిజనమాంసఖాది నయి • మోదమునం జరియింతు నీవనిన్
మునుకొని పాపశీలుర మి • ముం బొరికొం చని నల్లఁ ద్రావి యీ
వనితను నాదు పెండ్లముగ • వారక కైకొనువాఁడ నమ్ముఁడీ. ౨౨

సంభృతశస్త్ర పాణినై = శస్త్రములను జేతధరించినవాఁడనై, మునిజనమాంసఖాదిని=మునుల మాంసమును భక్షించువాఁడను-అనిన్ = యుద్ధమందు-నల్ల = నెత్తురు.

తాత్పర్యము.

నా వృత్తాంతము చెప్పెద వినుఁడు. నాపేరు విరాధుఁడు, వీరుఁడను గావున నాయుధములు చేత ధరించి మునిజనులఁ జంపి వారి మాంసమును దినుచు సంతోషముతో నీయడవియందు సంచరించుచుందును. పాపాత్ములగు మిమ్ము యుద్ధమందుఁ జంపి మీనెత్తురు ద్రావి యీయాఁడుదానిని నాపెండ్లాముగఁ

కం. అనుచు విరాధుఁడు గావర, మునఁ బల్కినపల్కు విని ప్ర • భూతపుభీతిన్
 జనకసుత యొరుగాలికిఁ, బెనుపటి కంపించుకదళి • విధమున వడఁకెన్. ౨౩

కావరమునన్=గర్వమున, ప్రభూతపు భీతిన్=అధిక భయముచే, పెనుప
అటి=పెంపుచెడి, కంపించు=వణఁకు, కదళి=అరఁటిచెట్టు.

తా త్ప ర్య ము.

అవిరాధుఁడు చెప్పిన మాటలు విని సీతాదేవి మిగుల భయపడి పెద్దగాలికి
నరఁటిచెట్టువలె వడఁకెను.

కం. సీతాపతి సాధ్వసమతి, దైతేయాధిపతియంక • తలమున వణఁకన్
 వీత సహజముఖరుచియై, సీతాపతి యనుజుతో వ • చించెను వనటన్. ౨౪

సాధ్వసమతి = భయపడిన మనస్సుగలది, దైతేయాధిపతి=రాక్షసశ్రేష్ఠుని
యొక్క,వీత=పోయిన,సహజ=స్వభావసిద్ధమైన,ముఖరుచియై=ముఖకాంతిగలదై
వనటన్=దుఃఖముతో.

తా త్ప ర్య ము.

సీతాదేవి భయపడినదై స్వభావసిద్ధమైన ముఖకాంతిచెడి తెల్లఁబోయి రాక్ష
సుని రొండియందు వణఁకుచుండుట చూచి శ్రీరామచంద్రమూర్తి దుఃఖించుచు
లక్ష్మణునితో నిట్లనెను.

ఉ. కంటివె లక్ష్మణా జనకు • గాదిలిపుత్రిక నాదుభార్య వా
 ల్లంటి నితాంతసౌఖ్యరత • క్ష్మావరనందిని భవ్యశీల లో
 నంటినభీతిఁ గ్రూరదను • జాధమునంకమున న్వణంకెడిన్
 బంటవలంతికన్నె కెటు • వంటిమహాపద వచ్చెఁ దమ్ముఁడా. ౨౫

గాదిలి=ప్రియమైన, వాల్లంటి=నిడుపాటి కన్నులుగలది, నితాంత సౌఖ్యరత=
మిక్కిలి సౌఖ్యమందుఁ బ్రీతిగలది, క్ష్మావరనందిని=రాచకూఁతురు,భవ్యశీల=శుభ
కరమైననడవడిగలది, లోన్=మనస్సులో, పంటవలంతి కన్నెకు=భూమిపుత్రికకు.

తా త్ప ర్య ము.

లక్ష్మణా! జనకమహారాజు ప్రియపుత్రి, నాభార్య, నిడివికన్నులుగలది,
రాచబిడ్డ, మిగుల సుఖమపేక్షించునది యగు సీతాదేవి మనస్సులో నాటిన
భయముచే రాక్షసు రొండియందు నెట్లు వణఁకుచున్నదో చూచితివా? తమ్ముఁడా
భూమికన్యకకు నెటువంటి గొప్పయాపద వచ్చెరా.

ఉ. ఏయది గోరి తానలకు • నేగు మనె న్నను మధ్యమాంబ కై
 కేయి ఫలించె నిప్పు డది • క్షిప్రగతిం దనపట్టి రాజ్యముం
 జేయుటమాత్ర గోరక వి • శిష్టజనప్రియ నన్నుఁ గానలం
 ద్రోయఁగ దీర్ఘదర్శిని మ • నోవిభుఁ గోరుట దీనికే కదా. ౨౬

మధ్యమాంబ=నడిమితల్లి, కౌసల్యా సుమిత్రలతోడఁ జెప్పినపుడు కైకయూఁదవది, భార్యలనందఱ నుద్దేశించి చెప్పినపుడు మధ్యమ, లేక మఱియొక విధమున సమాధానము చెప్పవచ్చును, భారతమందు కుంతీసుత మధ్యముండు సమరస్థేమాభి రామాకృతిః' అని యర్జునుఁడు చెప్పఁబడెను. ఇచ్చట అంగన్యాసకరన్యాసమందు మూఁడవవ్రేలిని మధ్యమాభ్యాం నమ యందురు. కావున మధ్యముఁడనఁగా మూఁడవవాఁడని సమాధానము చెప్పుదురు. అటుగాకున్నఁ గుంతీపుత్రులలో నర్జునుఁడు కడపటివాఁడే కదా. క్షిప్రగతిన్ = శీఘ్రముగా, తనపట్టి=తనబిడ్డ, తనకొడుకు, పట్టి శబ్దము బిడ్డశబ్దమువలెఁ గొడుకునందుఁ గూఁతునందు వర్తించును. అపత్య శబ్దమువలె, విశిష్టజన ప్రియున్=అందఱ జనులకుఁ బ్రియుఁడైన వానిని. కైక రామచంద్రమూర్తిని నడవులకుఁ బంపఁ గోరుటకు నాయన విశిష్టజన ప్రియుఁడగుటయే కారణము, దీర్ఘ దర్శిని=దూరాలోచనగలది, మనోవిభున్=భర్తను, దీనికే=సీతాదేవి యిట్లు హరింపఁబడుటకే.

తాత్పర్యము

కైకేయి యేప్రయోజనముఁగోరి నన్నడవులకుఁ బొమ్మనికోరెనో యది మిగులఁదడవులేక యల్పకాలమందే లభించెను. ఆమె దూరాలోచన కలది కావున సర్వజన ప్రియుఁడగు నేను నగరంబుననున్న భరతునకు రాజ్యము స్థిరపడదు. ప్రజలందఱునతనికి వశపడరు పై పెచ్చు నాయందలి ప్రీతిచే నతనితో విరోధింతురు. కావున నన్ను నడవులకుఁ బంపిన నావెంట సీతాదేవి పతివ్రత కావునఁ దప్పక వచ్చును, ఈ యడవులందే రాక్షసుల వాతఁబడియో కష్టములు సహింపలేకయో చచ్చును. ఆమె చచ్చెనా రాముఁడు బ్రదుకఁడు. ఆమెతోడ వాఁడును జచ్చును. రాజ్యము భరతునకు స్థిరపడును. అని యిట్లాలోచించికదా తనకొడుకునకు రాజ్యముమాత్రముగోరక నన్ను నడవులకుఁ బొమ్మనెను, ఆమె కోరిక కొలఁదికాలమందే ఫలించెను.

కైకేయి తొలుతఁ దెలివి తక్కువదగుటచేఁ గాముకయై రాముని రాజ్య భ్రంశము గోరినను ఆవల సౌమ్యయై యాయభిప్రాయము వదలినట్లు చిత్రకూటంబునందలి చరిత్రమువలనఁ దెలియనగును గదా. అట్లు పశ్చాత్తాపపడిన పిమ్మట దోషుల దూషింప వచ్చునా?

చిత్రకూటమందలి చరిత్రమువలనఁ గైక యభిప్రాయము మాఱినదని చెప్పవలను పడదు. ఆమె కట్టిమనస్సుండినఁ దనదోషమును చెప్పి యొప్పుకొని యూరికి రమ్మని ప్రత్యేకముగఁ బిలిచియుండవచ్చును. ఆమాట యామె నోర రాలేదు. భరతుఁడు తల్లికి బుద్ధిచెప్పినవెను గాని యా బుద్ధి యెంత మాత్ర మామెతలకెక్కెనో తెలియదు. రాముఁడూరికి రాకపోయిన భరతుఁడు రాజ్యముచేయక యేమిచేయఁగలఁడు అను నభిప్రాయ మామె గలదై యుండ వచ్చును. అట్టిలే యనుకొందము, అయినను.

సత్పురుషులకుఁ బరులు నింద్యులైనను నిందింపవచ్చునా? కావున రాముఁడు పరులదోషములను హృదయమునఁ గలవాఁడు కాకపోలేదు. అవి మనస్సున నాటియుండినను బైకి నిర్మత్సరునివలె నటించెను.

అట్లు చెప్పఁబనిలేదు, ఎదుటివారిదోషములు మఱచిపోయినను కష్టములు ప్రాప్తించినపుడు అవి మనస్సునకు రాకపోవు. మన స్వవిషయమందుఁ బరావకారమో బాధయో మఱిచియుండినను ఏదైన సందర్భము వడినపు డది జ్ఞప్తికి వచ్చుటలేదా?

సామ్యదశయందు మనోగత మెంతదాఁచినను తీవ్రశోకమునందు స్వప్నమందుఁ బానాదులచేఁగాని యితర కారణములచేఁగాని మనస్సు స్వాధీనమందు లేనపుడు మనస్సునందున్నట్లు బయలుపడును. అను నీతి దీనివలన నెఱుఁగనగు.

కం. జనకునిమరణముకంటెను, గన రాజ్యశ్రీ హరణముకంటెను సీతా
వనజాక్షి నన్యుఁ డంటుట, ఘనతర మగుదుఃఖమునకుఁ గారణ మయ్యెన్.౨౩

ఇప్పుడేమి యంతవిపత్తు వచ్చెను? ఏల దుఃఖించెదవనఁ జెప్పుచున్నాఁడు. రాజ్యశ్రీ=రాజ్యలక్ష్మి, హరణము=అపహరింపఁబడుట.

తాత్పర్యము.

జనకుని మరణవార్త వినుటవలనఁ గలిగిన దుఃఖముకంటెను రాజ్యము పోవుటవలనఁ గలిగిన దుఃఖముకంటెను సీతాదేవి నితరుఁడు తాఁకుట మిగుల దుఃఖమును గలిగించెను.

ఇచ్చటఁ జిన్న సందేహము; రాజ్యశ్రీ హరణముకంటె సీతాహరణమెక్కువ దుఃఖముకలిగించె ననుటచే రాజ్యహరణము కొంచెమైన దుఃఖము కలిగించెఁగదా? అయోధ్యాకాండమందుఁ దనవలనఁ బరులకుఁగలిగిన దుఃఖమునకై తాను దుఃఖించెను, గాని రాజ్యము పోయెనని దుఃఖింపలేదని చెప్పఁబడెనే. అదియెట్లు?

శ్లో॥ మాత్రా స్పర్శాస్తుకౌంతేయ శీతోష్ణ సుఖదుఃఖదాః
ఆగమాపాయినో౽నిత్యా, స్తాం తితిక్షస్వ భారతః భ-గీ.

చలివేఁడిమలు సుఖదుఃఖములు లోనైనవి మనము వలదన్నను గావలయునన్నను వచ్చును బోవును, నిత్యములు గావు. కావున వీనిని సహించుకొనుము. అని కృష్ణభగవానుఁ డుపదేశించెను. సహించుకొమ్మని చెప్పెనుగాని యవి యంటకుండఁ జేసికొమ్మని చెప్పలేదు. ఏల? అది యసాధ్యకార్యము. కావున బుద్ధిమంతుఁడగువాఁ డవి వచ్చినపుడు రానిమ్మని వానిని దనవశమున నుంచుకొనునుగాని వానికి వశపడి యజ్ఞునివలె సంతోషశోకములకుఁ బాలుపడడు. ఇది యోగిలక్షణము. సుఖము దుఃఖము మనస్సునకే తగులదేని యాజీవి జాయియై యుండవలయును. చెట్లుకూడ శీతోష్ణబాధలుగల చిహ్నములు కనఁబఱుచును. మనస్సున కంట నిదిలేనట్లే.

కం. అని శోకబాష్పయుతలో, చనుఁడై వగపడెడిరామ•చంద్రునిమోముం
గని క్రుద్ధుండై లక్ష్మణుఁ, డనియెన్ రోఁజుచును మారు•తాశనలీలన్. ౨౨

శోకబాష్ప=శోకముచేఁ గలిగిన కన్నీళ్ళతో, యుత=కూడిన, లోచనుఁడై =కన్నులుగలవాఁడై, వగపడెడి=దుఃఖించు, రోఁజుచును = బుసకొట్టుచు, నిట్టూర్పులు విడుచుచు, మారుతాశనలీలన్= పాామువలె, పాములకు గాలియాహారము.

ఇచ్చట శ్రీరామచంద్రమూర్తి కన్నీరుగారఁ నేడ్చెనని యున్నది. ఆపదలందు ధైర్యగుణము సజ్జనలక్షణమని నీతిశాస్త్రము చెప్పుచుండ శ్రీరామచంద్రమూర్తి యేల యేడ్చెను ?

1. విరాధుఁడు సీత నెత్తికొనిపోయెను. ఇఁకఁ దనకు భార్య యనునది లేదనియా?

2. విరాధునిఁ దాను వధించినను విరాధుఁడు సీతను దాఁకెను గావున నామె పాతివ్రత్యము చెడెను. ఆ కారణముచే నిఁక నామెను భార్యగా స్వీకరింపరాదనియా?

3. సవతితల్లి కోరికయే నెఱవేఱెననియా ?

4. రాక్షసునిచేతిలోఁ జిక్కి సీతయేమి బాధపడునో యనియా ?

5. వానప్రస్థాశ్రమము నందుండి హింసమాని తపంబుసేయఁ దలఁచు నాకీ హింసాధర్మము దాపరించెనే యనియా ?

ఉత్త:—మొదటిదికాదు. పదునాలుగు సంవత్సరములు సీతారాములు బ్రహ్మచర్యదీక్ష వహించియుండిరి. సీతాదేవి తనకు వనయాత్ర దేహయాత్ర సుఖముగా జరుగుటయందు సహాయురాలని దుఃఖించెనేకాని రతి సుఖము లేదాయెనని యేడ్చినవాఁడుకాఁడు. (ప. ౯౯౯-౧౦౦౦)

రెండవదికాదు. పదినెలలు తనపరోక్షమున రావణాసురు స్వాధీనమందుండిన సీతయందుఁ దనకు సందేహములేదని చెప్పెను. అట్టివాఁడు తనయెదుటనే యున్నప్పుడు సందేహించునా? ఆమెదుఃఖ మాసందేహమును బరిష్కరించుచున్నది.

మూఁడవదికాదు. కైకకోరిక నెఱవేఱునని తోఁచియేయుండినయెడలఁ బదునైదవసంవత్సరము ప్రథమ దినంబున నయోధ్యకు వచ్చెదమని చెప్పియేయుండఁడు. కనుక నాసందేహ మాయునకు లేదు.

నాలవదికాదు. సీతాదేవిని రాక్షసుఁడు చంపునని బాధపెట్టునని శ్రీరాముఁడు భయపడలేదు. వాఁడట్టికార్యము చేయఁజాలఁడని తెలియును.

ఐదవదియుఁగాదు. వానప్రస్థాశ్రమమందుండిన ఋషీశ్వరు లగస్త్యాదులు మాంసశ్రాద్ధము పెట్టుచుండిరి. అంతియగాక శ్రీరామచంద్రుఁడే మాంసాహారము గ్రహించినటు లొకటిరెండుచోటులఁ జెప్పఁబడెను. (ఇది సందిగ్ధవిషయము.) కావున నిదియు సరియైనఁ గారణముగాదు. అసాధుహింస హింసగాదు. అహింసాఽసాధు హింసేతి శ్రేయాన్ ధర్మ పరిగ్రహః॥ భా. 12-15-49.

అటయిన వేఁడుకకారణమేమి యనఁ గొందఱు విరాధుఁడు సీతాభర్తృఁడు, అట్టివానిని జంపవలసి వచ్చెనేయని దుఃఖించెనందురు. వాస్తవకారణము రామచంద్రమూర్తియే వంటవలంతి కన్నె కెటువంటి మహాపద వచ్చెఁదమ్ముఁడా యని తెలిపెను. ఇది యాశ్రిత విరహాసహనమను మార్దవ గుణమును పరదుఃఖాసహనమను కారుణ్యమును దెలుపును. "వ్యసనంబులు జనములకును బొసఁగినఁదా నధిక దుఃఖమును బొందును. (అయోధ్య. ౬౬) అనుదాని కిది లక్ష్యము.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము చెప్పి శోకముచేఁ గన్నీళ్ళు కన్నులఁ గ్రమ్మఁగా వ్యసనపడుచున్న శ్రీరామచంద్రమూర్తి ముఖముఁజూచి కోపించి పాముపలె బుసకొట్టుచు లక్ష్మణుఁ డిట్లనియెను.

శా. గీర్వాణాధిపతేజ ! భూతములకుం • గీర్తింప నాథుండవై
గర్వంబేది యనాథునట్లు కడుదుః•ఖం బందె దే లన్న ? కిం
కుర్వాణుండును నేను లేనె? యిదె మ•త్క్రూరా స్త్రధారాహతిన్
దుర్వారోద్యమబాహు కేళిని విరా•ధు న్నేలపా ల్చేసెదన్. ౨౯

గీర్వాణాధిపతేజ=దేవతలకుఁ బ్రభువైన విష్ణుని తేజస్సువంటి తేజస్సుగలవాఁడా, గీర్వాణులు=దేవతలు, వీరిలో బ్రహ్మేంద్రాదులు చేరినవారే. వీరి కందఱకు నధిపతి భగవంతుఁడు విష్ణువే. కావున విష్ణు తేజాయనియే యర్థము చెప్పవలయును. అటుల చెప్పిననే భూతములకు నాథుండవై యనువాక్యముతో సామరస్యము కుదురును. విష్ణువు భూతముల కన్నిటికి నాథుఁడు కదా, భూతములకు=సమస్త చరాచర రూపక ప్రాణులకు, గర్వంబేది=గర్వముచెడి, అనాథునట్లు=దిబ్బవలె, కింకుర్వాణుఁడను=దాసుఁడను = ఏమి చెప్పినను జేయువాఁడు, మత్=నాయొక్క, క్రూరాస్త్రధారా = క్రూరములైన కఱకు బాణముల, హతిన్ = దెబ్బచే, దుర్వార=అడ్డగింపరాని, ఉద్యమ=ప్రయత్నముగల, బాహు = భుజముల, కేళిని=ఆటలయందు, నేలపాల్ చేసెదను= నేలఁబడఁగొట్టెదను.

భూతములకుం గీర్తింప నాథుండవై యనుటచే స్వరూపజ్ఞానమును స్మరింపఁజేయుచున్నాఁడు. తన్ను నమ్మివచ్చిన దానికింతకష్టమువచ్చెనేయనిశోకావేశముచేఁగలిగిన విస్మృతి దొలఁగస్వరూపస్వభావముస్మృతికిఁదెచ్చుచున్నాఁడు.కావున వాస్తవార్థము వారు తెలియనివారుగారు. ఈ ప్రకారము లక్ష్మణుఁడు యుద్ధకాండమందు సీత నింద్రజిత్తు చంపెనని హనుమంతుఁడు చెప్పినపుడు రామచంద్రమూర్తి శోకావేశముచే నైమఱచియుండ "నిను మహాత్ముఁడైనయాత్ముని నెఱుఁగలేక కటనీవ యిట్లు తపియింపఁజేయ నేనేమినేర్తు"నని చెప్పెను. స్మారయే త్వాం నశిక్షయే నీకు జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచున్నానుగాని నేర్పలేదని సీతాదేవిచెప్పినట్లు లదిస్మృతికిఁదెచ్చుటమాత్రమే. పరులదుఃఖముతన దుఃఖముగానెంచుకొనుటేదయ.

తాత్పర్యము

విష్ణుతేజా! సమస్త భూతకోటికి నీవేదిక్కయ్యు చిత్తాన్నత్యము విడిచి దిక్కులేని వానివలె నేల యిట్లు దుఃఖించెదవు. ఇప్పుడేమి చెడినదని నీకింత దుఃఖము, ఏపనియైనఁ జేయుటకు నీసేవకుఁడు వీఁడులేఁడా? నీ సేవచేయుటకే కదా వీఁడువచ్చుట. అట్టైన నిప్పుడు నీవేమి చేసెద వందువా నాకటుకు బాణములచే వీనిని నా భుజప్రతాపకేళి నేలఁబడఁగొట్టెదను. వీఁడెక్కడికిఁ బోఁగలఁడు.

కం. భరతునిపైఁ బుట్టినదు,ర్భరకోపము నేఁడు వీని॰పై శైలముపై
సురపతి వజ్రము విడిచిన, కరణిని నే విడుచువాఁడఁ॰గాకుత్థ్సవరా. ౩౦

దుర్భరకోపము=సహింపరాని కోపము.

తాత్పర్యము.

ఆనాఁడు భరతునిపైఁ బుట్టిన కోపమునకు నాయన శరణాగతుఁ డగుటచేఁ బరిహారము లేక వ్యర్థమయిపోయెను. ఆ కోపమును నింద్రుఁడు కొండమీఁద వజ్రమును విడిచినట్లు వీనిపై విడిచెదను.

భరతుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని జిత్రకూటమందు నీ వయోధ్యకువచ్చి రాజ్యమేలుమని ప్రార్థించెను గదా. దీనివలన ముందు చేసినది యజ్ఞానకృతమని యేర్పడెను గదా.

అట్లుండ రామలక్ష్మణులు భరతాదులు రాజ్యాపహారకులని యాక్షేపించుట తప్పుగాదా యని యాక్షేపము.

సీతా రామలక్ష్మణులకుఁ మువ్వురకుఁ జిత్రకూటమునకు భరతుఁడు వచ్చి పోయిన పిమ్మట నాయన విషయమై సదభిప్రాయ మేకాని దురభిప్రాయములేదు.

భ్రాతలందఱు భరతుని పాటిగారని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పెను. లక్ష్మణుఁడో (అరణ్య, పద్యములు ౨౫౦ మొదలు ౨౫౪ చూడుడు) మనుజులలోను దండ్రిని గుమారుఁడు బోలఁడు బోలుఁదల్లినే యనియెడి లోకవార్త వృథయై చనెఁగైకయి పట్టియందు" నని చెప్పెను. సీతాదేవియు "భ్రాతృవత్సలుఁడైన భరతుండు నాకయి యక్షౌహిణీ సేవ నంపునయ్యా" యని ప్రీతితోనే పలికెను.

కైక విషయమందు మువ్వురు ప్రసన్నులు గారు నిష్ఠురములాడుచుండిన వారే, ఏల ?

కైక చిత్రకూటమందు నేను దెలివిమాలిన పనిచేసితిని క్షమింపుమని శ్రీరామచంద్రమూర్తిని గోరలేదు. భరతునకు భయపడి యాయనకు నెదురాడలేక మౌనము వహించియుండెనుగాని వాస్తవముగ నామె పశ్చాత్తప్తయైనదా యనునది సందిగ్ధవిషయమే. తన కొడుకుకూడ వానప్రస్థాశ్రమునివలె సర్వభోగములు వదలి దుఃఖపడుచున్నాఁడే శ్రీరామచంద్రమూర్తి మరలనయోధ్యకువచ్చినరాజ్యములేకున్న మానెను. కడుపునిండఁగూడు కంటినిండ నిద్ర ఒడలినిండగుడ్డయైనఁ

గట్టుకొని సుఖపడనిమ్మని రామచంద్రమూర్తి యయోధ్యకు వచ్చుటకు సమ్మతించి యైన నుండవచ్చును. లేదా తానాలోచించిన ప్రకారము శ్రీరామచంద్రమూర్తి యడవిలో మరణించెనా భరతుఁడు రాజ్యము గ్రహింపక యేమిచేయఁగలఁడు. కావున రామచంద్రమూర్తి యయోధ్యకు రాకపోనిమ్మని తలఁచినను దలఁచి యుండవచ్చును. ఇది యిట్లని నిర్ధారింపఁదగిన యాధారములులేవు. ఆమె పశ్చాత్తాపపడినట్లు భరతుని వాక్యముదప్ప మఱి యే యాధారములేదు. ఒకవేళ పశ్చాత్తప్త యైనదనియే గ్రహింతము. పగవాని కొట్టుగాల్చి వాఁతవేసి నాయనా తెలియక చేసితినిరా యని చెప్పినంత మాత్రమున బాధపోవునా? తెలియకచేసె నని సమాధానపడినను వ్రణము సహింపరాని బాధకలిగించినపు డామె యిట్లు చేసెఁగదా యని స్మరణమునకు రాకయుండునా? కావునఁ గైకను సీతారామ లక్ష్మణులెగ్గాడుట స్వభావ విరుద్ధముగాదు. దీనిపై నొక యాక్షేపము. ఓయీ నీవు చెప్పినది లోకసామాన్యవిషయము. శ్రీరామచంద్రమూర్తి లోకసామాన్యుఁడు గాఁడు. "అపకారశతము సల్పిన విపరీతము నెంచఁ డాత్మవిజ్ఞుండగుటన్" అని కదా యాయన విషయము చెప్పఁబడెను. వానియెడ నుండెనేని నేదేని దోషమద్ది గర్హ్యంబుగాదు సదాశులకును" యుద్ధ ౩౬౨ వ. ఇట్టి రామచంద్రమూర్తి కైకయందు దోషమెంచవచ్చునా? శ్రీరామచంద్రమూర్తి యపరాధము లెంచమి యెప్పుడు? యావజ్జీవము దోషములే చేయుచుండినను వాని నెంచఁడా? కొంత కాలముచేసి పశ్చాత్తప్తుఁడై రక్షింపుమని కోరినప్పుడా? అపరాధమే మనస్సునకు రాదనిన విరాధ రావణ వాలి ఖరదూషణ లవణాదుల దండింపవలసిన కారణమే లేదు. వినాశాయచదుష్కృతామ్మను మాటయే వ్యర్థమగును. లోకమున నింటింటఁ బాపములు ప్రబలిపోవును గృహమునందు భార్యలు బిడ్డలు సేవకులు దండమునకు వెఱచి లోపడియున్నవారేకాని యధర్మమునకు వెఱచి ధర్మమార్గమందుండువారు నూటికొక్కరులేరు. అట్టులే దేశమందును ప్రజలు రాజదండ భీతి ధర్మమందున్న వారు కాని ధర్మము నిమిత్తమై ధర్మమందుండువారు లేరు. భగవంతునియందుఁ బ్రభువునందు గృహస్థుని యందు నిగ్రహశక్తి లేకుండిన లోకయాత్ర యొకనాఁడైన జరుగదు. కావున నెవరెన్ని దోషములు చేసినను బాహిపాహియని పాదములపైఁబడినవారిని వారి దోషము లెంచక రక్షించును. సీత రావణున కిదియేకదా బోధించెను.

'తా నహం ద్విషతః క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్ క్షిపామ్యజస్రమశుభా నాసురీ ష్వేవయోనిషు. భ-గీ. అట్టి విరోధులను గ్రూరులను నరాధములను సంసారమందు సర్వదా యసురయోనులందుఁ ద్రోయుదును. అనియే భగవంతుఁడు చెప్పెనుగదా. "చెల్లియుండియు సైరణసేయునతఁడు" పుణ్యపురుషుఁడుగాని యసమర్థుని సైరణ శ్లాఘ్యమా? కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తి కైకయందుఁ దప్పెంచుట తప్పుగాదు. మఱియును నధిలోకవిడంబనార్థమని

యెఱుంగవలయును. కావున నిట్టి సందర్భముల నిట్లు తలఁచుట దోషముగాదని మనము గ్రహింపవలయును.

కం. విస్ఫుటమద్భుజబలవే, గస్ఫురదిషునికర మితనిఁ ♦ గ్రక్కున వక్షః
ప్రస్ఫోటంబుగ నాటుచుఁ, బ్రస్ఫీతజవంబునం బ ♦ రాసువుఁ జేయున్.౩౧

విస్ఫుట=స్పష్టమైన, మద్భుజ=నాబాహువులయొక్క, బల=బలముయొక్క, వేగ=వేగముచే, స్ఫురత్=పోవుచున్న, ప్రకాశించుచున్న, ఇషునికరమున్=బాణ సమూహమును, వక్షఃప్రస్ఫోటంబుగన్=ఱొమ్ముచీల్చునట్లుగ, ప్రస్ఫీతజవంబునన్=మిక్కిలి యధికమైన వేగమున, పరాసువున్=పీనుఁగును (ప్రాణములు పోయినవాని),

తాత్పర్యము

స్పష్టమైన నా భుజబలముచే విడువఁబడి వేగముగఁబోవు బాణముల సమూహము శీఘ్రముగ వీనిఱొమ్మును బగులజీల్చుచు మిక్కిలి త్వరతో వీనిఁ బీనుఁగును జేయును.

౩-వ సర్గము.

కం. అని బలియుండు సుమిత్రా, తనయుఁడు రాక్షసునిఁ జూచి♦దరహాసముతో
ననె నెవ్వఁడ వోరీ యీ, వనమున నీవేల తిరుగు ♦ వాఁడవు సుఖివై. ౩౨

దరహాసము=చిఱునవ్వు.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము శ్రీరామచంద్రమూర్తితోఁజెప్పి రాక్షసువంక తిరిగి బలవంతుఁడైన లక్ష్మణుఁడు చిఱునవ్వుతో నోరీ: నీ వెవ్వఁడవు. ఈ వనమునందు నీవేల తిరుగుచున్నాఁడవు.

కం. అని యడుగ నావిరాధుం, డనె వారలఁ జూచి యెవఁడ♦వని న న్నడుగం
గను జాలెడి మీరెవ్వరు, చనియెద రెట కనిన రామ♦చంద్రుం డనియెన్.౩౩

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము లక్ష్మణుఁ డడుగఁగా వారినిఁజూచి విరాధుఁడు నావనమునకు మీరువచ్చి నన్నెవ్వఁడ వని మీరడిగెదరే; మీరెవ్వరు ? మీరెచ్చటికిఁ బోవుచున్నారు. అనిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె.

కం. తెలియుమురా యిక్ష్వాకును, కులులము క్షత్రియులము వన♦గోచరులము ని
ర్మలవృత్తుల మెవఁడవు? కా, నలలోనఁ జరింపఁ గార♦ణం బేమి?యనన్.౩౪

తాత్పర్యము.

ఓరీ వినరా! మే మిక్ష్వాకువంశమునఁ బుట్టిన క్షత్రియులము అడవియందుఁ జరించువారము, నీ వనుకొన్నట్లు మేము పాపాత్ములముగాము, నిర్దోషమైన నడవడి గలవారము, నీవేమి ప్రభావముగలవాఁడవు. ఈ యడవిలో నేల తిరుగుచున్నాఁడవు. అనిన వాఁ డిట్లనియె.

వసంతమంజరి. వినుము నాజనకుండు జయుఁ డను•వీరుఁ డంబ శతహ్రదా
ఖ్య నిఖిలావనిఁ గల్గుదనుజని•కాయ మెల్ల విరాధుఁ డం
చును పిలుచును నన్నుఁ దపమున•సూర్యవంశ్య! వరంబు నేఁ
గొనితి శస్త్రముచేత మరణముఁ•గూర కుండఁగ బ్రహ్మచేన్. ౩౫

తా త్ప ర్య ము.

నా తండ్రి జయుఁడు, నాతల్లి శతహ్రద, విరాధుఁడని భూమియందలి దనుజులెల్ల నన్నుఁ బిలుతురు. నేను దపస్సుచేసి శస్త్రముచేతఁ జావకుండ బ్రహ్మచే వరముఁగొంటిని; వి+రాధుఁడు=ప్రేమలేనివాఁడు, క్రూరుఁడని యర్థము, కావుననే యారాధింపఁ దగనివాఁడు, గౌరవానర్హుఁడు, దనుజులు నన్ను విరాధుఁడందు రనుటచే నిది తల్లిదండ్రులు పెట్టిన పేరుగాదు, వృత్తముచే వచ్చినపేరు.

వసంత మంజరి, నభ భరనవ గణములు.

౧౩-వ యక్షరము యతిస్థానము.

కం. ఛేదనభేదనముల వ్యా,పాదింపం బడక యుండఁ • బడసితి వరమున్
బైదలిని విడిచి పొండు, మేదిని బ్రదుకంగ నిష్ట • మేనియు మీకున్. ౩౬

ఛేదన=తునుకలు తునుకలుగ నఱుకుటచేతను, భేదనములన్=పగులఁగొట్టఁబడుటచేతను, వ్యాపాదింపఁబడక = చంపఁబడక, పైదలి = స్త్రీ, సీతాదేవిని, పొండు = పరువెత్తిపొండు.

తా త్ప ర్య ము.

నఱకఁబడుటచేతను జీల్పఁబడుటచేతను జంపఁబడక యుండునట్లు వరము సంపాదించితిని. బ్రదుక నిష్టముండిన నీ స్త్రీని వదలి మీరు పరుగెత్తిపొండు, ఈ స్త్రీని నాకు వదలితిరేని మిమ్ముఁ జంపను.

—• రామలక్ష్మణులు విరాధుని వధించుట •—

చం. అన విని కోపరక్తనయ•నాంబుజుఁడై రఘురాముఁ డిట్లనున్
దనుజకులాధమా! ఖలగు•ణా! యిటు మృత్యువు రోసె దీవు, న
న్నని మొనఁ దాఁకియుం జనెద•వా మెయిలోడ, నటం చధిజ్య మౌ
ధనువున శాతమార్గణక•దంబముఁ గూర్చి సురారి నేయుచున్. ౩౭

కోపరక్తనయనాంబుజుఁడు = కోపముచే నెఱ్ఱనైన నేత్రకమలములు గలవాఁడు, రోసెదవు = వెదకెదవు, అనిమొనన్ = యుద్ధముఖమందు, మెయిలోడన్ = దేహముతో, అధిజ్యము = ఎక్కుపెట్టఁబడినది, మార్గణ = బాణముల, కదంబము=సమూహము, సురారిన్=రాక్షసుని.

తా త్ప ర్య ము.

ఈ ప్రకారము వాఁడు చెప్పఁగాఁ గోపముచేఁ గన్నులెఱ్ఱచేసి శ్రీరామచంద్ర మూర్తి యోరీ! నీచరాక్షసుఁడా! దుష్టుఁడా! నీవై మృత్యువును వెదకుచు వచ్చి

తివి, యుద్ధమున నాయెదుటఁబడి మరల దేహముతోడఁ బోఁగలవాయని విల్లెక్కు పెట్టి పదునైనబాణముల సమూహమున రాక్షసుని వేయుచు.

ఉ. వెండియు రుక్మపుంఖమయి ♦ విశ్రుతవాయుసుపర్ణ వేగితో
ఛ్చండము నైనస ప్తశిత♦సాయకపం క్తి బుధారి వక్షము
ద్దండతఁ దూఱ నైవ నది ♦ దారితదానవదేహ శైల మై
దండిగ ర క్తదిగ్ధమయి ♦ ధారిణిఁ జొచ్చెఁ గృశానుతుల్యమై. ౩౮

వెండియున్=మఱియును, రుక్మపుంఖము=బంగారుపిడి, విశ్రుత=ప్రసిద్ధమైన, వాయు సుపర్ణ= గాలి గరుడులయొక్క, వేగితోచ్చండము= వేగముచే మిగుల భయంకరమైన, స ప్తశితసాయక పం క్తి = ఏడు పదునైన బాణముల వరుస, బుధారివక్షము=రాక్షసుని రొమ్ము, బుధస్సూరౌ సురేసౌమే ॥నా॥ దారిత =చీల్పఁబడిన, దానవ=రాక్షసునియొక్క, దేహశై లమై=పర్వతమువంటి దేహము గలదై, ర క్త దిగ్ధము=నెత్తుటిచేఁ బూయఁబడినది, కృశానుతుల్యమై = ఎఱ్ఱగా నుండుటచే నగ్నిహోత్రముతో సమానమైనదై.

తా త్ప ర్య ము

మఱియును బంగారుపిడులుగలిగి గాలియొక్కయు గరుడునియొక్కయు వేగముగలవైన యేడు పదునైన బాణములు వాని రొమ్ము దూఱిపోవునట్లు వేయఁగా నవి గొండవంటి వాని దేహముఁ బగులఁ జీల్చుకొని నెత్తుటితోఁ దడిసి యెఱ్ఱనై పోయి భూమిలోఁ బ్రవేశించెను.

చం. శరజనితోగ్రవేదనను ♦ జానకి డించియుఁ గేల శూలమున్
సరభసవృ త్తిఁ గొంచు రఘు♦స త్తమ యుగ్మముఁ గిట్టి యార్భటుల్
పర్వఁగ లయాంతకుం డనఁగ ♦ వ క్త్రము విచ్చుడు నన్నదమ్ములుం
గురిసిరి నిర్జరారిపయిఁ ♦ గ్రూరకలంబకదంబవర్షమున్. ౩౯

శర=బాణములచే, జనిత=పుట్టిన, ఉగ్రవేదనను=మిగులబాధచే, డించి= నేలవిడిచి, సరభసవృ త్తిన్ = తొందరపాటుతోఁ గూడిన వ్యాపారముతో, రఘుస త్తమయుగ్మము=ఇరువురు రాఘవులను, రామలక్ష్మణులను కిట్టి=సమీపించి, లయాంతకుండు=ప్రలయకాలమునాఁటి యముఁడోయన, వ క్త్రము = నోరు, నిర్జరారిపైన్=రాక్షసునిమీఁద, క్రూర=తీక్ష్ణములైన, కలంబ=బాణములయొక్క, కదంబ=సమూహముయొక్క, వర్షమున్=వానను.

తా త్ప ర్య ము.

బాణముల తాఁకుటవలనఁ గలిగిన బాధ సహింపలేక జానకిని నేల వదలి పెట్టి శూలము తీసికొని రామలక్ష్మణుల నిరువురసమీపించి సింహనాదము చేయుచుఁ బ్రలయకాలమునాఁటి యమునివలె మ్రింగుటకై నోరు తెఱవఁగా రామలక్ష్మణు లిరువురు నారాక్షసుమీఁదఁ బదునగు బాణముల వర్షము గురియించిరి.

కం. ఆమార్గణవృష్టికి నగి, భీమవపుష్మంతుఁ డగుచుఁ ✦ బెంచిన మేనిన్
భూమిని రాలెను విశిఖ, స్తోమము వతి పఱపె వెండి ✦ తోరపుములుకుల్.

మార్గణవృష్టికిన్=బాణవర్షమునకు, నగి=నవ్వి, ఇంతమాత్రమా మీశౌర్య మని నవ్వెను, భీమవపుష్మంతుఁడు = భయంకరమైన పెద్దదేహముగలవాఁడు, విశిఖస్తోమము=బాణసమూహము, తోరపుములుకుల్=విశేషముగ బాణములు.

తాత్పర్యము

శ్రీరామలక్ష్మణులు వేసిన యా బాణవర్షముచూచి మీబాణములు నన్నేమి చేయఁగలవని నవ్వి తన భయంకరమైన దేహమును బెంచెను. ఇట్లు దేహము పెరుఁగఁగా నాటియుండిన బాణములన్నియు రాలినేలఁబడెను. శ్రీరామచంద్ర మూర్తి మఱియు విస్తారముగ గొప్ప బాణములఁ బ్రయోగించెను.

ఉ. వారలు వేయు శాతశర✦వర్షముఁ గన్గొని నవ్వె రక్కసుం,
డూరక వారునుం గురిసి ✦ రుగ్రఖగంబులు, దాన నొచ్చి దే
వారి వరంబు పెంపునను ✦ బ్రాణము లెంతయుఁ జిక్కఁబట్టి యా
శూరుల పైచె వజ్రనిభ ✦ శూలమున న్గగనంబు వెల్గఁగన్. ౪౧

శాతశరవర్షము=పదునుగల బాణములవాన, రక్కసుండు=రాక్షసుఁడు, ఉగ్రఖగంబులు=భయంకరములైన బాణములు, దేవారి=రాక్షసుఁడు, చిక్కఁబట్టి =బిగఁబట్టి, వజ్రముతో సమానమైనశూలముతో, గగనంబు = ఆకాశము, వరంబు పెంపునను=వరమువలన వచ్చిన యాధిక్యముచే, ఇచ్చట నీ వర మిచ్చినవాఁడు శివుఁడని మహేశ్వర తీర్థీయము. "విరాధో హాటక పురే విధి వన్మా మపూజయత్, మదనుగ్రహవైశిష్ట్యా దవధ్య స్సురాసురైః॥ అను శ్లోక ముదాహరింపబడెను. ౩౯వ పద్యమున బ్రహ్మచేఁ దాను వరము గొన్నట్లు విరాధుఁడు చెప్పెను. వీఁ డిరువురచేతను వరములు పొందెనేమో. ఖగము ఖ + గ=ఆకాశమునఁబోవునది.

తాత్పర్యము

శ్రీరామలక్ష్మణులు కురియుచున్న పదునుగల బాణములవానచూచి రాక్షసుఁడు నవ్వెను. వారును వదలక మీఁదమీఁద బాణములను బ్రయోగించిరి. దానిచే మిగుల నొప్పి చెందినవాఁడై యారాక్షసుఁడు ప్రాణములు పోకుండ బిగఁబట్టుకొని యాశూరులపై నాకాశము వెలుఁగునట్లు వజ్రముతో సమానమైన శూలమును విసరివైచెను.

కం. మండుచు వచ్చెడిశూలము, గండున రెండంబకముల ✦ ఖండించెను గో
దండగురుఁ డశని మేరువు, గుండన నది భూమి యద్రునఁ✦గూలెన్నేలన్.

గండునన్=పౌరుషమున, బలమున, అంబకములన్=బాణములచే, ఖండించెను = తునుకలుచేసెను, కోదండగురుఁడు = విలువిద్యయందు నాచార్యుఁడు అశని = పిడుగు.

తా త్ప ర్య ము.

మండుచువచ్చుచున్న యాశూలమునుజూచి శ్రీరామచంద్రమూర్తి దానిని రెండుబాణములచే నఱికెను. అదియును బిడుగు తాఁకున నేల దొరలు మేరువు పందలి గుండువలె భూమి కంపించునట్లు నేలఁబడెను.

కం. శూలమును గూల్చి కృష్ణ, వ్యాలంబులఁబోలు తమ కృ • పాణంబులు దో
ర్లీల వెలుఁగంగ నడిచినఁ, గాలాంతకతుల్యుఁ డప్ర•కంప్యులఁ గేలన్. ౪౩

కృష్ణవ్యాలంబులు=నల్లత్రాచుపాములు, కృపాణంబులు=కత్తులు, దోర్లీల=భుజబలముయొక్క విలాసము, అడిచినన్ = కొట్టఁగా, కాలాంతకతుల్యుఁడు = ప్రలయకాలమునాఁటి యమునితో సమానుఁడు, అప్రకంప్యులన్=చలింపఁజేయ సాధ్యపడని వారిని, కేలన్=చేతులతో.

తా త్ప ర్య ము.

వానిశూలము విఱిగి నేలఁబడఁగా రామలక్ష్మణు లిరువురు వానిమీఁద దుమికి నల్లత్రాచుపాములవలెనున్న తమ కత్తులతో వానిని గొట్టిరి. ధైర్యముచే నేమియుఁ జలింపక తన సమీపమునకు వచ్చియున్నవారలను ప్రలయకాలము నాఁటి యమునివంటివాఁడగు నా రాక్షసుఁడు.

తే. పట్టుకొని యెత్తుకొని మింటఁ • బాఱ వాని
తలఁ పెఱుంగుచు రఘుపతి • దమ్ము ననియె
నితనియిచ్చకొలందిని • నేగ నిమ్ము
దనుజుఁ డరిగినదే త్రోవ • మనకు ననఁగ. ౪౪

మింటన్=ఆకాశమందు, పాఱన్=పరువెత్తఁగా, తలఁపు=ఆలోచన.

తా త్ప ర్య ము.

వారి నిరువురను బట్టుకొని యెత్తుకొని యాకాశమునఁ బరువెత్తెను. అడవి నడిమి ప్రదేశమునకుఁ దీసికొనిపోయి యక్కడ వధింపవలయునన్న వాని యాలోచన తెలిసికొన్నవాఁడై శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణా! వీనియిష్టము వచ్చినత్రోవఁ బోవనిమ్ము. వాఁడు పోయినదే మనకుఁ ద్రోవయనెను.

౪-వ సర్గము.

ఉ. మూఁపున వారి బాలకుల•ముచ్చటఁ దాల్చి వనంబుఁబట్టి పోఁ
దీఁపుర మద్ది గాంచి భయ•తీవ్రత జానకి దుఃఖభారమున్
సైఁపక యేడ్చె బిగ్గఱగ • సత్యరతున్ శుచి రాముఁ దమ్ము ని
ట్లేఁపఁగఁ గొంచుఁబోయెడిఁ గ • దే దనుజుండు దయావిహీనుఁ డై. ౪౫

బాలకుల ముచ్చటన్=పిల్లవాండ్రనువలె, పోన్=పోఁగా, తీఁపురము=అగడము, భయతీవ్రతన్ = భయముయొక్క యాధిక్యముచే, దుఃఖభారమున్ = అతిశయదుఃఖమును, సైఁపక=సహింపలేక, ఏఁపఁగన్=బాధింపఁగ.

తా త్ప ర్య ము.

పిల్లవాండ్ర నెత్తుకొన్నట్లు వారిని భుజములమీఁది కెత్తుకొని యడవిదారిఁ బట్టి పోవుచుండఁగా నాయాగడము చూచి సీతాదేవి మిగుల భయపడి దుఃఖాతిశయము సహింపలేక యయ్యోరాక్షసుఁడు సత్యవాదియైన శ్రీరామచంద్రమూర్తిని నిర్మలాంతఃకరణముగల లక్ష్మణుని హింసించుటకై తీసికొనిపోవుచున్నాఁడేయని గట్టిగా నేడ్చెను. సత్యవాది నిర్మలుఁడను విశేషణములు శ్రీరామున కన్వయింపవచ్చును.

కం. నను మ్రింగు నిచట బెబ్బులు, లును దోడేళులును జిఱుత ◆ లును వీడుము వా
రిని నన్నుఁగొంచుఁ బొమ్మీ, దనుజోత్తమ నీకు మ్రొక్కె ◆ దన్ దయఁగనవే. ౪౬

తా త్ప ర్య ము.

దానవోత్తముఁడా నన్నొంటిగ విడిచి వారిని దీసికొని పోయితివేని నన్ని చ్చటఁబెద్దపులులు తోడేళ్ళు చిఱుతపులులు మ్రింగిపోవును. కావున వారిని వదలిపెట్టి నన్నుఁగొనిపోయి చంపుము. అట్లైన వారైనను సుఖముగ జీవింతురు, వారులేని యెడ నేను బ్రదుకజాలను. కావున నీకు నమస్కరించెదను. వారిని విడిచి నన్నుఁ గొని పొమ్ము.

చం. ధరణిసుతార్తవాక్యముల ◆ దాశరథుల్విని దైత్యుఁ జంపఁగాఁ
ద్వరపడి రందు లక్ష్మణుఁడు ◆ వామభుజంబును రామభద్రుఁ డా
శరుకుడిచేయియు న్నఱక ◆ సాంద్రపలాహకసన్నిభుండు భీ
కరపవిధారఁ బర్వతము ◆ కైవడిఁ గూలె ధరాతలంబునన్. ౪౭

ధరణిసుతా=సీతాదేవియొక్క, ఆర్తవాక్యములన్=వ్యసనముతోడి మాటలను, వామభుజము=ఎడమభుజము, ఆశరు=రాక్షసుని, అనఁగా విరాధుఁడు లక్ష్మణుని గుడిభుజముమీఁద శ్రీరామచంద్రుని నెడమభుజముమీఁద నెత్తుకొనిపోవుచుండెను. కావున లక్ష్మణుఁడు వాని యెడమచేయి నఱక సాధ్యపడెను. అట్లే శ్రీరామచంద్రమూర్తి కుడివైపు లక్ష్మణుఁడుండెనని గ్రహింపనగు. సాంద్రపలాహకసన్నిభుండు=కారుమబ్బుతో సమానుఁడు, భీకరపవిధారన్=భయంకరమైన వజ్రము యొక్క వాఁడి మొనచే.

తా త్ప ర్య ము.

సీతాదేవి యేడ్చిన మాటలు విని శ్రీరామలక్ష్మణులు రాక్షసుని జంపఁగాఁ ద్వరపడినవారైరి. అందు విరాధుని కుడిభుజమందున్న లక్ష్మణుఁడు వాని యెడమ చేతిని నఱకెను. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెడమభుజమున నున్నవాఁడగుటచేఁ గుడి భుజమును నఱకెను.

ఇక్కడ భుజమనఁగా నంసముగాదు రెట్టయనియే యర్థము చెప్పవలయును. అంసములమీఁద వారు కూర్చుండిన కారణముచేతను చేతులతో వారిని బిగఁబట్టియున్న కారణముచేతను రెట్టల నఱికిరని చెప్పవలయును. ఇట్లు నఱకఁగా నల్లని

ముబ్బుతో సమానమైన దేహముగల యారాక్షసుఁడు వజ్రముచేఁ గొట్టఁబడిన పర్వతమువలె నేల దభాలునఁబడెను.

ఈవిరాధుఁడు రావణాసురుని వంటి బలముగలవాఁడని యుద్ధకాండమునఁ జెప్పఁబడెను.

అట్టైన రావణాసురుఁ డొక లక్ష్మణు మోయలేక పోయెను గదా. వీఁడు సీతారామలక్ష్మణుల ముువ్వర నెట్లు మోయఁగలిగెను.

స్కాంద పురాణమందలి యీ శ్లోకములను బట్టి దీనికి సమాధానము కుదుర్చుకొనవచ్చును.

అందు "సోపితాం జానకీం దృష్ట్వా, శీఘ్రం సంజాత విక్రమః। అయం పరా మహాశక్తి స్స్వయం స్వర్గస్యకారణం, అస్యావిబోధో మోక్షేపి కారణం బంధనేపిచ। తస్మాదిమాం భజిష్యామి దిష్ట్యాప్రాప్తంహి దర్శనమ్। ఇతిదర్శన మాత్రేణ విముక్తామౌఘ పంజరః భక్తియుక్తో జహారైణం సీతాంచైతన్యరూపిణీమ్॥ స్కాందము.

వాఁడును జానకిని జూచి విక్రమించి ఈమె మహా పరాశక్తి. ఈమెవలన స్వర్గప్రాప్తికలదు. ఈమెను గుఱించిన విశేషజ్ఞానము మోక్షకారణము, తెలియమి బంధకారణము. ఈమెను నేను భజించెదను. నాయదృష్టముకొలఁది నాకీమె దర్శనము లభించెను. అని దర్శనముచేతనే పాపపుంజమునుండి విడవడి భక్తియుక్తుఁడై చైతన్యరూపిణియగు సీతను హరించెను.

దీనివలన విరాధుఁడు లక్ష్మీభక్తుఁడని యేర్పడుచున్నది.

వీనిపేరుకూడ భక్తుఁడనియే తెలుపుచున్నది, రాధ శబ్దమునకు ఆరాధన మని యర్థము. వి + రాధుఁడు = విశేషముగ నారాధించువాఁడు. బ్రహ్మ సూత్రమునందలి 'అపి సంరాధనే' యనుపద మీ యర్థముకలదై యున్నది. వీఁడు తమోగుణభూయిష్ఠుఁడగు తామసభక్తు డని వీని యాహార విహారములు తెలుపుచున్నవి. అయినను భక్తుఁడు భక్తుఁడే, ఘంటాకర్ణుఁడు భక్తుఁడుగాఁడా, రావణాసురుఁడు భక్తిహీనుఁడు. కావున వానికి సాధ్యముకానిది వీనికి సాధ్యమయ్యెను. హనుమంతుఁడు అంగదుఁడు భక్తులౌటచేఁ గదా రామలక్ష్మణుల మోయఁగలిగిరి.

ఓయీ విరాధుఁడు లక్ష్మీభక్తుఁ డంటివి. భక్తిభావముతో సీతనెత్తికొనె నంటివి. సంతోషమేకాని,వాఁడు తనభక్తుఁడని సీతకుఁ దెలియునా తెలిసియుండిన నేల యామె వాఁడెత్తికొన్నప్పుడు భయమున వణఁకెను. ఆమె భయముచే వణఁకలేదు. వాఁడు చంకకెత్తుకొన్నప్పుడు బిడ్డయనుభావముతో నూరకయుండెను. వాఁడు రామలక్ష్మణులఁ జంపెదనని యెప్పుడు చెప్పెనో యప్పుడు నాయందలి భక్తిచే వీఁడు వక్రమార్గమునఁ బోవుచున్నాఁడే. నే నాయన సంకల్పానుసారము పోవలసినదాననే కదా.అయనను గాదని నేను దేనిని జేయఁగలను. మా యిరువురను వీఁడు సమదృష్టిచూచుటకు మాఱు వీఁడు భగవంతుని

తోను భాగవతునితో విరోధము బెట్టుకొనుచున్నాఁడు. వారివలన వీనికిఁ గీడు కలుగునే యని పుత్రవాత్సల్యముచే వానికి రాఁగల కీడు తలంచి వణఁకెను. గాని తనకుఁగాని రామలక్ష్మణులకుఁగాని కీడు కలుగునని వణఁకినదికాదు.

అటులైన శ్రీరామలక్ష్మణులను విరాధుఁడెత్తుకొనిపోయినపుడు తన్ను పులులు తోడేళ్ళు మ్రింగునని యేడ్చెనే.

అట్లులేడ్చిన విరాధుఁడు తనదుఃఖము చూడలేక వారిని దనయొద్ద విడుచును, తనయెదుట శ్రీరామచంద్రుఁ డెవరిని హింసింపఁడు కావున వానికిఁ గీడు కలుగదని యీ యుపాయముచేసెను. దమయంతి యుత్తమ పతివ్రతయైనను మనుష్య స్త్రీయేకదా. ఆమె నన్ను మ్రింగుఁడని పులులఁ దోడేళ్ళ సింహముల యొద్దకుఁబోయి నిలువఁబడినను నవి తొలఁగిపోయెనుగాని యామెను దాఁకినవి గావు. అడవి యేనుఁగులు బిడారునంతయు ధ్వంసముచేసినను ఆమెను సమీపించినవికావు. అగ్నిహోత్రుఁడు చంద్రమతిని నేమియుఁ జేయఁజాలఁడయ్యెను. ఇది పాతివ్రత్య మహిమ. ఇట్టి విషయము దెలిసిన సీతాదేవి మృగములకా భయపడును;

విరాధుఁడు సీతాసమక్షమునఁ దన్ను శ్రీరామచంద్రమూర్తి చంపఁడని యెఱింగియె వారిని దూరముగఁ దీసికొనిపోయెను. శ్రీరామునిచే మరణము వాని కభీష్టము. రామలక్ష్మణులును వానిని దూరమునందే వధించి యావల సీతను జేరవచ్చిరి. వానియభిప్రాయముఁ దెలిసికొనియే "యథామాం ప్రపద్యంతే తాం స్తథైవ భజామ్యహమ్" ఎవరెవరేయేవిధముగ నాయెడ భక్తిసేయుదురో వారిని నేనట్టులే సేవింతునను నియమము కలవాఁడు గనుక ఇతని యిచ్ఛకొలందిని నేగనిమ్ము దనుజుఁ డరిగినదేత్రోవ మనకు, నని రామచంద్రమూర్తి చెప్పెను ?

సీతాదేవి పరోక్షమందే రామచంద్రమూర్తి విరాధ మారీచ ఖర కబంధ వాలి రావణాదుల సంహరించెను. ఆమె యనుగ్రహించిన కాకాసుర జటాయు సుగ్రీవ విభీషణులఁ దాను ననుగ్రహించెను; సుగ్రీవునియందలి విశ్వాసముచేఁ గదా సీతాదేవి తన యాభరణము లాయనముందు వైచెను; అది తెలిసి రాముఁడు సుగ్రీవుని స్వీకరించెను. విభీషణుఁడు తన భార్యను బిడ్డను—సీత కనుకూలురాండ్రుగా నుండఁజేసెను.

కం. ఆఁకరమున మోఁచేతుల, మోఁకాళులఁ బాదములను•ముష్టులఁ బైపైఁ
గాఁకమెయిఁ గ్రుమ్మి గ్రుద్దుచు, వీఁకం బైకెత్తి యెత్తి•విడుచుచు నేలన్.

ఆఁకరమునన్=ఆగ్రహముతో, ముష్టులన్=పిడికిళ్ళచే, కాఁకమెయిన్ = తీక్ష్ణముగ.

తాత్పర్యము

విరాధుఁ డాయుధములచేఁ జచ్చువాఁడుకాఁడు, చేతులు లేనివాఁడయ్యెను. కావున వాఁడు మఱియొకవిధముగఁ జావఁడని వానిని మోఁచేతులతో మోఁకాళ్ళతోఁ గ్రుమ్మి గ్రుద్ది వానిని పైకెత్తి క్రిందవైచిరి.

కం. నఱకినఁ గరవాలంబుల, గుఱుకొని శితబాణములను గ్రుచ్చిన నేలం
బఱచిన నెట్టును జావని, కఱకుటసురఁ జూచి పలుకు • గాదిలితమ్మున్. ౧౯
కరవాలంబులన్=కత్తులచే, చఱచినన్=కొట్టినను.

తాత్పర్యము.

కత్తులతో నఱకినను బాణములచేఁ గ్రుచ్చినను నేలపై మోఁదినను నేవిధముగను జావని యాకఠిన రాక్షసుని జూచి శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతో నిట్లనెను.

కం. భీతజనాభయదుఁడు శ్రీ, సీతాపతి వరముబలముఁ • జేసి యసుర దా
శాతశరాదులఁ జావఁడు, గోతిని బాఁతంగ మృతిని • గూరెడు ననినన్, ౨౦
భీతజన=భయపడినవారికి, అభయదుఁడు=అభయమిచ్చువాఁడు, శాతశరాదులన్=పదునుగల కత్తులచే బాణములచే,గోతిని=గుంతలో, పాఁతంగన్=పూడిచిన పక్షమున,

తాత్పర్యము.

ఎట్టి భయముగలవారికైనను నభయ ప్రదానముచేయు శ్రీరామచంద్రమూర్తి వీఁడు వరబలముచే బాణములచేఁ గత్తులచేఁ జచ్చెడివాఁడుకాఁడు కావున నొక గుంతదీసి దానిలో వీనిని బూడ్చినఁ జచ్చును అని చెప్పెను.

తే. ఆవిరాధుఁడు రామున • ల్కాలకించి, యిట్టు లను శక్రతుల్య స•మిద్ధ తేజ
యేను నీచేతఁ జచ్చితి•నెఱుఁగనైతిఁ, బూర్వ మజ్ఞానమున నిన్నుఁ • బురుష
సింహ. ౨౧

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పిన యామాటవిని యావిరాధుఁ డాయనతో నిట్లనెను. ఇంద్రసమానతేజా: పురుషోత్తమా! నేను నీచేతఁ జచ్చినవాఁడనే. అజ్ఞానముచే నిన్ను నేనింతకుఁబూర్వ మెవఁడవైనది తెలిసికొనలేక పోయితిని.

ఈ సర్గమందు భగవంతుఁడగు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి మహాభయకారణమున్నను నిర్భయత్వము చెప్పఁబడెను.

—• విరాధుఁడు శ్రీరామునకుఁ దనశాపము విధంబు నెఱింగించుట •—

సీ. కౌసల్యనందనా•కరుణాత్మ శ్రీరామ, యెఱిఁగితిఁ దండ్రి ని•న్నిప్పు డేను
ఈమహాభాగ సీ•తామహాదేవిని, లక్ష్మణు నీతని•లలితయశుఁడఁ
దొలుత గంధర్వుండఁ•దుంబురుఁ డనువాఁడఁ, గ్రమము దప్పిచరింప•
రంభఁగూడి
శ్రీదుండు శపియించెఁ•జేకొనుమీ రాక్ష, సాకృతి నని దాని•కడలి నేను
తే. బలుకవే శాపమోక్షణ•భంగి ననిన; దశరథసుతుండు రాముండు•దర్పకలన
నెప్పుడు వధించు నిన్నని•నప్పుడీవు,పొందెదవు తొంటిరూపని•మందలించె.
౨౨

కౌసల్యనందనా=కౌసల్యకు సంతోషము కలిగించువాఁడా, ఈమహాభాగ= ఈమహాభాగ్యవతి, మహాభాగశబ్దము లక్ష్మిని సూచించుచున్నది. శ్రీదుండు=కుబేరుఁడు, అడలి=భయపడి, శాపమోక్షణభంగిన్=శాపమువదలిపోవు నుపాయము, తొంటిరూపు=మునుపున్న యాకారము, మందలించెన్=చెప్పెను.

తా త్ప ర్య ము.

కౌసల్యానందనా! కరుణాస్వరూప! శ్రీరామచంద్రా తండ్రీ! మీరెవ్వరైనది యిప్పుడు తెలిసికొంటిని, శ్రీరాముఁడవగుట యవతారమూర్తివైన భగవంతుఁడవని సీతాదేవి లక్ష్మియని తెలిసికొంటిని, నేను బూర్వమునందుఁ దుంబురుఁడను గంధర్వుఁడను. రంభతో గూడినవాఁడనై కామావేశమున మర్యాదదప్పి సంచరింపఁగాఁ గుబేరుఁడు రాక్షసుఁడవుకమ్మని శపియించెను. దానికి భయపడి శాపము తొలఁగిపోవు నుపాయము చెప్పుమనిన దశరథకుమారుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెప్పుడు నిన్నుఁ జంపునో యప్పుడు నీకు రాక్షసత్వముపోయి యెప్పటివలె గంధర్వరూపము వహింతు వనెను.

కం. శ్రీరఘురామా నీదయ, దారుణశాపంబు దొలఁగె•ధన్యుఁడ నైతిన్
గూరిమి సెల విచ్చెదవే, చేరెద నాకంబు మీకు•శ్రేయం బగుతన్. ౨౩

దారుణశాపంబు=భయంకరమైన శాపమువలన వచ్చినరూపము, నాకము= స్వర్గము, కం=సుఖము, అదిలేనిది అకము, న+అకము=అకములేనిదినాకము, నాకము=కేవలసుఖముగలది, దీనివలన శ్రీరామచంద్రమూర్తి వీనికి శాపమోక్షణము కలిగింప నీ ప్రాంతములకు వచ్చెనని యేర్పడుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరఘురామచంద్రమూర్తీ! నీ కరుణవలన భయంకరమైన శాపబాధతొలఁగెను; మీ దర్శనమునఁ గృతకృత్యుఁడనైతిని. స్వర్గమునకుఁ బోయెదను. దయయుంచి యాజ్ఞయిచ్చెదవా? మీకు మేలు కలుగునుగాక.

చం. ఇటు లొకసార్ధయోజనము•నేఁగి కనుంగొను మందు స్వప్రభా
పటలహసత్పతంగు శర•భంగు శుభంబగు నీకు నమ్మహా
వటమున నావటించి రఘు•వర్య పదంపడి పొమ్ము, దీని ము
న్నటిపెదవారు ధర్మ మని•పల్కిరి వచ్చిన సోఁకుమూఁకకున్. ౨౪

సార్ధయోజనము=ఒకటిన్నర యామడ, స్వప్రభాపటల=తనకాంతిసమూహముచే, హసత్=నవ్వుచున్న, పతంగున్=సూర్యుఁడుకలవానిని, శరభంగున్= శరభంగుఁడను పేరుగల మహర్షిని, మహావటమున = పెద్దగుంతయందు, 'గర్తావటౌ భువిశ్వభ్రే' అమరుఁడు. ఆవటించి=ఉంచి, పదంపడి=అవల, పెదవారు= పెద్దవారు, సోఁకుమూఁకకున్=దనుజుల సమూహమునకు.

తాత్పర్యము.

ఈ త్రోవ నొకటిన్నరయామడ దూరముపోఁగా నందు సూర్యతేజుఁడగు శరభంగమహర్షి యున్నవాఁడు. ఆయనను మీరు దర్శింపుఁడు, మేలగును. నన్ను గోతిలోఁ బాఁతి శ్రీరామచంద్రమూర్తీ! యావలఁబొమ్ము. చచ్చినదనుజుల నీప్రకారము పూడ్చుటయే ధర్మమని పూర్వులగు పెద్దలు చెప్పిరి.

కం. ఏవాఁడు గుంత నిడఁబడు, నావాఁడు సనాతనంబు • లగులోకములం
దీ వలలు; నైఁపలేను మ,హావేదనఁ బ్రాణ మెగసి•యరిగెడు ననినన్. ౨౫

తాత్పర్యము

ఎవఁడు భూమిలోఁ బాఁతి పెట్టఁబడునో వాఁడు సనాతన లోకములకుఁ బోవును అని వారుచెప్పిరి. ఇది మాకులమర్యాద; దేహమంతయు మీరు ముక్కలుగా ఖండించుటచే బాధసహింపరాక యున్నది. ప్రాణమెగసి పోవుచున్నది. కావున నన్ను శీఘ్రముగఁ బూడ్చిపొండు.

కం. ఏనుఁగునకువలె లక్ష్మణ, దానవునకు గుంత యొకటి•ద్రవ్వు మటంచున్
దా నతనికంత సేమము, బూనికఁ బాదంబు నుంచె • భూవరుఁ డపుడున్. ౨౬

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! యేనుఁగులను బూడ్చుట కెంతగుంత త్రవ్వుదురో యంతది త్రవ్వుము. వీనిని దానియందు పైతము. అని వాఁడు లేవకుండ శ్రీరామచంద్ర మూర్తి వానిగొంతుపైఁ గాలుంచి యుణఁగఁ ద్రొక్కెను.

కం. సౌమిత్రి ఖనిత్రముఁ గొని, యామానవభోజిపార్శ్వ • మం దొకబిల ము
ద్దామత్వరఁ ద్రవ్వ బల, స్థేమంబున వారు వాని • దృఢగతిఁ ద్రోయన్. ౨౭

ఖనిత్రము = త్రవ్వుసాధనము, గడ్డపార, మానవభోజి = మనుష్యులఁ దినువాని, పార్శ్వమందున్=ప్రక్కన, వాని దేహమున గానుకొని, బలస్థేమంబునన్ = బలాధిక్యముచే.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పినప్రకారము లక్ష్మణుఁడు విరాధుని దేహము ప్రక్కననే యొకగుంత శీఘ్రముగఁ ద్రవ్వెను. తరువాత శ్రీరామలక్ష్మణు లిరువురుగలసి వానిదేహమును దానిలోనికి బలవంతముగాఁ ద్రోచిరి.

కం. భైరవరవమునఁ గూలెను; శ్రీరాఘవు లతఁడు శస్త్ర•బృందంబులచేఁ
గూలఁడు మృతి నని వానిఁ బ్ర,హారంబులఁ జంపి రాబి•లాంతరసీమన్.

భైరవరవమునన్=భయంకరధ్వనితో, శస్త్రబృందంబులచేన్=శస్త్రసమూహములచే, మంత్రవంతములుగాని కత్తి, బాణము. శూలము లోనైనవి శస్త్రములు మంత్రవంతముగాఁ బ్రయోగింపఁబడునవి యస్త్రములు, ప్రహారంబులన్=చేదెబ్బలచే, బిలాంతరసీమన్=గోతిలోపలి ప్రదేశమందు.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామలక్ష్మణులు బలవంతముగాఁ ద్రోయఁగా వాఁడు భయంకర ధ్వని చేయుచు దానిలో దొరలెను. ఇట్లు వానిని గుంతలోఁ ద్రోచి కత్తులతోఁ గొట్టినఁ జావఁడని పిడికిటిపోటులచేఁ జంపిరి. ఊపిరియుండఁగా బూడ్చుట సరిగాదు గానఁ జంపి తరువాత వానిని బూడ్చిరి.

ఉ. రాముఁడు లక్ష్మణుండును విరాధుని నీగతిఁ జంపి హృష్టుల
డై మహితాశ్మసంతతుల నబ్బిల మెల్లను బూడ్చి, కాంచనో
ద్ధామశరాసనంబులను దాలిచి, జానకిఁ జేరి చంద్ర భా
ధాములు మింటఁబోలె రుచిధాములు వెల్గిరి కాననంబునన్. ౫౯

హృష్టులట్లుఐ=సంతోషించినవాఁడలెనై, ఇట్లు చెప్పుటచే వారికి విరాధవధ యందు సంతోషము వాస్తవమున లేదని యేర్పడుచున్నది. మహిత=గొప్పవగు, అశ్మ=ఱాలయొక్క, సంతతులన్=సమూహములచే, కాంచనోద్ధామ=బంగారుచే నతిశయించిన, శరాసనంబులను=విండ్లను, శర+అసనము=బాణములను జిమ్ము నది, జానకిఁజేరి=జానకిని సమీపించి, ఇట్లు చెప్పుటచే నామె యాఘోరకార్యము చూడలేక దవ్వుగ నుండెనని యేర్పడుచున్నది, కేవల దయాస్వరూప గావున హింసాకార్యమామె చూడఁజాలదు. చంద్రభాధాములు=చంద్రునివంటి సూర్యుని వంటికాంతిగలవారు, భా=సూర్యుఁడు, "భరాంశుర్భా రవి ర్భగః" త్రి. శే. చంద్రునియుపమానము భార్యాసహితుఁడైన శ్రీరామచంద్రునికనియు సూర్యోప మానము భార్యలేని లక్ష్మణునికనియు గోవిందరాజీయము. ఇరువురు చంద్రుని వలెఁ గళాసంపన్నులనియు నిరువురు సూర్యునివలెఁ బ్రతాప సంపన్నులనియు సర్వఘని మహేశ్వర తీర్థీయము.

ఫలశ్రుతి: "యోవిరాధ వధం నిత్యం శృణోతి శ్రావయేత్తివా తస్య పాపాని సర్వాణి వినష్టాని నసంశయః" విరాధవధమును నెవఁడెప్పుడు వినునో వినిపించునో వాని పాపములన్నియు నశించును. సందేహములేదు. స్కాంద పురాణము. రుచిధాములు=కాంతికి స్థానమైనవారు.

తాత్పర్యము.

శ్రీరామలక్ష్మణులు విరాధు నీగతిఁ జంపి సంతోషించినవారివలెనై యా గోతిని బెద్దఱాలు ఱప్పలువేసి పూడ్చిరి. ఇట్లుచేసి దూరమునందుంచిన బంగారు మయమైన విండ్లను మరల గ్రహించి సీతాదేవి యున్న చోటికిఁబోయి యాకాశమునందు వారాకాశమునఁ జంద్రసూర్యులవలెఁ బ్రకాశించిరి.

—♦ ౫-వ సర్గము. సీతారామలక్ష్మణులు శరభంగాశ్రమమునకుఁ బోవుట ♦—

సీ. జానకి నూఱార్చి ♦ సౌమిత్రిఁ గని రాముఁ, డీవ్వని దుర్గమం ♦ బీగ మనకు
సాధ్యంబుగాదు క ♦ ష్టము శరభంగుని, దర్శింపఁ బద మని ♦ తరలి వేగ

మాశ్రమోపాంతంబు•నందుఁ గనుంగొనె, దివ్య సూర్యానల•తేజు గగన
యానరథోత్సంగు•సమరచయానుగు, నుర్వి యంటక మింట•నుండువాని
తే. సుప్రభాభరభూషణు • శుద్ధవసను
హరిహయునిఁ దన్నుఁ దనుఁబోల్మ • హాత్మవితతి
యర్థి భజియింప వెలిఁగెడు • హరిని, పాండు
రాభ్రశశిబింబ సన్నిభ • ఛత్త్రవిభవు. ౬౦

దుర్గమంబు=పోరానిది, వని=అడవి, ఆశ్రమ ఉపాంతము=ఆశ్రమసమీప మున, సూర్యానిలతేజున్=సూర్యుని, అగ్నిహోత్రుని తేజస్సువంటి తేజస్సుగల వానిని, గగనయానరథోత్సంగున్=ఆకాశముపపోవు రథముతోఁ గూడినవానిని, అమరచయానుగున్ = వెంబడివచ్చు దేవతలు గలవానిని, సుప్రభాభర = విశేష కాంతిగల, భూషణున్=ఆభరణములు గలవానిని, శుద్ధవసనున్=నిర్మలమైనవస్త్రము ధరించినవానిని, హరిహయుని=ఆకుపచ్చ గుఱ్ఱములు గలవానిని-వితతి = సమూ హము, అర్థిన్=ఆసక్తితో, హరిని=ఇంద్రుని,పాండురాభ్ర=తెల్లనిమేఘముతోను, శశిబింబ=చంద్రబింబముతోను, సన్నిభ=సమానమైన, ఛత్త్ర=గొడుగుయొక్క, విభవున్=సంపదగలవానిని.

తా త్ప ర్య ము.

భయశోకములచే ఖిన్నురాలై యున్న సీతాదేవిని సమాధానపఱిచి లక్ష్మణుఁ జూచి యీయడవి త్రోవలులేక చెట్లు కంపలు బలిసి పోవుటకు సాధ్యముగాక యున్నది. కావున శరభంగుని దర్శింప నా యాశ్రమమునకుఁ బోదమని యా యాశ్రమ సమీపమునఁ బోయి శ్రీరామచంద్రమూర్తి స్వర్గమందుండువాఁడును సూర్యాగ్నుల తేజముగలవాఁడును, నాకాశమున సంచరించు రథమునుండి దిగినవాఁడును వెంటవచ్చుచున్న దేవతలుగలవాఁడును, భూమిని దాఁకక యాకాశమందుండువాఁడును, విశేషకాంతిగల యాభరణముల ధరించినవాఁడును, ఆకుపచ్చగుఱ్ఱములు గలవాఁడును, మహాత్ములసమూహము తన్ను సేవించుచుండ వెలుంగువాఁడును, చంద్రబింబమువలె గుండ్రమై తెల్లనై తెల్లని మేఘమువలె విరివికాంతి గలదగు గొడుగు గలవాఁడునగు నింద్రుని జూచెను.

తే. చారురూపవతీకర•సారసధృత, భర్మదండమహాధన•వ్యజనచామ
రావళీమృదులాందోళ•నైకజనిత, మందమారుత చలితమి•ళిందడింభు. ౬౧

ఇందును నింద్రుఁడే వర్ణింపఁబడుచున్నాఁడు.

చారు=మనోహరమైన, రూపవతీ=అందగత్తెలయొక్క, కరసారస=కమల ములవంటి చేతులచే, ధృత=ధరింపఁబడిన, భర్మదండ=బంగారుబెత్తములుగల, మహాధన=విశేషమువిలువగల,వ్యజనచామరావళీ=విసనకఱ్ఱలవలెనుండుచామరల సమూహముయొక్క, మృదుల=కోమలమైన మెల్లని యని యర్థము.ఆందోళన=

లకచే, ఏక=ముఖ్యముగా, జనిత=పుట్టిన, మందమారుత=మెల్లని గాలికి,చలిత=కదలుచున్న, ఎగురుచున్న, మిళింద=తుమ్మెదల, డింభన్=పిల్లలుగలవానిని.

తా త్ప ర్య ము.

దేవతాసుందరులు తమ కరకమలములందు ధరించిన బంగారు పిడులు గలిగి మిగుల విలువగల చామరములు మెల్లగా విసరుటవలన జనించిన మెల్లని గాలికి నెగురుచున్న పిల్లతుమ్మెదలు గలవానిని.

కం. సురగంధర్వులు సిద్ధులు, పరమర్షులు గుములు గట్టి • పరమస్తుతులన్
గర మభినందింపింపఁగ, సరసన వెలుఁగొందువానిఁ • జక్కఁగఁ గాంచెన్.

సురగంధర్వులు=దేవగంధర్వులు, మనుష్యగంధర్వులని వేఱు జాతిగలదు, గుములు గట్టి=గుంపులై, అభినందింపింపఁగన్=సంతోషపడునట్లు చేయుచుండఁగా, సరసన=సమీపమందే.

తా త్ప ర్య ము.

దేవగంధర్వులు- సిద్ధులు, గొప్ప ఋషులు గుంపులై గొప్ప స్తోత్రములచే మిక్కిలి సంతోషపడునట్లు చేయుచుండఁగా సమీపమందే ప్రకాశించు వానిని జక్కఁగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి చూచెను.

చం. పరమవిభాఽవిభంగశర • భంగునితోడుత ముచ్చటించు నా
•సురపతిఁ గాంచి తమ్ముఁ గని • చూచితె లక్ష్మణ! వింత జాజ్వల
ద్వరరుచిమంతుఁ దీవ్రకర • వంతుని వంతున నంతరిక్షసం
చరణచణంబు నైనయొక • స్యందనమందు వెలుంగునాతనిన్. ౬౩

పరమవిభా = గొప్ప కాంతియొక్క, అవి భంగ = భంగములేని, ముచ్చటించు = మాట్లాడు, జాజ్వలత్ = మిక్కిలి ప్రకాశించు, వర=శ్రేష్ఠమైన, రుచిమంతున్=కాంతిగలవానిని, తీవ్రకరవంతుని=సూర్యుని, వంతున = విధముగ, అంతరిక్ష = ఆకాశమందు, సంచరణ = సంచారము చేయుటయందు, చణంబు నైన=సామర్థ్యముగల, స్యందనమందు=రథమందు.

తా త్ప ర్య ము.

విశేష బ్రహ్మతేజస్సుగల శరభంగునితో సంభాషించుచున్న యాయింద్రుని జూచి శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతో నిట్లనియె. ప్రకాశించుచున్న మిగులఁ గాంతిగలవాఁడును సూర్యునివలె నాకాశమందే సంచరింపశక్తిగల తేరియందుఁ బ్రకాశించువాఁడును నగువానిని జూచితివా ?

ఉ. ఎట్టిహయంబు లుండు నని • యింద్రునకు న్మన మెల్ల వింటిమో
యట్టివ యాకువచ్చనిహ • యంబులు మింట రహింపఁ గంటివే
చుట్టి శతాంగముం గొలుచు • శూరులు భూరికృపాణపాణులున్
దిట్టలు శోణవస్త్రకులు • దీర్ఘభుజుల్ యువకుల్ సకుండలుల్. ౬౪

హయుంబులు=గుఱ్ఱములు, రహింపన్ = ప్రకాశింపఁగా, శతాంగమున్ = తేరిని, భూరి=గొప్పవగు, కృపాణ = కత్తులను, పాణులన్ = చేతియందుఁ గల వారును, దిట్టలు=సమర్థులును, శోణవస్త్రకులు=ఎఱ్ఱవస్త్రములు ధరించినవారును, దీర్ఘభుజుల్=నిడివిచేతులు గలవారును, యువకుల్=పడిమి ప్రాయమందుండు వారును, సకుండలుల్=కుండలములు ధరించినవారును.

తా త్ప ర్య ము.

ఇంద్రున కెటువంటి గుఱ్ఱము లుండునని మనము శాస్త్రములందుఁ జెప్పఁగా విని యున్నామో యటువంటి యాకుపచ్చగుఱ్ఱము లాకాశమందున్నవి అదో చూచితివా, ఆ రథముచుట్టునుండి సేవించు వారు శూరులు చేతులఁ బెద్ద కత్తులు గలవారు నడిప్రాయమువారు కుండలములు ధరించినవారు.

ఉ. హారవిహారహారివిపు•లాంచితవక్షులు శౌర్యదర్పదు
ర్వారులు వ్యాఘ్రములపగిదిఁ•బ్రాయమునం గనఁ బంచవింశతి
స్ఫారసముల్ సురావళికి•సంతత మియ్యది ప్రాయ మౌటచే
వీరలు దేవత, ల్నిలుఁడు•వీరుఁడ నీవును సీత యిచ్చటన్. ౬౫

హార=సరములయొక్క, విహార=సంచారముచే, హారి = మనోహరమైన, విపుల=విశాలమై, అంచిత=ప్రకాశించు, వక్షులు=ఱొమ్ములు గలవారు, శౌర్య దర్పదుర్వారులు = వారింపరాని శౌర్యము దర్పముగలవారు, పంచవింశతి= ఇరువదియైదగుటచే, స్ఫార=ప్రకాశించు, సముల్=ఏండ్లుగలవారు.

తా త్ప ర్య ము

వక్షస్థలమందుఁ బ్రకాశించు హారములు గలవారును అడ్డగింపరాని శౌర్య దర్పములు గలవారును, ఇరువదియైదు సంవత్సరముల వయస్సుగలిగి పులుల వలె నుండువారునై యున్నారు. దేవతల కెప్పటికి నిదేకదా వయస్సు, కావున వీరు దేవతలే. లక్ష్మణా ! నీవిందే సీతతోడ నిలువుము.

ఉ. వానివిధంబు నే నెఱిఁగి•వచ్చెద నంచు మునీశు నాశ్రమం
బానృపసూతి చేరఁ జన•నాతనిరాకను గాంచి శక్రుఁ డ
మ్మౌనికి నేకతం బనియె•మానవపాలుఁడు రాముఁ డిందు రాఁ
బూనినవాఁడు న న్గనఁగ•బోలదు నా కిపు డితనిం గనన్. ౬౬

శక్రుఁడు=ఇంద్రుఁడు, ఏకతంబు=రహస్యముగా.

తా త్ప ర్య ము.

ఆ యింద్రుని వృత్తాంతము నాయన యిచ్చటికేల వచ్చెనో తెలిసికొని వచ్చె దను అని చెప్పి మునీశుని యాశ్రమము చేరఁబోఁగా నాయన వచ్చుట చూచి యింద్రుఁడు రహస్యముగా శరభంగునితో శ్రీరామచంద్రుఁడు నన్నుఁ జూడ వచ్చుచున్నాఁడు ఈయనను నే నిపుడు చూడరాదు.

ఉ. ఈయన చేయఁగాఁ దగిన•యెంతయుదుష్కర మైనకార్యమున్
జేయఁగ నిమ్ము ధన్యుఁడును•జిష్ణుఁడు నై పొగ డొందఁ బిమ్మటన్
డాయుదు ముచ్చటింతు నని•దానవవైరి వచించి మింటికై
పోయె శతాంగయుక్తి, నిటు•పోవుడు నాపురుహూతుఁ డావలన్. ౬౩

దుష్కరము=ఇతరులు చేయుటకు నసాధ్యమైనది, జిష్ణుఁడు=జయశీలుఁడు, రావణుఁ జంపినవాఁడు, డాయుదున్=సమీపింతును, ముచ్చటింతును=సంభాషింతును, దానవవైరి=ఇంద్రుఁడు, శతాంగయుక్తిన్=రథముతో, పురుహూతుఁడు=ఇంద్రుఁడు.

తాత్పర్యము

ఈయన చేయవలసిన యసాధ్యకార్యము రావణవధాదికము ముందున్నది. అది చేయనిమ్ము, అది యితరులు చేయలేనిది. అందుఁ గృతకృత్యుఁడై జయించినవాఁడై కీర్తిగన్న తరువాత నేను సమీపించి సంభాషించెదను. అని యింద్రుఁడు రథమెక్కి యాకాశమునఁ బోయెను. ఇట్లా యింద్రుఁడు వెడలిపోవఁగా.

రావణవధ మగునప్పటి కగును, ఇప్పుడేల మాటలాడరాదనిన నిప్పుడు నేను మాటలాడిన నాయనపరత్వము ప్రకటనమగుట తప్పదు. అయిన నేమంటివా, ఇప్పుడు పరత్వము ప్రకటనమైనచో రావణాసురుఁడు చావఁడు. అది యితరదేవతలకు సాధ్యము కానిది మనుష్యవేషమున నీయనయే చేయవలసియున్నది. కావున నదియైన పిమ్మటఁ బరత్వము బయటఁబడినను భయము లేదు.

రావణుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి సామాన్య మనుష్యుఁడను భావము కలవాఁడయియే యుండవలయును.

కం. నృపకులతిలకుఁడు రాముఁడు, చపలాయత నేత్రతోడ•సహజన్మునితో
సపరిచ్ఛదు సజ్వలనుం, దపసిం జేరంగఁ జనియెఁ•దాత్పర్యమునన్. ౬౪

చపలాయత నేత్రతోడన్=చలించు దీర్ఘములయిన కన్నులుగల సీతాదేవి తోడ, సహజన్మునితోన్=తమ్మునితో, సపరిచ్ఛదున్=పరికరములతోఁ గూడినవానిని, సజ్వలనున్=అగ్నిహోత్రముతోఁ గూడినవానిని.

తాత్పర్యము

ఇట్లు దేవేంద్రుఁడు వెడలిపోఁగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి వెనుకకు మరల వచ్చి సీతాలక్ష్మణులఁ గలసికొని వారితోడఁ బరికరములతోను నగ్నిహోత్రముతోను బ్రకాశించు శరభంగ మహర్షిని భక్తితోడఁ జేరబోయెను.

ఉ. చేరి మునీశుపాదములు•శీర్షము సోఁక నమస్కరింప న
వ్వారల నర్ఘ్యపీఠముల•పై వసియింపఁగఁ బంచి మేని, సీ
తారమణుండు శక్రుఁడు క•తం బెది యిచ్చటి కేఁగుదేర నా
వారక సర్వమున్ దెలిపె•వాసవురాకకుఁ గారణంబులన్. ౬౫

శీర్షము = తల, అర్హపీఠములపై = వారివారికిఁ దగిన పీఁటలయందు, పంచి=ఆజ్ఞాపించి, ఇచ్చటఁ జెప్పఁగా నని యర్థము. కతమః=కారణము. ఇచ్చట శ్రీరామచంద్రమూర్తి నమస్కరించుట తన మానవత్వము క్షత్రియత్వము లోక సంగ్రహార్థము.

తాత్పర్యము.

ఇట్లు రామచంద్రమూర్తి శరభంగునిఁ జేరఁబోయి యాయన పాదములు తన శిరస్సంట మ్రొక్కి నిలువఁగా నా మౌని యామువ్వురకు వారికిఁ దగిన పీఁట లమర్చి కూర్చుండుఁడని చెప్పెను. అప్పుడు శ్రీరామచంద్రమూర్తియు మునిని జూచి యింద్రుఁ డిచ్చటికి వచ్చిన కారణమే మని యడుగఁగా నాయన యాకారణముఁ దెలిపెను.

—• శరభంగుండు శ్రీరామునితో నింద్రుని రాకకుఁ గారణంబుఁ జెప్పుట. •—

సీ. దాశరథీ! నేను•దపమున క్షుద్రదు, రాసదం బైనయా•బ్రహ్మలోక
మును సమార్జించితి•ననుఁ గొనిపోవఁగ, వాసవుం డిచటికి•వచ్చినాఁడు
అధికప్రియుండ వౌ•నతిథివి దావున, కడుదెంచి యుండుట•యాత్మ నెఱిఁగి
నిన్ను దర్శింపక•నే బ్రహ్మలోకంబుఁ, జనఁగ నా కేమియు•మనసు రామి
ఆ. నిలిచినాఁడఁ, గలిగె•నీదర్శనం బిఁక; దేవసేవితంబుఁ•ద్రిదివపదము
నరుగువాఁడ మత్స•మార్జితాక్షయశుభ, లోకచయము గలదు•లోకవంద్య.౩౦

క్షుద్రదురాసదము = నీచులు పొందరానిది, దేవసేవితంబు = దేవతలచే సేవింపఁబడునది. మత్సమార్జిత=నాచే సంపాదింపఁబడిన అక్షయ = క్షయము లేని, ఎప్పటికి ఫలముచెడని స్వర్గాది లోకములకుఁ బోయినచోఁ జేసినపుణ్యము క్షయింపఁగానే మరల భూమియందు జన్మింపవలసియుండును. అట్లు పుణ్య క్షయము కాని లోకములను సంపాదించితిని.

తాత్పర్యము

రామచంద్రదేవా! నేను తపస్సుచేసి క్షుద్రులు పొందరాని బ్రహ్మలోకమును సంపాదించితిని. అచ్చటికి నన్నుఁబిలిచికొని పోవ నింద్రుఁడిచటికి వచ్చెను. ఆ బ్రహ్మలోకమునకంటెఁ బ్రియుఁడవై కోరవలసిన నీవతిథివై సమీపమునకు వచ్చియుండుట తెలిసి బ్రహ్మలోక ప్రాప్తికంటె నీదర్శనము శ్రేష్ఠము కావున నిన్ను దర్శింపక యచ్చటికిఁబోవ మనస్సొల్లమిని నిలిచితిని నీదర్శనముకలిగెను. దేవతలు సేవించు త్రిదివమునకుఁ బోదును. నేను దపస్సుచే నార్జించినవి యెన్నటికి క్షయముకానివి పుణ్యలోకములు గలవు. నిన్ను దర్శింపక నేను బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోవనేమియు మనస్సురాలేదనుటచే బ్రహ్మలోక ప్రాప్తికంటె శ్రీరామచంద్రమూర్తి దర్శనమె శ్రేష్ఠమని భావము. ఇఁక నీదర్శన మయ్యెను. దేవసేవితంబైన త్రిదివమునకుఁ బోయెద ననుటచే 'స్వరవ్యయం స్వర్గ నాక

త్రిదివ త్రిదశాలయాః' యని నిఘంటువునఁ జెప్పఁబడిన యింద్రలోకముకాదు. ఏలన బ్రహ్మలోకముకంటె శ్రీరామచంద్రమూర్తి దర్శనము శ్రేయస్కరమని కాచియుండి దర్శనము చేసికొనినవాఁడు బ్రహ్మలోకమునకైనఁ బోక స్వర్గలోకమునకుఁబోయెదనని చెప్పినాఁడనుట తుచ్ఛము కావున దేవసేవితము. "యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సంతిదేవా" యనుచోఁ జెప్పఁబడిన పరమపదమే. త్రిదివమన్నప్పుడు త్రిపాద్విభూతి, "పాదోస్య విశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివి" యనుచోఁ జెప్పఁబడినదీ అక్షయ పుణ్యలోకమనుటచే బ్రహ్మలోకమునకు మీఁది యప్రాకృతలోకములే. "ఆబ్రహ్మభవనాల్లోకాః పునరావర్తినోర్జున" యని భగవద్గీతయందుఁ గలదుకదా. ఇంత రహస్య సంభాషణ కారణము రామపరత్వము ప్రకటనము చేయరామియే. రహస్యము తెలియని వారిది యతిథి సత్కారముగా గ్రహింతురు.

ఆ. స్వర్గలోకభవము•బ్రహ్మలోకభవంబు, నైనసుకృత మెల్ల • మానసీయ
నీకు నొసఁగువాఁడఁ•గైకొను మన సర్వ, శాస్త్రవేది రామ•చంద్రుఁడనియె.

స్వర్గలోకభవము = స్వర్గలోకమునందు భోగప్రదేశ విశేషములు, బ్రహ్మలోకభవము = బ్రహ్మలోకమందుఁగల భోగప్రదేశ విశేషములు, వీనిని సంపాదించుటకు నేనుజేసిన సుకృతము=పుణ్యము, సర్వశాస్త్రవేది = సర్వశాస్త్రములు తెలిసినవాఁడు.

తాత్పర్యము.

•స్వర్గలోకమందలి భోగస్థానములను, బ్రహ్మలోకమందలి భోగస్థానములను సంపాదింప నేనేమి పుణ్యము చేసితినో యదియంతయు నీకు నిచ్చువాఁడ గ్రహింపుమనిన సకలశాస్త్రవేత్తయగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె.

ఇది కర్మములను భగవదర్పణము చేయుట యగును. అట్లనఁగా ఫలసంగమును గర్తృత్వము వదలి భగవత్కైంకర్యమను తలంపుతోఁ గర్మములు చేయుట, తనిశ్లోకి. దీనికే ఫలసమర్పణమని పేరు.

మహేశ్వరతీర్థ వ్యాఖ్యయందును సర్వేశ్వరుఁడగు శ్రీరామునందు ఫలసమర్పణాభిప్రాయమునఁ జెప్పఁబడెనని కలదు.

చం. కొనెదను నేన నీసుకృత•కోటుల నెల్లను, మేము నిల్వ నీ
వనమున వాసయోగ్య మగు•న ట్టిది చెప్పు, మటన్నఁ బ్రాజ్ఞుఁ డి
ట్లనియె సుతీక్ష్ణనామకమ•హాత్ముఁడు మీ కెఱిఁగించు నాతనిన్
గనఁ జనుఁ డీవనంబునన • కల్గు నతండు ఘటించు శ్రేయమున్. ౪౨

సుకృతకోటులన్=అనేకపుణ్య సమూహములను.

తాత్పర్యము.

మునీంద్రా: నీ సుకృతమునెల్ల నేనే గ్రహించెదను, మేము నిలుచుటకు వాసయోగ్యమైన స్థలము చెప్పుము. అనినఁ బ్రకృష్ట జ్ఞానముగల శరభంగుఁ డిట్లనియె. మీరుండుటకుఁదగినస్థలమును సుతీక్ష్ణుఁడను మునీంద్రుఁడెఱిఁగించును.

ఈ యడవియందే యాయన యున్నవాఁడు. ఆయన మీకు శ్రేయస్కరమైనది చెప్పును.

శరభంగుఁ డెట్లు పరత్వరహస్యము దాఁచి మాటలాడెనో యట్లె శ్రీరామ చంద్రమూర్తియు నీ పుణ్యములనెల్ల నేనే కొనియెదను అనెను. అనఁగా నీవియ్య వలసిన పనిలేదు. నీవు నీ మనస్సున సంకల్పించినఁ జాలును. అదిలేకున్నను లోపములేదు. క్షత్రియధర్మము ననుసరించి పుచ్చుకోలు తగదు. కావున నట్లు చెప్పెనని ప్రతీతి; తన పుణ్యములన్నియు నొక యతిథికి ధారపోసి యెవఁడు భ్రష్టుఁడగుటకుఁ గోరును. ఇచ్చట నట్లుగాదు. భగవంతునకు నిచ్చినది యొకటి కోటియగును. ఇది నష్టిలేని లాభకరమైన వ్యాపారము. భగవంతు నుద్దేశించి చేయు సాత్త్వికత్యాగము మనోవాక్కాయములతో దేనితోనైనఁ జేయవచ్చును.

నీ పుణ్యకోటులను నేనే తీసికొనెదను అనెనే ఏల? అయ్యా! మునీంద్రా! నీ వెంతకాలముగానో నాదర్శనముగోరి దానికై కాచి యుత్తరకృత్యములనెల్లఁ జేయుచుండుట నే నెఱుఁగుదును. కావుననే నీ కంత్యకాలమున దర్శనమీయ వచ్చితిని. అట్లు నేను జేయనైతినేని యింతకాలముగ నీవు నన్నుగుఱించి పడిన శ్రమ మనుఋణము నేనెట్లు తీర్చుకొనఁగలను? కావున నీకోర్కె నెఱవేర్చి యనుగ్రహించుటకే వచ్చితిని. ఎప్పుడు నిన్ననుగ్రహింప నిశ్చయించితినో యప్పుడే పుణ్యపాపరూపము లయిన నీ ప్రతిబంధములనెల్ల నేను దొలఁగింప వలయును. ఇప్పుడు నా ప్రాప్తికి నీకుఁ దపస్సువలనఁ గలిగిన పుణ్యము ప్రతిబంధకము. ఎవ్వని నేననుగ్రహింప నిశ్చయింతునో వాని సర్వస్వము నే నపహరింతునని చెప్పి బలివిషయమున నట్లే వర్తించితినిగదా. నీ ధనము నీ సుకృతము, కావున నీవిచ్చినను నీయకున్నను నేనే దాని హరింతును. ఆ విషయమున నీ ప్రయత్న మనావశ్యకము, నా కర్తవ్యము నాకుఁ దెలియును.

ఈ విషయమున నీ శ్లోకములు స్మరణీయములు.

సత్యం బ్రవీమి మనుజాః స్వయమూర్ధ్వబాహుః
యో మాం ముకుంద నరసింహ జనార్దనేతి
జీవన్ జపత్యనుదినం మరణే ఋణీవ
పాషాణ కాష్ఠ సదృశాయ దదామి ముక్తిమ్ ॥

ఓ మానవులారా! చేతులెత్తి ప్రమాణముచేసి చెప్పుచున్నాను. ఎవరు నన్నుఁ దమ జీవితకాలమందు ముకుంద నరసింహ జనార్దన యని ప్రతిదినము జపింతురో వారు మరణకాలమునఁ గఫవాతాదులచే స్మృతిదప్పి కట్టెవలె రాతి వలెఁ బడియుండఁగా వాఁడు యావజ్జీవము చేసిన కృషి నేనే స్మరించుకొని యప్పు దీసికొనినవాఁడు అప్పు చెల్లించినట్లు ముక్తినిచ్చెదను. ఇది నరసింహ చరమశ్లోకము. ఇతర చరమశ్లోకముల నిట్లే స్మరింపుఁడు.

ఇంత పరత్వము సూచించుమాటలాడి వెంటనే యేమియుఁ దెలియని వానివలె మాకుండుటకు స్థలము చెప్పుమని యడుగుట పరత్వతారకార్థము.

ఈ యావాసవిషయమున ఋషులందఱు తోడుదొంగలు. ఎట్లైన సీతారామలక్ష్మణులను బంచవటీ చేర్చిన నచ్చట ఖరాదులతో నేకారణముచేనైన గలహము గలుగును. అప్పుడు వారు చంపఁబడుదురని వారుచేసిన యాలోచన, ఇది, వారే ౪౬౭ వ పద్యంబున జెప్పిరి. ఆకారణముచే మెల్లమెల్లఁగా నగస్త్యాశ్రమముఁ జేరఁజేసి యక్కడినుండి పంచవటిఁజేర్చిరి.

ఉ. ఈకడ నుండి మీర లెదు•రేగుఁడు పాఱుచు నున్న యల్లమం
దాకిని కందునందును గ•నం దగుఁ బూవుల తెప్ప, లద్దియే
మీ కరుగంగ మార్గము, ని•మేషము నిల్వుము తండ్రి! దేహముం
బోకడపెట్టుదుం గుబుస•ముఁన్ ఫణిరాజము వీడునట్లుగన్. ౨౩

బోకడపెట్టుదున్ = వదలిపెట్టుదును, కుబుసము = దేహముమీఁది పొర, కుప్పసము, ఫణిరాజము = శ్రేష్ఠమైన పాము, మందాకిని ఇది భాగీరథిగాదు, పుణ్యనదులెల్లగంగలే, చిత్రకూటమునందలి నదియు నిట్లే చెప్పఁబడెను.

తా త్ప ర్య ము

రామచంద్రా! మీరిక్కడనుండి తూర్పుగాఁ బాఱుచున్న యీపుణ్యనదికి నెదురెక్కి పడమటిముఖముగాఁ బొండు, నడుమనడుమఁ బూవుల గుంపులు తెప్పలు తెప్పలుగా నదియందు నందందుఁ గానవచ్చును. అదియే సరియైన మార్గము, రామచంద్రా! తండ్రీ! నాయనా, కొంచెము సేపుండుము. నాగుఁబాము కుప్పసముఁ వదలినట్లు దేహము వదలెదను.

ఉ. దానిని నీవు చూచి మఱి • తర్లు మటంచును వేఁడి మంత్రపూ
తానల మాజ్యధారల ర•యంబునఁ బ్రజ్వలితంబుఁ జేసి య
ద్దానను మాంసర క్తసహి•తంబుగ నస్థులతోడ భస్మమై
మౌనియు వహ్నిసన్ని భకు•మారకరూపముఁ దాల్చె శ్రీష్మునన్. ౨౪

తర్లుము=పయనింపుము, మంత్ర పూతానలము=మంత్రములచే బవిత్రమైన యగ్నిహోత్రమును, ఆజ్యధారలన్=నేతిధారలచే, ప్రజ్వలితంబు=మండునదిగా, మాంసర క్త సహితంబుగన్=మాంసముతోడను, నెత్తుటితోడను, అస్థులతోడన్=ఎముకలతోను, భస్మమై=బూదియై, వహ్నిసన్నిభ=అగ్ని హోత్రముతో సమానమైన, కుమారక రూపము="బాలోఽథ పంచదశభిః, స్త్రింశద్భిస్తుకుమారకః" రత్నాకరము; అని యుండుటచే నిరువదియైదేండ్ల ప్రాయపు రూపము.

తా త్ప ర్య ము.

నేనీ దేహమును వదలుటనుజూచి యావలఁబయనమై పొమ్మని ప్రార్థించి బ్రహ్మమేధ మంత్రములచేఁ బవిత్రమైన యగ్నిహోత్రమును బ్రజ్వలింపఁజేసి పరిస్త

రణాదులచే నలంకరించి యాయగ్నియందుఁ బ్రవేశించి మాంసము రక్తము ఎముకలతోడ భస్మమై శరభంగుఁడు మరలఁ గుమారుని రూపముదాల్చె.

సాధారణముగ శవమును గాల్చినపుడు సన్నయెముకలు భస్మమైనను పుఱ్ఱెలోవైన పెద్ద యెముకలు భస్మముగఁగావు. ఇక్కడ నట్లగుటకు యోగబలమే కారణము. భీష్మునివిషయమున "అమ్మహాత్మునవయవంబులఁ బ్రాణంబులు బాపికొనుచు వచ్చునయ్యై చోట్లు శల్యరహితంబులగుచుండె నట్లగుటంగాంచి కృష్ణాదులగు నఖిలజనంబులు నాశ్చర్యభరితాంతఃకరణులగుచుఁ గీర్తించిరి."

వానప్రస్థుఁడు తానై శరీరము నగ్నిలో దుమికి విడుచుట యాత్మహత్యగాదు. అనుష్ఠానాసమర్థస్య, వానప్రస్థస్య, జీర్యతః, భృగ్వగ్నిజల సంపాతైః మరణం ప్రవిధీయతే" వార్ధకముచే ననుష్ఠానము జరుపుకొనలేని వాఁడు కొండమీఁదనుండి పడిగాని, అగ్నిహోత్రమునందుఁగాని నీళ్ళలో బడికాని దేహము విడువవచ్చును.

"వృద్ధః శౌచక్రియాలుప్తః, ప్రత్యాఖ్యాత భిషక్క్రియః ఆత్మానం ఘాతయే దస్తు భృగ్వగ్న్యనశనాదిభిః."

అనియుఁ బ్రమాణముగలదు. ఇట్లు శక్తిలేనివారు మాత్రమేకాదు. అనుష్ఠానశక్తిగలవారైనను దేహముతో సాధింపవలసినది యింకలేదు. ఇఁక మరల జన్మభయములేదని దేహముపైవిరక్తి పుట్టినవాఁడు తపోబలముచే సాధింపవలసినదంతయు సాధించినవారెప్పుడైనను త్యజింపవచ్చును. అది యాత్మహత్యకాదు. తపస్సుచే సాధింపవలసినదంతయు సాధింపక పరలోకప్రాప్తి నిశ్చయములేక యవశిష్టకర్మానుబద్ధులై కామక్రోధవశులై యుండువారు బలవంతముగ దేహమును వదలరాదు. దానివలన నధమలోకములు ప్రాప్తించును.

'ఆసన్న మరణాభియైన యతీశుండు కాలదేశంబులఁ గాచికొనఁడు తనువు విసర్జించుతలఁపు జనించిన"ననియు "ఇచ్ఛలేని యోగియొక్క మహార్థార్థ, మింద్రియానుషంగ మింతలేక, ప్రాణములను వంచి బ్రహ్మరంధ్రముఁజించి, బ్రహ్మమందుఁ గలయుఁ బార్థివేంద్ర. యని కలదు గదా– కావుననే "యద్యుత్క్రాంతాతదావాప్తా, బ్రహ్మమేధానలం ప్రజేత్. నాభివర్తాత్మ నగ్నినకరోవ్య యథాస్థలం–" సంస్కారయేత్" అని చెప్పఁబడెను. ఈ కారణముచేతనే సహగమనముచేయు పతివ్రతలకును నాత్మహత్యాదోషములేదు. సీతాదేవి యురిపోసికొనుటకు యత్నించినదియు సీతాదేవి చంద్రమతు లగ్ని ప్రవేశించినదియు పాతివ్రత్య రూపక తపోబలముచేతనే.

చం. అనలమునుండి వెల్వడి మహర్షి సురాళిజగంబు దాఁటి చ
యన్యనఁ జని బ్రహ్మలోకమునయందు సహానుచరుం బితామహున్

గనియె నతండు మౌనికిని • గారవమారఁగ స్వాగతంబుఁ బ
ల్కెను, మునిశక్తికి న్మగురుఁ • గీర్తన చేసిరి విస్మయాత్ములై. ౮౫

అనలమునుండి=అగ్నిహోత్రమునుండి, బ్రహ్మలోకమునయందు=పర బ్రహ్మాత్మకలోకమందు, సహానుచరున్=అనుచరులతోఁగూడిన వానిని, పితామహున్=బ్రహ్మను, ఇచట బ్రహ్మ పితామహశబ్దములు సవిగ్రహ పరబ్రహ్మమునే బోధించును. ఈ బ్రహ్మశబ్దము భగవంతుఁడు సగుణుఁడనియు (బృహత్త్వాత్ బృంహణత్వాత్) పితామహశబ్దము జగన్మూలకారణ మనియుఁ దెలుపును. లేని యెడల బూర్వోత్తర విరోధము సంఘటించును.

విస్మయాత్ములై=ఆశ్చర్యపడినమనస్సుగలవారై 'పితాహమస్యజగతో మాతాధాతా పితామహః॥ భ. గీ. ౯-౧౭.

దీనివలన నుపాసకులు సన్న్యాసులవలె బ్రహ్మలోకమందు నిలువక పరమ పదమును బొందెదరని యేర్పడెను. (చూడు ౮౦ వ ప. వ్యాఖ్య-ఆరణ్య.)

తా త్ప ర్య ము.

అగ్నిహోత్రమునుండి లింగశరీరమైన కుమారక రూపకముతో బయలుదేరి దేవతల లోకములన్నియుదాఁటి శీఘ్రముగ నందందు నిలువకపోయి పరబ్రహ్మ లోకమందు భగవన్మూర్తిని జూచెను. ఆయనయు మునిని సుఖముగా వచ్చితివా యని ప్రశ్నించెను. ఈ ప్రశ్న కౌషీతక్యుపనిషత్తునందుఁ జెప్పఁబడిన ప్రశ్న యగును. సీతారామ లక్ష్మణులు మువ్వురును మునిశక్తి కాశ్చర్యపడిరి.

ఇచ్చట సురాళి జగంబును దాఁటి బ్రహ్మలోకమందుఁ బితామహుంగనియె ననుటచే నర్చిరాది మార్గము సూచింపఁబడెను.

తేఽర్చిష మభిసంభవం త్యర్చిషోఽహ రహ్న ఆపూర్యమాణ పక్షమాపూర్య మాణ పక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాంస్తాన్ మాసేభ్యస్సంవత్సరమ్ రాదిత్య సంవత్సరావాదిత్యామాది త్యాచ్చంద్రమసం చంద్ర మసోవిద్యుతం తత్పురు షోఽమానవస్స ఏవాన్ బ్రహ్మగమయతి' ఈ యర్థమునే యీ శ్లోకము విశదీక రించుచున్నది.

ముక్తోర్చిర్దిన పూర్వపక్ష షడుదఙ్మాసాబ్ద వాతాంశుమద్గ్లౌ విద్యుద్వరుణేంద్ర ధాతృమహితస్సీమాంత సింధ్వాప్లుతః। శ్రీవైకుంఠముపేత్య నిత్యమజడ స్తస్మిన్ పరబ్రహ్మణస్సాయుజ్యం సమవాప్యనందతి సమంతేనైవ ధన్యః పుమాన్."
దేహమునువిడిచిన ముక్తజీవుని నతివాహకులను దేవతలు క్రమక్రమముగానెదురు వచ్చి తోడుకొని తమతమ పొలిమేరవఱకుఁబోయి యచ్చట నావలి యతి వాహకున కప్పగింతురు. ఆ దేవతలపేర్లెవన, అర్చిస్సు, దినమున పూర్వపక్షము, ఉత్త రాయణ మాఱునెలలు, సంవత్సరము, వాయువు, సూర్యుఁడు, చంద్రుఁడు, విద్యుత్తు, వరుణుఁడు, ఇంద్రుఁడు, ధాత, ఈధాత ప్రాకృతమండలమునకు నప్రాకృత

మండలమునకు నడుమ విరజానదితీరమున విడుచును, ఇంతవఱకుఁ, బ్రయాణము సాగుటకై జీవున కత్యంత సూక్ష్మ ప్రాకృతశరీర మంటియుండును. ఇక్కడ నాలింగశరీర మూడిపోవును. ఆవల సంకల్పముచేతనే విరజానదిని దాఁటిపోవును. జీవుఁడణు స్వరూపుఁడు గనుకనే యీ ప్రయాణము సాధ్యపడెను. జీవుఁడణు స్వరూపుఁడనియే శ్రుతులు స్మృతులు చెప్పుచున్నవి.

వాలాగ్రశతభాగస్తు కల్పితశ్చేత్సహస్రధా
తస్యభాగాచ్ఛత తమాజ్జీవసూక్ష్మ ఉదాహృతః ॥శంఖ॥

వెంట్రుక కొనను నూఱుభాగములుచేసి యందొకభాగమును వేయిభాగములుచేసి ఆయొకభాగమును నూఱుభాగములుగా విభజించితి మేని యెంతయుండునో జీవుఁడంతటివాఁడు.

వ్రీహిర్వా యవోవా, శ్యామాకోవా, శ్యామాకతండులోవా, ఏవమయ మంతరాత్మన్ పురుషో హిరణ్మయో యథాజ్యోతి రధూమం॥ శతపత. ౧-౬-౩

వడ్లగింజంతగాని యవధాన్యపుగింజంతగాని శ్యామాకధాన్యమంతగాని శ్యామాకపు బియ్యపు గింజంతగాని సూక్ష్మమగు వాఁడగునంతరాత్మ (జీవుని) యందు హిరణ్మయ పురుషుఁడు పొగలేని జ్యోతిస్సుగానున్నాఁడు.

వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్యచ
భాగో జీవస్సవిజ్ఞేయః, ॥శ్వేతాశ్వ॥

వెంట్రుక కొనను నూఱుభాగములుచేసి యందొక్కొక్క దానిని మరల నూఱు భాగములుచేసినచో జీవుని పరిమాణ మేర్పడును.

ఆరాగ్రమాత్రోవ్యవరోపి దృష్టః.
జీవుఁడు ముల్లుకొనయంత సూక్ష్మముగఁ జూడఁబడినాఁడు
ఏషోణురాత్మచేతసా వేదితవ్యః ॥ ॥ముండ॥
ఈ జీవుఁడు అణువు - మనస్సుచేఁ దెలిసికొనఁదగినవాఁడు.

ఇట్లు చెప్పుటచేతను గమనాగమనములు చెప్పుటచేతను ముక్తపురుషునకు భోగముచెప్పుటచేతను గాలిలోగాలి కలిసినదను నాస్తికవాదమునిరస్తము. అట్టులే దేహమంత యాత్మయనువాదము నిరస్తము - ఆత్మసర్వవ్యాపియనువాదము నిరస్తము.

శరభంగున కిట్టి యుత్తమలోకప్రాప్తి రామచంద్రమూర్తి సాన్నిధ్యమునఁ గలిగెనని యెఱుంగవలయును.

శరభంగునికిఁ బ్రాప్తించినది యప్రాకృత కేవలచైతన్యము శరీరము.
ముక్తుల కిట్టి శరీరము వారి సంకల్పానుసారము లభించును.

ఇక్కడ నొక చిన్న సందేహము - మీఁద వివరించినట్లు యోగసిద్ధుఁడు యోగబలముచే జీవుని సుషుమ్నా నాడిలోనుండి వయనింపఁజేసి బ్రహ్మరంధ్రము భేదించుకొని పోవచ్చునుగదా. అట్లుపోక శరభంగుఁడగ్ని ప్రవేశముచేసెనేల? ఇది

క్లిష్టమార్గముకదా. శరభంగుని వంటివాని కిది క్లిష్టమార్గముగాదు. శిష్టమార్గమే యేలన - ఆయన నిర్ద్వంద్వుఁడు. ప్రత్యాహార సంయమములం దాటి తేఱిన వాఁడు తపోగ్నిచేఁ బరిపూర్ణమగు శరీరము కలవాఁడు- కావునఁ బ్రాకృతాగ్ని బాధ యాయన కేమియులేదు. అది నిమిత్త మాత్రమే- సీతాదేవిని జంద్రపతిని నగ్నిహోత్రుఁడేమి చేయఁగలిగెను? ఇక్కడ లౌకికాగ్ని నిమిత్తమాత్రమే లౌకికాగ్నిచే భస్మముగాని యెముకలు పుఱ్ఱెలు నెన్నియో చూచుచున్నారు. ఈయన కట్టి శేషమేదియు మిగులలేదు. ఇది పార్వతీదేవి యోగాగ్నిచే దగ్ధమైనటువంటిది. యోగమువలనఁ బ్రాణము విడిచియుండిన శేషము మిగిలియుండును. అశవమునకు దహనాద్యుత్తర క్రియ లావశ్యకమై యుండును. తక్కిన కర్మకాండము వెన్నంటియే వచ్చును- ఇప్పుడాబాధ బడనాయము తప్పినది.

ఒక కార్యమును సాధింప రెండుపాయములు లుండిన నందు సుకరమార్గమవలంబించువాఁడు బుద్ధిమంతుఁడు కనుకనే మరణదండమునకు యోగ్యుఁడగు వాలిని వధించుటయందు రెండుపాయము లుండినను శ్రీరామచంద్రమూర్తి సుకరము శీఘ్రఫలదము శాస్త్రావిరుద్ధమునగు నుపాయము నవలంబించెను.

—• { ౬-వ సర్గము. మునీంద్రులు శ్రీరామునితోఁ దమకష్టంబులు దెల్పి శరణుఁ జొచ్చుట. } •—

ఉ. మౌని దివంబుఁ జేర నతి•మానుషతేజుని రామచంద్రు వై
ఖానసవాలఖిల్యులును • గాత్రశయాను, లశయ్యనీరప
త్రానిలభోజనుల్, సురప•థాలయులున్, మహిశయ్యు, లశ్మకు
ట్టానల తేజులున్, ఘనర•సాంతరమగ్నులు, యోగలగ్నులున్. ౩౬

అతిమానుషతేజునిన్=దివ్యతేజస్సుగలవానిని, వైఖానసవాలఖిల్యులును= "యేనఖాః, తేవైఖానసాః, యేవాలాః తేవాలఖిల్యాః" యను శ్రుతిప్రకారము భగవంతుని నఖములఁ బుట్టినవారు వైఖానసులు,భగవంతుని రోమములందుఁబుట్టిన వారు వాలఖిల్యులు. వా. వైఖానసులు=విఖనసుఁడను ఋషిప్రోక్తమైన సూత్రముల ప్రకారము వర్తించువారు, గాత్రశయానులు=కూర్చుండి తలలను మోకాళ్ళ నందో భుజమునందో వ్రాల్చి నిద్రించువారు, వీరు నేలపైఁ బండుకొని నిద్రింపరు. అశయ్యులు=పండుకొననివారు, నీరపత్రానిలభోజనుల్=నీరభోజనులు=నీళ్ళుమాత్రము త్రావి జీవించువారు, పత్రభోజనులు=ఆకులుతిని జీవించువారు,అనిలభోజనులు=గాలియేయాహారముగాఁగలవారు, సురపథాలయులు=ఆకాశమే యిల్లుగాఁగలవారు, మహిశయ్యులు=కటికినేలమీఁద నేమియుఁ బఱచుకొనక పండుకొనువారు,అశ్మకుట్టులు=గింజలనురాతితో నలియఁగొట్టితినువారుఅనఁగానగ్నితప్తముకానిధాన్యము తినువారు. వా. రాలతోఁ దమదేహమును ఛేదించుకొనువారు. అనలతేజులు=అగ్నిహోత్రము తేజస్సువంటి తేజస్సుగలవారు, ఘనరసాంతర =నీటి

లోపల, మగ్నులు=మునిఁగి తపస్సుచేయువారు, యోగలగ్నులు=యోగమభ్యసించువారు.

వైఖానస శబ్దవిచారము సందర్భోచితముగా నుండుటచేఁ గొంత యావిషయము వ్రాయవలసివచ్చెను.

అయోధ్య ౧౩౮౧-వ పద్యమందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి వైఖానస మార్గస్థితుఁ డయ్యెనని చెప్పఁబడెను. అచ్చట వైఖానస మార్గమనఁగా వానప్రస్థ ధర్మమని వ్యాఖ్యాతలందఱు వ్రాసిరి. అది యిప్పటి వైఖానసులకుఁ గొందఱ కభిమతము గాకున్నను దప్పనిచెప్ప వలనుపడలేదు, గార్హస్థ్యమన్నట్లు వానప్రస్థమనునది యాశ్రమముపేరు, గృహమునందుండు వాఁడు గృహస్థుఁడు వనమందుండు వాఁడు వానప్రస్థుఁడు, గృహస్థుఁడు వానియిష్టమువచ్చిన దేవతలను సకాముఁడయియో నిష్కాముఁడయియో యర్చింపవచ్చును, వానప్రస్థుఁడు మోక్షార్థి కావున నేకదేవతోపాసకుఁడే కావలెను. ౭౬-౭౭ పద్యములందుఁ జెప్పఁబడినవారు వానప్రస్థులే, సన్న్యాసులుగారు.

అగ్నిపక్వాశనో వా స్యాత్కాలపక్వ భుగేవవా
అశ్మకుట్టో భవేద్వాపి దంతోలూఖలకోపివా
సద్యః ప్రక్షాళకో వాస్యా న్మాససంచయకోపివా
షాణ్మాస నిచయోవా స్యా త్సమానిచయ ఏవవా ॥ వైద్య.

వ్రతభేదములనుబట్టి నామభేదములుగలిగెను. అయినను వీరు మతమందు వైఖానసమతమువారే. అది యెట్టిదనిన:- విఖనసుఁడని బ్రహ్మకుఁ బేరు. ఈయన నారాయణునిచే నుపదేశముఁబొంది మత మొకటి స్థాపించెను. దానికి వైఖానస మతమని పేరు. భృగువు,మరీచి, అత్రి, కాశ్యపుఁడు-వీ రామతప్రవర్తకులు. వీరందఱు విష్ణుభక్తులు, వీరు విష్ణ్వారాధనము మోక్షోపాయములందు ముఖ్యముగ నెంతురు. ఈ యారాధనము అమూర్తికిఁగాని సమూర్తికిఁగాని చేయవచ్చును. అమూర్తిపూజ యనఁగా నగ్న్యాదులందు భగవంతు నారాధించుట, సమూర్తిపూజ యనఁగా బింబపూజ, దీనినే విగ్రహారాధనమని బేరపూజయని యందురు. వీరి మతమున రెండవదియే యుత్తమము. మోక్షసాధనము భగవదారాధన మనియే వీరి మతము. అనఁగాఁ దక్కినవానికంటె నిది ముఖ్యము. దీనికిఁ దక్కిన వంగములు.

వానప్రస్థ మాశ్రమమని యందలివారి మతము వైఖానసమని మీఁద వ్రాసిన యభిప్రాయమును నీ క్రిందివాక్యములు బలపఱుచుచున్నవి.

వైఖానసో వనేవాసీ వానప్రస్థశ్చ తాపసః ॥ యాదవ.

క్రియలు మానఁదగదు గృహగతునికిఁ
దపసి కూర నుండఁదగదు సన్న్యాసికి
వనిత తోడిపొత్తు వలదు వలదు ॥ భాగ.

ఇందుఁ దపసిశబ్దము వానప్రస్థ పర్యాయముగఁ బ్రయోగింపఁబడెను.
విఖనసోమతం వైఖానసం తత్రభవఃస్థితాః వైఖానసాః వానప్రస్థాశ్రమిణ
ఇతి తావత్ తదుక్తం మనునా
పుష్పమూల ఫలైర్వాపి కేవలై ర్వర్తయే త్సదా
కాలపక్వైః స్వయంశీర్ణైః వైఖానస మతేస్థితః ॥

విఖనా ఇతి సకారాంతో వ్యక్తి తథాచశ్రుతిః
ధేను ర్వ్యహాణా మదితి స్స్వరాణాం బ్రహ్మ ఋభూణాం విఖనా
మునీనా మితి వైఖానససూత్ర ఏవ.

వానప్రస్థాశ్రమస్యోక్తత్వాత్తదాశ్రమానువర్తినాం వైఖానసత్వవ్యపదేశః
అని శ్రీనివాసాచార్యులవారు శాకుంతల వ్యాఖ్యయందు వ్రాసిరి.

ఈ వాన ప్రస్థాశ్రమము కలియుగమునఁ బరాశరులచే నిషేధింపఁ బడిన వానిలో నొకటి.

"మాంసదానం తదాశ్రాద్ధే వానప్రస్థాశ్రమ గ్రహః ॥

ఆశ్రమము నిషిద్ధమైనను వీరును, మనుస్మృతి, రామాయణమందుఁ జెప్పఁబడినవా రొకవిధమువారా? భిన్నులా? యనువిషయము విచార్యము. వైఖానస సూత్రావలంబుల మనువారు ఆ నియమములఁ బాటింపకున్నను నేఁటికిని గలరు, వారికి భగవదారాధనమే ముఖ్యవృత్తియై యున్నది.

ఇట్టిదే పాంచరాత్రమని మఱియొకటి గలదు. అది సాక్షా ద్భగవత్ప్రోక్తము. దాని విచార మిచట నప్రస్తుతము.

యోగలగ్నులు=ఈదృశః పరమాత్మాయం, ప్రత్యగాత్మా తథేదృశః, తత్సంబంధానుసంధాన మితియోగః ప్రకీర్తితః॥ యోగోనా మేంద్రియైర్వశ్యైః బుద్ధేర్బహిర్మతి సంస్థితిః, ప్రయుక్తై రప్రయుక్తైర్వా భగవత్కర్మ విస్తరః ॥

తాత్పర్యము.

శరభంగుఁడట్లు పరమపదంబుఁ జేరఁగా దివ్యతేజస్సుగల రామచంద్ర మూర్తిని నాయడవియందుఁగల ఋషులు వాలఖిల్యులు, వైఖానసులు, కూర్చుండి నిద్రించువారు ఎప్పుడు పండుకొననివారు, నీర మాహారముగాఁ గలవారు, వానలు గురిసినను ఎండలు కాసినను ఆరబయటనే యుండువారు, నేలపైఁ బండుకొనువారు, గింజల నుడికింపక రాతిపై నలియఁగొట్టి తినువారు, అగ్నిహోత్రమువంటి తేజస్సుగలవారు_ జలములో మునిఁగి (యనఁగా శిరస్సు మాత్రము మీఁదికిఁ గానవచ్చునట్లుచేసి గొంతులోఁతు నీళ్ళలోనుండి) తపస్సు చేయువారు, యోగమందే లగ్నమైన మనస్సులు గలవారు.

కం. వ్రతులును సంప్రక్షాళులు, సతతాగ్ని పటుల్ మరీచి•చయపానులు ని
ర్జితసకలేంద్రియులును, సమ్మితదంతో లూఖలైన•మౌనివరేణ్యుల్. ౪౪

వ్రతులు=ఏ యాహారము తీసికొనక యెప్పుడుపవాసముండువారు సంప్రక్షాళులు (౧) ఎప్పుడు దేహము కడుగుచుండువారు (౨) భగవత్పాద ప్రక్షాళనము నుండి పుట్టినవారు (౩) ఏ దిన మాహార మాదినమున సంపాదించి సర్వము భగవంతునికి నివేదించి మఱునాఁటికి నెత్తి పెట్టుకొనక వినియోగించువారు - నిర్జిత=జయింపఁబడిన, సకలేంద్రియులు=అన్ని యింద్రియములు గలవారు - దంతోలూఖలు = దంతములే ఱోలుగాఁ గలవారు- ధాన్యమును బొట్టుతీయక యట్టులే నమలి తినువారు.

తాత్పర్యము

నిరతోపవాసులు, ఱేపటి కనుమాట లేక యేదినము దొరికినది యాదినమందే భుజించువారు, దేహము నెప్పుడు తడుపుచుండువారు- సూర్యకిరణములద్వారా (ultra violet rays)జీవించువారు, ఇంద్రియ జయముగలవారు, దంతములే ఱోళ్ళుగాఁగలిగి యెట్లు దొరికినధాన్యమట్టులే నమలి తినువారును నగు మునిశ్రేష్ఠులు.

కం. ధర్మజ్ఞు లచలచిత్తులు, ధర్మభృదగ్రియుఁ బరమ•ధర్మజ్ఞుని స
త్కర్మాచరణ ధురీణుని, నిర్మలు శ్రీరామచంద్రు•నిన్ బలశాలిన్. ౩౮

ధర్మజ్ఞులు=ధర్మ మెఱిఁగినవారు- అచలచిత్తులు = చలింపని మనస్సుగలవారు- ఇట్టి మహర్షులు- ధర్మభృత్+అగ్రియున్ = విల్లు పట్టినవారిలో మొదటివానిని (౨) ధర్మమును జెడకుండ ధరించువారిలో మొదటివానిని - పరమ ధర్మజ్ఞుని=శ్రేష్ఠమైన ధర్మముఁ దెలిసిన వానిని- ఇది విశేషధర్మము- శరణాగత రక్షణమె పరమధర్మము - సత్కర్మాచరణధురీణుని=మంచికార్యములఁ జేయుట యందు సమర్థుని- నిర్మలు = దోషరహితుని - బలశాలిన్ = తాము కోరఁబోవు కార్యమును సమర్థింపఁ గావలసిన బలముగలవానిని.

తాత్పర్యము.

ఆత్మరక్షణమందు మనము సమర్థులముగాము- పరాధీనులము-సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడు సర్వజ్ఞుఁడు సర్వశక్తిమంతుఁడు ఆపద్బాంధవుఁడు భగవంతుఁ డొక్కఁడే- ఆపదలయం దాయనను రక్షరక్షయని శరణువేఁడుటె జీవునకు స్వధర్మము ధర్మము నెఱిఁగినవారు- ఈ విషయమునఁ జలింపనిచిత్తముగలవారునగు మహర్షులు యోగులు మౌనులు పరిత్రాణాయ సాధూనామ్మని సాధు పరిత్రాణ ధర్మమందు మొదటివానిని అట్లు పరిత్రాణమునకుఁ గావలసిన యాయుధము కోదండము ధరించిన వానిని- "సాధనంచద్వివిధాకార్యం ధర్మద్వేషినిరాకృతౌ। శస్త్రాస్త్రవ్యూహరూపేణ శాస్త్రరూపేణచైవహి॥ ॥అహి॥ ధర్మద్వేషులను రెండు విధముల సాధింపవలెను - శస్త్రాస్త్రములచే నొకటి- శాస్త్రముచే నొకటి- శాస్త్రమునకు లోపడనివారిని శస్త్రాస్త్రములచేఁ జక్కపఱుపవలయును- ఈ రెండువిధముల సామర్థ్యము శ్రీరామచంద్రమూర్తియందుఁ గలదని, భావము -కృష్ణభగ

వాఁడు నుపదేశముచే బాగుపడఁగలవారికి నుపదేశము అది వ్యర్థమని తోఁచిన చోటఁ దాడనము చేసెను - శక్తియుండిన మాత్రమునఁ బ్రయోజనములేదు. కావున శరణాగత రక్షణమే పరమధర్మమను జ్ఞానము గలవానిని (కనుకనే తమ శరణాగతి వ్యర్థముకాదని నమ్మకము గలవారైరి.) సత్కార్యములు చేయుట యందు సామర్థ్యము గలవానిని త్రికరణశుద్ధి గలవానిని- తమ కార్యము నెఱ వేర్చుటకుఁ గావలసిన బలముగలవానిని- శ్రీరామచంద్రమూర్తిని.

ఉ. చేరి రఘూత్తమా ! మనుజ•శేఖర ! వేల్పులలో బలారి నా
శ్రీరఘువంశ్యకోటులను•శ్రేష్ఠుఁడ, వుర్వికి భర్త, వీవ నీ
భూరి యశంబు విక్రమము•భూనుతముల్, పితృభక్తి సత్యవా
చారత ధర్మనిష్ఠయును•సంతత మొప్పను బుష్కలంబుగన్. ౯

చేరి=సమీపించి- దీనిచే నాభిముఖ్యము- అభిగమనము - చెప్పఁబడెను- బలారి=ఇంద్రుఁడు- నాన్=అనునట్లుగ- పుష్కలంబుగన్=దండిగ.

చేరి=స్వప్రకాశము పరబ్రహ్మకకుత్స్థవంశమునందుఁబుట్టి మన భాగ్య విశేషమున మన కన్నులకు గోచరించుచున్నాఁడు - కావున మన తపస్సులు దానములు నేఁడు ఫలించెను. అని తలంచి కృతార్థులుగాఁ దలంచి నిజుపేదకు నిక్షేపము దొరికినట్లె నిర్భరానందముగ మునీశ్వరులందఱు నానాదిక్కులనుండి చేరిరి- మహేశ్వరతీర్థులు.

మనుజశేఖర వేల్పులలో బలారినాన్ = ఇది కాకువు. నీవు దేవతలలో నింద్రుని వంటివాఁడవా? కావు. నీవు జగద్ధారణ పోషణకర్తవు.

తాత్పర్యము

ఆశ్రయబుద్ధి సమీపించి రఘువంశసత్తమా- పురుషరత్నమా దేవతలం దింద్రుఁడో యనునట్లు రఘువంశమునఁ బుట్టినవారిలో నీవు శ్రేష్ఠుఁడవు. కావున నీయభిజాతత్వము (గొప్పవంశమునఁ బుట్టుట) శ్లాఘ్యమైనది- గొప్ప వంశ మునఁబుట్టినవారికి గొప్పబుద్ధియేకదా యుండును- అట్లు వంశకీర్తికరమైన బుద్ధి యుఁగలవాఁడవు- అంతియకాక భూమికంతయు భర్తవు నీవే-శరభంగు ననుగ్ర హించుటచే నీకీర్తియు, విరాధవధచే నీ విక్రమమును లోకులు పొగడుచున్నారు.

అరణ్యమునకుఁ వచ్చుటచేఁ దండ్రియందలి భక్తి, భరతుఁడు ప్రార్థించినను ప్రతిజ్ఞభంగముసేయమి,సత్యవాక్కునందుఁగలప్రీతి,శరభంగానుగ్రహమువలన ధర్మమందు నిష్ఠ,యువి నీయందుఁ సంపూర్ణముగాఁ గొఱఁతలేక నిండియున్నవి.

కం. నిను ధర్మవత్సలు మహాత్ముని, ధర్మజ్ఞుని ముఖుంగు•మొగిఁ బొచ్చితి మో
జనకసుతాహృదయేశ్వర, వినుమర్థించెద మొకండు•విషయము నాథా.౧౦

ధర్మవత్సలున్=శరణాగతరక్షణ ధర్మమును ప్రీతితోననుష్ఠించువానిని- మహాత్మునిన్=పరమాత్మస్వరూపుని-గొప్పయుదార స్వభావముగలవానిని-ధర్మజ్ఞుని=

శరణాగత రక్షణ ధర్మమపరిత్యాజ్యమని యవశ్యానుష్ఠేయమని తెలిసినవానిని - మఱుంగు చొచ్చితిమి=శరణుచొచ్చితిమి. బిడ్డలకు భయముతోఁచినపుడు తల్లిదండ్రుల చాటునకుఁ బోవునట్లు మేము నీచాటున నిలిచితిమి - మొగిన్=చక్కఁగా, త్రికరణశుద్ధిగా, జనక సుతాహృదయేశ్వర=జానకీవల్లభా - ఇది సీతాదేవి పురుషకారమును బ్రార్థించుట తెలిపెడిని- అర్థించెదము = యాచించెదము - నాథా = రక్షకుఁడా.

తాత్పర్యము.

పరమాత్మ స్వరూపుఁడవై కావుననే గొప్ప యుదారగుణము గలవాఁడవై, శరణాగతరక్షణ విధము దెలిసి దానిని బ్రీతితో ననుష్ఠించుచు మాకు నాథుఁడవగుటచే సీతావల్లభా నీ మఱుఁగును త్రికరణ శుద్ధిగాఁ జొచ్చితిమి - నిన్ను మే మొక విషయము యాచించెదము.

ఉ. ఏ మొకమన్వి చేయ మది • నెంచితి మిందుసకై క్షమింపుమీ
భూమిధవుం డెవండు కర•ముం గొని యాజపపాలు పుత్రుల
ట్లా మనుజాళిఁ బ్రోవఁడొ మ•హత్తరపాపము వాఁడు పొందెడిన్
రామ ! యటొట భూమిజన•రక్షయె కార్యము నేలతేనికిన్. ౧౧

మన్వి=విన్నపము - కరమున్ = పన్నును - నేలతేనికిన్ = రాజునకు- భూపతికి.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా మే మొక విన్నపము చేయఁదలఁచినారము - "సత్పకార్య వతాంపుంసా మల మేవాగ్రతస్థితి" యను న్యాయమున మీరు వచ్చుటే చాలదాఁ మిమ్ముఁ జూడఁగనే మీయభిప్రాయ మెఱుఁగలేనా అంతమాత్ర మింగితజ్ఞానము నాకులేదని తలఁచితిరా యని కోపింపకుము. మేము కార్యార్థులమై వచ్చిన వారమగుటచే నీకుఁ దెలిసినను దెలియకున్నను అడిగినను నడుగకున్నను చెప్పుకొనవలసినది మాకు విధి-చెప్పుకొనలేదను లోపము మాయందుండరాదు- ఆఱవ భాగము పాలు కప్పముతీసికొని యేరాజు ప్రజలను దన బిడ్డలవలె రక్షింపఁడో యారాజు మహాపాతకమును సంపాదించినవాఁడగుచున్నాఁడు, కావున రామచంద్రా : ప్రజాపాలనమే రాజులకు ముఖ్యకార్యము.

అరక్షితారం రాజానం బలిషడ్భాగహారిణమ్
తమాహుః సర్వలోకస్య సమగ్ర మలహారకమ్॥ మను. ౮-౩౦౮

ఏరాజు ప్రజలవలన నాఱవభాగము కప్పము గొని వారిని బాలింపఁడో వాఁడు సకలజనుల పాపములను గొని నరకముల పాలగును.

(ఈ విషయ మయోధ్యాకాండమునందు రామ భరతసంవాదమున వివరింపఁబడినది.)

కం. తనప్రాణంబులువగిదిని, దనప్రాణముకంటె నిష్ట • తాపాత్రము లౌ
తనయులగతి మనుజులఁ బ్రోచినపతి చిరకీర్తి బ్రహ్మ•చేఁ బూజఁ గనున్.

ఇష్టతా పాత్రములు=ప్రేమకు యోగ్యులైనవారు-చిరకీర్తి = శాశ్వతమైన యశస్సు.

తాత్పర్యము.

ఏరాజు తనప్రాణములఁ దాను రక్షించురీతిని దన ప్రాణముకంటె నెక్కువ ప్రీతితోఁ గొడుకులను రక్షించువిధముగను బ్రజలను బరిపాలించునో యారాజు శాశ్వతకీర్తి సంపాదించి పరలోకమున బ్రహ్మలోకమునకుఁబోయి యచట బ్రహ్మచే గౌరవింపఁబడును.

కం. ఫలమూలంబులు మెసవుచు, సలఘుతపముఁ జేయునామ•హర్షులు తపమం
దలినాలవభాగముఁబ్రజ, నెలమిని రక్షింప నేని • కిడుదురుగాదే. ౭౩

మెసవుచున్ = తినుచు.

తాత్పర్యము

తాము వేరు పెల్లంకులు ఆకు లలములు తినుచు గొప్ప తపస్సుచేయు మహర్షులు తమంతకష్టించి సంపాదించిన తపఃఫలమందు నాలవభాగము రాజున కిచ్చుట యతఁడు ప్రజలను రక్షించునిమిత్తమైయేకదా.

౭౦-వ పద్యమున దాఅవభాగమని చెప్పఁబడెను. ఇందు నాల్గవభాగమని చెప్పఁబడెను. మఱికొన్నిచోటుల రెండవభాగము కప్పము చెప్పఁబడినది. ఇందేది నిశ్చయము ?

సందర్భానుసారముగ నన్నియు సత్యములే.

"యస్యాన్నపాన పుష్టాంగః కురుతే ధర్మసంచయమ్
అన్నప్రదాతు స్తస్యార్ధం, కర్తుశ్చార్ధం నసంశయః ॥

ధర్మకార్యములు చేయువాని నెవ్వఁ డన్నపానములిచ్చి రక్షించునో వాఁడా ధర్మమందు సగముభాగము పొందును, ధర్మము చేసినవాఁడు సగముఫలముఁ బొందును. అను స్మృతివాక్యప్రకారమున్నదాత సగముపంచుకొనును. ఉపవాసులు ప్రజలవలన భిక్షగ్రహించి బ్రతుకువారు వీరి ధర్మమునందు నాఅవభాగము, రాజుచే రక్షింపఁబడు దేశమునఁ బుట్టినఫలములు దిని బ్రతుకువారి ధర్మమందు నాలవభాగము రాజునకుఁబోవును. ఇది యిప్పటివలెఁగొని తినెడివారి విషయము గాదు.

శా. దీనార్తావనదక్ష! విన్ము గలరీ•తన్ బ్రహ్మభూయిష్ఠ మీ
వానప్రస్థగణంబు భూరిమహిమన్ • వాసిల్లి త్వన్నాథమే
యైనన్ మిక్కిలి బాధలం గనెడి రా•మా దుష్టమాంసాశనం
తానం బేపఁగ మాకు నిద్ధభయదా•నం బీఁగదే ప్రేమునిన్. ౭౪

దీనార్తావనదక్ష=పరులచేపీడింపఁబడి దుఃఖించువారిని, బాధపడువారిని రక్షించు సామర్థ్యము గలవాఁడా, బ్రహ్మభూయిష్ఠము=బ్రాహ్మణులు విశేషముగాఁ గలది, బ్రహ్మజ్ఞానము గలవారిచే నిండినది, త్వన్నాథము=నీవేదిక్కుగాఁగలది, దుష్ట మాంసాశి సంతానంబు=చెడుగుణముగల రాక్షసులసమూహము,ఏఁపఁగన్=బాధింపఁగా,అభయము=భయపడవలదు, అని వాక్యదానమును,ప్రేముడిన్=ప్రేమచే.

బ్రహ్మభూయిష్ఠము=బ్రహ్మవిద్భూయిష్ఠము, త్వన్నాథము=నీవేదిక్కుగాఁ గలది, ఇట్లనుటచే అనన్య శేషత్వము చెప్పఁబడెను.

వారికే నాథుఁడ వనుటచే అనన్యసాధనత్వము. అనన్యభోగ్యత్వము చెప్పఁబడెను. దీనివలన మహానిరతిశయ మహిమ చెప్పఁబడెను.

తాత్పర్యము

దుష్టులుపెట్టు బాధలచే దుఃఖించుచు బాధపడువారిని రక్షించు సామర్థ్యము గల శ్రీరామచంద్రమూర్తీ ! యథార్థము చెప్పుచున్నాము, వినుము. ఈ వాన ప్రస్థుల సమూహమందు బ్రాహ్మణులు విశేషించియున్నారు. కొంచెముమంది క్షత్రియులు వైశ్యులుకూడ నున్నారు. ఈ యిందఱుకూడ గొప్ప తపోమహిమచేఁ గీర్తికాంచియు నీవేదిక్కని నమ్మియున్నారు.క్షత్రియులు వైశ్యులుకూడ స్వశక్తిచేఁదమ్ము రక్షించుకొందమను తలంపుగలవారుగారు. ఇట్లు నిన్నునమ్మి నీవే నాథుఁడుగ నెంచియుండియు దుష్టులగు రాక్షసులు పెట్టెడిబాధ సహింపలేకమిగుల బాధపడుచున్నారు. ఇది యుపేక్షించుట నీకుఁదగినదికాదు, మాయందుఁ బ్రేమ గలవాఁడవై మా కభయదాన మిమ్ము, మాకు భయములేకుండఁ జేయుము.

కం. రమ్మవిగో రాఘవ కనుఁ,గొమ్ము వనంబునను నసుర • కోటులచే నా
శమ్మును గన్నమునీంద్ర చ,యమ్ములదేహమ్ములెమ్ము • లంతటఁ గననౌ.

ఎమ్ములు=ఎముకలు, అంతటన్=అన్నిప్రదేశములందు, కననౌన్=చూడ వచ్చును.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రా ! రాక్షససమూహములచే హింసింపఁబడిన మునులదేహము లందలి యెముకలు సర్వత్రపడియున్నవి. అవిగో దూరమునఁ గానవచ్చుచున్నవి. మా వెంటరమ్ము, చూపెదము.

కం. పెంపలర మందాకినితటిఁ బంపానదిఁ జిత్రకూట • పర్వతమున వా
సింపఁగ ఋషు లవ్వారిం, జంపెను నొంచెను సురారి • సంఘము లీశా.౧౬

పెంపలరన్=పెంపుచెడునట్లు వాసింపఁగన్=వసింపఁగా, మందాకిని=శరభంగాశ్రమమునొద్ద నుండునది.

తా త్ప ర్య ము.

మందాకినీ తీరమందు పంపానదియొద్దునఁ జిత్రకూటపర్వతమందు వసించు ఋషులను రాక్షసులు బాధించి చంపుచున్నారు.

ఇచ్చటఁ బంప నదిగాఁ జెప్పఁబడెను. ఈ కాండమందే ౭౩-వ సర్గమందు శీతోదకో హ్రదః ౪౦-వ శ్లో, చల్లనీళ్ళ మడుఁగు, పుష్కరిణీం పంపాం = పంప యను పుష్కరిణి (కొలను) ౭౪-౪ లో పుష్కరిణ్యాః పంపాయాః పంపాపుష్కరిణి యని ౭౫-వ సర్గయందు పంపాపానీయ వాహినీం అని ఉదకవాహినీ యనియుఁ జెప్పఁబడెను. ఈ వాక్యములు పంపయనునది కొలనా నదియా యను సందేహము గలిగించుచున్నవి.

పానీయ వాహినీ, ఉదకవాహినీ శబ్దములు నీళ్ళను వహించునది యను నర్థమున గ్రహించినను ఇందు నది యని స్పష్టముగానున్నది. పుష్కరిణీ శబ్దమునకుఁ గమలములు గలది యని నదీపర్యాయముగ నర్థము గ్రహింతమనిన హ్రదశబ్దము బాధించుచున్నది. భవభూతి "తదే తత్పంపాభిధానం పద్మసర"యనియేవ్రాసెను. ఈ విషయము కిష్కింధాకాండము ౧-వ పద్యము వ్యాఖ్యయందు విచారింపఁబడును.

చం. మునిజనవిప్రకారము న•మోఘబలా! సయింపలేమిచే
నిను శరణంబు జొచ్చితిమి • నీవె శరణ్యుఁడ వాసురాళిచేఁ
బొనుఁగుపడంగ నీకు, కృప • భూమితలంబున నీవు తప్ప మా
కును గతిలేదు, మావెతలు • కూలఁగఁ జేయవె జానకీపతీ. ౨౩

విప్రకారము = కీడు, అమోఘబలా = వ్యర్థముకాని బలముగలవాఁడా, శరణ్యుఁడవు=రక్షింపశక్తిగల యోగ్యుఁడవు, రక్షకుఁడవు, పొనుఁగుపడనీకు = నశింపనీయకుము, వెతలు=బాధలు జానకీపతీ=ఈ పదము సీతాపురుషకారము సూచించుచున్నది, మమ్ము రక్షించువిషయమందు నీకు సందేహముండిన సీతాదేవి నడిగి చూడుమని భావము.

తా త్ప ర్య ము.

దేహాభిమానమువదలి మృత్యువును లక్ష్యము సేయక తపస్సుచేయు మీకేల యీ మరణభీతి యందువేమో మాకుఁగా మేము దుఃఖింపలేదు, సంసారము రోసి యడవులందుండి తపస్సు చేసికొందమనివచ్చినమునిజనులకుఁగలుగునపకారము మేముచూచి సహింపలేకయున్నాము. కావున నీవు రక్షింపఁగలవాఁడవు. అమోఘబలుఁడవు కావున నిన్ను శరణుచొచ్చితిమి, మేము రాక్షసులచేఁ జావకుండ నీ దయాగుణము నాలోచించి కాపాడుము, నీవు మెచ్చునంతటి తపస్సు చేసితిమే మమ్మేల కాపాడవని నిర్బంధింపము, బలముగలిగి దీనుల నార్తుల రక్షింపక పోవుట దయావంతుల లక్షణముగాదు. కావున నీ కల్యాణగుణము లాలోచించి

వానికి హానిరాకుండఁ గాపాడుకొనుము, ఎందఱో రాజులున్నారే వారి సాహాయ్య మేల కోరినవారుగారు, ఇన్నాళ్ళేల నేయిరించితి రనెదవేమో? నీవుతప్ప మాకు వేఱుగతిలేదు. మే మనన్యులముగుటచే నీ రక్షకత్వ మేకోరి నీవెప్పు డవతరింతువా ఎప్పుడు దర్శనమిత్తువా ఎప్పుడు మమ్ముఁ గృతార్థులఁజేసి రక్షింతువా, యని కాచి యున్నారము. కావున మాదుఃఖములు దొలఁగఁజేయుము, మావిషయమున దయదలఁపవలయునా అక్కఱలేదా యనువిషయమున సీతాదేవినడిగిచూడుము.

ఇది యనన్యత్వమును బోధించుచున్నది – అనన్యత్వమనఁగా 1. భగవంతునిఁదప్ప వేఱొకని రక్షకుఁడుగా దలఁపకుండుట, 2. భగవత్ప్రాప్తి తప్ప వేఱుఫలము గోరకుండుట 3. భగవదనుగ్రహము సంపాదించుకొనుటకు భగవంతునే యుపాయముగఁగాని వేఱొక యుపాయము వెదకికొనకుండుట. మనము భగవంతుని వారమేకాని యితరులవారముకాము – ఆయనకు మనము స్వజనులము – కావున నన్నిభావముల నాయననే యాశ్రయించి యుండవలయుననుట యనన్యభావము – భార్యాభర్తలు పితాపుత్రులు నెట్లేకిభావము వహించియుందురో యట్టిభావ మనన్యభావము – అభేద బుద్ధియని యర్థము – అనఁగాఁ దండ్రి యెవఁడో నేనెవఁడో భిన్నపదార్థములని కొడుకు దలఁచుట భేదాభిప్రాయము. తండ్రివాఁడను నేను నా జన్మస్థితి పోషణాదుల కాయనయే యాధారము – ఆయన యౌరసుఁడనే కదా కావున నభేదమని తలఁచుట యనన్యభావము – అట్లులే-యల సముద్రమువేఱు తాను వేఱని తలఁచుట ఎండ తాను వేఱు సూర్యుఁడు వేఱని తలఁచుట యన్యభావము – కారణమునకంటె మేము భిన్నులము కామని యవి తలఁచుట యనన్యభావము – సముద్రమే నేనని యల తలఁచుట వంటిదిగాదు.

నీవేశరణ్యుఁడవని యుపపదములేక చెప్పుటచే సర్వలోకశరణ్యుడని భావము – అట్టి శరణ్యతత్త్వమునకుఁ గావలసిన గుణములు బలము దయ యనునవి యమోఘ బలా – కృపయను పదములచేఁ దెలుపఁబడెను – స్వామిత్వము – వేఱుగతి లేదనుట తెలుపును – శరణంబు చొచ్చితి మనుటచే నీవే యుపాయాంతర స్థానమందున్న వాఁడవని యర్థము – నీవే శరణ్యుఁడవనుటచే మహావిశ్వాసములోను గాఁగల యంగసంపత్తి పూర్వకమైన రక్షాభరసమర్పణము చెప్పఁబడియె మావెతలు గూలఁగఁజేయవె యనునది గోప్తృత్వవరణమును దెలుపును గోప్తృత్వవరణ మనఁగాఁ దమయభిప్రాయము దెలుపుట – ఇది యనిష్ట నివృత్తిరూపమగు ఫలమును బ్రార్థించుట తెలుపును – తనిశ్లోకి.

నీవు తప్ప మాకును గతిలేదనుచో "తమేవం విద్వా నమృత ఇహ భవతి నాన్యః పంథా అయనాయ విద్యతే" యను సూక్తమును స్మరింపవలయును.

—● శ్రీరాముఁడు మునుల కథయం బొనంగుట ●—

చం. అన రఘునాథుఁ డిట్లను మ●హాత్ముల రీ రితి నన్నుఁ బల్కఁగాఁ
జనునె? త్వదాజ్ఞ వర్తి లుదు●సంయములార! యరణ్యసీమకున్
బనిగొని యాత్మకార్యముగ●బాపుల నెల్ల వధంచి మీకు శో
భన మొనగూర్ప మజ్జనకు●వాక్యము సాకుగ నేను వచ్చితిన్. ౭౮

ఈరు=మీరు, త్వదాజ్ఞన్=మీయాజ్ఞా ప్రకారము, ఆత్మ కార్యముగ = నా పనిగ, ఇందుఁగృతిత్వమను భగవద్గుణము వర్ణింపఁబడినది.

తాత్పర్యము

అని ఋషులందఱు చెప్పఁగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్లనియె, మహాను భావులారా మీరు నన్ను నిటు గొప్పచేసి పలుకవచ్చునా? నేను మీ యాజ్ఞా ప్రకారము వర్తించువాఁడనే- మీ రాజ్ఞాపింప నర్హులు గాని విజ్ఞాపింప నర్హులు గారు- నే నీయడవులకు నాస్వకార్యము మీఁదనే వచ్చితిని- ఏమి నీస్వకార్యమం దురా? ఈ యడవులందుండు రాక్షసులనెల్ల వధించి మీకు మేలు గలిగించుటే నాస్వకార్యము- అయ్యా! యివి యిచ్చకములు- ఇప్పుడు మేము ప్రార్థింపఁగా మాముఖ ప్రీతికై మాటలాడుచున్నావు- నీ తండ్రిని సత్యవాదిని జేయఁగదా నీవు వనములకు వచ్చితి వందురేమో - అది నెపమేకాని యధార్థముగాదు - ఇందు నీస్వప్రయోజన మేమందువా యాశ్రితుల రక్షింపవలసినది రక్షకుని విధిగదా- నా కార్యము నే నింతవఱకుఁ జేయక మీరు ప్రార్థించువఱకు నూర కుండుట నాలోపమే- మీరు సంయములు గనుక క్షమింపుఁడు.

భగవంతుఁడు భక్త పరాధీనుఁడు, గర్భస్థశిశువు కోరకున్నను దల్లిదండ్రులు దానిని పోషించువిధమున భక్తులు కోరకున్నను వారి యోగక్షేమములు నిర్వ హించుట భగవంతుని కార్యము- అట్లుచేయకుండుట లోపము గదా- అయోధ్యా కాండమందలి ౪౬౪-౪౬౮ పద్యములు జూడుఁడు.

"శక్తో పి రాఘవ స్తస్మై, రాజ్యం సంత్యజ్యధర్మతః దశగ్రీవవధార్థాయ పితుర్వచన హేతునా॥" వర్థ - రామచంద్రమూర్తి రాజ్యముగ్రహింప శక్తుఁ డయ్యును రావణుని జంపు నిమిత్తము పితృవచనము కారణముగాఁగొని రాజ్య మును వదలిపెట్టెను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి జనకవాక్య పరిపాలనార్థ మరణ్యముల పాలాయెనని పెక్కుతావులఁ జెప్పఁబడెను- అచ్చటఁ దనకుఁ బ్రధానకార్యము రాక్షస వధ యనియుఁ దండ్రి వాక్యము నిమిత్తమాత్రమని చెప్పుటచేఁ దండ్రివాక్య ము ప్రధానమయ్యెను- వారి యెదుర నామాట వీరియెదుర నీమాట చెప్పవచ్చునా? రావణాసురుఁ జంపుట ముఖ్యకార్య మయ్యెనేని పట్టాభిషిక్తుఁడైన పిదపనేల చంపఁబోరాదు- లవణాసురవధ మట్లుకాదా చేసెను ?

ఆశ్రిత రక్షణమును మునీశ్వరకార్యమునే ముఖ్యముగను దండ్రివాక్యము దానికి నిమిత్తమగుట గౌణముగను శ్రీరామచంద్రమూర్తి యెంచె ననియే చెప్ప వలసియున్నది- మొట్టమొదట అయోధ్యాకాండమున సుమంత్రుఁడు పిలువ వచ్చినపుడు శ్రీరామచంద్రుఁడు సీతాదేవితోఁ జెప్పిన వాక్యముల ధోరణిచూడఁ (వ. ౪౬౩-౪౬౮) గా నాశ్రితరక్షణకార్యమందే యాయనకు మనస్సు లగ్నమై నిమిత్తమునకై యెదురు చూచుచున్నట్లు కానవచ్చుచున్నది- ఇఁకఁగైకతో సంభాషించునపుడు మీతండ్రి నాకువరము లిచ్చెను- నీ వరణ్యమునకుఁ బొమ్మ నఁగానే యామెమాట యామె నోరనుండఁగానే పోయెదనని చెప్పెను.

తల్లికిఁ బోషణాదులయం దధికార మేకాని యాజ్ఞాపించు నధికారములేదని ముందే కౌసల్యవిషయమున విచారింపఁబడెను; కౌసల్యకులేని యధికారము కైక కెందుండివచ్చెను? తండ్రి చెప్పనిమ్ము పోయెదనని యుండవచ్చును. అట్లు చెప్పి నచోఁ దండ్రిచెప్పఁడు- ఇంతలో వసిష్ఠుఁడు లోనగువారువచ్చి కైకప్రయత్నము సాగనిచ్చియుండరు- అరణ్యయాత్ర నిలిచిపోయి యుండును- అది రాముని యుద్దేశముగాదు. భరతుఁడు మొదలగువారు నిన్ను రాజ్యభ్రష్టుని జేయు నధి కారము దశరథునకు లేదని వాదించినపుడు దానికి సమాధానము నేనుబ్రమా ణముచేసి యున్నానని చెప్పెను- ఈయనను బ్రమాణము చేయుమని యెవరు కోరిరి?- కైక చెప్పినమాటలు విని యూరక వెలుపలవచ్చి వసిష్ఠాదులతో లోపలి సంధర్భము లిట్లున్నవి నన్నేమి చేయుమనెదరని చెప్పి యుండవచ్చునుగదా- అరణ్యమునకుఁ బోవుటయందుఁ బట్టుదలలేకున్న నిట్లేల చేసియుండరాదు- అప్పుడు నేను బ్రమాణముచేసితి ననుమాట పుట్టఁగారణము కలుగదు కదా- కావున నేదియేని నెపము కలిగించుకొని యరణ్యములకుఁ బోవలయు ననియే రాముని సంకల్పము.

ఇఁకఁ బట్టాభిషిక్తుఁడై రావణాసురవధ సలిపియుండరాదా యనిన విరాధ వధ కబంధవధ ఖరాసురాధిపధ వాలివధ వీనినిబరిశీలించినచోఁ బ్రతిపక్షులదోషము స్వయముగఁ జూచికాని రామచంద్రమూర్తి దండించువాఁడుకాఁడు- రావణా సురుఁ జంపఁగారణము కలుగదు- ఒకవేళఁ బోయినను నీయనకుఁ గలది యక్షో హిణీసేన- తక్కిన రాజులందఱు గలిసినను ౯-౧౦ అక్షోహిణులగునేమో వీరు రాక్ష సులనోళ్ళకు వడియాలుగాఁగూడఁజాలరు. వాలియు సామంతరాజేకదా వాఁడు వానరసేనతో సహాయపడియుండఁడా యనిన మఱఁదలిని జెఱచి వధ్యుఁడైన దోషిని సాహాయ్యముచేయ నెట్లుకోరును?- ఎప్పటికైన వాఁడు వధ్యుఁడే.

అదట్లుండఁ దన్నాశ్రయించి శరణాగతులైన మునీశుల యాశ్రమము లందుఁ బదిసంవత్సరములు సంచరించి వారికోరిక ప్రకారము వారికి దర్శన మిచ్చెఁగదా- సాధుపరిత్రాణమునందు దర్శనమిచ్చుటేకదా ప్రధానము పట్టాభిషి క్తుఁడైనచోఁ బదిసంవత్సరము లిట్లు తిరుగ సాధ్యపడునా? ఇప్పటి సౌలభ్యమప్పు

దలపడునా? కావున నాశ్రితరక్షణము ముఖ్యమనియు దానికి నిమిత్తమగుటఁ బితృవాక్యపాలనము గౌణమనియు నీవిధముగఁ దండ్రిని సత్యవాదినిఁ జేసెను- ఆశ్రితుల రక్షించెను- దుష్టుల శిక్షించి సర్వకార్యములు చక్కఁబఱిచెననియు నెఱుఁగవలయును.

కం. కాన మహాఫలదం బగుఁ, గానసవాసంబు మాకు•గం డడఁతు ననిన్
మౌనిజనశాత్రవుల నిఁక, సానుజమద్బాహుశక్తి•సంపదఁ గనుఁడీ. ౮౯

మహాఫలదంబు=గొప్ప ఫలమును గలిగించునది, కానసవాసంబు=అడవి యందు వసించుట, అనిన్=యుద్ధమందు,గండడఁతున్=గర్వమణఁచెదను, శాత్రవులన్=విరోధులను, సానుజ=తమ్మునితోఁగూడిన, మత్=నాయొక్క, బాహుశక్తిసంపదన్= భుజబలముయొక్క యాధిక్యమును.

తాత్పర్యము.

ఈ కారణముచే మాకు నరణ్యావాసము గొప్పఫలము గలిగించునది యగును. యుద్ధమందు మునులకు విరోధులగు వారిని నాతమ్మునితోడఁ గలిసి వధించెదను- అప్పుడు నాభుజశక్తి చూడుఁడు-

ఇక్కడఁ జెప్పఁబడిన మహాఫలము-ఆర్త శరణాగత రక్షణమే- అనఁగా ననిష్ట నివృత్తి- ఇష్టప్రాప్తి- నా భుజబలము చూడుఁ డనునది గర్వోక్తికాదు- మునులకు ధైర్యము కలుగుటకై మునిసకార్యమందుఁ దనకుఁగల యుత్సాహము దెలుపుటకై చెప్పినమాట- ఇష్టులకు ధైర్య సంతోషములును విరోధులకు భయమును గలిగించు కార్యసాధకుని వాక్యము లాత్మస్తుతులు గావు.

౭-వ సర్గము॥

తే. ఇట్లు లభయం బొసంగి ము•నీశ్వరులకు, సత్యనిరతుండు లక్ష్మణ•సహితుఁ డగుచుఁ
జనె సుతీక్ష్ణాశ్రమంబున•జాడఁబట్టి, యెల్లద్విజులును దనతోడ•నేఁగుదేర. ౯౦

సత్య నిరతుండు=సత్యమందు విశేషాసక్తి గలవాఁడు-అనుటచేఁ దాను మునీశ్వరులకుఁ జెప్పినమాట నిర్వహింప మిక్కిలి యభిలాషగలవాఁడు.

తాత్పర్యము.

ఈప్రకార మా ఋషీశ్వరుల కభయ మిచ్చిన రామచంద్రమూర్తి తనమాట నిర్వహించుటయందు విశేషాభిలాషగలవాఁడై తనతోడ ఋషీశ్వరు లందఱు రాఁగా లక్ష్మణుతోడ సుతీక్ష్ణాశ్రమమునకుఁబోవు త్రోవఁబట్టి పయనించెను.

ఇచ్చట సీతాదేవిపేరు చెప్పలేదు-లక్ష్మణుని పేరుమాత్రము చెప్పఁబడెను- దీని వలన రాక్షసవధయందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి కున్నంత యుత్సాహము లక్ష్మణునకుఁగలదని యేర్పడుచున్నది- సీతాదేవికో మునిజనరక్షణము సమ్మతమేకాని నిష్కారణముగ రాక్షసవధచేయుట సమ్మతముగాదు-కావున నీవిషయమున నన్నదమ్ములకున్న యుత్సాహ మామెకు లేదు - ఇది సీతాదేవి రామచంద్రమూర్తి

కుపదేశించిన హితబోధవలన స్పష్టమగును- కావున నిది సూచింపుటకే వాల్మీకి యిచ్చట సీతాదేవి పేరు చెప్పలేదు.

ఉ. ఒయ్యన దూర మేగి విపు•లోదక వాహిని సంతరించెఁ దా
నయ్యెడ నంజనోన్న తఘ•నాభమహీధ్రముఁ గాంచి సంతతా
క్షయ్యఫలప్రతానసుమ•సంతతి వింతలు గొల్పఁ గానలో
నయ్యమరేంద్ర వంద్యుఁడు శు•భాశ్రమముం గనెఁ జీరమాల్యమున్. ౯౧

ఒయ్యనన్=మెల్లగా-గుంపుగా మాటలాడుచుఁ బోవుచున్న కారణముచే మెల్లగాఁ బయనించి రని సూచన - విపులోదకవాహిని = విస్తారముగ నీళ్ళుగల యేటిని - సంతరించెన్=దాఁటెను, అంజనోన్నత=అంజన పర్వతమువలె నెత్తైన దియు-ఘనాభ=మేఘముతో సమానమై వ్యాపించియుండు నదియు-నగు మహీధ్రమున్=పర్వతమును - సంతత=ఎల్లప్పుడు నెడఁదెగక - అక్షయ్య=క్షయము గాని ఫలప్రతాన సుమసంతతి=పండ్ల సమూహము- పుష్పముల సమూహము - చీరమాల్యమున్=నారచీరలపంక్తులు గలది- దూరము = శరభంగుఁడు సమీప మునసే సుతీక్ష్ణాశ్రమ మున్నదని చెప్పెనే యనిన మెల్లగాఁ బోవుటచే దూరమని తోఁచి యుండవచ్చును.

తా త్ప ర్య ము.

తోడ వచ్చిన వానప్రస్థులతో ముచ్చటలాడుచు మెల్లగా దూరముపోయి యచ్చట రేవు చూచుకొని నదిని దాఁటి యచ్చటఁ గాటుక కొండవలె నల్లగా మబ్బువలె వ్యాపించియుండు పర్వతమును జూచి యా పర్వతము ప్రాంత మందు, సర్వకాలముల నుడిపోక ఫలములచేఁ బూలచే నిండియుండు చెట్లను జూచి వాని సౌందర్య సంపత్తులకు నాశ్చర్యపడుచుఁ బోయిపోయి యా యడ విలో గాలి కారఁగట్టిన నారచీరల వరుసలచే నందమయిన శుభాశ్రమమును రామచంద్రమూర్తి చూచెను.

—• శ్రీరాముఁడు సుతీక్ష్ణాశ్రమంబుఁ జేరుట •—

కం. డాసి యటఁ దపసి ధూళీ, ధూసరితజటాకలాపు•ధుతపాపుని సౌ
ఖ్యాసనయుక్తునిఁ గని యి, ట్లాసీతాహృదయనేత•యాడెం బ్రీతిన్. ౯౨

డాసి=సమీపించి-ధూళీ=వార్ధక బాధచే స్నానము చేయమిని దేహమందుఁ బుట్టిన మురికిచేతను గాలికివచ్చి పైపడిన దుమ్ముచేతను ధూసరిత = బూడిద వర్ణముగల - జటాకలాపున్ = జడల సమూహముగల వానిని-ధూతపాపునిన్ = చిమ్మి వేయఁబడిన పాపములు గలవానిని - సౌఖ్యాసన యుక్తుని = సుఖాసన మందుండువానిని - సీతా హృదయనేత=శ్రీరామచంద్రమూర్తి.

తాత్పర్యము

ఇటువంటి యాశ్రమమును సమీపించి, యందు స్నానము చేయకుండుట చేతను గాలికి వచ్చిన దుమ్ము చేతను బూజుపాఱిన దేహము - జడల సమూహము గలవానిని బాధరహితు యథాసుఖముగఁ గూర్చుండిన వానిని సుతీక్ష్ణుని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చూచి ప్రీతితో నిట్లనియెను.

సుతీక్ష్ణుఁడు బ్రాహ్మణ తపస్విగదా స్నానములేక నిత్యకర్మానుష్ఠానము చేసికొనవచ్చునా యని సందేహము-స్నానము చేయుట శుచిత్వమునకే కదా.

అపవిత్రః పవిత్రోవా, సర్వావస్థాం గతోపివా
యః స్మరేత్పుండరీకాక్షం, సబాహ్యాభ్యంతరశ్శుచిః ॥

అపవిత్రుఁడైనను బవిత్రుఁడైనను నేదశయందుండినను భగవంతు విష్ణు నెవఁడు స్మరించుచుండునో వాఁడు లోపల వెలుపలఁగూడ శుచియే.

జలస్నానము బాహ్యమలమును బోఁగొట్టునే కాని యాంతరమలమును బోఁగొట్టఁ జాలదు. 'మానసం విష్ణుచింతన' మ్మని భగవద్ధ్యానరూపక మానసిక స్నానము చేయువాఁడు లోపల వెలుపలఁగూడ శుచియే యని ప్రమాణము.

"తత్పాద పద్మజాం గంగాం, నిపతంతీం స్వమూర్ధని
చింతయేద్బ్రహ్మరంధ్రేణ, ప్రవిశంతీం స్వకాం తనూం
తయా సంక్షాళితం ధ్యాయేత్ బాహ్యాభ్యంతరం మలమ్
తత్క్షణా ద్విరజో మంత్రీ, జాయతే స్ఫటికోపమః
ఇమం మానసికం స్నానం, ప్రోక్తం హరిహరాదిభిః
ఇదం స్నానం పరం మంత్రా, త్సహస్రాదధికం స్మృతమ్
సార్ధత్రికోటి తీర్థేషు స్నానాత్కోటి గుణాధికమ్.
రజస్తమో మోహజాతాన్, జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తిజాన్
వాఙ్మనః కర్మజాన్ దోషాన్నవైవా స్వపభిర్హ రేత్
యోనిత్య మాచరేత్తం తు, సవై నారాయణ స్స్మృతః
జ్ఞానహ్రదే, ధ్యానజలే, రాగద్వేషమలాపహే
యః స్నాతి మానసే తీర్థే, సయాతి పరమం పదమ్॥

ఆయన పాదపద్మములందుఁ బుట్టిన గంగ తన శిరస్సునఁబడి బ్రహ్మ రంధ్రములోఁ బ్రవేశించి తన దేహము లోపల వెలుపలఁ గడిగి నట్లు ధ్యానింపవలెను- ఇట్లు మంత్రధ్యానము చేయువాఁడు రజోహీనుఁడై స్ఫటికమువలె నిర్మలుఁడగును- ఈ మానస స్నానము హరిహరాదులచేఁ జెప్పఁబడెను- ఇది మంత్ర స్నానమున కంటె వెయ్యంతలు శ్రేష్ఠము- మూఁడుకోట్ల యేఁబదిలక్షల తీర్థములలో స్నానము చేయుటకంటె దీనియం దెక్కువ గుణము గలదు - రజస్సు - తమస్సు మోహము వలనఁ బుట్టినవియు జాగ్రత్స్వప్న సుషుప్తులయందుఁ బుట్టినవియు మనో వాక్కర్మముల వలనఁ

బుట్టినవియునగు తొమ్మిది విధములైన పాపము లీమంత్రములు హరించు చున్నవి- ఎవఁడు ప్రతిదిన మీస్నానముచేయునో వాఁడు నారాయణుఁడే- జ్ఞానమను మడుఁగునందు రాగద్వేష మలముల హరించు ధ్యానజలములందు మానసతీర్థమున నెవఁడు స్నానముచేయునో వాఁడు పరమపదము చెందును.

ఇట్లుండ సర్వదా భగవద్యోగమందుండు నమ్మహామునికి దేహము మురికిని బోఁగొట్టు నీళ్ళయందు స్నానము చేయకుండిన నేమి లోపము ?- అదియును గాక వానప్రస్థులకుఁ ద్రిషవణ స్నానమేల చెప్పఁబడె నన దానియందు విరక్తి పుట్టి చాలించుటకే యని పతంజలి చెప్పెను.

అనఁగా మూఁడు మార్లు స్నానముచేసినను దేహమునుండి మురికి రాక తప్పదు- వచ్చునది వచ్చుచునేయుండును-అట్లుండ నెన్ని స్నానములుచేసి యేమిప్రయోజనము? లోపల మలము పుట్టకుండ నుపాయము చేయవలయు నని ప్రయత్నించుటకే యిన్ని స్నానములు చెప్పఁబడెను.

ఉ. రాముఁడ నేను దాపసవ•రా యనఘా భవదీయదర్శనో
ద్దామముదాన వచ్చితి, య•థామతి సాదరదృష్టిఁ జూడవే
నా మునితల్లజుండు రఘు•నందనుఁ గ్రుచ్చి కవుంగిలించి సీ
తా మహిశేశ ! సేమము ము•దంబు గదా యని పెంచి యిట్లనున్. ౬౩

తాపసవరా = మునిశ్రేష్ఠుఁడా - అనఘా = పాప రహితుఁడా - భవదీయ దర్శనోద్దామముదానన్ = నిన్ను దర్శింపవలయు ననుగొప్ప సంతోషముతో- సాదర దృష్టిన్=ఆదరముతోఁగూడిన చూపుచేఁ జూడుము.

తాత్పర్యము

ఋషీశ్వరా- పాపరహితుఁడా- నేను రాముఁడను నిన్ను దర్శింపవలెనని మిగుల సంతోషముతో వచ్చితిని - కావున మనసార ప్రేమగల చూపులఁ జూడుము- అని వేఁడఁగా మునిశ్రేష్ఠుఁడు రాముని గౌఁగిలించుకొని సీతేశ్వరా ! నీకు సేమమేకదా యని మఱియు నిట్లనియె.

కం. నీవచ్చినకతమునఁ గడు, పావనమై యర్థనాథ•వంతంబై భూ
మీవర యీయాశ్రమ మెం,తో వెలయుచు నున్న దిపుడు•దుర్భరతేజా!

దుర్భరతేజా=భరింపరాని తేజముగలవాఁడా-

తాత్పర్యము

ఇతరులకుఁ జూచియు సహింపరాని తేజస్సుగలవాఁడా! నీవు వచ్చిన కారణముచే నీయాశ్రమము మిగులఁ బవిత్రమై తగిన దిక్కుగలదై యిపుడు మిగులఁ బ్రకాశించుచున్నది.

తే. దేహమును వీడి యోవీర•దేవలోక, మేగ నొల్లక నీవచ్చు•టెఱిఁగి యింద
వేచియున్నాఁడ నీకొఱ•కై చుమయ్య, వచ్చితివిట మద్భాగ్య•వశతఁ దంద్రి.

తాత్పర్యము

ఓ వీరుఁడా! నీ విచ్చటికి వచ్చెదవని తెలిసి దేహమును వదలి దేవలోకమునకుఁ బోవుటకు సమ్మతింపక యిందే నీకొఱకై కాచియున్నాఁడను. నాపుణ్యము కొలఁది నాయనా! వచ్చితివి.

దీనిచే స్వర్గలోక బ్రహ్మలోక ప్రాప్తికంటె శ్రీరామచంద్ర ముఖారవింద దర్శనము శ్రేష్ఠమని భావము.

శ్రీరాముని దర్శించినవారికి ముక్తిగలదు. దేవలోక బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోయినవారికి మరల జన్మము గలిగినఁ గలుగవచ్చునుగదా. ఆకారణముచే రామదర్శన నిమిత్తమై కాచియున్నాఁడు.

తస్యాంతరాయో మైత్రేయ, దేవేంద్రత్వాదికం ఫలమ్.

మైత్రేయా దేవేంద్రత్వము లోనైనది మోక్షమునకు విరోధి. పునర్జన్మ కారణము. కావున స్వర్గమునకుఁ బోనైతినని గోవిందరాజీయము.

వాస్తవార్థ మేమనఁగా రావణవధ నిమిత్తమై రఘువంశమునఁ బుట్టిన నీ రాజ్యభ్రష్టత్వము చిత్రకూటవాసము నేను వింటిని. ఆ కారణముచే వాలివధ నిమిత్తమై నీ వీప్రాంతములకు వచ్చెదవనియు వింటిని. కావున నీరాక కెదురు చూచుచు దేవలోకమునకుఁ బోనైతిని, పరమపురుషార్థమైన నీదర్శనమునకు స్వర్గము విఘ్నము. కావున దేహము విడువకయున్నాను. మహేశ్వరతీర్థీయము.

కం. వింటిని రాజ్యభ్రంశముఁ, గొంటయు మునిరూపుఁ జిత్ర•కూటంబున వా
ల్గంటియుఁ దమ్ముండును నీ, వుంటయుఁ గాకుత్స్థవర్య•యుగ్రసుశౌర్యా!

రాజ్యభ్రంశము=రాజ్యముపోవుట- మునిరూపు=మునివేషము- వాల్గంటి= నిడుపైన కన్నులుగలది- కాకుత్స్థవర్య = కకుత్స్థునివంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడా, ఉగ్రసుశౌర్యా=మిక్కిలి గొప్ప పరాక్రమము గలవాఁడా- కాకుత్స్థ వర్యయనుటచే కకుత్స్థునివలె నీవు దేవకార్యము తీర్పవలసియున్నదని భావము.

తాత్పర్యము

కకుత్స్థవంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడవును మంచిపరాక్రమము గలిగిన శ్రీరామచంద్రమూర్తీ! రాజ్యమునువదలి మునివేషమునుదాల్చి చిత్రకూట పర్వతమున నీవు భార్యయగు సీతాదేవితోఁ దమ్ముఁడగు లక్ష్మణుతో నుండుటయు విన్నాను.

ఉ. రమ్మనిపిల్వవచ్చె సుర•రాజు ననున్ సుకృతాప్తి దేవలో
కమ్ములు గెల్చినాఁడనఁట • కారుణికాగ్రణి నీవు మత్రపో
ధమ్మున భార్యతో ననుఁగుఁ•దమ్మునితో విహరింపు వాస; నా
బమ్మను గశ్యపర్షి యనఁ • బల్కె మహర్షిని రామచంద్రుఁడున్. ౯౪

సుకృతాప్తి=పుణ్యము లభించుటచే - కారుణికాగ్రణీ = దయావంతులలో శ్రేష్ఠుఁడా- మత్ప్రసాదమ్మునన్ = నాయందలి యనుగ్రహ బుద్ధితో, వాసన్ = వాసయందు - విహరింపు మనుటచేఁ గర్మ ఫలత్యాగము చెప్పఁబడినది.

తాత్పర్యము.

దయావంతులలో శ్రేష్ఠుఁడవైన రామచంద్రా! నేను సంపాదించిన పుణ్యములచే స్వర్గము సంపాదించితినని అచ్చటికి రమ్మని యింద్రుఁడు నన్నుఁ బిలువవచ్చెను. గాని నీవీయాశ్రమమునకు రాఁ గలవని నే నెఱిఁగి యచ్చటికిఁ బోక నీ దర్శనమునకై కాచి యున్నాను- నాయందనుగ్రహించి యా లోకములందు నీవు నీ భార్యతో లక్ష్మణుతో విహరింపుము- అని చెప్పఁగాఁ గశ్యపర్షి బ్రహ్మతోఁ జెప్పినట్లు రామచంద్రుఁ డిట్లు చెప్పెను.

మత్ప్రసాదమ్మునన్=నా యనుగ్రహముచే నని చెప్పరాదు ఈ లోకములను జీవకోటి యనుభవించుటకై భగవంతుఁడు సృష్టించెను - అట్టివానిలో నాయన సంచరించుట కొకరియనుగ్రహ మేల? కావున నీయర్థము సరిగాదు. 'మదీయత్వే నాభిమతంచ వస్తు సర్వ స్వామినే నారాయణాయతుభ్య మేవ నమమ' నాది యను నభిమానము నాకు దేనియందుఁగలదో యది సర్వస్వామి వైన నీకేకాని నాకుఁగాదని ప్రపన్నులందురు- కావున వానిని నాయందలి కనికరముచే గ్రహించి నన్నుఁ గృతార్థుని జేయుమని భావము.

• రామచంద్రమూర్తి క్షత్రియ ధర్మము పురస్కరించుకొని దానమున నతని పుణ్యమును స్వీకరింప నొల్లక యిట్లు చెప్పుచున్నాఁడు.

చం. కొనెదను నేన నీసుకృత•కోటి స్వయమ్ముగ, మేము నిల్వ నీ
వనమున వాసయోగ్య మగు•పట్టిది: నీహితబుద్ధిశక్తులన్
వినిచెను గౌతమాన్వయుఁడు • విశ్రుతుఁ డాశరభంగుఁ, డన్న నా
ముని మధురోక్తి ని ట్లనియె • మోదరసాప్లుతుఁడై రఘూత్తమున్. ౧౪

విశ్రుతుఁడు=ప్రసిద్ధి కెక్కినవాఁడు - మోద రసాప్లుతుఁడై = సంతోషరసమున మునిఁగి స్నానము చేసినవాఁడై.

తాత్పర్యము.

మునీంద్రా నీతపఃఫలము నీవు నా కీయవలసిన పనిలేదు. ఫలకాంక్షలేక రామార్పణ మని నీవు సంకల్పించినఁజాలు- అవియే వచ్చి నన్నుఁజెందును. అప్పుడు నేను గ్రహించెదను- మేము నిలుచుటకు వాసయోగ్యమైన స్థలమెయ్యది చెప్పుము- నీకు నాయందుఁగల హితబుద్ధి - నీశక్తి గౌతమవంశమునందుఁబుట్టిన శరభంగుఁడు వినిపించెను- అని చెప్పఁగా నాముని యీ తియ్యని మాటల కలరి సంతోషరసమున మునిఁగి శ్రీరామచంద్రునితో నిట్లనెను- 'కొనెదను నేన' యనుటచేఁ గర్మఫల స్వీకారము చెప్పఁబడెను.

సీ. రాముఁడిట్లనె యా౹శ్రమ•భూమియేరమ్యంబు, గుణవంతమునుబుషి•కోటులిందుఁ
దప మాచరించు సం•తతము ఫలాదులు, దండిగా నుండు మా•ర్తాండ తేజ
యకుతోభయం బైన•యా౹శ్రమభూమి ని, చ్ఛావిహారంబులు•సలుపు మెకము
పిండుమా౹త్రమతపో•విఘ్నంబుఁగలిగించు, నదితక్క మఱియేభ•యంబులేదు
ఆ. నిలు మటన్న ననియె•నిర్మల తేజ యా, మృగచయంబుశాత•ఖగకదంబ
ములను జంప నీకుఁ•గలుగు మనోవ్యథ, గాన బెక్కునాళ్లు•గాదు నిలువ.

అకుతో భయము=భయము లేనిది- మెకముపిండు=జింకల సమూహము- మృగచయంబున్ = మృగముల గుంపును- శాత=పదునైన-ఖగ=బాణముల - కదంబములను=సమూహములచే.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రా యీ యా౹శ్రమభూమియే రమ్యమైనది- గుణముగలది - ఋషులనేకు లిందుఁ దపము చేయుచుందురు-ఫలమూలములు దండిగా నన్నివేళల దొరకును- ఇందు భయమెట్టిదో తెలియరాదు- గావున నిష్టమువచ్చినట్లు తిరుగు మృగముల సమూహము మాత్రమువచ్చి దేహములు రుద్దుకొనుటచేఁ దపస్సునకు విఘ్నము గలిగించును- అది తప్ప మఱి యేభయములేదు- కావున నిందే నిలుము- అని చెప్పఁగా నేనా మృగములను బాణములచేఁ జంపితినేని నీకు మనోవ్యథ కలుగును- కావునఁ బెక్కుదినములు నేనిందు నిలువరాదు.

కం. అని యచ్చట నిలిచి సాయం, తనసంధ్యన్ వార్చి మౌని•దత్తాహారం
బును గొనియారే లక్ష్మణ, జనకసుతాయుక్తి రామ•చంద్రుఁడు గడపెన్.

సాయంతన సంధ్యన్ = సాయంకాల సంధ్యావందనమును- మౌని దత్తాహారంబును = అనుతీక్ష్ణునిచే నీయఁబడిన యాహారమును- ఫలాదులను - ఆరే= ఆరాత్రి- మౌని దత్త మనుటచే నాయనయే తన చేతులార నాయనలార తినుఁడని బిడ్డలకుఁ దల్లిదండ్రులు బువ్వపెట్టునట్లు చేతిలోనుంచె నని భావము.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము చెప్పి యాచోటనే నిలిచి సరసునకుఁ బోయి సాయం సంధ్యను వార్చి వచ్చి యామునిని యిచ్చిన యాహారమును గొని యారాత్రి సీతా లక్ష్మణులతోడ శ్రీరామచంద్రమూర్తి గడపెను.

లక్ష్మణ జనకసుతాయుక్తి యనుటచేఁ దాము మువ్వురు నా౹శ్రమ విశేషములు ముని తపోమహిమ, తమయందలి ప్రేమ మొదలైనవానిని గుఱించి ముచ్చటలాడు చుండిరని భావము.

౧౨-వ సర్గము

ఉ. వేవిన లక్ష్మణుండు పృథి•వీజయుఁ దానును గమ్మకల్వపూఁ
దావులు గ్రాలునంబువులఁ•దాన మొనర్చి హుతాశదైవపూ

జావిధిఁ దీర్చి పూర్వగిరి•సానుతటంబున కేగుదెంచు ఛా
యావరుఁ గూర్చి మ్రొక్కి ముని • నంజలిఁ జేర్చి వచించె నీగతిన్. ౧౦౧

వేవినన్=వేగినన్ ఉదయముకాఁగా, లక్ష్మణుండు పృథివీజయుఁ దాను- అని చెప్పుటచే ముందు లక్ష్మణుఁడు లేచి స్నానము చేసెననియు నావల సీతయు లేచెనని గ్రహింపనగు-కమ్ర=మనోహరమైన రుచిగల, పూఁదావులు=పూలవాసనలు-, అంబువులన్=జలమందు-తానము=స్నానము హుతాశ=అగ్నిహోత్రము-దైవ పూజావిధి = భగవదారాధనము "విశాలక్ష్మిని బత్నిని గూడి రామ భద్రుండనఘుఁడు నారాయణుని సమర్చన సలిపెన్" అని యయోధ్య ౧౨౦-వ పద్యమున నున్నది - తీర్చి = చక్కఁగా నెఱవేర్చి, పూర్వగిరి = తూరుపుఁ గొండ యొక్క, సానుతటంబునన్=చఱియప్రదేశంబునందు. ఛాయావరున్=సూర్యుని; "ఛాయాకాంతి స్సూర్యజాయా, ప్రతిబింబ మనాతపః" నానా ॥౮॥ ఈ పద్యమందు ముందు హోమము ఆవల సూర్యోపస్థానము చేసెనని చెప్పుటచేఁ గాత్యాయన సూత్రప్రకారము శ్రీరామచంద్రమూర్తి కర్మానుష్ఠానముఁ గావించెనని తెలియనగు; సూర్యోదయము కాక ముందు హోమముచేయుట కాత్యాయన సూత్ర ప్రకారము; మునిన్=ముని నుద్దేశించి.

అగ్నిహోత్రము, దేవపూజ, సంధ్య చెప్పఁబడుటచే సాహచర్య బలమునఁ దక్కిన రెండు నెట్లు నిత్యకర్మములో యట్టులే భగవదారాధన మని యేర్పడుచున్నది.

నవిష్ణ్వారాధనా త్పుణ్యం, విద్యతే కర్మవైదికమ్ ।
తస్మా దనాది మధ్యాంతం, నిత్యమారాధయే ద్ధరిమ్ ।
తద్విష్ణోరితి మంత్రేణ సూక్తేన పురుషేణవా ॥ వ్యాసులు.

విష్ణ్వారాధనముకంటెఁ బుణ్యమైన వైదిక కర్మము లేదు; కావున నాది మధ్యాంతములు లేని హరిని నిత్యమారాధింపవలెను; ఇది తద్విష్ణో యను మంత్రముచేఁగాని పురుషసూక్తముచేఁగాని చేయవలెను. అనియుండుటచే భగవదారాధనము నిత్యకర్మమే. చేయకున్నఁ బ్రత్యవాయము కలదు. భగవంతునకు నివేదింపక తినువాఁడు పందియైపుట్టును. యజ్ఞ వేదాధ్యయనాదులకంటె విష్ణుపూజ కోటంత లెక్కుడు.

స్నాత్వా నిత్యంశుచిః కుర్యాద్దేవర్షి పితృతర్పణమ్
దేవతాభ్యర్చనం చైవ సమిదాధానమేవచ ॥
బ్రహ్మచారీ గృహస్థోవా వానప్రస్థోఽథ భిక్షుకః
కేశవారాధనం హిత్వానైవ యాతి పరాంగతిమ్ ॥

పుండరీకనారదసంవాదము.

యోమోహా దథవాలస్యా, దకృత్వా దేవతార్చనమ్
భుంక్తే సయాతి నరకాన్ సూకరేష్వపి జాయతే॥ వ్యాసులు.

కేశవార్చా గృహేయస్య నతిష్ఠతి మహీతలే
తస్యాన్నం నభోక్తవ్య మభక్ష్యేణ సమం హితత్ ॥
అగ్నిహోత్రాశ్చ వేదాశ్చ తథాయజ్ఞా స్సదక్షిణాః
హరే ర్నిత్యార్చనస్యైతే కోట్యంశే నాపి నోసమాః

"మద్యాజీమాం నమస్కురు"అను భ-గీ. వచనము నారాధనమునే బోధించుచున్నది.

వేవినన్ = క్వచిద్గరారో వః అను సూత్రప్రకారము వేగినన్ వేవినన్ అయ్యెను. 'వేవిన మేడపై వలభి వేడికజంట వహించి' ఆముక్త. ౧-౬-౨.

తాత్పర్యము

తెల్లవాఱుజాముకాఁగా లక్ష్మణుఁడు ముందుగాలేచి స్నానముచేసి యుండఁగా సీతయు నిద్రలేచి యట్లులే చేసెను. శ్రీరామచంద్రమూర్తియు మనోహరమైన కలువపూవుల వాసనగల చల్లని తటాకజలంబులందు స్నానమాడి హోమము ఇష్టదైవమగు నారాయణునర్చన గావించి సూర్యోదయము కాఁగా సూర్యోపస్థాన మొనరించి సూర్యునకు నమస్కరించి సుతీక్ష్ణమౌనిని సమీపించి యంజలి మోడ్చి యిట్లు చెప్పెను.

ఇందుఁ జెప్పఁబడినది యేకాగ్నియేకాని త్రేతాగ్నులు కాదని తెలియనగును.

దైవపూజ యనుచో మూలమున సురాన్ అని యుండుటచే సపరివారుఁడైన నారాయణు నని గ్రహింపవలెను. "సహపత్న్యా విశాలాక్ష్యా నారాయణ ముపాగమత్" అని యయోధ్యాకాండమందుఁ గలదుకదా.

మ. చెలువారన్ సుఖవృత్తి రే గడచె నీఁ నేఁ బూజలం బొందుటన్
సెలవా మా కిఁకఁ, దీవరించిరి మునిః శ్రేష్ఠుల్ స్వకీయాశ్రమం
బులకున్ రం డని దండకాలయులు, నేఁః బోవం దలంతున్ ఋషీ
శులతో, మమ్ము ననుగ్రహింపుము తపఃశ్శుద్ధాంతరంగాంబుజా. ౧౦-౨

చెలువారన్ = మిక్కిలి చక్కఁగ, సంతోషకరముగ, తపశ్శుద్ధాంతరంగాంబుజా = తపస్సుచేఁ బావనమైన హృదయకమలము గలవాఁడా, సుఖవృత్తిన్ = సుఖమైనవిధముగ, దండకాలయులు = దండకయందు వాసముచేయువారు, స్వకీయ ఆశ్రమంబులన్ = తమతమ పర్ణశాలలకు-తీవరించిరి = త్వరపెట్టిరి.

మార్గప్రదర్శనము నెపమున నీయాశ్రమము విడిచినది మొదలు పంచవటి చేరువఱకు ఋషులు కూడనుండిరని తీర్థీయము.

తాత్పర్యము

తపస్సుచేఁ బవిత్రమైన హృదయముగల మునీంద్రా! నీవు మమ్ము గారవించి గారవించుటచే రాత్రి మాకు హాయిఁగాగడచెను. ఇఁక బయలుదేఱి పోవుటకు ననుజ్ఞ యిచ్చెదరా? ఎప్పటికిఁ బోఁదలఁచితివందురేమో తమతమ యాశ్రమములకు

రండని మమ్ము దండకారణ్యమున వసించు మునిశ్రేష్ఠులు తీవరపెట్టుచున్నారు వారివెంట నేనును బోవఁదలఁచినాను. కావున మాయందు దయయుంచి యనుజ్ఞ యిమ్ము.

నేఁ బోవందలంతున్ ఋషీశ్వరులతోన్ అనుటచేఁ దోవతోడని మాత్రమే యర్థముకాదు; వారికార్యము నెఱవేర్చుటకుఁగానని తదనుసరవర్తనము తదానుకూల్యము సూచించుచున్నది. నేఁ బోవందలంతున్ అని యేకవచనమునఁ జెప్పినవాఁడు మమ్మనుగ్రహింపుమని బహువచనమునఁ జెప్పుటచే ఋషులకార్యము సాధింప ముందు నేను బ్రవర్తింపవలసియున్నది. నన్నుఁగాదని వీరాకార్యమున స్వతంత్రించి వర్తింపరు. కావున మేము మువ్వురము మునులకార్యమునవర్తించువారమే. అట్లుచేయుటకు మాకనుజ్ఞయిచ్చి జయముకలుగ నాశీర్వదింపుమని భావము. నీవు తపశ్శుద్ధాంతరంగుఁడవు. కావున నీయనుగ్రహము వ్యర్థముపోవదు

చం. అనుచితమార్గవృత్తి నడుమంతరపున్సిరిఁ గన్న దుష్కులుం
డన రవి చేతులం గొలువులాని దహింపక మున్నె పోదుమే
యని చరణంబు లంటినఁ బ్రియంబునఁ గౌఁగిట నొత్తి యేగుఁడీ
జనకజ ఛాయవోలె నినుఁ సంతతము న్భజియించి వెంట రాన్. ౧౦౩

అనుచితమార్గవృత్తిన్=అన్యాయమార్గమందు వర్తించుటచే, నడుమంతరపున్సిరి = తాతలుతండ్రులు సంపాదించినదికాక మధ్యమునఁ జౌర్యాదుల సంపాదించిన సంపద, దుష్కులుఁడు = చెడ్డకులమునఁ బుట్టినవాఁడు, రవి = సూర్యుఁడు, మున్నె = ముందే, ప్రియంబునన్ = సంతోషముతో, ఇది విశేషణమైనను భారతాదుల విశేష్యముగాను బ్రయోగింపఁబడినది, ప్రియములు పల్కి నిన్ననుసరింపఁగఁ బార్థుఁడుగాను జుమ్మీ. "దేవతల కప్రియంబులు గావించి మనుష్యులధముగతు లగుదురిలన్" "పాండవధర్మపత్ని ధర్మరత నయోనిజన్ బ్రకృతి మానవ భామినిఁగాఁ దలఁచి దెప్పరములు పల్కఁగాదగునె? (దెప్పరములు దెప్పరపుమాటలు. ఇష్టము=ఇష్టకార్యము, బెట్టిదంబులంగాని చక్కం బడండు, బెట్టిదములు = బెట్టిదపుమాటలు. (ప్రౌ-వ్యా-శబ్ద ౧౨) పోదుమే = ప్రార్థనాద్యర్థకము, ఛాయవోలెన్=నీడవోలె.

తాత్పర్యము

పుట్టుటచే దరిద్రుఁడయ్యు వయస్సువచ్చిన తరువాత నధర్మమార్గముల ధనము సంపాదించినవాఁడు. నడుమంతరపుసిరి నరాలమీఁది పుండన్నట్లు పరులను విశేషము బాధించును. అందు వాఁడు నీచకులమునఁ బుట్టినవాఁ డగునేని వాని క్రౌర్య మడుగవలసిన పనిలేదు. ఆవిధముగ సూర్యుఁడు తన చేతులఁ గొలువులు ధరించి లోకమును దహింపకముందే (అనఁగా నెండయెక్కకముందే) పోవ సెలవిమ్మని ప్రార్థించెదము. అని పాదములుదాఁకి నమస్కరింపఁగా స్నేహభావముచే దగ్గఱకుఁదీసి గట్టిగాఁ గౌగిలించి రామచంద్రా! నీనీడ నిన్ను విడనాడక నీవెంటనే వచ్చునట్లు సీత నిన్నుఁ గొలుచుచురాఁగాఁ బోయిరమ్ము.

ఈ పద్యమున రాఁగలకార్యము సూచింపఁబడినది.

అనుచిత మార్గవృత్తి నడుమంతరపున్సిరి గన్న దుష్కులుఁడు రావణుఁడు రాక్షసరాజ్యము పిత్రార్జితముగాదు. రావణుఁడు వివాహితభార్యకుఁ బుట్టిన వాఁడుకాఁడు కావున దుష్కులుఁడు.

ఇఁక వీఁడు దుర్వృత్తిచేతనే సంపద సంపాదించినవాఁడు. అందు రాక్షసుఁడు కావున దుష్కులుఁడు అనులోమజాతివాఁడు. ఇట్టి వీఁడు లోకమును బూర్ణముగాఁ దన దుర్వృత్తిచేనాశముచేసి ఋషులనందఱ బలివారకముందే వానివధ నిమిత్తమై పోవలసియున్నదని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పఁగా సుతీక్ష్ణుఁడు "చేసెదనుబాసన్। సంజ్వల ద్వహ్నినేన్, వనిసేన్ రాముఁడు చొచ్చుచోఁ దలంపుమా ప్రాగ్వృత్తిగా నన్నెదన్". అని ప్రమాణముఁచేసిన లక్ష్మణుఁడు నీవు సంకల్పించినకార్యము నెఱవేర్చుటందు నీకంటె ముందంజయే యిడును, సీత యిటులు ప్రత్యక్షముగఁ గార్యనిర్వహణ సమర్థురాలై రావణుని ద్రుంపఁజాలక పోయినను నీ నీడ నిన్నెడఁబాయక యెట్లనుసరించి వర్తించునో యట్లులే యామెయు నిన్ననుసరించియే యుండును. ఒకవేళ వియోగము కలిగినను నిన్నువదలి పోయినదని యామెవిషయమై సందేహింపకుము, నీకార్యార్థమయియే యామె యట్లుచేయును, నీనీడ నిన్నువిడిచి వేఱొకనివెంటఁ బోవునా? అని సూచించెను.

వెన్నంటి యనుటచే నీడ యెప్పుడు వెనుకప్రక్కనే యుండదు. సూర్యుఁడు వెనుకనుండిన నీడ ముందుండును, సూర్యుఁడు ముందుండిన నీడ వెనుకప్రక్కనుండును. అమాత్రమున నీడలేదని యర్థమా? రాత్రులందుఁ జీకటిలో నీడ కానరాదు. అట్టులే సీత నీకుఁ గానరాకపోయినను బొత్తిగ విడిచిపోయినదని తలంపకుము, అనిభావము. ఇట్టి యభిప్రాయము లేదేని నీభార్య నీవెంట వచ్చునని యాయన యదియొక విశేషవిషయముగాఁ జెప్పవలయునా? అడవుల కెవరుచెప్పిన నామె వచ్చెను?

ఉ. అచ్చపుఁబుణ్య లీఋషులు•హాయిగఁ బొమ్ము యరిష్టపద్ధతిన్
విచ్చిన తామరల్ మిగుల•వేడుకఁ గూర్చుకొలంకులున్ గిరుల్
నిచ్చలుఁ బూచువృక్షములు•నెమ్మిల కేకలు నిర్ఝరాళి మీ
కెచ్చిన నిండుసమ్మదము•నిచ్చును లక్ష్మణ! పోయిరావనా. ౧౦౪

అరిష్టపద్ధతిన్=(౧) రిష్టముగానిది యరిష్టము, రిష్టమనఁగా అశుభమునకు, క్షేమమునకు, నాశమునకు, కత్తికి, పాపమునకునుపేరు. రిష్టం స్యా దశుభక్షేమ నాశ నిస్త్రింశ పాప్మసు॥ అని నానా ॥ర॥ (౨) అరిష్టమశుభే తక్రమే నానా॥ర॥ అరిష్టమనఁగా అశుభమని యర్థము. ఈవిధముగా పదము మేలును గీడును రెండును సూచించుచున్నది. "అరిష్టం గచ్ఛపంథాన"మ్మని మూలము. ఆశీర్వదించువారు నీకుమేలగునుగాక యని దీవింతురుగాని యిట్లు సందిగ్ధముగా దీవింప

వచ్చునా? యందురేని భవిష్యత్తు దెలిసియే యట్లాయన దీవించెను. ఎట్లన, నిప్పుడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి పూనిన రావణవధ కార్య మిప్పు డల్పకాల భార్యావియోగమునకు, అవల దీర్ఘకాలవియోగమునకుఁ గారణమై యశుభమునే సమకూర్చెను గాని యిది లోకమునకు క్షేమకరమైనదయ్యెను, ఆయనకుఁ గీర్తికరమయినదయ్యెను, అకారణముచే నరిష్ట శబ్దమునకుఁ గల రెండర్థములు గ్రాహ్యములే, విచ్చిన=వికసించిన, కొలంకులు=సరస్సులు, ఎల్లప్పుడు=అన్ని ఋతువులందును, పూచు వృక్షములు = పూచిన పూచుచున్న పూఁచగల చెట్లు, పూ చు తద్ధర్మాద్యర్థకము, గావునఁ ద్రికాలములు బోధించును, నెమ్మల = నెమిళ్ళయొక్క నిర్ఝరాళి=వంకలు వరుసలు, రమ్ము+అన్నా=రావనా, మీఁది పద్యంబున సీతాదేవికిఁ జెప్పవలసిన బుద్ధి పరోక్షముగఁ జెప్పెను, ఈపద్యమున లక్ష్మణునకు సమక్షముననే చెప్పెను.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామచంద్రా యెవరివెంట నీవు పోఁదలఁచితివో యా యాఋషులు మిగులఁ బుణ్యాత్ములు; వారు నిన్నుఁ బాపకార్యములందుఁ బ్రేరింపరు; కావున వారి యిష్టప్రకారము పొమ్ము; దానివలన నీకుఁ గీడులేదు; మేలేగలదు, లక్ష్మణా వికసించిన తామరలు గలిగి మిక్కిలి యిందమై సంతోషము గలిగించు సరస్సులు ఈఋతు వాఋతు వనక యెల్లవేళల వికసించు వృక్షములు గల కొండలు అంధలి నేమిళ్ళ కేకలు నడుమఁ గొండవంకలు మీకత్యంత సంతోషము గలిగించును. కావున లక్ష్మణా సుఖముగఁ బోయి రమ్ము.

చం. అనఘ మదాశ్రమంబునకు•నాదట వెండియు మీరు రండటం
చును సెల వీయఁగా భువన•సుందరి జానకి చాపదండముల్
సునిశితఖడ్గతూణములు•శూరవరాగ్ర్యుల నన్న దమ్ములన్
గొనుఁ డని యీయ వారలును•గొంచు ధరించి ససజ్యచాపులై. ౧౦

అనఘ = పాపరహితుఁడవైన శ్రీరామచంద్రా, మదాశ్రమంబునకున్ = నాయాశ్రమమునకు, ఆదటన్=ప్రీతితో, వెండియున్ = మఱియొకసారి, భువనసుందరి = లోకైకసుందరి, లోకములో నందఱికంటెను సౌందర్యము గలది. చాప దండముల్ = దండము వంటివిండ్లు, దండములని చెప్పుటచే నిచ్చట నెక్కు పెట్టఁబడని విండ్లని గ్రహింపవలెను, సునిశిత=మిగులఁ బదునుగల, ఖడ్గ= ఖడ్గములు, తూణములు=అమ్ముల పొదులు, శూరవరాగ్ర్యులన్=శ్రేష్ఠులగు శూరులలో మొదటివారు, ససజ్యచాపులై =ఎక్కు పెట్టఁబడిన విండ్లుగలవారై.

ఇచ్చట సీతాదేవి విల్లు నమ్ములుతెచ్చి రామలక్ష్మణులను దీసికొండని చెప్పి యిచ్చి నట్లున్నది. మఱియెందు నిట్లు చెప్పఁబడలేదు. ఇట్లు చెప్పుటకుఁ గారణ మారయఁగా ఋష్యాశ్రమము ప్రవేశింపఁగానే యిచ్చట గొన్నినాళ్ళుండ వచ్చును. ఇందాయుధములతోఁ బనియుండదని తలఁచి సీతాదేవి యాయుధ

ములనెల్ల నాశ్రమమందొకచోటఁ బదిలపఱిచెను. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యనుచిత మార్గవృత్తి యని చెప్పుటయు నిరుపద్రవ మార్గమునఁ బొమ్మని మునియాజ్ఞాపించుటయు, ఋషీశ్వరులు తమ బాధల గుఱించి చెప్పుమాటలు విని సీతాదేవి రాక్షసవధ జరుగఁగలదని యోజించి యా యాయుధములను దాఁచిన చోటనుండి తెచ్చి యిదిగో తీసికొండని వారి ప్రయత్నమునఁ దన సమ్మతియు నుత్సాహముఁ దెలుప నిచ్చెను. శూరవరాగ్ర్యుల ననుటచే రామలక్ష్మణులు యుద్ధమునకు నుద్యమించియుండి రని సూచించుచున్నది. భువన సుందరి యనుట రాక్షసవధకు నత్యంత సుందరియగు సీతయే కారణమనియు సూచన. రావణుఁ బ్రేరించిన దామె సౌందర్యమేకదా. సనజ్యచాపులై యని యచ్చట వింద్లెక్కుపెట్టి రనుటచే రాక్షసవధయందుఁ వారికిఁగల యుత్సాహము తీవరపాటు తెలియ నయ్యెడిని.

మఱియొక కారణముగలదు. ధరించిన కాలమందుఁ దప్పఁ దక్కిన కాలమందు నాయుధములను బదిలపఱిచి దినదినము సీతాదేవి పూజించుచుండెను.

కం. నతమేను గంధసుమనో: వితతుల నర్చింపనాకుఁ బ్రియమగు కనకాంచితమగు నీ కార్ముకమీ గతిఁ బట్టెనే నేఁడు దిక్కుకానక వీరా॥ యని యుద్ధ ౬౮౭-వ పద్యమున సీతాదేవి విలపించెను. దీనివలన భర్త యగ్నిహోత్రమువలె నాయుధములను రక్షించుట భార్య కృత్య మని యేర్పడుచున్నది. కావున నవి యామె స్వాధీనమం దుండుటచే నామె తెచ్చి యిచ్చెనని తెలియనగు.

తాత్పర్యము

పాపరహితుఁడవగు శ్రీరామచంద్రా: నా యాశ్రమమునకు మరలఁ బ్రీతినై రండు, అని సెలవీయఁగా లోకసుందరియగు సీత విండ్లను పదునుగలకత్తులు అంబుల పొదులు రామ లక్ష్మణులకుఁ దీసికొండని చెప్పి యీయఁగా వారలు వానిని దీసికొని ధరించి యెక్కు పెట్టినవారై.

పితృవాక్యపరిపాలనము నాస్వకార్యము నిమిత్తముగ నేనడవిఁ బ్రవేశించితిని; దైవ వశమున రాక్షసుల వధించి మీబాధ పరిహారముచేయు కార్యము తటస్థించినదని శ్రీరామచంద్రమూర్తి రాక్షస వధయందు మనస్సు పెట్టుట చూచి హింస వానప్రస్థ ధర్మమునకు విరుద్ధకార్యము, దానివలన వ్రతభంగమగునని తలఁచి యహింస శ్రేష్ఠమనియు వానప్రస్థుఁడుగా నుండునంతవఱకు హింసాకార్యము మానుఁడనియుఁ బ్రేమరూపిణియగు సీతాదేవి భర్తకు బోధించుచున్నదని మహేశ్వర తీర్థీయము.

రామలక్ష్మణులు విండ్లుధరించిన విధముఁజూచి యాయుధముల పట్టువిడుపులు తెలిసిన సీతాదేవి వారు యుద్ధసన్నద్ధులైయున్నారని తెలిసి యిట్లు చెప్పుచున్నది.

నాథా నీవేమో రాక్షసులతో యుద్ధమునకు సిద్ధపడి యున్నాఁడవు; మీరిరువురు యుద్ధకార్యమందు మగ్నులై యుండ రాక్షసులు నాకేదైనఁ గీడు గావిం

తురు. నన్ను వారు హరించుకొని పోయిరేని నావియోగము నీకు దుఃఖకరము గాకమానదు, నాదుఃఖము నీకెట్లో నీదుఃఖము నాకట్లే కావున మన యిరువురకు దుఃఖకరమైన యీ కార్యమున కేల పూనెదరు? ఆయుధము లిందేయుంచి పోదమని సీతాదేవి బోధించుచున్నదని గోవిందరాజీయము.

—♦ ౯-వ సర్గము. సీతాదేవి శ్రీరామునకు హితోపదేశంబు సేయుట ♦—

కం. అందఱు చనునెడఁ దమి రఘు, నందను వదనంబుఁ గాంచి♦నవలా ప్రేమా
స్పందితహృదయంబున మృదు,మందమధురవచనరచన♦మానుగ ననియెన్.

అందఱు=సీతారామ లక్ష్మణులు ముగ్గురు, చనునెడన్ = పోవు సమయమందు, తమిన్=స్నేహభావముచే, వదనంబు=ముఖము, నవలా = స్త్రీ, సీత, ప్రేమాస్పందిత హృదయంబునన్ = ప్రేమచే మిక్కిలి చలించుచున్న హృదయముతో, మృదు = మెత్తనైన, మంద = మెల్లనైన, మధుర = తియ్యనైన, వచనరచన=మాటల కూర్పుతో, మానుగన్=చక్కగా.

తాత్పర్యము.

అందఱు బయలుదేఱి పోవ నున్న సమయమున సీతాదేవి శ్రీరామచంద్రుని ముఖారవిందముఁజూచి స్నేహభావముచేఁ బ్రేమచే నాందోళన మొందుచున్న డెందముగలదై మెత్తని మెల్లని తియ్యని మాటలచే నిట్లుచెప్పెను.

* తమిన్ = సీతాదేవి చెప్పఁబోవు మాటలకుఁ గేవలస్నేహమే కారణము. చేయఁబోవునది కార్యమా యకార్యమా యనువిచారము కాదు. కార్యమే యైనను అతి స్నేహము పాపశంకి గావున నాకార్యము యుద్ధము చేయుటయందు నాయనకుఁ గీడేమి కలుగునోయని యాయనకు రాఁగల విపత్తు సహింపలేక యని భావము.

రఘునందను వదనంబుఁగాంచి=అడవులందుఁబోవ నపుడు ౧౨౦-వ పద్యమునఁ జెప్పినట్లు ముందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యాయన వెనుక సీతాదేవి యామెవెనుక లక్ష్మణుఁడు పోవుచుండిరి. అట్టులే చెప్పినయెడల శ్రీరామునకు వెనుక ప్రక్కనుండి చెప్పినట్లగును. అప్పుడు సీతాదేవి ముఖమునందుఁగల దైన్యము స్నేహచంచలమయిన నేత్రముల తీరు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి దృగ్గోచరములుగావు. తనవిధమును జూచిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి మనస్సు కరఁగునని యామెతలంపు గావున నాయన కెదుట నిలువఁబడి చెప్పుచున్నది. ఇది నడిదోవలో జరగిన సంభాషణముగాదు. ఆశ్రమ సమీపమందే జరగెననుట బాగు.

ప్రేమాస్పందిత హృదయంబునన్=మీఁది పద్యంబున శ్రీరాముని యభిప్రాయంబుల గ్రహించి యుత్సాహముతోఁ దానే విల్లు నమ్ములు తెచ్చియిచ్చిన సీతాదేవి యిప్పుడేలయిట్లు విఱుపుమాటలు చెప్పుచున్నదనినఁ బ్రేమచేఁ జలించు

హృదయము కలదగుటచేతనే, అప్పటికి రాక్షసవధ నామోదించెను గాని దాని వలన రాఁబోవు కష్టముల నాలోచించి భర్త యన్నికష్టములకుఁ బాలుపడుట సహింపలేక కేవల ప్రేమావిష్ట చిత్తయై చెప్పుచున్నదని భావము.

మృదువుగాఁ జెప్పెననుటచే ధూర్తస్త్రీలవలెఁ బరుషముగాఁ జెప్పలేదని భావము. ధర్మరాజునకు హితముపదేశించిన ద్రౌపదివాక్యములఁ బోల్పునది.

మందముచే స్నేహముచే డగ్గుత్తికపడ మాటలాడెను. సాధారణముగఁ బురుషులు స్త్రీలకు వశపడుటయిట్టి మృదు మధుర వచనరచన చేతనే.

ఇప్పద్యంబున వృత్త్యను ప్రాసము గలదు.

మానుగ ననుటచే శాస్త్ర సమ్మతమైన రీతి నని గ్రాహ్యము. అశాస్త్రీయ హితము హితముగాదు.

సీ. నీవనుష్ఠించెడి•నిష్ఠాప్రకారంబు, కామజవ్యసనముల్•కడకుఁ బాయ
వదలియు నొందఁగ•వచ్చును గాదొకో, సూక్ష్మమార్గంబున•శూరవర్య
కామజవ్యసనముల్•గలవొక మూఁడందుఁ, బ్రథమంబు మిథ్యాభి•భాషణంబు
దానికంటెను బర•దారాభిగమనంబు, పగ లేకయును హింస•పఱచుటయును
ఆ. గీడు; నీ వసత్య•మాడిన యది లేద, యింక నాడఁబోవు•టెపుడు లేదు;
తలఁచు టైనలేదు•పలుక నేటికి నన్య, దారసంగమేచ్ఛ•ధర్మనిరత. ౧౮౩

అనుష్ఠించెడి=ఆచరించుచున్న, నిష్ఠాప్రకారంబు=వానప్రస్థధర్మము, కామజ వ్యసనముల్=కామమువలనఁ గలిగెడి వ్యసనములను, కడకున్ = దూరముగా, వదలియు=వదలిపెట్టికూడ, వదలి వదలక రెండువిధముల ననుష్ఠింపవచ్చును గాని వానిని వదలి యనుష్ఠించుట శ్రేయస్కరము శ్రేష్ఠముఁగదా, అగస్త్యుఁడు వానప్రస్థుఁడయ్యు వాతాపీల్వలుల వధింపలేదా, వేఁట లాడలేదా యని రామ చంద్రమూర్తి యనునని తలఁచి యట్లుండుటకంటె నట్టి పనిచేయకుండుట శ్రేష్ఠ మని సూచించుచున్నది. 'యు' అను సముచ్చయ మీ యర్థము నిచ్చుచున్నది, మిథ్యాభి భాషణంబు=అసత్యములు చెప్పుట, పరదారాభి గమనంబు=ఇతరుల భార్యలతోఁ గూడుట, అన్యదార = ఇతరుల భార్యలతో, సంగమ = కూడుట యందలి, ఇచ్ఛ=కోరిక, ధర్మనిరత=ధర్మమందు విశేష ప్రీతిగలవాఁడా, అభిభా షణ మనుచో, నుపసర్గమువలన నొక యర్థవిశేషము గానవచ్చెడి, నవ్వులకు నసత్యమాడుటయు మిథ్యాభాషణమేయగు,అయినను దానివలనఁ జెప్పినవానికిఁ బాపములేదు, పరులకు హానియులేదు. అటుగాక యభిభాషణమయ్యేనేని యనఁగా నితరులకు నష్టికష్టము కలుగునటు లసత్యము మాడలాడినచో నితరులకుఁ గలుగు నష్టకష్టములవలనఁ దనకుఁ బాపము కలుగును. ఇట్టి యసత్యము కామజవ్యసన మని యభిప్రాయము దీనివలన సీతారామాంజనేయ సుగ్రీవు లాడిన యసత్య ములు మిథ్యాభాషణము, లయినను మిథ్యాభి భాషణములు గావు.

తాత్పర్యము

ప్రాణేశ్వరా నీ వనుష్ఠింపఁబూనిన వానప్రస్థ ధర్మము కామమువలనఁ గలుగు వ్యసనముల వదలికూడ సూక్ష్మమైనధర్మమార్గమున ననుష్ఠింపవచ్చును గదా, కామజ వ్యసనము లేవందువా, యవి మూఁడు. అందు మొదటిది యసత్య మాడుట, దానికంటెను పెద్దది పరస్త్రీలతో సంభోగించుట, దానికంటెఁ పెద్దది పగలేక యితరుల నిష్కారణముగ హింసించుట, (దీనివలన నిష్కారణముగ నితరులు విరోధించి కీడు చేసిరేని హింసింపవచ్చునని యేర్పడుచున్నది.) ఈ మూఁటిలో మొదటి వ్యసనము మిథ్యాభి భాషణము నీయందు లేదు, ఇది వఱకు నీ వసత్యమాడినది లేదు, ఇఁక రెండవదియగు పరభార్యా సంగమము గుఱించి నీ కట్టికోరికయే లేదు. ఇఁకఁగార్య మున్నదని యెట్లు చెప్పనగు, నీవు ధర్మనిరతుఁడ వగుట నీ యందట్టి పాపములు గానరావు, కావున నధర్మకర దోషము లేదు, రెండవది అధర్మకరము, ధర్మనాశనము.

కం. లే దిప్పు డింకఁ గలుగం, బో దెప్పుడు వలపు పరుల•పూఁబోఁడులపై
భూదయితా ! నీమది నే, న్నొదించెద వాత్మ దార•మోదముఁగూర్పన్.
పూఁబోఁడులపైన్=స్త్రీలమీఁద; వలపు=మోహము.

తాత్పర్యము.

ఇతరుల భార్యలపైఁగామము నీ కిపుడు లేదు. ఇఁకమీఁద నెన్నఁడేని కలుగనుబోదు. ఏలన:— నీభార్య నీకు సంతోషము కలిగింప మనస్సునందే సంతోషించెదవు, వాచిక కాయిక వ్యాపారములు నీకు ముఖ్యములు గావు. నాతోడనుండియు నీ విప్పు డవలంబించియుండు బ్రహ్మచర్య దీక్షయే దీనికి దృష్టాంతము. అట్లులైన భార్య నన్ను సంతోషపెట్టవలయునే కాని నావలన నాభార్య కెట్టి సంతోషములేదా యందువేమో, స్వభార్యకు సంతోషము గూర్చ నీవు మనసునందే సంతోషపడుచుందువు. నే నెట్లు సంతోషించిన నాభార్యయు సంతోషించునని భార్యకు సంతోషముఁగూర్చ నీవు సంతోషింతువు. మనసులోని సంతోషము ముఖనయన వికాసములవలన వెలుపలికిఁ గానవచ్చును గదా.

మనుస్మృతియందు:

మృగయాక్షో దివా స్వప్నః, పరివాదః స్త్రియోమదః
తౌర్యత్రికం వృథాట్యాచ, కామజో దశకో గుణః.

వేఁట, జూదము, పగటినిద్ర, పరనింద, స్త్రీ సంభోగము, మదము నృత్త గీతాదులు, వ్యర్థముగఁ దిరుగుట. యివి పది కామమువలనఁ గలుగు వ్యసనములు, ఇందు 'పానమక్షా: స్త్రియశ్చైవ మృగయాచ యథాక్రమమ్, ఏతత్కష్టతమంవిద్యాచ్చతుష్కం కామజేగణే॥ అపదింటిలో పానము జూదము, స్త్రీసాంగత్యము వేఁట యివి క్రమముగా సాధింపఁ గష్టమైన కామజగుణములు అని యున్నది. 7-47-50.

చం. నిరతము సత్యధర్మరతి • నిశ్చలబుద్ధివి లక్ష్మణాగ్రజా!
గురువచనస్థితుండవు న•కుంఠిత సత్యము ధర్మ మెల్లనున్
స్థిరముగ నిల్చె నీయెడఁ బ•వీ! విజితేంద్రియు లైనవారికిన్
దొరకొను నవ్వి నే నెఱుఁగు•దున్ భవదీయజితేంద్రియత్వమున్. ౧౦౯

లక్ష్మణాగ్రజా = లక్ష్మణునియన్నా, భార్య యొద్దలేని లక్ష్మణుఁడెట్టి బ్రహ్మచర్య దీక్షనవలంబించి యున్నాడో భార్యయొద్ద నుండియు నసిధారా వ్రతనిష్ఠ నీ వట్టులేయున్నావు, కావున నీవంతకంటె గొప్పవాఁడవే, ఏల? నిరతము=ఎల్లప్పుడు నీవు సత్య ధర్మరతిన్=సత్యము ధర్మము వీనియందలి ప్రీతియందు, నిశ్చలబుద్ధివి=చలింపని మనస్సుగలవాఁడవు, సత్య ధర్మములనుండి నీ మనస్సు చలింపదు, గురువచనస్థితుండవు=తండ్రి మాటయందున్నవాఁడవు, అకుంఠిత=మొక్కవోని, విజితేంద్రియులు=ఇంద్రియములను జక్కఁగా జయించిన వారికి, దొరకొనున్=లభించును, ఈ యర్థమున నిందర్థానుస్వారములేదు. అవి=సత్య ధర్మములు, భవదీయ=నీయొక్క, జితేంద్రియత్వము=ఇంద్రియ జయముగల విధమును.

తాత్పర్యము

లక్ష్మణాగ్రజా! నాథా నీవు సర్వదా సత్యమునందు ధర్మమునందు జలింపని మనస్సుగలవాఁడవు, కావుననే కదా తండ్రి వాక్యము పరిపాలింప నింత శ్రమించుచున్నాఁడవు. తండ్రి నిమిత్తము సత్య ధర్మములు పూనుట మాత్రము కాదు, అవి నీయందెట్టి కొఱఁతలేక స్థిరముగ నిలిచియున్నవి, ఇంతటి సత్య ధర్మస్థిరత్వము విజితేంద్రియులకు లభించునే గాని యితరులకు లభింపదు, నీ వెంతటి జితేంద్రియుఁడవో యది నేనెఱుఁగుదును.

సీ. మాఁడవయది యగు•మాధులు పగలేక, యితరుల ప్రాణంబు•హింససేయు
రౌద్రకర్మము రామ•భద్రా దొరంకొంటి, వీ విప్ర మౌనుల• హేతువునను
దండకారణ్యవా• స్తవ్యుల నసురులఁ, జంపఁ బ్రతిజ్ఞను • జలిపి తీవు
యిది నిమిత్తంబుగా•నిందు వచ్చితి వీవు, తమ్ముండు బాణకో•దండములను
తే. దాల్చి యిప్పుడు మీరందుఁ•దరలుచుండఁ, దావకీనశుభంబు హి•తంబుఁగోరు
దాన నగుటను నామది•దల్లడిల్లె, నాదువిన్నప మాలింపు•నాథ కరుణ. ౧౧౦

రౌద్రకర్మము=తమోగుణప్రధానమైన క్రూరకార్యము, దొరంకొంటివి= చేయఁ బ్రారంభించితివి, ఈ యర్థమం దీశబ్దమున నర్ధానుస్వారముగలదు, వాస్తవ్యులన్ = వసించువారలను, తరలుచుండన్ = ప్రయాణమైపోవుచుండ, తావకీన=నీయొక్క, తల్లడిల్లెన్=సంకటపడుచున్నది, ఆలింపు=వినుము.

వ్యాకరణము: ఇందువచ్చితి వీవు తమ్ముండు, ఇంద్రుఁ గ్రియయేకవచనము కర్తలిరువురు, నీవు తమ్మునితో వచ్చితివని యర్థము గ్రహింపవలెను, ఒకానొకచో

సహార్థంబున యుష్మదస్మదర్థంబు లభిహితంబు లగునపుడు క్రియలు తత్కర్తృకంబులు విభాషనగు, ప్రౌ-క్రియ-౨౬.

విప్రవకులుండ వెల్వడుము వేగమ నీవును నీనిషాదియున్ భార-ఆది-౨-ఆ నరసఖుఁడ నీవు నరసఖుఁడును నరలోకమునం జనించి పీడలుసువుము, ఈ ద్రావిడ ప్రాణాయామ మేల? వచ్చితి రీవు తమ్ముండన వచ్చునే యందు రేని కర్త శ్రీరాముఁడే, లక్ష్మణుఁడుతోడ వచ్చినవాఁడే, బహువచన ప్రయోగ మిరువురను సమానకర్తలఁజేయును, అది సరిగాదు, లక్ష్మణున కట్టి యుద్దేశములేదు, ఆయనకు రామకైంకర్యముచేయు నుద్దేశము మాత్రమే.

తాత్పర్యము.

రామచంద్రా మిథ్యాభిభాషణము పరదార సంగమాభిలాష నీయందులేవు. ఆవిషయమై నేనేమియుఁ జెప్పరాలేదు కాన కామజవ్యసనములలో మూఁడవది తక్కిన రెంటికంటెఁ గ్రూరమైనది. నీవు చేయఁబూనితివి. అది జ్ఞానహీనులు పగలేకయును నితరుల ప్రాణముఁదీయు క్రూరకార్యమగు, అది వారికిఁ దగునుగాని నీకుఁదగదు, అది నీకెట్లు తెలిసెనందువా, మునీశ్వరుల నిమిత్తమై దండకారణ్యవాసులైన రాక్షసులఁ జంప బ్రతిజ్ఞ పలికితివి. ఆ నిమిత్తముగా నిందు వచ్చితివి, ఇచ్చటికి వచ్చిన తరువాతఁగదా నేను వారికిఁ జెప్పితి నందువేమో నీకట్టి సంకల్పము లేకున్న మునివలెఁ జరించెద నన్న నీవు నీతమ్ముఁడు విల్లు బాణములు లోనగు నాయుధములేల తెచ్చితివి? అవి హించించు సాధనములే కదా. ఆత్మరక్షార్థమని తలఁపరాదాయుందువేమో. ఈమునులంద ఱాత్మసంరక్షణార్థమే యాయుధముల ధరించినారా? నేను సాయుధుఁడనై వచ్చుటచేత వీరు వచ్చి రక్షింపుమని నన్నుఁ బ్రార్థించిరి, నన్ను రాక్షసులు హింసింప వచ్చినపుడు క్షత్రియుఁడనై నేనెవరిఁ బ్రార్థింతును, అందువా, అట్లు వారు వచ్చినపుడు నీ వాయుధము లెత్తవచ్చును. ఇప్పుడు మీరు విల్లు బాణములు పట్టినతీరు చూడఁగా యుద్ధ సన్నద్ధులై పోవునట్లున్నది. ఆ కారణముచే మీకు శుభము హితముగోరుదాన నగుట నిష్కారణ విరోధముచే మీకేమి దుఃఖము కలుగునోయని సంకటపడుచున్నదానను. నీవు సత్యమునందు ధర్మమునందు స్థిరుఁడవు. ఇంతవఱకు రెంటిని సమముగాఁ గాపాడుకొని వచ్చుచున్నాఁడవు, సంతోషమే, ఇప్పుడు రెంటికి విరోధము పొసఁగునట్లున్నది సత్యముతో విరోధించు ధర్మము ధర్మము గాదు, ధర్మముతో విరోధించు సత్యము సత్యముగాదు.

అహింసార్థాయ భూతానాం, ధర్మప్రవచనం కృతమ్.
యస్స్యాదహింసా సంయుక్తస్సధర్మ ఇతి నిశ్చయః మ.భా. 12-101-12

శాస్త్రములుచేయు ధర్మ ప్రవచనమంతయు భూత హింస నివారించుటకే కదా. ఏది యహింసతోఁ గూడినదో యది ధర్మము. ఏది హింసతోఁ గూడినదో

యది యధర్మము, అని కదా యీఋషులే వచించిరి. నీవు సత్యమందు నిలిచితివా నిష్కారణముగ రాక్షస హింస సేయక మానదు, హింస మానితివా సత్యహానికలదు. ఈద్వంద్వములోఁబడుట బాగా? నీ సంకటము తీరు నుపాయ మేదియందువా విన్నవించెదను నాయందు దయయుంచి యాఁడుదాని మాటలకేమిలే యనక వినుము.

ఉ. ఊరలపోక నాకు రుచి•యింప, దదేల యటంటి రేని నేఁ
గారణముల్ వచించెదను • గార్ముకబాణకృపాణపాణులై
వీరుల తీరు పోవు చట•వీచరులం గని యొక్క టేడియేన్
నారసము న్విడం గలరు • నాథ యదే పగకారణం బగున్. ౧౧౧

ఊరల = మీయొక్క, పోక = ఋషులవెంటఁ బోవుట మీరుయొక్క మొదటిరూపము ఊరు. కార్ముక బాణ కృపాణపాణులై = విల్లు, బాణము, ఖడ్గముచేత ధరించినవారై, అట వీచరులన్ = అడవియందు సంచరించు వారిని రాక్షసులను, నారసమున్=బాణమును, నారాచ శబ్ద భవము.

తాత్పర్యము

మీరిప్పు డడవులకుఁ బ్రయాణమై పోవుటయే సమ్మతమైన కార్యముగాదు. పోయినంత మాత్రమున నేమియందువా కారణము చెప్పెద వినుము. మీరు యుద్ధమునకుఁబోవు సన్నాహముతోఁ జేత విల్లు నమ్ములు కత్తులు ధరించిపోవుచున్నారు. త్రోవలో నెవఁడైన రాక్షసుఁడు కనఁబడెనా యిదిగో రాక్షసుఁడు దొరకెనని వానిపై బాణము ప్రయోగింపగలరు, ఆదెబ్బదిని వాఁడు చచ్చును. అదియే రాక్షసులకు మనకు విరోధకారణ మగును. రాక్షసులు మనకుఁ బ్రత్యక్షముగ నపకారము చేసినచో వారిని వధింపవచ్చును గాని యెవరినో ఋషీశ్వరులను నెవరో రాక్షసులు చంపినారని వారు చెప్పినంత మాత్రమున నెవరినో నిరపరాధి రాక్షసుని జంపి మనపై కచ్చకుఁ గాలు ద్రవ్వుట నాకు రుచింపలేదు. రాక్షసులమీఁద బాణము ప్రయోగింతునని నీ వెట్లూహించితివి? నీవు రాక్షసుల జంపుదునని ప్రతిజ్ఞచేసితివి. నీవు సత్య ప్రతిజ్ఞుఁడవు. కావునఁ జంపకమానవు, భయపడకుము, నిష్కారణముగనే నెవరిని జంపను. మనల హింసింపవచ్చిన వారినే హింసింతునని ధైర్యము చెప్పెదవా. అట్లైన నీప్రతిజ్ఞ నెఱవేఱుటెట్లు? దానికి సరియైన కారణము కలుగవలెను ఆకారణము నేనేయగుదును. అప్పుడు నానిమిత్తమై నీవు రాక్షసుల వధింపవచ్చునుగాని నీ వేకపత్నీవ్రతుఁడవు. నన్ను విడనాడి నీవెట్లుండఁగలవు? నావియోగమున నీవెంత దుఃఖింతువో. నీదుఃఖము నేను సహింపజాలను. కావున మీరరణ్యమునకుఁబోవుట నాకు రుచింపలేదు. నా వియోగమున మిమ్ము దుఃఖపెట్టియైనఁ బ్రతిజ్ఞ మీరు నెఱవేర్పఁజేయుట బాగా, ప్రతిజ్ఞచెడినఁ జెడనీ మీరు దుఃఖము పడకుండుట బాగా యని నావిచారము.

కం. గంధవహ బాంధవునకును, నింధనములబోల్కి క్షత్రి•యేశ్వరతతికిన్
బంధురశస్త్రంబులసం,బంధము వర్ధిల్లఁజేయు • బలతేజములన్. ౧౧౭

గంధవహ=వాయువుయొక్క, బాంధవునకున్=మిత్రునకు, అనఁగా నగ్ని దేవునకు, ఇంధనములు=కట్టెలు, బంధురశస్త్రములు = ప్రకాశమానములగుటచే సందములైన యాయుధములు, బలతేజములన్=బలమును దేజమును, వర్ధిల్లఁ జేయును=వృద్ధినొందించును.

తాత్పర్యము

అగ్నిహోత్రమునకుఁ గట్టెల సాంగత్యముచే నెట్లు బలము తేజము వృద్ధి యగునో యట్టులే క్షత్రియప్రభువుల సమూహమునకుఁ జేత నాయుధముండిన నది బలతేజముల వృద్ధిచేయును. కావునఁ గలహము మానుటకై యాయుధ ముల నిందేయుంచి పోదము.

—•{ సీత శ్రీరామునకు శస్త్రసాంగత్యదోషమును దెలుప నీతిహాసముఁ జెప్పుట }•—

సీ. ప్రాఁదేశ మునొక్క•యడవి సత్యాత్ముండు,ధర్మరతుండైన•తపసి గలఁడు
కాననఖగమృగ•కాండంబు లం దతి,కరుణయు నమిత రా•గంబుఁ గలఁడు
అతనితపంబున•కంతరాయముఁ గూర్ప, భటరూపధరుఁ డయి•కుటిలమతిని
వాసవుం డొకనాఁడు • భాసమానకృపాణ, మిల్లడ యుంచి తా • నేగె దివికి
తే. న్యాసరక్షణతత్పరుం•డై ననియమి,దాని ధరియించి చరియించుఁ•గానలోన
ఫలములు మూలముల్ దెచ్చు•పట్లనైన,విడిచిపోవఁడు దాని న•వ్వెడఁగుఁదపసి.

కానన=అడవియందలి, ఖగ=పక్షులయు, మృగ=మృగములయు,కాండంబు లందున్=సమూహమందు,అమితరాగంబు=మిక్కిలియనురాగము,ప్రేమ,అంత రాయము=విఘ్నము,భటరూపధరుండయి=భటునివేషముధరించినవాఁడై,కుటిల మతిని=వంచనబుద్ధితో, వాసవుండు=ఇంద్రుండు,భాసమాన=తళతళ ప్రకాశించు చున్న, కృపాణము=కత్తి,ఇల్లడ=కొన్నిదినములుంచుకొని మరలనిమ్మని,దివికి= స్వర్గమునకు, న్యాసరక్షణ తత్పరుండు = ఇల్లడసొమ్మును గాపాడుటయందు మిగులనాసక్తిగలవాఁడు, నియమి=ఆవ్రతస్థుఁడు,కానలోన్=అడవియందు, చరి యించున్=తిరుగుచుండెను, వెడఁగుఁదపసి=పిచ్చితపసి,తపసిగలఁడు. ప్రబంధ ములభూతమునకు వర్తమానమగు సు.వ్యా.వాక్య.౪౩.పోవఁడు=పోయినవాఁడు కాఁడు.'పొఱఁడులేచిదిక్కులకుబాహువులొగ్గఁడుబంధురాజిలోఁదూఱఁడు' భాగ-౭.

రాజ చోర భయా ద్వా యా దానాంచ వంచనాత్
స్థాప్యతేన్య గృహే ద్రవ్యం, న్యాసస్య పరికీర్తితః

అన్నట్లు రాజుల చోరుల భయమువలనఁగాని దాయాదుల వంచనము వలనఁగాని యితరుల యింటిలో నుంచిన ద్రవ్యమునకు న్యాసమనిపేరు.

ప్రాణేశ్వరా! రామచంద్రా!! పూర్వకాలమున సత్యధర్మములం దాసక్తి గల యొక తపసియుండెను. అడవియందలి మృగపక్ష్యాదులందు మిగుల దయయు,ప్రేమముగలవాఁడు, ఆయన తపస్సునకు విఘ్నముకలిగింప నొకనాఁడింద్రుఁడు భటునివేషముధరించివచ్చి దీనిని నీయొద్ద నుంచుకొమ్ము, మరలనేను వచ్చి తీసికొనెదనని యొక కత్తియిచ్చి స్వర్గమునకుఁబోయెను. ఇల్లడసొమ్ము జాగ్రత్తతోఁ గాపాడవలయు నను నాసక్తితో నావెఱ్ఱితపసి పండ్లు వేళ్ళు తెచ్చుకొనుటకుఁ బోవునపుడైనను దానిని విడిచిపోక కూడఁదీసికొని పోవుచుండెను.

చం. ప్రతిదిన మిట్టు లాముని కృపాణముఁ దోకొని పోవువాడుకన్
రతి జనియించె దానిపయిఁ రౌద్రము దానన కల్గె, నైజ మౌ
మతి చెడి క్రూరకర్ముఁ డయి మత్తత ధర్మవిధుల్ దొఱంగి దు
ర్గతి కతఁ డేగె, నెంతటినికారమొ కంటివె శస్త్రసంగతిన్. ౧౧౪

తోకొని = వెంటఁదీసికొని, వాడుకన్ = అభ్యాసముచే తృతీయార్థమున ద్వితీయరతి=ప్రీతి, రౌద్రము=క్రౌర్యము, దానన=దానిచేతనే, అది ధరించి యుండుటచేతనే, నైజము = సహజము,బౌమతి = అయిన మనస్సు, అనఁగా దయతోఁగూడిన మనస్సు, మత్తతన్=మదముచే, ధర్మవిధుల్=తాను దనయాశ్రమమునకుఁ దగినకార్యములను, తొఱంగి=వదలి, దుర్గతి=అధోలోకములకు, నికారమొ=కీడొ, శస్త్రసంగతిన్=ఆయుధముతోఁ గూడియుండుటచేత.

తాత్పర్యము.

ఆ తపసి ప్రతిదినము కత్తిని జేతధరించి పోవుటకు వాడుకపడఁగా, సంగాత్సంజాయతే కామ, మన్నట్లు దానియందు నొకప్రీతిజనించెను. అంతకుముందు కాయలు గసురులు చేతితోఁ గోయుచున్నవాఁడు కత్తితోఁ గోయసాగెను. అట్లులే యగ్నిహోత్రమునకు సమిధలు చేతితో విఱుచువాఁడు కత్తిచేఁ గొమ్మలు కొట్ట నారంభించెను. ఆ తరువాత నడవిమృగము లెదురుగావచ్చినఁ దానై తొలఁగిపోవువాఁడు వానిని గత్తితోఁగొట్టి తఱుమసాగెను. ఆవల హింసకే ప్రారంభించెను. ఈ క్రూరవినోదముల మరగి యతఁడు తానుజేయవలసిన నిత్యకృత్యము లుపేక్షించెను. ఆకారణమున వాఁ డధోగతులకుఁబోయెను. ఆయుధము చేతనుండుటచే నెంతయనర్థము కలిగెనో చూచితిరా ! ఆయుధము చేతనుండెనేని దానిని గొట్టుదమా దీనిని గొట్టుదమా యను క్రూరపు బుద్ధిపుట్టనే పుట్టును.

తే. ఇదియు నొండు పురాతన•వృత్త మధిప, శస్త్రసంయోగకారణ•సంకలితము
ఆశ్రయాశసంయోగము•నట్టి దింద్రు, శస్త్రసంయోగమును జూడ•సారబుద్ధి. ౧౧౩

పురాతనవృత్తము=పూర్వకాలమున జరిగినది, శస్త్రసంయోగకారణ సంకలితము=శస్త్రముతోఁ గూడియుండు కారణముచేఁ గలిగినది, శస్త్రసంయోగము=ఆయుధముతోఁగూడియుండుట,ఆశ్రయాశసంయోగమునట్టిది=అగ్నిహోత్రముతోఁగూడియుండుటవంటిది, ఆశ్రయాశుఁడు=ఆశ్రయమును నాహారముగాఁగలవాఁడు, అగ్ని దేనినాశ్రయించునో దానిని దహించును, ఈపదమిచ్చుట సార్థకము. అలంకారము. పరికరాంకురము. అట్టులే శస్త్రము దన్నెవ్వరు ధరింతురో వారిని నాశముచేయ యత్నించును. సంయోగము నట్టిది. షష్ఠీసమాసంబున నుగాగ[మంబు.

తా త్ప ర్య ము

ఇప్పుడు నేను చెప్పిన యితిహాసము నాకల్పితముగాదు. పూర్వకాలమున జరిగిన చంత్రమె. ఇది శస్త్రసంయోగమువలనఁ గలుగు కీడును దెలుపును. అగ్నిహోత్రుఁడు దాను దేనిని (కట్టెలనో వస్త్రములనో) నాశ్రయించునో దానినే దహించునట్లు శస్త్రముకూడఁ దన్నెవరు ధరింతురో వారినే చెఱుచును.

చం. చనవున స్నేహభావమున•సారసలోచన నీవు నన్ సదా
కనుబహుమానదృష్టి నిది•కాదని నిం దలఁపించితిం జుమీ
మనమున నీవెఱుంగనిసు•మార్గము నేర్పుట గా దదెంత చూ
చిన రుచియింప దోసుజన•శేఖర నీ దగునెత్తికో లిటన్. ౧౧౪

చనవున=నీవు నాకిచ్చిన స్వాతంత్ర్యముచేఁ గలిగిన మచ్చికచేత, స్నేహభావమున=నాకు సహజముగా నీయందుఁగల యనురాగముచేత, సదా = ఎల్లప్పుడు, కను = చూచు, బహుమాన దృష్టిన్ = గౌరవముతోడి చూపుచేత, ఇది మీరు సంకల్పించిన రాక్షసవధ; కాదు = సరిగాదు, తలఁపించితిని = స్మృతికి వచ్చునట్లు చేసితిని. సుమార్గము = మంచి త్రోవ, ఎత్తికోలు = ప్రయత్నము, ఇటన్=ఈ సమయమం దీ ప్రదేశమందు.

తా త్ప ర్య ము.

నే నజ్ఞుఁడనని నాకు నీవు నేర్పవచ్చితివా యనకుము, మీరు నాకిచ్చిన చనవుచేతను నన్ను నీవు సగౌరవముగఁజూచి నామాటయం దాదరబుద్ధి వహించుటచేతను నాకు స్వభావసిద్ధమైన మీయందలి స్నేహముచేతను నేను మీకు మఱచిన దానిని జ్ఞప్తికి వచ్చునట్లు చేసితిని, గాని నీకుఁ దెలియని క్రొత్త మంచి విషయము నేర్పవచ్చిన దానఁగాను, కావున క్షమింపుము, నేనెంత దూరమాలోచించినను నీ సమయమం దిచ్చుట మీ ప్రయత్నము నాకు రుచింపలేదు. నీవు సుజన శేఖరుఁడవే, కాని యేదో ప్రమాదవశమున సుజన కృత్యము మఱచితివి.

చం. ధనువు ధరించి పోవుట సు•దర్పములం బగ యేమి లేక యా
దనుజుల దండకాశ్రితుల(•దార్కొని చంపుట కాని కార్య మే
యనువున నెంతచూచిన ని•రాగసులన్ వధియింప(బూనుటల్
జనసుతశీల! నామదికి•సంతస మీయ దొకింతయేనియున్. ౧౧౩

దర్పమునన్=బలగర్వముచే, కాని కార్యము=సరిగానిపని, అనువునన్=విధమున, నిరాగసులన్=నిరపరాధులను.

తాత్పర్యము

మునివృత్తినుండు వారి కాయుధములతో(బనిలేదు. కావున నాయుధములను మీరు ధరించుట మొదటి సరికానిపని, అవల మనము బలవంతులము మన కెవ్వరడ్డమని బలగర్వముచే(బగలేకయును నెందో దండకారణ్యములో(బడి యుండువారిని రాక్షసులను బైపడిపోయి చంపుట రెండవసరిగాని పని, నేనెన్ని విధములనో యాలోచించి చూచితిని, రాక్షసులనైనను నిరపరాధుల దండించుట నాకు రుచింపలేదు. నాకొక కొంచెమైనను దృప్తిగలిగింపలేదు.

దీనివలన రామలక్ష్మణు లాయుధముల ధరించిన తీరు చూచి వీరీదినమే త్రోవలో నెవ(డో యొకరాక్షసు(డెదురైన వానిని నిష్కారణముగా(జంపుదురని యత్యంత దయాపతియు మూర్తీభవించిన కృపారసమగు సీత తల(చి యదిసరిగాని కార్యమని తన యసమ్మతమును దెలి(పెనుగాని పూర్వాపరాధులైన రాక్షసుల దండింపరాదనికాదు. రామచంద్రమూర్తి తన విషయమున నపరాధము చేసిన వారిని దనయెదుట(దనవారి కపరాధము చేసినవారిని దండింప వచ్చునని సీతాదేవి యభిప్రాయము. ఈ యభిప్రాయము శ్రీరామచంద్రమూర్తియు(గలవా(డయి యే వాలి సుగ్రీవుల యుద్ధమందు వాలి సుగ్రీవుని హింసించు దశవచ్చువఱ కూరకుండి యిక నూరకుండిన(దనమిత్రునకు శరణాగతునకు నపాయము తప్పదని నిశ్చయించి వాలిని బడ(గొట్టెను గాని సుగ్రీవు(డు చెప్పినంత మాత్రమున వా(డెదురుగా రా(గానే చంపలేదు. నిరాగసులన్ అను బహువచన ప్రయోగము. ఎవ(డు తప్పుచేసెనో వానిని మాత్రమే చంపవలెను గాని వాని వారను కారణముచే నిర్దోషులను జంపరాదని సీతాదేవి యభిప్రాయము. ఆదండమైనను నేరమునకు(దగినదిగా నుండవలెనుగాని క్రూరముగా నుండరాదు. కావున సీతను మ్రింగవచ్చిన శూర్పణఖను దాటకను వలె(జంపక రామచంద్రమూర్తి ముక్కు సెవులు గోయించి పంపెను.

కం. వీరులు వనకానసనం, చారులు నగు క్షత్రియులకు•సార్తప్రజర
క్షారంభమునకు(గార్ముక, ధారణ మగు(గాక రిత్త•దండము తగునే. ౧౧౪

కానన సంచారులు=అడవియందు(దిరుగువారు, సార్త=ఆర్తితో(గూడిన వారియొక్క, ప్రజ = సమూహముయొక్క, రక్షారంభమునకున్=కాపాడు ప్రయ

త్నమునకు, కార్ముకధారణము = విల్లుపట్టుట, దండము = దండించుట, రి క్త= నిష్కారణముగ.

తా త్ప ర్య ము

వీరులు అడవియందుఁ దిరుగువారు, నగు క్షత్రియులు ఆర్తజనరక్షణమునకై విల్లు బాణములు పట్టవచ్చును, గాని తెకతేరకుఁ బరుల దండింపఁ బట్టవచ్చునా.

కం. ఎక్కడిశస్త్రము కానన, మెక్కడ క్షాత్రం బదేడ♦నేటితపంబో
యిక్కార్యం బన్యోన్యము, మిక్కిలి వికటంబు చూడు♦మీప్రాణేశా. ౧౧౯
వికటంబు=విరుద్ధము, అలం, విషమము.

తా త్ప ర్య ము.

ప్రాణేశ్వరా ! శ్రీరామచంద్రా? యడవులందు మునివృత్తి నంచరించుటకు శస్త్రముధరించుటకు నేమి సంబంధము? మునివృత్తి శాంతి ప్రధానము; ఆయుధ ధారణము కౌర్యప్రధానము; ఒకటి శుద్ధసాత్త్వికము, మఱియొకటి శుద్ధ తామసము. ఇఁక నీకులోచితమైన క్షత్రియత్వమేడ? బ్రాహ్మణోచితమైన తపసేడ? రెంటికిఁ బొంతనములెట్లు కుదురును? నీవు చేయఁబూనిన యీ కార్యము పరస్పర విరుద్ధగుణములుగలది. నీవే యాలోచింపుము; కావున రెంటిలో నొకటి విడువుము. వానప్రస్థమైన వదలుము; శస్త్రమైన వదలుము. క్షాత్రమైన వదలుము, తపస్సైన వదలుము; అటుగాని యెడల రెంటను జెడవలసివచ్చును.

కం. ఏదేశపుధర్మంబుల, నాదేశమునందు నడప♦నర్హమ కాదే
కాదే వని మునివృత్తిని, మోదించెడినీకు నడవ♦మునిమార్గమునన్. ౧౨౦
'యత్రదేశే యదాచారః తత్రదేశే తథాక్రమః' అనున్యాయ మనుసరించి సీతాదేవి చెప్పుచున్నది. కాదే=కదా, కా దే కదార్థంబగు, ప్రౌ-వ్యా. క్రియ ౩౧
శౌ కృపఁగాదె నాకు నక్షయ బలంబు-బై-౨ ౮.

తా త్ప ర్య ము

ఏ దేశమునందు మనముందుమో యా దేశముల ధర్మముల ప్రకారమే మనము నడువవలయును. కావున ముని మార్గమున వర్తించెడి నీవు మునుల చర్యయగు నహింస నవలంబించుట సరియైన కార్యము గదా.

పూర్వార్ధమందలి యర్హమ యను పదమును ఉత్తరార్ధమందును గ్రహింపవలయును.

తే. శస్త్రసంభృతి మతి కలు♦షత్వ మొందుఁ
గానఁ గానల శస్త్రసం♦గతిని విడుము;
క్షత్రధర్మంబు వహియింపఁ♦గార్య మగును
వెండియు నయోధ్యఁ జరియించు♦వేళ నీవు. ౧౨౧

శస్త్రసంభృతిన్=శస్త్రమును ధరించుటచే, మతి=మనస్సు, కలుషత్వము=పాపముతోఁ గూడుటను.

తాత్పర్యము

శస్త్రమును ధరించుటయే కలిగెనేని దాని నుపయోగింప వలయునని పాపపు బుద్ధి పుట్టును. కావున నీ వడవులనుండు కాలమందు శస్త్రము ధరింప వలదు. అటేని నిఁక నెప్పుడు నాకులోచిత ధర్మమనుసరించి శస్త్రము ధరించుట యందువేని, నయోధ్యయందు నీవు మరల గృహస్థ ధర్మమందుండు సమయంబున ధర్మ రక్షణార్థము శస్త్రము ధరింపవచ్చును.

మంజుభాషిణి. సిరియున్ ధరన్ విడిచి•చేరి కానలన్
జరియించునీ విపుడు•సంయమింబలెన్
దిరుగం దపోనియతి•దేవ మోదముం
బరఁగించు నత్తకును•మామగారికిన్. ౧౨

సిరి=శ్రీ=సంపద, ధరన్=భూమిని, భూపరిపాలన కార్యమును, సంయమింబలెన్=మునీశ్వరువలె.

మంజు భాషిణీవృత్తమునకు, సజసజగలు గణములు. ౯-వ యక్షరము యతిమంజు భాషిణి సితగావున, మంజుభాషిణీ వృత్తము సమంజసమే.

తాత్పర్యము

అనుభవింపవలసిన యైశ్వర్యము, పాలింపవలసిన భూమి వదలిపెట్టి మునివలెఁ నడవులఁజేరిన నీవు మునివలె దపస్సు చేయుచుంటివేని రాముఁడు యథార్థవాది; నాయెదుటఁ జెప్పినట్లు చేయుచున్నాఁడని కైక సంతోషించును. నాకొడుకు విశేషశ్రమపడక సుఖముగా నున్నాఁడుగదా యని కౌసల్యయు సంతోషించును. వీరేగాక స్వర్గమందలి నామామగారును నాకొడుకు నన్నుసత్యవాదిని జేయుచున్నాఁడని సంతోషింతురు. కావున నట్లుచేయుము.

కం. ధర్మంబున నర్థంబగు, ధర్మంబున సుఖము గలుగు•ధర్మముచే స
త్కర్మంబులు ఫలియించెడి శర్మకరా జగము ధర్మ•సారంబె కదా. ౧౩

అహింసా పరమోధర్మయను న్యాయము ననుసరించి ధర్మాచరణమే శ్రేష్ఠమని చెప్పుచున్నది.

శర్మకరా=లోకమునకు సుఖమును గలిగించువాఁడా, అర్థము = ధనము, ధర్మసారము=ధర్మమే సారముగాఁగలది.

తాత్పర్యము.

ధర్మముచే ధనము లభించును,ధర్మముచే సుఖముకలుగును ధర్మమునందు నిలిచినవాఁడు చేయు సత్కర్మములు మంచిఫలము నిచ్చును. ధర్మహీనుఁడుచేయు

సత్కర్మములు ఫలింపవు. కావున శర్మకరా ప్రపంచము ధర్మమే సారముగాఁ గలది, ధర్మము చెడిన జగమే చెడును.

కం. సుఖమున సుఖము లభింపదు, ప్రఖర వ్రతములకు నియమ•పద్ధతులకు ను
న్ముఖుఁడై యాత్మజయించిన, సఖిలోత్తమ మైనధర్మ•ఫలవడు నాథా.

ప్రఖర వ్రతములకున్ = మిగుల కఠినములైన కృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణాది వ్రతములకు, నియమపద్ధతులకున్=ఆహారవిహారాది నియమములకు మార్గములకు, ఉన్ముఖుఁడై అభిముఖుఁడై, వానిని బూనుకొన్నవాఁడైన, ఆత్మన్ = మనసును, అలవడును=లభించును.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! యీ ఋషీశ్వరులవెంట హాయిగా నీయాశ్రమమున కాయాశ్రమమునకుఁ దిరుగుచుండిన సుఖములేదు. పరలోకసుఖముఁ గోరినవారు కఠిన వ్రతములు నియమము లనుష్ఠింపవలెను. "సుఖాసుఖే నేహలభ్యం, దుఃఖేనసాధ్వీ లభతేసుఖాని. మ. భా. వన. ౨౩౩-౪. అని కలదుగదా వానివలన మనస్సు జయింపవచ్చును. మనస్సేకదా బంధమోక్షములకుఁ గారణము. మనస్సు జయించిన లోకోత్తరమైన ధర్మఫలము లభించును. కావున దానికై కృషిచేయుము.

కం. మానితసౌమ్యుఁడవున్ శుచి. ధీనియతుండవును నీకుఁ•దెలియని దున్నె
ప్రాణేశ ముజ్జగంబుల, నే నెంతటిదాన నీకు•నీతులు నేర్పన్. ౧౨౦

మానితసౌమ్యుఁడవున్=గౌరవింపఁబడిన సాధుత్వముగలవాఁడవు, శుచిధీనియతుండవు=శుచిధీ = పవిత్రమైనబుద్ధిచే- నియతుండవు = నియమింపఁబడువాఁడవు, ఉన్నే=ఉన్నదా? లేదనియర్థము.

తాత్పర్యము.

నీ సౌజన్యము సాధుత్వము లోకముచే గౌరవింపఁబడునవి, మనస్సు వచ్చిన ప్రకారము చరింపక నిష్కల్మషమైన బుద్ధిచేఁ గార్యనియతిగలవాఁడవు. ఇట్టి నీకు మూఁడులోకములందుఁ దెలియని దేమున్నది, ప్రాణేశ్వరా! నీకు నీతులు నేర్ప నే నెంతదానను.

చం. విపినతలంబులం దిరుగు•వేళ నహింసఁ జరింపరాదె, స్త్రీ
చపలత నాకుఁ దోఁచినది•సజ్జనవందిత యాడితిన్, ధరన్
నిపుణుఁ డెవండు ధర్మములు•నీ కుపదేశ మొసర్పఁ, దమ్ముఁడున్
నృపవర నీవు నారసి చ•రింపుఁడు మీకు రుచించుచొప్పునన్. ౧౨౧

విపినతలంబులన్=అడవిప్రదేశములందు, సజ్జనవందిత=సత్పురుషులచే నమస్కరింపఁబడువాఁడా, స్త్రీచపలత = స్త్రీలకు స్వభావసిద్ధమైన చపలబుద్ధిచే, నిపుణుఁడు = సమర్థుఁడు, నేర్పరి, విదితేబాపివక్తవ్యంసుహృద్భి రనురాగతః ॥ భార. ౪-౪-౯. తెలిసినవారికైనను వారియందుఁ బ్రేమగల సుహృత్తులు హితము చెప్పవలెను.

తాత్పర్యము

నీ వడవులలోఁ దిరుగు కాలమందు హింసావ్యాపారములేక యుండరాదా? ఇదియే నేను గోరునది. నీవు సజ్జనవందితుఁడవు, హింసారతుఁడవయ్యెదవేని సజ్జనులు మెచ్చరేమో రాముఁడు క్రూరుఁడందురేమోయని విచారపడెదను, స్త్రీలకు స్థిరబుద్ధిలేదు. ఇతమిత్థమని నిశ్చయింపఁజాలరు. కావున నాకు స్వభావసిద్ధమైన బుద్ధిచపలతచేఁ దోఁచినది చెప్పితిని, నీకు ధర్మములునేర్ప లోకమున సమర్థుఁ డెవఁడు గలఁడు. కావున నీవు నీతమ్ముఁడు నాలోచించి మీకు నేది మేలని తోఁచునో యట్లు చేయుము.

—•{ ౧౦-వ సర్గము. శ్రీరాముఁడు సీతకు నార్తరక్షణము పరమధర్మంబని చెప్పుట }•—

చం. అతులితభర్తృభక్తి సతి • యాడినపల్కులు వించు ధర్మసు
స్థితమతి రాముఁ డిట్లనియె • దేవి తమిన్ భవదీయసత్కలో
చితముగ రాగతుల్యముగఁ • జెప్పితి వియ్యెడ ధర్మబుద్ధి నా
మతిగతిఁ బల్కెద న్వినుము • మానుగ నంతయు బోధ మయ్యెడిన్. ౧-౨౪

రాముఁడా యాడినమాటఁ దప్పువాఁడు కాఁడు కావున రాక్షసవధ చేయును గాని మానఁడు. అట్లని నిష్కారణముగా వారిని వధింపఁగోరఁడు, రాక్షసులా దుష్టులు, ఊరకుండువారుగారు, రాముని ధనుస్సునుజూచి తముకుఁ గీడుచేయునని భయపడి యేదైనఁ గీడుచేయఁ బ్రారంభింతురు, రాముఁ డూరకున్నను వారూరకొనరు, ఏ ప్రయత్నము లేక చిత్రకూటమం దూరక యల్పదినము లుండినమాత్రముననే రాముఁ డందున్నాఁడని యచటి మునులను రాక్షసులు పలువిధముల బాధించిరని వారు చెప్పిరిగదా, రాక్షసులు రామచంద్రునకు ముఖాముఖి యెదురుకట్ల నిలిచి కీడుచేయఁజాలరు. రామచంద్రునకు గీడుచేయవలయు ననిన వారు నాకుఁ గీడుచేయవలయును, సీతతో నిచ్చటుండవలదని చిత్రకూటమునులుబోధించిరిగదా. ఏమాయోపాయములనైన వారు నాకుఁ గీడు గలిగించెదరేని రామచంద్రమూర్తి మిగుల దుఃఖించి ప్రపంచసుఖమే మానును, ఆయనకట్టి కష్టదశ వచ్చుటకు నేనెట్లు కారణభూతురాల నగుదును. అని యాలోచించి రామునకుఁగల దుఃఖమాఁపుటకై యీవిధముగాఁ జెప్పెనుగాని శ్రీరామచంద్రమూర్తియో నీ వియోగము కలిగినఁ గలుగునుగాక దుఃఖించిన దుఃఖింతునుగాక దుష్టరాక్షసవధ మానవని ప్రత్యుత్తర మిచ్చుచున్నాఁడు.

అతులిత భర్తృభక్తిన్=అసమానమైన పతిభక్తిచే, భక్తిపరమప్రేమముగదా, ధర్మసుస్థితమతి = ధర్మమందే (అర్థకామములందుఁగాదు.) చక్కఁగా నిలిచిన మనసుగలవాఁడు, తమిన్=ప్రేమముతో, భవదీయ=నీయొక్క, సత్కల=మంచి

వంశమునకు, ఉచితముగన్=తగినట్లు, రాగతుల్యముగన్=నాయందు నీకుఁగల యనురాగమునకు సమానమైనట్లు, మతిగతిన్=ఆలోచనవిధము, మనస్సురీతి.

తాత్పర్యము

పతివ్రతయగు సీతాదేవి కేవల పరమప్రేమచేఁ దనక్షేమముఁగోరి చెప్పిన మాటలువిని యామె యభిప్రాయమును గ్రహించి సీతాదేవి చెప్పిన యర్థకామ సుఖంబులందుఁ గోరికలేక ధర్మమే పరమార్థమని దానియందే నెలకొన్న మనస్సు గలవాఁడై శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్లుచెప్పెను.

దేవీ! నీవు ప్రేమతోడను నీవు జనించిన గొప్పవంశమునకుఁ దగినరీతిని నాయందు నీకుఁగల యనురాగమునకుఁ దగినట్లు చెప్పితివి, ప్రేమను బురస్కరించుకొని కులధర్మహాని కలుగఁ జెప్పినదానవుకావు. నాకు దుఃఖము కలుగునే శ్రమపడుదునే యని నాకష్టము సహింపలేక నీకు నాయందుఁగల యనురాగము కొలఁది చెప్పితివి. అతులని చెప్పరానిమాట చెప్పితివాలేదు. ధర్మబుద్ధి చెప్పితివి. హింస మానుమంటివి, నిష్కారణవైర మెవ్వంతోను వలదంటివి. కాలము వ్యర్థముచేయక పరలోక సుఖమునకై తపస్సుచేయు మంటివి. ధర్మమార్గము వదల వలదంటివి. నా తల్లిదండ్రులకు సంతోషకరమైన మార్గమున నాశ్రమమునకుఁ దగిన ధర్మ మనుష్ఠింపు మంటివి, ఇందేది చెడ్డది, కావున నీవు చెప్పినది తప్పని నేను జెప్పఁజాలను, అయినను నామనస్స్థితి నా యాలోచనవిధము చెప్పెద వినుము. చక్కఁగా నీకు బోధపడును.

శా. నీవే పల్కితి కాదె క్షత్రియులకు•న్దీనా ర్తరక్షార్థమై
దేవీ చాపముఁ దాల్ప నర్హమని, భీ•తిన్ మౌనినాథు ల్మహా
భావుల్ దండకవారు తారకదవే•బాధా ర్తిమై వచ్చి న
న్నీవే దిక్కని మర్వు చొచ్చి, రిత వా•నే వారిఁ బోఁ పొండనన్. ౧౦-౪

దీనార్త రక్షార్థమై=దీనులను ఆర్తులను రక్షించుకొఱకై, మహాభావుల్ = గొప్ప మనస్సు, గొప్ప మహిమగలవారు, తార=వారంతటవారే, బాధ = అతిశయించిన, ఆర్తిన్=వ్యథచే.

తాత్పర్యము

దేవీ! నీవు క్షత్రియులకు 'సార్తిత్రవజరక్షారంభమునకుఁ గార్ముక ధారమగు' వని యంగీకరించితివిగదా. ఇప్పుడు దండకయందుండు మహానుభావులు గొప్ప మనస్సుగలవారు, ఆకారణముచేఁ బరులను వారు బాధింపరు. అనిమిత్తముగ నితరులఁ ద్రేరింపరు. అట్టి యహింసాపరులైన ఋషులు రాక్షసులకు భయపడి వారంతట నా ప్రయత్నము లేకయే మిక్కిలి దుఃఖపడుచు వచ్చి నీవే దిక్కని శరణు చొచ్చిరి. ఇట్లు నన్నొకనినే దిక్కని నమ్మియున్న నాయాశ్రితులను నెటులైనఁ బాడైపొండని తిరస్కరించుట ధర్మమా? నీవే చెప్పుము.

హింస నిషేధించితివి దాని నే నంగీకరించితిని. హింస యననెటువంటిది? నిరపరాధులగు సాధువుల హింసించుట హింస యనఁబడునుగాని యసాధువుల హింసించుట హింసయగునా ?

అహింసాఽసాధు హింసేతి శ్రేయాన్ ధర్మపరిగ్రహః. భా. 12-15-49.

అహింస, అసాధుహింస రెండును శ్రేయస్కరములైన ధర్మములని శాస్త్రము చెప్పదా.

రాక్షస వధయందు నాయుద్దేశ మేమి ? అది వినోదక్రీడగా నెంచితినా? వారి రాజ్యము సంపద నాక్రమింపఁ దలఁచితినా? వారిని నేనుగామముచేఁగాని క్రోధముచేఁగాని లోభముచేఁగాని మదమాత్సర్యములచేఁగాని మోహముచేఁగాని చంపఁబూనలేదుకదా, సాధువుల మేలునకై చేయుకార్యమందు దోషముగలదా.

చం. అడవులఁ గాయ కూర కడు•పార భుజించి శరీరయాత్రలన్
నడుపుచు ధర్మపద్ధతి న•నారతమున్ వ్రతులైన మౌనులన్
విడువనివైర మెత్తి కడు•నిష్ఠురవృత్తివధించుచున్న యా
చెడుగుల మానుషాదులను•జెప్పు మధర్మమె త్రుంపఁ బూనుటల్. ౧౨౯

ఋషీశ్వరులును దుష్టులైరేని వారు దుష్టులు మీరు దుష్టులే మీయిష్ట మెట్టులైనఁ బొండనవచ్చును. అట్లు లేవనుచున్నాఁడు.

*కడుపారన్=కడుపునిండ, అనారతమున్=ఎల్లవేళల, వ్రతులు=వ్రతమూని యుండువారు, నిష్ఠురవృత్తిన్ = నిర్దయమైన విధముగ, మానుషాదులను = మనుష్యులఁదిను వారిని, త్రుంపన్=చంపుటకు.

తాత్పర్యము

దేవీ యీమును అడవులందు నందొక కాయ యిందొక కూర తెచ్చుకొని దానితోనే కడుపునించుకొని దేహయాత్ర జరపువారు. రాక్షసులో మృగములనే కాదు మనుష్యులను బీఁకి తిని భోగము లనుభవింపఁగోరువారు, వీరు ధర్మపద్ధతి నడుచువారు, వారో దయాదాక్షిణ్యములు లేక క్రూరపద్ధతి వర్తించువారు. వీరు సర్వదా వ్రతములూనిన వారగుటచే నితర కార్య ప్రసక్తిగాని యితర విచారము గానిలేని వారు. వారో శిశ్నోదరపరాయణులై యితరుల బాధించుటే వ్రతముగాఁ గలవారు, (పరస్వ, పరదార హరణము మాకు ధర్మమని రావణుఁడు చెప్పెను గదా.) ఇట్లు నిష్కారణ హింసాపరాయణులైన రాక్షసుల వధించి శిష్ట పరిత్రాణముచేయుట యధర్మమా నీవే చెప్పుము.

కం. దండక వసియించెడిముని, దండంబులు మమ్ముఁ జేరి•తమదుఃఖంబున్
గొండలుగఁ జెప్పుకొని కా,వుం డనుచున్ వేడ నేను•బూనుంబోటి. ౧౩౦

దండంబులు = సమూహములు.

తా త్ప ర్య ము.

దండకలో వసించు మునీశ్వరుల సమూహములు మాయిర పురఁ జేరవచ్చి కొండలు కోట్లుగఁ దమ దుఃఖము చెప్పి రక్షింపవలసినదని ప్రార్థించిరి, అప్పుడు నేను.

తే. అంఘ్రిశుశ్రూషఁ దేర్చసం•యముల లజ్జ,యయ్యె మీరలెననుఁజూడ •
నరుగుదేరఁ
గరుణ శమియింపుఁ డెవ్వి మీ•కాంక్షితంబు, లేమిచేయుదునో వచి•యింపుఁ
[డంటి ౧౩౧

అంఘ్రిశుశ్రూష=పాదసేవ, కాంక్షితంబులు = కోరికలు, ఇట్లు చెప్పుటచేఁ బెద్దలు వచ్చినపుడు వారిని గౌరవించి శుశ్రూష చేయవలయునని యేర్పడు చున్నది, లజ్జ=దుష్టులవలన బాధలేకుండ రక్షింపవలసినది నాకార్యమైయుండ వారై యింతదూరము వచ్చి చెప్పుకొనువఱకు నాకర్తవ్యము నేను జేయక యూరకున్నానుగదా యని సిగ్గు.

తా త్ప ర్య ము

వారిపాదములకు నమస్కరించి సంయములారా నేను మిమ్ముఁజూడవచ్చుట ధర్మము. అట్టి నేను మీరు రాకముందే మిమ్ముఁజూడ రాకపోయితినిగదా యని సిగ్గుపడుచున్నాను. నా యపరాధమును దయచే క్షమింపుఁడు, మీ కోరిక లెవ్వి? నేను మీకుఁ జేయవలసిన సాహాయ్యమేది చెప్పుఁడని ప్రార్థించితిని.

ఉ. మానిని వార లెల్ల నొక•మాటగ దండకలోఁ జరించునా
మానవభోజు లెల్లపుడు•మార్తు రరీతిని హోమవేళలన్
మానక బాధపెట్టుచును•మారకు లై రెది దిక్కటంచు మే
మానినభీతి నుండఁగ నృ•పో త్తమ మాసుకృతంబు పెంపునన్. ౧౩౨

మార్తురరీతిని=విరోధులవలె, మారకులై = హింసించువారై, సుకృతంబు పెంపునన్ = పుణ్యాతిశయముచే.

తా త్ప ర్య ము.

అప్పుడు దేవీ వారందఱు నేకవాక్యముగ నిట్లనిరి. దండకలోఁ దిరుగు రాక్షసులు విరోధముపూని మేము హోమముచేయు సమయమందు మమ్ము బాధ పెట్టుచు హింసించుచున్నారు. ఈ బాధపడలేక యెవఁడు మనకు రక్షకుఁడని భయపడి విచారగ్రస్తులమై యుండఁగా రాజేంద్రా మాపుణ్యాతిశయముచే నీవు వచ్చితివి. దుర్బలస్య బలంరాజా యని కలదు కదా.

ఉ. వచ్చితి, నీవ దిక్కు, జన•వర్య తపంబున రాక్షసాధముల్
చచ్చి పడన్ శపింపఁ గల•శ క్తి వహించి చిరార్జితంబు నై
హెచ్చినమ త్తపంబులు వ్య•యింపఁగ నొల్లక వారిచేతిలోఁ
జచ్చుచు నున్నవార మతి•శాంతి వహించి సహించి బాధలన్. ౧౩౩

చిరార్జితంబు=దీర్ఘకాలముగఁ గష్టపడి సంపాదించినది, వ్యయింపఁగన్=వెచ్చపెట్టఁగ, ఒల్లక = సమ్మతింపక.

తా త్ప ర్య ము.

మనల రక్షించువాఁడెవఁడా యెవనితోఁ జెప్పుకొందమా యని యాలోచించుచుండఁగా బలహీనులకు రాజే దిక్కు గావున రాజవగుటచే వచ్చితివి. మీరు తపోబలముగలవారు గదా, మీరు శపించిన వారు చావరా. ఇతరుల మీరు వేఁడవలయునా యందువేమో. సత్యమే మా తపోబలము పెంపున నారాక్షసాధములు చచ్చిపడ శపింపఁగలము కాని చిరకాలముగ నెంతోకష్టపడి యార్జించిన తపశ్శక్తి వెచ్చపెట్ట నిష్టములేక వారిచేతఁ జిక్కి బాధలు సహించి శాంతి వహించి చచ్చుచున్నాము. ఈదేహము పోయిన మాప్రయత్నము లేకయే మఱియొక దేహము వచ్చును. తపస్సుపోయిన మరల నెంతోకాలము శ్రమింపకరాదు కదా. తపోహీనులమై జీవించుటకంటెఁ దపస్సంపన్నులమై చచ్చుటే శ్రేయస్కరము. అట్లైన మా సాహాయ్యమేల యందువేమో మరల జన్మము రాకుండుటకై కదా మేము తపస్సులు చేయుట. అట్టి తపస్సు పూర్తి కాకముందే చచ్చిన మరల జన్మము కలదుగదా. ఆ తపస్సులు పూర్తి చేసికొనుటకై నీసాహాయ్యము కోరుచున్నాము.

కం. సులభంబు గాదు తపమును, జలుపుట దుష్కరము విఘ్న•సంతతు లెపుడున్
గలిగెడుఁ గావున నసురలు,హలయకమము ద్రిమింగఁదిట్ట•జూడుముమరలన్.

దుష్కరము=దుఃఖముతోఁ జేయఁదగినది, కష్టసాధ్యము. [౧౩౪

తా త్ప ర్య ము.

"రామచంద్రా తపముచేయుట సుళువుగాదు. అది మిగులఁ గష్టమైన కార్యము. అంత కష్టించి చేయుచుమునిన నడుమ నడుమ విఘ్నము లెన్నియో వచ్చుచుండును. ఇంత కష్టించి సంపాదించిన తపశ్శక్తిని మేము పోఁగొట్టుకొనలేక వారిని శపింపకయున్నాము. ఒకరా యిద్దఱా యెందఱనని శపింతుము ? వచ్చినవారి నెల్లఁదిట్టఁబూనిన మా శక్తి యేమి మిగులును. జీవించినను వ్యర్థపుఁజావు చావవలసిన వారమే కదా.

కం. భావింపుము మాస్థితిఁ బ్రతి, గావింపుము మాతపంబు•కడఁ గనుగతి సం
భావింపుము తమ్మునితో, నీవే మా కిచట దిక్కు•నిర్మలకీర్తీ. ౧౩౫

నిర్మలకీర్తీ=ఆర్తత్రాణ పరాయణుఁడవను నిర్మలమైన కీర్తిగలవాఁడా.

తా త్ప ర్య ము

నిర్మలమైన కీర్తిగలవాఁడా, మాస్థితిగతు లాలోచింపుము,రాక్షసులు చేయు కార్యములకు మాఱుచేయుము, మాతపంబులు సాంతముగురీతి మాయందు దయ

దలఁచి మమ్ము గారవింపుము, నీవు సీతమ్మఁడే మాకిచట దిక్కు వేఱు రక్షకులు లేరు. మీరు తప్ప మఱియేరాజులైనను వీరి బారిఁబడి బ్రతికిపోలేరు.

ఇచ్చట లక్ష్మణ ప్రశంస పురుషకార సూచకము; హింసాత్మకమైనకార్యము గావున సీతాదేవి సహాయపడదు. ఇది స్త్రీలవలన నగుకార్యముకాదు.

కం. అన విని సర్వముఁ దీర్పఁగ, ననఁబోఁడీ ప్రతిన చేసి•నాఁడను జుమ్మీ
తనువునఁ బ్రాణము లుండఁగ,నని తప్పుటలేదు సత్య•మతిహిత మగుటన్.

ననఁబోఁడీ=పుష్పకోమలా, పుష్పవలెఁ గోమలమగు దేహముగల దానా! ఇట్లనుటచే నీవత్యంత సుకుమారివి గావున రాఁగల కష్టములకు భయపడెదవే కాని కష్టించియైన నాశ్రిత రక్షచేయవలయునని యాలోచింపనైతివని భావము, ప్రతిన=ప్రతిజ్ఞ, బాస, అతిహితము=మిగుల హితము.

తాత్పర్యము

పూఁబోఁడీ వారిప్రకారము చెప్పఁగా వారికార్యమంతయుఁ జక్కఁబఱుపఁ బ్రతిజ్ఞచేసితినిజుమీ! ఊరార్పుమాటలుచెప్పి కన్నీళ్ళు తుడిచిపంపినవాఁడఁగాను, నాకు సత్యమన్నిటికంటె నత్యంతహితకరమగుటచే దేహమునఁ బ్రాణము లుండఁగాఁజెప్పి తప్పను.

కం. న న్నాశ్రయించి కీడుం, దెన్నున నెన్నఁడునుబోని•దీనుల నసురుల్
వన్నుగఁ జంపిరి నీవే, యెన్నుమ యింతకు విరోధ•హేతువు సుమతీ!౧౪

తెన్నున=మార్గమందు, ఎన్నుము=లెక్కింపుమా, విరోధహేతువు=పగకుఁ గారణము, సుమతీ=మంచిమనస్సుగలదానా, అసురులు=రాక్షసులు,(అసు+ర) ప్రాణములు దీయువారు.

తాత్పర్యము.

నీవేదిక్కని నన్నాశ్రయించి యేసమయమందును బరులకు హానికరమగు మార్గమునఁబోక దిక్కులేనివారిని జీవహింసాపరులైన రాక్షసులు వనిపూనివధించిరి. నీవు నిర్మలమైన మంచిమనస్సు గలదానవుగదా. ఇంతకంటె విరోధకారణ మేదిగలదో చెప్పుము.

నన్నాశ్రయించువఱకు నెవరేపాపములుచేసినను వారిపాపఫలము వారే యనుభవింతురని వారినినేను రక్షింపఁబ్రయత్నింపను. ఒకసారి నన్నాశ్రయించి నీవేదిక్కని వారి రక్షాభారమును నాయందువైచి పాపకార్యములు చేయక యుండు దిక్కులేనివారిని రక్షించుట నాకార్యము. దానికి నేను బూఁటపడి యున్నాను. అట్టి నాయాశ్రితులను గావున నాపోష్యవర్గములోఁజేరినవారిని రాక్షసులు ప్రాణముదీయుచున్నారు. నాభక్తులు నాప్రాణములుగదా! నాభక్తులను బాధించుట నన్ను బాధించుటేకదా! కావునఁ బగకారణము దీనికి మించిన దేదికలదో నీవే వ్రేలుమడఁచి యెంచిచెప్పుము. అట్లు చెప్పఁగలవేని సుమతీ నీవు చెప్పినట్లు చేసెదను.

నీవదిక్కు=నీవేదిక్కు, మాతపస్సులు మాకు రక్షకములని మేము తలఁప లేదు. మాతపస్సులచే మమ్ము రక్షించుకొనఁదలంచుట మాస్వాతంత్ర్యము ప్రకటించుటేకదా. నీకుఁ బరతంత్రులమైయుండు మేము స్వతంత్రించి మా శక్తిచే మేము రక్షించుకొనఁబూనుట మాకు స్వరూపహానిగదా. మాతపస్సులు ఫలింపనీ ఫలింపకపోనీ, రాక్షసులచే మేము చావనీ బ్రతుకని నీ పారతంత్ర్యము మేము వదలమని సూచన.

ఇచట రాయబారమువేళ శ్రీకృష్ణమూర్తి దుర్యోధనునకుఁ జెప్పినవాక్యములు స్మరింపనగు.

కం. అలుగుదు పాండవులకు వారలు నాకుం బ్రాణములు ధరావల్లభ యిట్ట
లముగఁ దమప్రాణములకు, నలుగుజనులు పగతురనుట యనుమానంబే.

గీ. కారణంబులేక కౌంతేయులకు బాల్య
మాదిగాఁగఁగీడె యాచరింతు
పుణ్యపరులు తోడఁ బుట్టువులార్యులు
వైర మెత్తఁదగునె వారితోడ.

ఇట్లున్న మీయందఱ యన్నంబులు దుష్టాన్నంబులు"

ఉద్యో. ౩-౨౬-౨౭.

కృష్ణునకు దుర్యోధనుఁడు కీడుచేయుచున్నను, ధర్మాత్ములైన పాండవులకుఁ గీడుచేయుటచే దుర్యోధనుఁడేకాక వానితోఁగలిసియుండు భీష్మద్రోణాదులుకూడ భగవంతునిచేఁ ద్యజింపఁబడిరి. రామాయణమున విభీషణువలె విదురుఁడుమాత్ర మనుగ్రహింపఁబడెను.

కం. విడిచెదఁ బ్రాణము లైన, న్విడిచెద నిన్నైన నఁ దమ్ము•నిన్ విడిచెద నే
విడుతునె ప్రతిజ్ఞ నందుం, బుడమిసురలతోడఁ బల్కి•ముగ్ధా యెపు డేన్.

ముగ్ధా = సుందరీ తెలియనిదానా.

తాత్పర్యము

ఇఁక నామనోనిశ్చయము చెప్పెదవినుము. సత్యము రక్షించునిమిత్తము ప్రాణములైనను విడిచెదను. ప్రాణములకంటె ప్రియమగు నిన్నైనను విడిచెదను. నీకంటెఁ బ్రియుఁడగు తమ్మునివిడువవలసివచ్చినను విడుతును, గాని సామాన్య విషయమైన ప్రతిజ్ఞవిడువను. అందు ముఖ్యముగా బ్రాహ్మణులకు మాటచెప్పి తప్పను.

కం. ఊరూరఁ గళత్రంబులు।నూరూరన్ బాంధవులును నొదవెదరకటా।యారయ
భ్రాతసహోదరుఁ। డారఁగ లభియింపదేశ మునినింగలదే॥ యుద్ధ.౨౩౪ వ.

అని చెప్పిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి 'కం. చెడకుండ ధర్మవిధినిను, విడిచితి సౌమిత్రినాదు ప్రియసోదరుఁడా, పుడమిని సాధులకిష్టుల విడుచుట చంపుటయు నొక్కవిధమైయునికిన్.ఉత్తర.౧౬౦౦వ పద్యము'భ్రాతాస్యాన్మూర్తిరాత్మయను

మనుస్మృతి స్మరించునది. రామచంద్రమూర్తి సీతాదేవిని విడనాడుట ధర్మలోప భయమునను లక్ష్మణువిడనాడుట సత్యలోప భయమునను గదా. అయోధ్య ౨౪౫౪-౨౪౫౫ పద్యవ్యాఖ్య చూచునది.

ప్రాణములైనను విడిచెదను=ఆత్మార్థం పృథ్వీంత్యజేత్। ఆత్మానం సర్వ దారక్షైర్దారైరపి ధనైరపి॥ భార్యను ధనమునువదలియైనఁ దన్ను రక్షించుకొన వలెను అనునది స్మరణీయము. నిన్నైనన్ = అర్ధోవా ఏషఆత్మనో యత్పత్నీ= తనయాత్మలో సగము భార్యగదా, ఆత్మాహిదారా సర్వేషాం దారసంగ్రహ వర్తినామ్. కుటుంబులకు భార్యయే ఆత్మ - అయోధ్య ౩౪-౨౪.

యోభర్తాసైవభార్యేతిస్మృతా-వాజసనేయబ్రాహ్మణముయోభర్తానాస్మృతాంగనా మను ౯-౪౫.

భర్తయే భార్య.

శాస్త్రప్రయోగా ద్వివిధాచ్చవేదా । దాత్మా
హ్యనన్యః పురుషస్యదారాః॥ కిష్కింధ. ౨౪ స. ౩౬.

శాస్త్రప్రయోగములవలనను నానావేదములచేతను పురుషునకు భార్య తన యాత్మకంటె వేఱుగాదు. సత్యము విడువవలయునా యిట్టి నిన్ను విడువ వలయునా యని సందేహమువచ్చినప్పుడు నిన్నువదలియైన సత్యమునే రక్షింతును. నజీవేయంక్షణమపి వినా తా మసితేక్షణామ్మన్నట్లు నిన్ను విడిచిక్షణమైన నేను జీవింపఁజాలకున్నను ముందు నిన్నువిడిచి సత్యధర్మములరక్షించి యాతలఁ బ్రాణము విడిచెదను. ఇట్టి గుణమునకు ధైర్యమనిపేరు.

(అయోధ్య ౨౪౫౪-వ వాఖ్యచూచునది.)

కం. మునిజనకార్యము పరిపా,లన మే నొనరింపవలయు ♦ లలనా వారల్
 నను నడుగకయుండిన నన్,జనకసుతా ప్రతిన సల్పి♦చనునే విడువన్.

లలనా = సీతాదేవి.

తా త్ప ర్య ము.

ఆశ్రిత రక్షాభారమును వహించిన నేను నాయాశ్రితులై మత్పరతంత్రులై యుండు మునిజనులకార్యము రక్షింపవలసినది నాకువిధి. ఒకసారి వారు నీయాశ్రితులము మారక్షాభారము నీదియని చెప్పినఁజాలదా గడియగడియకు నాకుఁ జెప్పుచుండవలయునా నేనంతటి మఱపువాఁడనా, వారి యోగక్షేమ ములు నేనే విచారించుకొనవలెను అట్లుండ వారువచ్చి నాకృత్యము హెచ్చరించిన పిమ్మట వారికిఁ బ్రతిజ్ఞ చేసికూడ నెట్లు నెఱవేర్పక విడుతును. నీవు జనకరాజు కూఁతురవే. ఇది నీకుఁ దెలియని విషయమా? అప్పుదీసికొనినవాఁడు పలుమాఱడిగించుకొని యిచ్చుట శ్లాఘ్యమా? ఇయ్యకయేయుంట శ్లాఘ్యమా? రెండునుగావు, నన్నునమ్మి నన్నుస్మరించి నన్ను ధ్యానించి యర్చించి జపించి సేవించి వర్ణించి కీర్తించి నాపై ఋణమెక్కించిన వారి ఋణము నేను దీర్చుకొనవలదా? "అహంస్మరామి మద్భక్తం" నాభక్తుని నేను స్మరిం

చెదను. అని నేను జెప్పినమాట నెఱవేర్చుటయం దాలస్యమైనదని నేను విచార పడుచుండ వారి కార్యము నెఱవేర్పక యెట్టులుండఁగలను ?

కం. స్నేహంబున మోహంబున, సౌహార్దంబునను బోధ ♦ సలిపితివి వరా
రోహా మెచ్చితి బుద్ధులు, స్నేహవిహీనులకు నొరులు ♦ చెప్పరు రట వే.

వరారోహా = ఉత్తమసతీ.

తాత్పర్యము

నాకు నీయందు నీకు నాయందుఁగల స్నేహము మోహము కారణము చేతను మంచి మనస్సుగలదానవగుటను బోధపఱిచితివి. రక్షోవధకుఁబూనినపుడు నాకునీయందు నీకు నాయందుఁగలస్నేహమోహప్రవాహమునకు విఘ్నము కలుగునే యను నీయనుతాపము గ్రహించితిని. అది సహించియైనఁ గార్యము నెఱవేర్పవలయును. ఉత్తమస్త్రీవిగావున నీవిట్టిబుద్ధులు చెప్పఁగలిగితివి. స్నేహము మోహము భర్తకుఁ దమయందులేకున్నను భర్తలపైఁ దమకులేకున్నను జెప్ప వత్తురా ? చెప్పరు. కావున నీవుత్తమగుణ సంపన్నవని నిష్కపటవ్యాపారవని మెచ్చితిని.

చం. అనఘ భవత్కులంబునకు ♦ నంబుజపాణి భవచ్చరిత్రకున్
గర సమరూప మర్హమగు♦నై పడిఁ బల్కితి నాకు నెప్పుడున్
వనిత సధర్మచారిణివి ♦ ప్రాణచయంబుపకంబె మిన్న వం
చును వచియించి లక్ష్మణుఁడు ♦ సుందరియుం జనుదేర ధన్వియై. ౧౪౧

అనఘ=నిర్దోషురాలా, భవత్కులంబునకున్ = నీవంశమునకు, అంబుజపాణి=కమలములవంటి చేతులుగలదానా (౨) కమలమును జేతియందుఁగల లక్ష్మీదేవి, దీనిచే నవతార రహస్యమును స్మృతికిఁ దెచ్చుచున్నాఁడు. నీవేకదా పతివ్రతల పాతివ్రత్యముచెఱచు రాక్షసుల దునుము నేను నిమిత్తమయ్యెదను. మీరాకార్యము చేయరండని ప్రేరించితివి. ఇప్పుడు నీవు వెనుకంజ పెట్టఁదగునా? నీవు సహధర్మచారిణివనికదా నీతండ్రి చెప్పెను. నీతండ్రివాక్యమును నీవు పాలించినట్లు సహధర్మచారిణినై నాతండ్రివాక్యముచు నేను బరిపాలించెదనని నీవు చెప్పలేదా. దాని నిప్పుడు స్మరింపుము. దానికి సమయమువచ్చినది. వెనుదీయకుము. గుండెనిబ్బరము చేసికొమ్ము. అనునీయర్థము నీపదము సూచించుచున్నది. భవచ్చరిత్రకున్=నీశీలమునకు, పతివ్రతయగు స్త్రీపతిహితపరురాలై కార్యేషుదాసీ కరణేషుమంత్రీ యన్నట్లుగదా యుండవలెను.

నీవంశమునకు ననురూపము నీనడవడికర్హము నీవు జనకరాజకుమారివు. నీతండ్రి "కర్మణైవహిసంసిద్ధి మాస్థితాజనకాదయ" యని కర్మయోగముచేతనే యోగసిద్ధి పొందిన మహానుభావుఁడు చిత్తోత్తలియైన చెట్టు మఱియొక్కటగునా?

ఇఁక నీనడవడియో-

కం. తనకపకార మొనర్చిన, మనుజున కపకృతినొనర్ప మదిఁదలఁపఁడు స
  జ్జనుఁడినియతిం బ్రోవఁగఁ బొసరున్, సజ్జనులు శీలభూషణులెందున్.
కం. కపివర పుణ్యులలోఁ బా, పపుజనములలోన వధకుఁ బాత్రులపట్లన్
  గృపఁజూపవలయు సజ్జనుఁ, డపరాధముఁ జేయనట్టి యతఁడునుగలఁడే.
గీ. పాపములె చేయుచును గామరూపులగుచు
  భువనహింసా విహారులై బొలుచుచున్న
  యసురులకుఁ గీడు సేఁత కార్యంబుగాదు.

అనునభిప్రాయముగలదానవై యట్లే ప్రవర్తించుదానవుగదా. కాఁబట్టి నీవు చెప్పినది నీనడవడికిఁ దగియున్నది.

దీనివలన యుక్తమస్త్రీత్వము దృఢపడుచున్నది. నీవేమి చేయరానిదని చేసి చెప్పరానిది చెప్పితివని నేను నిన్ను గోపింతును ?

సహధర్మచారిణివి=నేనే ధర్మమందుఁ బ్రవర్తింతునో యట్టి ధర్మమందే నీవు నుండుదానవుగదా. ఏ దశయందును ననపాయినివైన నీవిపుడేల జంకెదవు, మిన్నవు=శ్రేష్ఠురాలవు, మణి శబ్దము మిన్న, ధన్వి=ధనువు ధరియించినవాఁడు.

తాత్పర్యము.

నిర్దోషురాలా ! కమలహస్తా ! నీవు పుట్టిన జనక వంశమునకు నీ శీలము నకుఁ దగినరీతిని జెప్పితివి, ఇందేమి దోషముగలదు. నీవు సహధర్మచారిణివి. ప్రాణములకంటె నెక్కువ ప్రియమైనదానవు అని చెప్పి లక్ష్మణుఁడును సీతయుఁ దోడ రాఁడాను విల్లు ధరించి.

౧౧-వ సర్గము

తే. అగ్రవర్తియైశ్రీరాముఁ•డరుగుచుండె,నువిదతనుమధ్యమధ్యమం•దుండెసీత
మహితకోదండదండసం•భరణహస్తుఁ,డోలి వెన్నంటెఁలక్ష్మణుఁ•డొప్పుప్రేమ. ౧౪-౨

అగ్రవర్తియై=ముందు పోవువాఁడై ఉవిద = యువతి శబ్దభవము, తను మధ్య=సన్నని నడుముగలది, మధ్యమందున్=నడుమ, మహితము=మిగులఁ బూజ్యమైన, కోదండ దండ=వింటి బ్రద్దను, సంభరణ=ధరించిన, హస్తుఁడు= చేయిగలవాఁడు, ఓలి=వరుసగా, ప్రేమన్=అనురాగముతో వెన్నంటెన్ = వెనుక ప్రక్కఁబోవుచుండెను.

తాత్పర్యము.

ముందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి పోవుచుండెను. ఆయన వెనుక రామలక్ష్మ ణులకు నడుమ సన్నని నడుముగల సీత పోవుచుండెను. ఆమెకు వెనుక ధను ర్ధరుఁడై లక్ష్మణుఁడు ప్రేమ వశమునఁ బోవుచుండెను.

విశేషార్థము

ఇందు ప్రణవస్వరూపము. ప్రణవార్థము కలదని పూర్వులు చెప్పిరి.

'ఓం' అను నక్షరమునకుఁ బ్రణవ మనిపేరు, ఈ ఓం అనునది ఓమిత్యేకాక్షర మని చెప్పఁబడినను అది యొక యక్షరముగాదు. అందు 'అకార ఉకార మకార ఇతి తానేకధా సమ భవ త్తదేత దోమితి" అని నారాయణోపనిషత్తునందుఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారము అ-ఉ-మకారములు మూఁడక్షరములు గలవు, అ+ఉ= సంధికలిసి ఓ యయ్యెను, దానికి మ్ చేరఁగా ఓమ్ అయ్యెను. ఇందు అకారము ఉకారము రెండును అచ్చులగుటచే సజాతీయములు ఒక విజాతీయము గలిసి యొకటిగా నైనదే ఏకాక్షరమని చెప్పఁబడును.

ఈ పద్యమున మొదటిపాదము మొదటి అకారమున్నది? రెండవపాదము మొదట 'ఉవిద' ఉకారమున్నది. మూఁడవ పాదము మొదట మకార మున్నది. ఈ మూఁడు కలసి ఓమ్మని యాయెనని నాలుగవపాదము మొదటియక్షరము కడపటియక్షరము కలసి చెప్పుచున్నవి. ఈ విధముగా నీపద్యము ప్రణవ స్వరూపము. ఇఁక నీప్రణవమున కర్థమేమో విచారింతము. అ ఇతి బ్రహ్మ. అ ఇతి భగవతో నారాయణస్య ప్రథమాభిధానం, అకారోవిష్ణువాచకః ఇత్యాది ప్రమాణములచేత అకారమునకు విష్ణువని యర్థము. భగవంతుఁడగు నారాయణుని మొదటిపేరు అ యనియే.

ఎట్లనఁగా అకారము రక్షణ గతి హింసా ద్యర్థముగల అవధాతువువలనఁ బుట్టినది అకారము. అవధాతువునకు రక్షణము గతి హింస యని యర్థములు గలవు. ఈ మూఁడు కార్యములు చేయువాని నాశబ్దము బోధించును. యతోవా ఇమాని భూతానిజాయంతే యేన జాతానిజీవంతి యత్ప్రయంత్య భిసంవిశంతి ఎవనివలన నీ భూతములు పుట్టుచున్నవో ఎవనివలన జీవించుచున్నవో ప్రలయము దెవనియందుఁ బ్రవేశించుచున్నవో.

"విష్ణోస్సకాశాదుద్భూతం, జగత్తత్రైవచస్థితమ్
స్థితిసంయతికర్తా సౌ జగతోస్య జగచ్చసః."

ఈ జగత్తు విష్ణువలనఁబుట్టినది, ఆయనయందేయున్నది. ఈ ప్రపంచమునకు స్థితిసంయమకర్త యాయనయే, ఆయనయే జగత్తు, అనుటచే జగత్సృష్టి స్థితి సంహారములు చేయువాఁడు విష్ణువనియు నాయనయే అకారవాచ్యుఁడనియు నేర్పడెను. పంచవింశోయం పురుషః పంచవింశ ఆత్మాభవతి, యన్నట్లు హల్లులందు నిరువదియైదవ యక్షరమగు మకారము జీవుని బోధించును. 'మకారో జీవవాచకః' యని కలదు గదా. ఇఁక నీ రెంటికి నడుమనుండు ఉకారము లక్ష్మీదేవిని బోధించుచున్నది.

అకారేణోచ్యతేవిష్ణుః సర్వలోకైకనాయకః
ఉకారేణోచ్యతే లక్ష్మీర్మకారోదాసవాచకః ॥
అని బ్రహ్మ సంహితయందుఁ గలదు.
అకారేణోచ్యతే విష్ణుః, సర్వదేవేశ్వరో హరిః
ఉద్ధృతా విష్ణునా లక్ష్మీ రుకారేణ తథోచ్యతే
మకారస్తు తయోర్దాస, ఇతి ప్రణవలక్షణమ్ ॥

సర్వదేవేశ్వరుఁడగు విష్ణువు అకారముచేఁ జెప్పఁబడెను. విష్ణువుచే నుద్ధృత యగు లక్ష్మీదేవి ఉకారముచే జెప్పఁబడెను. వారిరువురకు దాసుఁడు జీవుఁడు మకారముచేఁ జెప్పఁబడెను. ఇది ప్రణవలక్షణము.

కావున అకారము విష్ణువును ఉకారము లక్ష్మిని మకారము శేషుఁడగు లక్ష్మణుని సూచించును. విష్ణువే శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మియే సీత, శేషుఁడే లక్ష్మణుఁడు ఈ తత్త్వమును బోధింపవారీ వరుసనఁ బయనించిరి.

ఇందు విష్ణువు, సర్వదా లక్ష్మీవిశిష్టుఁడై యుండునుగాన విడిచి యుండఁడు. విష్ణో రేషానపాయినీ యని కలదుగదా. భాస్కరేణ ప్రభాయథా యని సీతయు రాముఁడు చెప్పిరిగదా. ఈ కారణముచేఁ బ్రథమపాదంబున నూరక రాముఁడనక అగ్రవర్తియనుటచే నీయనకుఁ బైవారు లేరని యర్థము కావున నాయనయే స్వతంత్రుఁడు.

• పితాసిలోకస్య చరాచరస్య త్వమస్యపూజ్యశ్చగురుర్గరీయాన్
నత్వత్సమో స్త్యభ్యధికః కుతోన్యో, లోకత్రయేప్య ప్రతిమప్రభావ.

భ. గీ. ౧౧-౪౩.

ఇఁక ఉకారము లక్ష్మిని దెలుపు నంటిమి. ఈమె జీవునకు భగవంతునకు మధ్యమున నుండునది. ఆకారణముచే జీవుఁడీమెను దాఁటిగాని భగవంతుని జూడఁజాలఁడు. ఈమెకే మాయ యనిపేరు, యామా ఏమె లక్ష్మీదేవియో యామెయే మాయ, ఈమాయను దాఁటనివానికి భగవత్ప్రాప్తిలేదు. కావున జీవుఁ డామె ననుసరించి పోవలెను. జీవుని భగవంతుని బొందించుటయే యామె కృత్యము. దీనినే పురుషకారమందురు. కావున ఉకారము జీవాత్మ పరమాత్మ లకు గతి నిత్యసంబంధమును దెలుపుచున్నది. ఈమె యిరువురకు నడుమ నుండుటచే భగవదనుగ్రహ మామె మూలము వనే రావలయును, లక్ష్మీ కారుణ్యరూపయా యని యుండుటచే మూర్తీభవించిన భగవంతుని కరుణయే లక్ష్మీదేవి. భగవంతునిప్రాప్తి భగవంతుని కరుణచేతనేకదా కలుగవలయును. భగవంతుఁడును కరుణచేతనేగదా జీవునను గ్రహింపవలయును. తను మధ్యా శబ్దమునకు మఱియొక యర్థము గ్రహింపనగు. తనువనఁగా దేహము కావున దేహమధ్యమందుండు నదియని యర్థము. విష్ణువు వక్షస్థలమందుఁగదా లక్ష్మీదేవి యుండుట, తన హృదయమునకుఁ దెలియక యెవఁ

డైన సేవనియైన నెట్లు చేయఁగలఁడు. రావున శిరస్సు విష్ణువనియుఁ గంఠము క్రింది నడిమిభాగము లక్ష్మీదేవి యనియు భగవత్సంకల్పప్రకారమే లక్ష్మీదేవియు (శిరస్సున సంకల్పించినదే చేతులు నడుముపగైరా); చేయుచు నుండు ననియు గ్రహింపనగు.

లక్ష్మ్యాసహ హృషీకేశోదేవ్యా కారుణ్యరూపయా
రక్షక స్సర్వసిద్ధాంతే వేదాంతేషుచ గీయతే ॥

హృషీకేశుఁడగు విష్ణువు కారుణ్య రూపయగు లక్ష్మితోఁగూడి రక్షకుఁడగుచున్నాఁడని సర్వసిద్ధాంతములందుఁ వేదాంతములందుఁ జెప్పఁబడినది, అనునది యిచట స్మరింపనగు.

అకారో విష్ణు రిత్యుక్తో, మకారో జీవవాచకః
తయోస్తు నిత్యసంబంధ ఉకారేణ ప్రకీర్తితః ॥ అని ప్రమాణము.

మకారము జీవవాచకము, మకారో జీవవాచకయనియు మకారోదాసవాచక యనియు నుండుటచే జీవుఁడు దాసుఁడు. లక్ష్మీవిశిష్టుఁడైన భగవంతుని దాస్యమే జీవకృత్యము. వీఁడుచేయు కార్యములన్నియు భగవంతునికొఱకే, యని యర్థము. ఈ దాస్యమును దెలుపుటకే మహితకోదండ సంభరణ హస్తుఁడని లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁబడియె. జీవుఁడు చేయుకృత్యములు భగవంతుని కొఱకే యను నర్థము ప్రణవమందే కలదు. ఎట్లన:—

మీఁద నుదహరించిన "అవ" ధాతువునకు క్విప్ప్రత్యయముచేయఁగా 'లోపోవ్యోర్వలి' యని వకారములోపింపఁగా అవయందు అకారము మాత్రము మిగిలెను. ఈ యకారమునకు తాదర్థ్య (దానికొఱకు) చతుర్థియందేక వచన రూపము ఆయయగు చున్నది. 'సుపాంసులుక్' అని సుబ్లోపముచేయఁగా అ యని చతుర్థ్యంతమున పాలయిత (పాలించువానికొఱకు) లుప్తచతుర్థీరూపమగు చున్నది. కావున అకారమున కిచట అకారవాచ్యునికొఱకు అని యర్థముచేయ వలయును. ప్రథమగా నేల చెప్పరాదందురేని ఓం నారాయణాయ యన్నప్పుడు విశేషణవిశేష్యములు సమాన విభక్తియందుండవలయునుగదా. నారాయణుకొఱకు అని యర్థము చెప్పినపుడు ఆ యర్థమును దెలుపు అకారమున కాయర్థమునే చెప్పవలయును. "బ్రహ్మణేత్వామహస ఓమిత్యాత్మానం యుంజీత" యను ప్రణవవివరణరూపమగు శ్రుతివాక్యమునందు బ్రహ్మణేయని చతుర్థి చెప్పఁబడియుండుటచే నిందును జతుర్థియే గ్రహింపవలయును. కాఁగా మకారవాచ్యుఁడగు జీవుఁడు అకారవాచ్యుఁడగు భగవంతుని కొఱకని కాఁగాఁ తదేవాగ్నిస్తద్వాయు స్తత్సూర్య స్తదుచంద్రమాః' అనుచో 'ఉ'కారము అవధారణార్థకమునఁ బ్రయోగింపఁబడినట్లు అ ఉ అన్నప్పుడు అ కొఱకే యితరులకుఁ గాదు. అనునర్థము స్ఫురించుచున్నది; లక్ష్మణుఁడు శ్రీరామునకు దాసుఁడుగాని యితరులకుఁ గాఁడుగదా. శ్రీరాముఁడుముందుపోవుటచేతను ఆయన ననుసరించిసీతయు ఆమెవెనుక లక్ష్మణుఁడు పోవుటచే నీయిరువురకు రక్షకుఁడు రాముఁ

డైనట్లు, మా ప్రకృతి లక్ష్మిసమానార్థకములగుటచే ప్రకృతికి జీవునకును ధారణ పోషణకర్త భగవంతుఁడేయని యేర్పడుచున్నది. అందు లక్ష్మణుఁడిరువురకు వెనుకఁబోవుటచే నాయనకు సీతారాములిరువురు సేవ్యులేయని తెలియనగు.

సర్వేషా మేవలోకానా మీశ్వరీ మమవల్లభా
అస్యా మమ చ శేషంహి, విభూతి రుభయాత్మికా.

అనునది యిట ననుసంధించునది.

సా పరమప్రేమరూపాయను సూత్రప్రకారము ఇచటఁ బ్రేమయనునది భక్తియే, భక్తిచే దాసుఁడై కదా లక్ష్మణుఁడు సర్వము నేన తీర్చెదనని కైంకర్య పరుఁడగుట.

ఇదంతయు సత్యమేకాని దీనివలన మనము దెలిసికొనవలసినదేమి? సీతా రామలక్ష్మణులు తొలుత నరణ్యమునఁ బ్రవేశించినపుడు లక్ష్మణుఁడు ద్రోవ చూపుచు ముందు పోవుచుండెను. ఇది కింకరవృత్తికిఁదగిన వ్యాపారమే? దండకయందుఁ బ్రవేశించి ఋషులతో సహవాసమేర్పడినపిమ్మట రామచంద్ర మూర్తి ముందు పోవఁజొచ్చెను. ఈమార్పునకేమి కారణము?

శ్రీరామావతార మనుష్యానావతారమనియు శ్రీకృష్ణావతార మాచార్యావ తారమనియు ముందే చెప్పఁబడెను. తన నడవడిచేతనే లోకులు సందేహ దూరులై ధర్మము గ్రహింపఁజేసినవాఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి. గంగదాఁటి చిత్రకూటము చేరువఱకు నిషాదజనము లుండిరిగాని ఋషులులేరు. దండకా రణ్యము ఋషిమయము, ఋషులు తన వెంటవచ్చుచుండువారు. వీరు భగవ ద్ధర్మకర్మనిష్ఠులేయైనను నందఱు నొక్కతరగతివారుకారు. కావునఁ దత్త్వవిచార మందు సందేహములుగల వారైరి. ఏమి సందేహమనిన—

శ్రుతులొకచోట 'ఏకమేవాద్వితీయంబ్రహ్మ' బ్రహ్మమొక్కటియే రెండవది లేదు. అని చెప్పెను. మఱియొకచోట 'సర్వంఖల్విదంబ్రహ్మ' ఈప్రపంచమంతయు బ్రహ్మమేయగును. మఱియు పృథివియం దెవఁడున్నాఁడో తనయందుండు నెవనిని బృథివితెలిసికొనలేదో యెవనికిఁ బృథివిశరీరమో, ఎవఁడు పృథివిని నియమించుచున్నాఁడో యనియు నీప్రకారమే ఆత్మయందెవఁడున్నాఁడో యాత్మ తనయందుండు వానిని నెవనిని దెలిసికొనలేదో యెవనికాత్మశరీరమో యెవఁడాత్మను నియమించుచున్నాఁడో వాఁడు బ్రహ్మమని అంతర్యామి బ్రాహ్మ ణము చెప్పెను. సర్వప్రపంచము బ్రహ్మమైనచో నచేతనములగు స్థూలశరీర ములుకూడ బ్రహ్మమా? బ్రహ్మము చేతనుఁడుకదా? చేతనబ్రహ్మ మచేతన ప్రపంచమెట్లులయ్యెనని వారి సందేహము. ఈ సందేహము ప్రణవార్థమును స్వానుష్ఠానముచేఁ జూపినఁగాని చక్కఁబడదని మీఁదఁ జెప్పినట్లు వర్ణించెను. దానినే వాల్మీకి సూచించెను. ఇప్పుడు పరత్వము బయలుపఱుపవలసిన కాలముకాదు.

శ్రీరామాదు లట్లుపోవుటచే ఋషులసందేహము లెట్లు తీఱెననిన:— సంతతము ఋషులు బ్రహ్మవిచారమందుండువారు గనుక వీరి ముగ్గురిస్థితి వారికిఁ బ్రణవము జ్ఞప్తికిఁ దెకమానదు. ప్రణవమున మూఁడక్షరములుండియు నేకాక్షరమని చెప్పఁబడునట్లే ప్రకృతిపురుష విశిష్టుఁడయినను బ్రహ్మమున కవి శరీరమని చెప్పుటచే శరీరము శరీరియొక్కటిగా లెక్కింపఁబడునట్లు బ్రహ్మమొక్కఁడేయని వారు గ్రహించిరి. శ్రీరాముఁ డరణ్యావాసము చేసెననిన సీతాలక్ష్మణులతోడఁ జేసెననియేకదా యర్థము. ఆవుపోవుచున్నదనిన(గొమ్ములు తోఁకపోవుచున్నవని చెప్పవలయునా ? దేవదత్తుఁడు వచ్చెననిన దేహమువిడిచి వచ్చెనని యర్థమా ?

వానినిగుఱించి ప్రత్యేకముగాఁ జెప్పవలసినప్పుడు వేఱువేఱుగాఁ జెప్పఁబడును. అట్టివనిలేనిచో విశిష్టవస్తువే చెప్పఁబడును. అట్టులే ప్రపంచమంతయు భగవంతుఁ డన్నప్పుడు స్థూలముగ మనకు గోచరించు ప్రకృతిని దానికి జీవభూతుఁడై యుండు పురుషుని వీనిని శరీరముగాఁగల బ్రహ్మమును మూఁటిని నొక్కటిగ గ్రహింపవలెను. స్థూలశరీరము కానవచ్చుచున్నది. సూక్ష్మము (అంతర్యామి) మనకుఁ గానవచ్చుటలేదు. వ్యష్టిగా భేదదృష్టిచేఁజూచిన తత్త్వములు మూఁడుగాఁ జెప్పవలసియుండును. సమష్టిమీఁద నొక్కటనియే చెప్పవలయును. ఈ మూఁడేదశయందును వేఱువేఱుగావు. ఏవి యేకాలమునందేయవస్థయందును వేఱుపడక నిత్యముగ సత్యముగ నంటియుండునో ?యది యాథార్థముగానే చెప్పుట లోక వ్యవహారానుసారమై యున్నది. ఎండను జెప్పునపుడు సూర్యుఁడులేనిదిగాను సూర్యుని జెప్పునపు డెండలేనివానిఁగా గ్రహింపఁజాలము. మొదటి అకారస్వర మే స్థానభేదముచేఁ బ్రయత్నభేదముచే ఉకార మకారములని మనకు స్పష్టముగాఁ దెలియునట్లే యిదియును గ్రహింపనగు.

మూఁడు వేఱువేఱనినను అనవచ్చును. ఒకటియేయయినను అనవచ్చును. జీవుఁడు కడతేఱుమార్గము లక్ష్మణచర్య కైంకర్యమువలన నేర్చుకొనవలెను. ఇప్పుడు జీవుఁడగు లక్ష్మణునకు పరమాత్మయగు రామచంద్రమూర్తికి నడుమ సీత (ప్రకృతి) యున్నది. ఆమె తెఱయడ్డముదీసినఁగాని రాముఁడు లక్ష్మణునకుఁ గానరాఁడు. వారిరువురకు సేవచేసిననే యాయడ్డము తొలఁగిపోవును. ఇది వారి యనుగ్రహమువలనఁ గావలసినదేకాని మన ప్రయత్నముచే సాధ్యమగునదికాదు. అని యీ విధముగ ఋషీశ్వరులు గ్రహించి తమ సందేహములు తీర్చుకొనిరి. ఈ విషయమే యర్జును రథ (దేహ) మందున్న శ్రీకృష్ణమూర్తి (పరమాత్మ) యర్జునునకు (జీవునకు) స్పష్టముగ నుపదేశించెను. ఈ ప్రణవార్థము పరమార్థ తత్త్వమున విపులముగఁ జూచునది.

మాలిని. సారము లొనవసారసకైరవ•సౌరభవాసితభాసితకా
సారములుం దటినీతటసైకత•సంచరదంచితచక్రయుగీ

వారములున్ గిరిసుందరకందర•పాతసుపూతఝరీలహరీ
పూరములున్ సుమమంజులకుంజక•పుంజితగుంజదళీంద్రములున్. ౧౪౩

నవ=క్రొత్తగాఁబూచిన, నారస=తామరపూవులయొక్కయు, కైరవ=తెల్ల కలువపూవులయొక్కయు, సౌరభ=వాసనచేత, వాసిత=వాసనగలదిగాఁ జేయఁబడిన,భాసిత=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన కాసారములున్=కొలఁకులును, తటినీ=ఏళ్ల యొక్క, తట=గట్లయందలి,సైకత=ఇసుకదిబ్బలందు, సంచరత్=తిరుగుచున్నవియు, అంచిత=ఒప్పిన, చక్రయుగీ=చక్రవాకలజంటలయొక్క, వారములున్=సమూహములును, గిరి=పర్వతముయొక్క, సుందర = అందమైన, కందర = గుహలయందు, పాత=పడుచున్న, సుపూత=మిగులఁబవిత్రములైన, ఝరీ = సెలయేళ్ళయొక్క, లహరీ=పెద్దయలలుగల, పూరములున్=ప్రవాహములును, సుమ=పుష్పములచేత, మంజుల=మనోహరములగు, కుంజక=పొదలయందు, స్వార్థకప్రత్యయము, పుంజిత = గుంపుగాఁజేరిన, గుంజత్ = అవ్యక్తముగా శబ్దించుచున్న, అళీంద్రములున్=గొప్ప తుమ్మెదలయును.

మానసీవృత్తము - సప్తభగణములు - గురువు - ౧౩ వ యతి.

తాత్పర్యము

సారవంతములై క్రొత్తగా వికసించిన కమలములయు కలువలయు పరిమళముల గుమాయింపుచేఁ బ్రకాశించుకొలఁకులును, నదీతీరములందలి యిసుకదిబ్బలయందుఁ దిరుగునందములైన చక్రవాకదంపతుల సమూహములును, కొండలయందలి సుందరములైన గుహలలోఁబడుచున్న నీళ్లుగల పవిత్రములైన కొండవంకల ప్రవాహములును పూవులచే నందమయిన పొదల యందు గుంపులై ఝుంకారముచేయు తుమ్మెదలును,

కం. భీకరసూకరపృథుద, ర్వీకర కాసరకరాగ్ర•విస్తృతహిమవ
చ్ఛీకరకరికేసరినిక, రాకరగహ్వరవితాన•మాదటఁ గనుచున్. ౧౪౪

భీకర=భయముకలిగించు, సూకర = అడవిపందులయొక్కయు, పృథు= గొప్పవగు, దర్వీకర=పాములయొక్కయు, కాసర=అడవిదున్నలయొక్కయు, కర=తొండములయొక్క, అగ్ర=కొననుండి, విస్తృత = విరివిగాఁజేయఁబడిన, హిమవత్=చల్లని, శీకర=నీటితుంపురులుగల, కరి=ఏనుఁగులయొక్కయు,కేసరి= సింహములయు, నికర=సమూహమునకు, ఆకర=స్థానమైన, గహ్వర=గుహల యొక్క, వితానము=సమూహము, ఆదటన్=ప్రేమతో, కనుచున్=చూచుచు.

తాత్పర్యము.

భయంకరములైన యడవిపందులయు, పెనుబాములయు, అడవిదున్నపోతులయు, తొండములకొనల పూత్కారములచే విస్తారముగాఁజేయఁబడిన చల్లని

తుంపురుబుగల యేనుఁగులయు, సింహములయు, సమూహములకు స్థానము లైన గుహల సమూహములను బ్రీతితోఁజూచుచు.

తే. అట్లు చని చని దవ్వుగ•నంబరంబు
  లంబమానదివాకర•బింబ మగుచు
  డంబుమీఱఁగ నొక యోజ•నంబు చదర
  మింబు గూర్చెడి యొక తటా•కంబు శుభము. ౧౪౭

దవ్వుగన్=దూరముగ, అంబరంబు=ఆకాశము, లంబమాన = వ్రేలాడు చున్న, దివాకరబింబము=సూర్యబింబముగలది, డంబు=కాంతి, చదరము= సమముగానుండునది, ఇంబు=ఇంపు. తాత్పర్యము

ఇవియన్నియుఁజూచుచు దూరముపోయిపోయి సాయంకాలమగుటచే వ్రేలాడుచున్నట్లు కానవచ్చు సూర్యబింబముచేఁ బ్రకాశించుచు నొక యోజనము సమముగానుండు నొక యందమగు తటాకంబును.

కం. అలినీమలినీకృతమున్, నలినీదళనీరజాత•నవ్యము ద్విజరా
  డ్లలనాకలనాదితమున్, బలదానవదిభవితాన•బాధితతటమున్. ౧౪౮

అలినీ=ఆఁడుతుమ్మెదలచే, మలినీకృతమున్ = నల్లగాఁజేయబడినదియు, నలినీదళ = తామరాకులచేతను, నీరజాత = తామరపూవులచేతను, నవ్యము= మనోహరమైనది, ద్విజరాట్=మగహంసపక్షులచేతను, లలనా = ఆఁడుహంసల చేతను, కల = అవ్యక్త మధురముగా, నాదితము = ధ్వనికలదిగాఁ జేయఁబడి నదియు, బలదానవత్ = బలము-మదపునీళ్లుగల, ఇభ = ఏనుఁగుల, వితాన = సమూహముచే, బాధిత=బాధగలదిగాఁ జేయఁబడిన. తటమున్=ఒడ్డు.

తాత్పర్యము

ఆఁడుతుమ్మెదలు గుంపులు గుంపులుగా ముసురుటచే నల్లగాఁ జేయఁబడి నదియు, తామరాకులచేతను,తామరపూవులచేతను మనోహరమైనదియు,హంసల దంపతులు యవ్యక్త మధురధ్వనులుగలదియు, బలసిమదించిన యేనుఁగుల కోరాడుటచే బాధింపఁబడిన మీఁదఁ జెప్పఁబడిన తటాకముయొక్క యొడ్డును.

ఈవనతటాకవర్ణనము నారాయణశబ్దార్థమును సూచించుచున్నది. నారము= జలము, దానికిఅయనము=స్థానము అయినవాఁడు నారాయణుఁడు, తటాకము నారాయణమేకదా. నరము=జీవకోటి దానిసమూహము నారము దానికయన మైనవాఁడు నారాయణుఁడు. జీవకోటి ౧౪౭-వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడెను.

కం. కనిమనుజహీన మయ్యును, ఘనతతసంగీతజాత•ఘనపూతరవం
  బును నందు హృదయసమ్మద,జనకంబుగ నాలకించి•సౌమిత్రియుఁదాన్.

కని=చూచి, మనుజహీనము=మనుష్యశూన్యమైనది, ఘన = తాళములచే తను, ఇది మర్దలములోనగు వాని కుపలక్షణము, సంగీత=గానముచేతను, జాత=

పుట్టిన, ఘనపూత=మిగులఁ బవిత్రమయిన, రవంబును అందు=ఆ తటాకమందు, హృదయసమ్మదజనకంబుగ = హృదయమునకు సంతోషము కలుగునట్లు, ఆలకించి = విని.

తాత్పర్యము

తటాకమును దానితీరమునుజూచి మనుష్యులులేకయును కంచుతాళములయు వీణాదులయు మనోహరధ్వని విని రామచంద్రుఁడును లక్ష్మణుఁడును.

—♦ మాండకర్ణి వృత్తాంతము ధర్మభృతుఁడు శ్రీరామునకుఁ దెల్పుట ♦—

సీ. తమతోడఁ జనుదెంచు♦ధర్మభృతుం డను,మునివరుఁ గనుఁగొని♦యనఘశీల
యిదియేమి వింత మా♦కెదఁ గౌతుకం బయ్యెదీనిచరిత్రంబుఁ♦దెలియవినఁగ
వక్తవ్యమేని గో♦ప్యంబునుగా దేనిఁ, జెప్పవే యేమి యా♦చిత్ర మనిన
జానకీనాయకు♦సల్లాప మాలించి, నరసివృత్తాంతంబు ♦ సర్వమిట్లు
ఆ. తపసి చెప్పఁ దొడఁగె♦ధర్మాత్మ విన వయ్య, మాండకర్ణి యనెడి♦దండితపసి
గడునుఁదపముబలిమిఁ♦గల్పించె దీనిని, సార్వకాలికంబు♦చారుకరము. ౧౩

అనఘశీల=పాపరహితమగు సమాచారముగలవాఁడా, కౌతుకము=కోరిక, వక్తవ్యము=చెప్పఁదగినది, గోప్యము=రహస్యము, చిత్రము = ఆశ్చర్యము, సరసి=సరస్సుయొక్క, సార్వకాలికంబు = సర్వకాలముండునది ఎండిపోనిదని [భావము.

తాత్పర్యము

తమతోవచ్చుచున్న ధర్మభృతుఁడను మునినిజూచి సదాచారసంపత్తిగలవాఁడా! యిదియేమి యాశ్చర్యము. మనుష్యులులేకయు తాళములు మొదలగు వానిధ్వని వినవచ్చుచున్నది. దీనివృత్తాంతము విన నాశయగుచున్నది. నీవు చెప్పఁదగినదియై రహస్యముగాకుండుటచే మేము వినఁదగునదియగునేని యీ చిత్రమేమో చెప్పుము. అనిన రామచంద్రుమాటలు విని యా తటాకంబు చరిత్రమంతయు నాయన యిట్లు చెప్పఁ బ్రారంభించెను. ధర్మాత్ముఁడా! వినుము. ఇచట మాండకర్ణి యను గొప్పతపస్వి తన తపోబలముచే దీనిని గల్పించెను. ఇది వానలులేకున్నను నెండిపోవునదికాదు చూచుటకును మనోహరముగా నుండును.

కం. పంచాప్సర మనఁబడు నిది, యంచిత మగుదీని జలము♦నం దాతఁ డహో
పంచేంద్రియ నిస్స్పృహుఁ డొనరించెం బదివేలయేండ్లు♦దృఢమతిఁ
దపమున్. ౧౪

పంచేంద్రియనిస్స్పృహుఁడు=పంచేంద్రియముల కోరికలులేనివాఁడు, ఆహారాదులు లేనివాఁడు.

తాత్పర్యము

ఈతటాకముపేరు పంచాప్సరము. ఈనీళ్ళలోనుండి యతఁడాహారాదులైన నాశింపక పదివేలయేండ్లు గాఢమైన తపస్సుగావించెను.

ఉ. నీరసమీరభక్షుఁ డయి ♦ నిష్ఠుర మైనతపంబు సేయునా
ధీరు సమీరమిత్రముఖ♦దేవత లెల్లరుఁ గాంచి భీతులై

తా రొకచోటఁ జేర్కొని పందం బెది కోరెడినో యితం డదీ
ధీరున విఘ్నముం గొలుపఁ దెర్వగు నంచుఁ దలంచి వంచనన్. ౧౨౦

నీరసమీరభక్షుఁడు=జలము గాలి యాహారముగాఁగలవాఁడు, నిష్ఠురము=కఠినము,ధీరున్=దృఢమైన మనస్సుగలవానిని,సమీరమిత్రుఁ=వాయుసఖుఁడగ్ని, ముఖ=మొదలుగాఁగల,భీతులై =భయపడినవారై ,వంచనన్ = మోసపుబుద్ధిచేత స్వర్గఫలముఁగోరి కర్మములు, యోగములు యాగములు త్యాగములు ధర్మములు చేయువారు వారివారి పుణ్యాతిశయమున దేవతలగుదురు. ఈపరీక్షలందుఁ గడతేఱినవారి కీయుద్యోగమనునట్లు ఈ మాత్రము తపస్సుచేసినవాని కింద్రత్వము. ఇంతమాత్రముచేసినవానికిఁ జంద్రత్వము అను నేర్పాటుగలదు. ఆమాత్రము చేసిన వారా యాపదవులందుండుచుందురు. (నహుషుఁ డింద్రుఁడై నట్లు) ఆకారణముచే మఱియెవ్వరై న భూలోకమున గొప్ప తపస్సుచేసి స్వర్గమునకు వచ్చినఁ దమ పదవులకు హానికలుగుననియుఁ దమదేవభోగములకంటె వారు హెచ్చుభోగము లనుభవింతురనియుఁ దలఁచి దేవతలసూయాపరులై వారితపస్సులు చెఱుపయత్నింతురు. ఒకదేశమునం దాదేశీయునకన్న నన్యదేశీయుఁడు గొప్పపదవికి వచ్చునన్నచో నచ్చటివారి కసూయయుండునుగదా. అట్టులే దేవతలును, దేవతలుభక్తులనుమాత్రము బాధింపరు. ఏల? వారు తమపదవు లాశించువారుగారు. అత్తోవకుఁ ద్రొక్కరు. కావున దేవతలుకూడ సహాయముచేయుచు గౌరవింతురు.

తాత్పర్యము

ఆమాండకర్ణి జలము కొన్నాళ్లు, ఆవల గాలికొన్నాళ్లు, ఆహారముగాఁగొని కఠినతపస్సు గావించెను. దృఢచిత్తముతో నాయునచేయు తపస్సుచూచి తమపదవులం దేదికోరునో తమలో నెవ్వనికి స్థానభ్రంశము గలుగునోయని భయపడి యగ్ని మొదలగు దేవతలు గుంపుగా నొకచోటఁజేరి యేవిధముగ వీనితపస్సు చెఱుపవచ్చునని యాలోచించి వంచనచేసి యాయునకామమును జయింపనివాఁడగుటచే నామూలముగ నతని తపస్సు చెఱుప నాలోచించిరి.

కం. మెఱుఁగులతుఱుఁగలి గిఱికొను, తెఱగన్నుల తెఱవపిండుఁ దెంపునఁ బంపన్
మిఱుమిట్లు గొలుపుతేజునఁ, బఱిగొని రాతపసిదిటముఁ బడఁతుకలేవుర్. ౧౨౧

మెఱుఁగుల=మెఱుపులయొక్క, తుఱుఁగలి=కాంతి, గిఱికొను=వ్యాపింపఁజేయు, తెఱఁగన్నుల=దేవతల, తెఱపికన్ను=తెఱగన్ను కన్నులు తెఱచుకొనియే యుందురుగాని ఱెప్పలు మూఁతలుపడనివారు, అనిమేషులు, తెఱవపిండున్ = స్త్రీల సమూహమును (తెఱ+వాయి=తెఱవ) తెప్పునన్=శీఘ్రముగ, మిఱుమిట్లు=దృష్టిచెదరఁజేయు, తేజునన్ = కాంతిచే, ఏవురుపడఁతుకలు = ఐదుగురు స్త్రీలు, దిటము=ధైర్యము, పఱిగొనిఁ=కొల్లపెట్టిరి-అపహరించిరి.

తాత్పర్యము

దేవతలాలోచించి యాయనయందుఁ గామముండుట తెలిసి యాశ్రమాలమున నాయనను జెఱుపఁదలఁచి యైదుగురు అప్సరసలఁబంపిరి. వారు మెఱుపుఁదీఁగలవంటి దేహములతోఁదమదేహకాంతు లాయనదృష్టులను మిఱుమిట్లు గొలుపుచుండ వచ్చి యాయన ధైర్యమును జెఱిచి వశపఱుచుకొనిరి.

కం. దృష్టపరావరుఁ డగునా, శిష్టవరుఁడు సురలు కార్యసిద్ధిం గన నా
కృష్టగుణుఁ డైన మరుశర, వృష్టికి నచ్చరలదృష్టికెంతయు వణఁకెన్.

దృష్టపరావరుఁడు=దృష్ట + పర + అవరుఁడు=సాక్షాత్కరింపఁబడిన పరమాత్మయు,అవరుఁడు=జీవాత్మయుఁగలవాఁడు, శిష్టవరుఁడు=శిష్టులలో శ్రేష్ఠుఁడు అగు నాఋషి, ఆకృష్టగుణుఁడు=లాగఁబడిన యల్లెత్రాడుగలవాఁడు,అగుమరు=మన్మథుని, శరవృష్టికిన్=బాణవర్షమునకు, ఎంతయున్=మిక్కిలి.

తాత్పర్యము.

శిష్టులలో శ్రేష్ఠుఁడగు నాఋషి, ఆత్మసాక్షాత్కారము భగవత్సాక్షాత్కారము కలవాఁడయ్యుఁ గామమును జయింపనికారణమున దేవతలకార్యముఫలించునట్లు మన్మథుని బాణములవర్షమునకు నప్సరసల దృష్టిపాతములకు గడగడవడఁకెను.

కం. చేరినవారల దారల, గాసారమునఁ జేరి లోనఁగల్పించి గృహం
బా రామలతో నీకా, సారమున రమించు యోగసారము పేర్మిన్. ౧౭

రామలతో = స్త్రీలతో, కాసారమునన్ = సరస్సునందు, యోగసారము=యోగబలము, పేర్మిన్=అతిశయముచే.

తాత్పర్యము.

తన్ను సమీపించిన యాస్త్రీలను దనభార్యలుగాఁజేసికొని యానీటిలో నొకగృహము నిర్మించి యాస్త్రీలతోఁ దనయోగ బలముచేఁ గ్రీడించుచున్నాఁడు.

ఎంతయోగము సాధించినవారైనను భక్తిశూన్యులైనచోఁ గామరోషములకు వశపడి చెడుదురని దీనివలనఁ దెలియనగు.

చం. యమనియమాది యోగముల నాత్మనియంత్రితమయ్యుఁ గామరోషములఁ
బ్రచోదితంబ యగు శాంతివహింపదు విష్ణుభక్తిచేఁ గ్రమమున శాంతిగై
కొనిన కైవడి॥ భాగ.

భగవంతునకు ఫలసమర్పణముచేసి 'నమః' అననివాఁడిట్లు భ్రష్టుఁడగును. న + మః నాకుఁగాదు. భగవంతునకేయని ఫలము సమర్పింపవలెను. అటు చేయనివాఁడు ఫలానుభవముపాలై యిట్లు చెడును. ఆయోగబలము కొన్ని దినాలకు నమసిపోఁగా నావలదేనికిఁ గొఱగాఁడుకదా.

కం. పావనయౌవనమున నం, భావన దేవనవిశేషపరుఁ డై ముని దా
నావనజాక్షులతోడ మ,హావనమున నుండునాదమదియ మహాత్మా. ౧౮

పావనయౌవనము.నన్=నిర్మలమైన యౌవనముచే ననఁగా గోడెవయస్సని యర్థము. దానియొక్క సంభావనన్=కూడికచే, దేవన=క్రీడలయందు,విశేషరుఁడై=విశేషప్రీతిగలవాఁడై క్రీడాయామపిదేవనమ్మని ॥నానా॥ వనజాక్షులతోడ = కమలములవంటి కన్నులుగల స్త్రీలతో, మహోత్సవమునన్ = మిగుల నానందముతో; నాదము=ధ్వని.

తా త్ప ర్య ము

మహాత్మా! రామచంద్రా! యిది నడిమివయస్సుగలవాఁడై క్రీడాసక్తుఁడైన మునీశ్వరుఁ డా స్త్రీలతో సంతోషముతో నుండు నప్పుడు.

కం. పాటలగంధులయిం పగు,నాటలరవళియును భూష॰ణాశీరవముల్
పాటలనినదము లీగతి, వాటంబుగ వినఁబడున్ ది॰వాకరతేజా. ౧౨౫

పాటలగంధుల=స్త్రీలయొక్క, రవళి=ధ్వని భూషణాశీరవముల్=సొమ్ముల సమూహముల ధ్వనులు, నినదము=ధ్వని, దివాకరతేజా = సూర్యుని కాంతిగల వాఁడా.

తా త్పర్య ము

సూర్యతేజా! యాస్త్రీలయాటలయు పాటలయు భూషణములయు ధ్వని యిట్లు చక్కఁగ వినబడుచుండును. కిష్కింధా కాండము ౩౬౧-పద్యమందు రామలక్ష్మణులు సప్తజనాఖ్యులు ఋషులుండిపోయిన స్థలమునకు నమస్కరించిరిగాని యిచట మాండకర్ణికి నమస్కరించిన వారుగారు. దీనిచేఁగామవశులైన॰ యోగులు సన్న్యాసులు నమస్కారార్హులుగారని తెలియపలెను.

చం. అనవుడు నీరజేక్షణుఁడు॰నబ్బుర మందుచుఁ దోడఁ దమ్ముఁడున్
జనకజ రాఁగఁ జీరకుశ॰సంవృతమున్ బహువిప్రపూర్ణమున్
గనుఁగొని యాశ్రమంబు ఋషి॰కాండసమర్చితుఁడై యటే మఱిన్
జనినతలంబె చొచ్చుచు ది॰నంబులు పుచ్చె శరాసపాణియై. ౧౨౬

అనవుఁడు=అని చెప్పఁగా, అబ్బురము=ఆశ్చర్యము, చీరకుశ సంవృతమున్=చీరలచేతను దర్భలచేతను కూడినది. బహువిప్రపూర్ణమున్=అనేక బ్రాహ్మణులతో నిండినది. ఋషికాండ = ఋషుల సమూహముచే, సమర్చితుఁడై = చక్కఁగఁ బూజింపఁబడినవాఁడై, శరాసపాణియై=విల్లుకేల ధరించినవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

ఆముని యీ ప్రకారము చెప్పఁగా, శ్రీరామచంద్రమూర్తి విని యాశ్చర్య పడి తమ్ముఁడు భార్యకూడరాఁగాఁ జెట్లయం దారవేయఁబడిన నారచీరలతోను దర్భలతోను గూడినదై బ్రాహ్మణ సమూహముచే నిండినదైన యాశ్రమముఁ జూచి వారందఱు తన్నుఁ జక్కఁగఁ బూజింపఁగా నాప్రకారమే మఱికొన్ని యాశ్రమములకుఁబోయిన చోటికే పోవుచు వారికి రాక్షస బాధలేకుండుటకై విల్లుధరించి యాశ్రమంబులందు సంచరించెను.

ఈ కాలమందు రామలక్ష్మణు లాశ్రమములఁ గావలికాచి తిరిగిరి. ఈప్రకారముచేయుచో నుత్తరమునుండి దక్షిణమునకుఁబోయి మరలి యుత్తరముగను అట్టులే తూర్పునుండి పడమర పడమరనుండి తూర్పు రాకపోకలు చేయుచుండిన కారణమునఁబోయిన యాశ్రమమునకే మరలఁబోవలసి వచ్చెను, అదియునుగాక రాక్షసబాధ యెక్కువగానున్నచోటఁ బెక్కునాళ్లును వారిబాధవిశేషము లేనిచోటఁ గొలఁది దినములుండిరి. ఈ సమయమందే మారీచుండు తన స్నేహితులతోడఁబోయి చావు తప్పించుకొని పరువెత్తినది. చూ. పద్యము ౬౧౩.

సీ. ఒకచోట బదుమూఁడు • నొక్కచోఁ బదిరెండు
        నొక్కెడ నాలు గిం•కొక్కకడను
    నైదును బాఱును • నాఱునొక్కటి యొక
        పాతి కెక్కువగ ము•ప్పాతికగను
    మూఁడు నెన్మిది మాస•ములు రాముఁ డతిసుఖ
        మారఁగాఁ గడపె నా•యాయిచోట
    నాప్రకారంబు ఋ•ష్యాశ్రమంబులయందు
        జరిపెను బదియేండ్లు•చాపగురుఁడు
తే. మరల నల్లసుతీక్ష్ణాశ్ర•మంబునకును
    వచ్చి యచ్చోట నామునివరుఁడు వేఁడఁ
    గొంతకాలంబు వసియించె • నంత నొక్క
    నాఁడు రఘువీరుఁ డామునినాథుతోడ. ౪౨౮

ఒక పాతి కెక్కువగ=౧ ¼ ఒకటియు మీఁదఁ బాతిక నెలయని యర్థము. అనఁగా నైదువారములు. ఒకచోట ముప్పాతిక=మూఁడువారములు. ఇందుఁ జెప్పఁబడిన మాసములు ౧౩-౧౨-౪-౫-౬-౮-౧ ¼-¾-౩-౮ కలిపిన ౬౦ యగుచున్నవి. అనఁగా ౫ సంవత్సరము లగుచున్నవి. కొందఱు చిత్రకూటమున ౫సంవత్సరములున్నట్టు వ్రాసియున్నారు. అది సరియని తోఁపదు. ఈయాశ్రమవాసకాలమె ౧౦ సంవత్సరములని తోఁచుచున్నది. ఏలన "ఋష్యాశ్రమములందుఁ జరపెను బదియేండ్లు" అనునది ౧౦ ఆశ్రమములందు అయిదు సంవత్సరములు జరపెననియు నంతకు మించి దండకయం దాశ్రమములు లేవనియుఁ జెప్పుటయు సరిగాఁ దోఁపదు. విషయము ప్రత్యేకముగఁ జర్చింపఁబడును.

తాత్పర్యము

ఒకచోటఁ బదుమూఁడు ఒకచోటఁ బంద్రెండు. ఒకచోట నాలుగు మఱియొకచోట నైదు మఱియొకచోట నాఱు మఱియొకచోట నేడు. ఒకచోటఁ నొకటింబాతిక, ఒకచోట ముప్పాతిక. ఒకచోట మూడు ఒకచోట నెనిమిది నెలలు ఈ ప్రకారము రామచంద్రమూర్తి పదిసంవత్సరము లాశ్రమములందుఁ గడపెను,

ఇట్లు జరపి మరల సుతీక్ష్ణాశ్రమమునకు వచ్చి యచ్చట సుతీక్ష్ణుకోరిక మేరకుఁ గొంతకాలముండెను. ఇట్లుండు సమయమున శ్రీరామచంద్రమూర్తి మునీశ్వరునితో నిట్లనియె.

—• శ్రీరాముఁ డగస్త్యాశ్రమంబునకుఁ బోవ సుతీక్ష్ణునిచే ననుజ్ఞ గొనుట •—

ఉ. ఈవనమం దగస్త్యుఁడు ము•నీశ్వరుఁ డుండెడినంచు నిత్యమున్
నే వినుచున్న వాఁడ ము•నిప్రవరా స్థల మే నెఱుంగ స
ద్భావుని యమ్మునీశ్వరుప•దంబులఁ గొల్వంగఁ గోర్కి పుట్టె సీ
తావరజాన్వితంబుగఁ, ద•దాశ్రమమార్గ మెఱుంగఁ బల్కవే. ౧౫౮

సద్భావుని=మంచి మనస్సుగల, అమ్మునీశ్వరు=అయగస్త్యునియొక్క, సీతాఽవరజాన్వితంబుగన్ = సీతతోను, దమ్మునితోను, తదాశ్రమ మార్గము= ఆయగస్త్యుని యాశ్రమమునకుఁబోవు త్రోవ.

తాత్పర్యము

మునీంద్రా! యీ వనమందే యగస్త్య మునీశ్వరుఁడున్నవాఁడని ప్రతిదినమందఱు చెప్పుకొనఁగా వినుచున్నానుగాని యాయనయుండు ప్రదేశము నేనెఱుంగను నేను నాభార్యతోను లక్ష్మణుతోను ఆయనను దర్శింపఁగోరిక గలదు. అచ్చటికిఁబోవు మార్గమేదియో తెలుపఁగోరెదను.

కం. నావుడు సుతీక్ష్ణుఁ డి ట్లను, నీవిషయము నేన చెప్పు•నెంచెడులోనన్
నీవే ప్రస్తావించితి, భూవర! సంతోష మయ్యెఁ•బొమ్మచ్చటికిన్. ౧౫౯

నావుడు=అని చెప్పఁగా.

తాత్పర్యము.

అని శ్రీరామచంద్రమూర్తి యడుగఁగా సుతీక్ష్ణుఁడు నేనే నీకీ విషయముచెప్పఁ దలఁచియుంటిని. నీవేయడిగితివి. రాజా సంతోషమయ్యెను. నీవచ్చటికిఁబొమ్ము.

చం. ఇట నొకనాలుయోజనము • లేగితి వేనియు దక్షిణంబుగా
నట నొకరావితోఁపు గల•దందు మిళిందక బృందసుందర
స్ఫుటదరవిందతుందిలవి•శుద్ధజలాశయముల్ ఫలావళీ
విటపమనోహరోరుపృథి•వీరుహముల్ జలపక్షిసంఘముల్. ౧౬౦

మిళిందక=తుమ్మెదల, బృంద = సమూహముచే, సుందర = అందమై, స్ఫుటత్=వికసించిన, అరవింద = కమలములచే, తుందిల = నిండిన, విశుద్ధ= నిర్మలమైన-జలాశయముల్=మడుఁగులు, ఫలావళీ = పండ్ల గుంపులచేతను, విటప=చిగుళ్లు మొదలగు వానిచే, మనోహర=ఇంపైన, ఉరు = పెద్ద, పృథివీరుహముల్=చెట్లు, జలపక్షిసంఘముల్=నీటిపక్షుల గుంపులు.

తాత్పర్యము.

ఇచ్చటికి దక్షిణముగా నాలుగు యోజనములుపొమ్ము. అచట నొక రావితోఁపు గలదు. అందుఁ దుమ్మెదల గుంపులచే నందమై వికసించుచున్న కమలములచే

నిండిన నిర్మలోదకములు గల మడుఁగులు పండ్లచేతను చిగుళ్లచేతను నిండిన కొమ్మలచే పెద్దచెట్లు నీటి పక్షుల గుంపులు కలవు.

చం. కల వదియే రఘూత్తమ య•గస్తిసహోదరునాశ్రమం బటన్
నిలువుము రేయి? వేగినను•నీ వటపైఁ జను దక్షిణంబుగా
నలవనపాళిపార్శ్వమున•నామడ యొక్కఁడు పోవ నం దగ
స్త్యులవరమాశ్రమస్థలిని•జూచెదు కన్నులపండువై తగన్. ౧౬౧

అగస్తి=అగస్త్యుని, అగస్త్యునకు అగస్తియనియుఁ బేరుగలదు. దీని నగస్తినాఁబరఁగు అని భారతప్రయోగముగలదు. వేగినను=ఉదయముకాఁగా, వనపాళిపార్శ్వమునన్ = తోఁపులగుంపుల ప్రక్కఁగా అనఁగాఁ జెట్లులేనిచోట, అగస్త్యుల=పూజ్యతయందు బహువచనము,

తాత్పర్యము

అదియె యగస్త్యుని సోదరుఁడగు సుదర్శనమునియుండు నాశ్రమము, రాత్రికందు నిలువుము. ఉదయముకాఁగా బయలుదేఱి దక్షిణముగాఁ దోఁపుల ప్రక్కచెట్లులేనిచోట నొక యామడపొమ్ము. అందు నగస్త్యుని గొప్ప యాశ్రమమును కన్నులపండువుగాఁ జూడఁగలవు.

కం. బహుపాదపసంవృతమై, మహితంబై వనతలంబు•మానగుచుండున్
మహికన్యామతిలక్ష్మణ, సహితముగ రమింప నీకుఁ•జను సౌఖ్యముగన్.

బహుపాదపసంవృతమై=అనేక వృక్షములతోఁ గూడినదై, మహితంబై = గొప్పదై.

తాత్పర్యము

అనేక వృక్షములతోఁగూడినదై గొప్పదియగు వనప్రదేశ మందమై కాన వచ్చును. సీతాలక్ష్మణులతో నీవందు సుఖముగఁ గ్రీడింపవచ్చును.

కం. యతిహిత! నీ వతనిం గన, మతిగల్గినయేని యిపుడ•మంచిది చనఁగా
జతనం బొనరింపు మనన్, క్షితిపతితనయుండు మౌని•సెలవుం గొనుచున్.

యతిహిత = యోగులకు మేలుచేయువాఁడా! జతనము = యత్నము, సెలవు = ఆజ్ఞ.

తాత్పర్యము

యోగిప్రియా! నీవగస్త్యుని జూడ మనస్సుగలదేని యిది మంచి సమయము. ప్రయాణయత్నముచేయుము అని చెప్పఁగా నాయన యాజ్ఞతీసికొని రామచంద్రమూర్తి.

తరలము. ముని వచించినత్రోవచొప్పున•మువ్వురున్ వనిఁ బోవుచున్
గనిరి త్రోవలక్రేవలన్ ఘన•కంధరాకృతబంధురం
బును ధరప్రచయంబునున్ సుమ•పూర్ణరమ్యవనంబులన్
గొనబుమీఱినవంకలం దమి•గూర్చు మేలికొలంకులన్. ౧౬౪

వనిన్=అడవియందు, శ్రేవలన్=ప్రక్కల, ఘన=గొప్పదియగు, కంధరా కృతిన్ = మేఘమువలె, బంధురము = విస్తారమైనది, ధర ప్రచయంబుమన్= కొండల గుంపును, సుమపూర్ణరమ్యవనంబులన్ = పూలచేనిండి మనోహరమైన వనములను, గొనబుమీఱిన=అందముచే నతిశయించిన.

తరలము-నభరస జ జ గ - గణములు పంద్రెండింట యతి.

తాత్పర్యము

సుతీక్ష్ణమహాముని చెప్పిన త్రోవపట్టుకొని యడవియందు ముగ్వురు బయలు దేఱిపోవుచు మార్గముల ప్రక్కల కారుమబ్బువలె విస్తారమైనదియగు కొండల గుంపును పూలచేనిండిన మనోహరమయిన వనములను అందమైనపంకజలను సంతోషముగలిగించు సరస్సులను జూచిరి.

చం. అవి గని రాఘవుండు హృద•యంబు ముదంబునఁ బల్లవింపఁగా
అవరజుతోడ నిట్లనియె•నన్న యగస్త్యునితమ్ము నాశ్రమం
బవు నిది నిక్క మౌ మనకు•నమ్ముని చెప్పిన చిహ్నలన్నియున్
సవురుగ నున్న వీవనిని•జారుతరంబు ముదాకరంబునై. ౧౬౫

పల్లవింపఁగాన్=చిగిరింపఁగా, వికాసము నొందఁగా, అవరజుతోడన్=తమ్మునితో, చిహ్నలు=గుఱుతులు, చిహ్నలు చిహ్నములని రెండు రూపములుగలవు. ఇది చంద్రికాదులందుఁ బఠితము.

•ముత్+ఆకరము=సంతోషమునకు స్థానము.

తాత్పర్యము

ఇవన్నియుఁజూచి రామచంద్రుఁడు మనస్సు సంతోషముచే వికాసము నొందఁగా లక్ష్మణునితో నిట్లనియె. లక్ష్మణా మనకు సుతీక్ష్ణుఁడు చెప్పిన గుర్తులిందుఁ గానవచ్చుచున్నవి. అగస్త్యసోదరు నాశ్రమము నిజముగా నిదియే, మనోహరమై సంతోషకరమైయున్నది. దీనిని జూడుము.

సీ. ఫలపుష్పకుట్మల•భారావనతములై, తరులు గంటివె నేలఁ•దాఁకుచుండఁ
బరిపక్వపిప్పలి•ఫలముల నొగలైన, గంధంబుఁ గొని వచ్చె•గంధవహుఁడు
యచ్చటచ్చట•ప్రచ్చినకట్టెల, ప్రోవులు పడియున్న•పొలుపుఁ గంటె
వైదూర్యకాంతులు•పఱలికోయఁగఁ బడ్డ, దర్భల నదె చూడు•ధరణిమీఁద

తే. నీలమేఘాగ్రనిభ మయి•నెఱి వహించు, పావకాముఖధూమాగ్ర•పటలిఁ గంటె
యదె వివక్తంపు రేవుల•యందు ద్విజులు, స్వార్జితామలపుష్పోప•హారమిడిరి.

ఫలపుష్పకుట్మలభారావనతములై=పండ్లయొక్కయు, పూలయొక్కయు మొగ్గలయొక్కయు, భార = బరువుచే, అవనతములై = వంగినవై, తరులు= చెట్లు,పరిపక్వ=మిగులఁబండిన, పిప్పలిఫల=రావిపండ్లయొక్క, గంధవహుఁడు= గాలి, ప్రచ్చిన=చీల్చిన, ప్రోవులు = రాసులు, వైదూర్యకాంతులు = వైదూర్య

మణులయొక్క కాంతులు, నీలమేఘ = నల్లనిమబ్బుయొక్క, అగ్రనిభము యి= కొనతోసమానమై, పావక=అగ్నిహోత్రుని, అమల = నిర్మలమైన, ధూమాగ్ర = పొగకొనలయొక్క, పటల = సమూహము, దూరమునుండి చూచుటచే చెల్లకుఁ బైఁగఁ బొగకొనలు తెలియుచున్నవని భావము. వివిక్తంపు=జనులుసందడిలేని, ద్విజులు=బ్రాహ్మణులు, స్వార్జిత=తామై సంపాదించిన, ఇతరులిచ్చినపూలుపయో గించినయెడల సగము ఫలమని యిచ్చినవారికిఁ బోవును. అమల=పరిశుద్ధము లైన, పురుగులులేక వాడినవిగాక చేతితోను వస్త్రముతోను దెచ్చినవిగాకయని భావము. ఇట్టివి దేవపూజకుఁ బనికిరావు. పుష్పోపహారము=పూలకానుక, అనఁగాఁ బూలతో బలియని యర్థము.

ఈవిషయమున నీశ్లోకము లనుసంధింపఁదగును.

సమిత్పుష్ప కుశాదీని, శ్రోత్రియః స్వయమాహరేత్

శూద్రాహృతైః క్రయక్రీతైః కర్మకుర్వన్ పతత్యధః ॥ సంవర్తుఁడు.

సమిధలు-పుష్పములు-దర్భలు వీనిని బ్రాహ్మణుఁడు తానే తెచ్చుకోవలెను. శూద్రులు తెచ్చినవానితో, వెలయిచ్చి కొనినవానితోఁ గర్మముచేయువాఁ డధో గతుఁడగును.

త్యాజ్యం పర్యుషితం జంతు దూషితం పాదలంఘితమ్

మ్లానంస్పృష్టం తథాఽస్పృశ్యైః నీతంచ ప్రతిలోమజైః ॥

• దినముమీఱినపూలు, పురుగులుగలవి, కాళ్ళతో దాఁటినవి వాడినవి అస్పృ శ్యులు స్పృశించినవి ఎక్కువజాతి స్త్రీలయందుఁ దక్కువజాతి పురుషులకుఁ బుట్టినవారు తెచ్చినవి త్యాజ్యము.

తులసీమహాత్మ్యమందు,

ఉత్తమం స్వార్జితం పుష్పం. మధ్యమం వన్యముచ్యతే

అధమంతు క్రయక్రీతం, పారక్యం త్వధమాధమమ్ ॥

హస్తానీతం పటానీతం, స్వయం పతిత మేవవా

దేవారామోద్భవం పుష్పం, గృహదేవాయ నార్చయేత్ ॥

తాను సంపాదించిన పుష్పములు శ్రేష్ఠములు. అడవులందుఁబుట్టినది మధ్య మము,వెలయిచ్చికొన్నది యధమము,పరులు తెచ్చియిచ్చినది యధమాధమము.

చేతితోఁ దెచ్చినవి గుడ్డలోవేసికొని తెచ్చినవి నేలఁ దమంతటరాలినవి దేవో ద్యానములందుఁ బుట్టినవియగు పుష్పములను గృహదేవతార్చనమం దుపయో గింపరాదు.

అశ్వమేధమందు,

అర్కపుష్పాణి చాన్యాని, అర్కపత్ర స్థితానిచ

నిర్గంధానిచ పుష్పాణి, సర్వాణ్యేతాని వర్జయేత్ ॥

జిల్లేడుపూలు-జిల్లేడాకులలోఁ దెచ్చినపూలు, వాసనలేనిపూలు ఇవన్నియు దేవపూజయందుఁ ద్యాజ్యములు.

సగృహే కరవీరోత్థైః కుసుమై రర్చనం హితమ్
విశేషత స్సకామస్య, సిద్ధిభూతి యుతస్యచ ॥

ఇంటియందు ముఖ్యముగ సకాముఁడు సిద్ధిసంపదగలవాఁడు గన్నేరు పూలఁ బూజింపరాదు.

స్కాందమున,

స్త్రీభిర్వా యదివాశూద్రై రానీతై స్తులసీదళైః
యేఽర్చంతి నరా విష్ణుం, తేవై నిరయ గామినః ॥

స్త్రీలచేఁగాని శూద్రులచేఁగాని తేఁబడిన తులసీదళములచే నెవఁడు విష్ణువును బూజించునో వాఁడు నరకము పాలగును.

తాత్పర్యము

లక్ష్మణా! చూడుము పండ్లు పూలు మొగ్గలు వీనిబరువుచేఁ జెట్లకొమ్మలు నేలజీరాడుచున్నవి. పండిన రావిపండ్ల వగరువాసనను వాయుదేవుఁడు తెచ్చుచున్నాఁడు. అందందు నగ్నిహోత్రమునకై చీల్చివేయఁబడిన కట్టెలలరాసులు పడియున్నవి. వైడూర్యకాంతులుగలిగి కోయఁబడిన దర్భలు నేలమీఁదఁబడియున్నవి. నల్లని మేఘముకొనవలె నగ్నిహోత్రుని పొగకొనలు కానవచ్చుచున్నవి. జనులులేని రేవులందుఁ దాము సంపాదించిన పుష్పములను బ్రాహ్మణులు బలిగా నుంచినారు.

తే. మనము వినిన యగస్త్యుని యనుజునాశ్రమంబ యిదెపోయెవండులో
కంబుమేలు
పడఁగనసురులవధియించి ప్రజలఁజేర్చె, దక్షిణంబున నతనికిఁ దమ్ముఁ
ఇదెపో=నిశ్చయముగా నిదియే, పో నిశ్చయార్థమును దెలుపు [డితఁడు.

తాత్పర్యము.

అగస్త్యుని తమ్ముని యాశ్రమమని దేనినివింటిమో యది నిశ్చయముగా నిదియే. ఇందున్న సుదర్శనుఁడు లోకము మేలునిమిత్తమై యెవఁడు రాక్షసుల వధించి ప్రజలు దక్షిణమునసుండఁజేసెనో యతని తమ్ముఁడు.

—• శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణునకు వాతాపీల్వలులచరిత్రఁ జెప్పుట •—

కం. వాతాపీల్వలు లనియెడి, భ్రాతలు బ్రహ్మఘ్ను లిచటఁ బ్రబలిరి దేవా
రాతులు మున్నొక్కప్పుడు, జాతిధరామరులరూప సంపద వెలయన్.౧౬౮

బ్రహ్మఘ్నులు=బ్రాహ్మణులఁజంపువారు,దేవారాతులు=దేవతలకువిరోధులు, రాక్షసులు, జాతిధరామరుల = పుట్టువుచే బ్రాహ్మణులగువారి, రూపసంపద= ఆకారలక్ష్మి.

తాత్పర్యము

పూర్వమొకప్పుడు వాతాపి ఇల్వలుఁడను సోదరులు బ్రాహ్మణవేషములు ధరించి బ్రాహ్మణులను జంపుచుండిరి.

ఉ. శ్రాద్ధము నేఁడు రండు ద్విజ•సత్తములార యటంచు నెంతయున్
శ్రద్ధ నటించి సంస్కృతము•నం బిలుచున్ గృహమందు సర్వమున్
సిద్ధ మటంచు మేషముగఁ • జేసి నిజానుజుఁ ద్రుంచి యిల్వలుం
డద్ధరణీసువర్వులకు • నావలలంబె భుజింపఁ బెట్టుచున్ ౧౬౯

వారేవిధముగ బ్రాహ్మణులను జంపుచుండిరో యది యిందు వివరింపఁబడును.

శ్రాద్ధము=పితృకార్యము, శ్రద్ధతోఁ జేయఁబడినది శ్రాద్ధము, అనఁగాఁ బైతృక కర్మమున శ్రద్ధప్రధానము. అదిలేకుండిన నది నిష్ఫలము. ద్విజ సత్తములార=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా! నటించి = శ్రద్ధలేకున్నను నున్నవారివలె వర్తించి, సంస్కృత భాషయందు, దీనివలన బ్రాహ్మణులు సంస్కృతమునసే మాటలాడుచుండిరనియు వీఁడు సంస్కృతము మాటలాడుటచే వీరు నిజమైన బ్రాహ్మణులని వారుమోసపోవఁ గారణముకలిగెననియు నెఱుంగునది. ఇదిశ్రీయ వ్యాఖ్యానుసారము గోవిందరాజీయమునం, వ్యాకరణ సంస్కారవతీంవాచన్ అని కలదు. అప్పుడు వ్యాకరణదోషములేక మాటలాడఁబడిన తెనుఁగు అటువము కూడ సంస్కృతమేకాఁగలదు. అవి మాటలాడిన మునులు మోసపోదురా.

తాత్పర్యము.

ఇల్వలుఁడనువాఁడు బ్రాహ్మణవేషము వేసికొని బ్రాహ్మణులయొద్దకుఁబోయి యాదినము మాయింట శ్రాద్ధము మీరు నిమంత్రణమునకురండని సంస్కృతముతోఁ బిలుచును. సంస్కృతమునఁ బిలిచినకారణముచే వాఁడు నిజమైన బ్రాహ్మణుఁడని వారు మోసపోయి యంగీకరించుచుండిరి. వాఁడు తనతమ్ముని మేఁకగాఁజేసి చంపి వండి యామాంసము బ్రాహ్మణులకుఁ బెట్టుచుండెను.

పూర్వకాలమున శ్రాద్ధాదులందు బ్రాహ్మణులు మాంసము భుజించుచుండిరి. దానియందలి చెడుగుణమును ఇటువంటిమోసమును దెలిసికొని దానిని నిషేధించిరి.

ఇట్టులే సారాయమువలని దోషమెఱిఁగి శుక్రాచార్యులు సారాయము త్రాగుట నిషేధించెను.

దేవతార్థమని యెంత సమాధానము చెప్పినను ఆత్మార్థమనుభావము వీని యందు నిశ్శేషముగ నమయదు. ఆత్మార్థమనుభావము లవముండినను హింసా దోషముతప్పదు. కావున మాంసభక్షణము మానుటే యెవరికైన శ్రేయస్కరము. తమోగుణభూయిష్ఠులు భుజింపవచ్చును. ఇంకను గొన్ని జన్మములు క్రూరమృగములవలె నుండవచ్చును. క్షుద్రశక్తులకుఁ దప్పఁ దక్కిన దేవతలకు మాంసము నివేదింపరాదు. శక్తులకైనను మాంసము నిషేధించుటే శ్రేయస్కరము.

తే. కుడిచికూర్చుండికడుపులు•దడువుకొనెడి,ధరణీసురులనుగాంచి వా•తాపిఃరమ్మ
టంచుఁ బిలుచును వాతాపి•యంతలోన, వారిపొట్టలు వ్రచ్చి తా•వచ్చు వెలికి.

కుడిచి=తిని, ధరణీసురులను=బ్రాహ్మణులను.

తాత్పర్యము

వారు నోరారఁదిని పొట్టలు తడవుకొనుచుఁగూర్చుండఁగానే యిల్వలుఁడు వాతాపీః రమ్ము. అని పిలుచును. వాఁడు పిలువఁగానే మాంసరూపమున వారి కడుపులోనున్న వాతాపి వారిపొట్టలు వగులఁజీల్చుకొని వెలికివచ్చును. ఆబ్రాహ్మణులు చచ్చిపడుదురు. వారిని వారిరువురు పీఁకితిందురు. శుక్రునికడుపులోని కచునివలె వాతాపి సంజీవని విద్యచే మరల బ్రతికెనని యూహింపవలయును.

కం. ఈవిధముగఁ గ్రవ్యాదుల,చే వేలకొలఁది విప్ర•శేఖరు లెల్లన్
జావుం గూరి రగస్త్యుఁడు, దేవత లర్థింప వారిఁ•దీర్చెన్ మహిమన్. ౧౬౧

క్రవ్యాదులచే=రాక్షసులచే, (క్రవ్య + అదులు=మాంసముఁ దినువారు), అర్థింపన్=కోరఁగా, మహిమన్=తన ప్రభావముచే.

తాత్పర్యము.

ఈ ప్రకారము రాక్షసులచే వేలకొలఁది బ్రాహ్మణులు చచ్చిరి. అప్పుడు దేవతలు ప్రార్థింపఁగా నగస్త్యుఁడు వారిని దన తపఃప్రభావముచే సమయఁజేసెను.

ఉ. కలశీసూనునకున్ నిమంత్రణము వ•ల్కన్ వార లమ్మౌని య
ట్టుల కానిం డని యేగి సర్వమును గు•డ్చున్ మెక్కి హస్తోదకం
బుల సంపన్న మటంచు నీయఁ గొనె నా•మోదంబుతో నంత ని
ల్వలుఁ డోతమ్ముఁడ! యున్న భ్రాతవయి నే•లా భ్రాంతి రక్షోధమా.

కలశీసూనునకున్=కలశమునం దుదయించినవానికి నగస్త్యునకు (ఉత్తరకాండము ౧౧౦-వ. చూడుఁడు.) హస్తోదకంబులన్=ఉత్తరాపోశనమునకు నీళ్ళు, ఆమోదంబుతో=సంతోషముతో, అన్నన్=అని పిలువఁగా, ఆపోశన జలమొకరియ్యవలయునుగాని తానై తీసికోరాదు.

తాత్పర్యము

ఒకనాఁడు వీరు అగస్త్యునకు నిమంత్రణము చెప్పఁగా నాయన యంగీకరించి భోజనమునకుఁబోయి సర్వము భక్షించెను. అంతయు నయినతరువాత 'అస్తుసంపన్నం - సుసంపన్న'మనిచెప్పి శ్రాద్ధము ముగించినతరువాత నిల్వలుఁడు వాతాపీ యని పిలిచెను. అప్పుడగస్త్యుఁడు నీతమ్ముని మీఁద రాక్షసాధమా యింకను నేలరా భ్రాంతి. నీ తమ్ముఁడు జీవించియున్నాఁడని తలఁచితివా నీ భ్రాత ప్రేతమైనసంగతి యెఱుఁగవా ?

కం. నాకడుపునఁ బడి వెడలఁగ, మీకా సాధ్యంబు? వాఁడు•మేషాకృతితో
నాకుక్షిని బడి జీర్ణం, బై కాలునిపురముఁ జేరె•నది యెఱుఁగవుగా. ౧౬౩

మేషాకృతితోన్=మేఁకరూపముతో, కుక్షిని=కడుపునందు, కాలునిపురము=యమునిపట్టనము.

తా త్ప ర్య ము

నా కడుపులోఁబడి మరల వెలికివచ్చుటకు మీకు సాధ్యమగునా? నీతమ్ముఁ డెక్కడనున్నాఁడో చెప్పెద వినుము. మేఁకయై నాకడుపులోఁబడి జీర్ణమై యముని పట్టనమునకుఁ బోయినాఁడు. ఇది నీకుఁ దెలియలేదుగదా.

చం. అని చిఱునవ్వునం బలుక•నాతఁడు భ్రాతృవధం బెఱింగి హుం
మ్మని పటురోషవేగమున•నమ్మునిముఖ్యుని హింస చేయఁ బూ
నిన ననలాభదృష్టులను•నీఱుగఁ జేసె ఘటోద్భవుండు చ
య్యన నలమౌనిసోదరుని•యాశ్రమ మియ్యది చూమ్ము లక్ష్మణా. ౧౭౪

భ్రాతృవధంబు=తమ్ముఁడు చంపఁబడుట, అనలాభదృష్టులను = అగ్నిహోత్రముతో సమానములైన చూపులచే, నీఱుగన్=బూడిదగ, ఘటోద్భవుండు=అగస్త్యుఁడు, చయ్యనన్=త్వరితముగా.

తా త్ప ర్య ము.

అని మందహాసముతోఁ బలుకఁగాఁ దన తమ్ముఁడు చచ్చెనని తెలిసికొని యిల్వలుఁడు కోపంబున హుమ్మని యగస్త్యునిఁజంపఁ బైపడిరాఁగా నమ్ముని నిప్పులుగ్రక్కుచూపులచే నతని భస్మముచేసెను. అట్టి మహిమగలవాని తమ్ముని యాశ్రమ మిదే లక్ష్మణా.

భారతంబున నీచరిత్ర మిట్లు వనపర్వంబునఁ జెప్పఁబడినది. అగస్త్యుఁడు ధనార్థియై ముగ్గురురాజుల యాచించెను. ముగ్గురు ధనములేనివారై ధనవంతుఁడని పేరుపడిన యిల్వలునొద్ద కాయనను బిలుచుకొనిపోయిరి. వాఁడు వాతాపిని జంపి కూరగాఁ జేసిపెట్టఁగా రాజులు భయపడి తినరైరి. అగస్త్యుఁడు తిని వాతాపిని లోపలనే జీర్ణింపఁజేసికొని హతునిఁజేసెను. ఇల్వలుఁ డదియెఱిఁగి భయపడి వారువచ్చిన కార్యంబడుగ నగస్త్యుఁడు ధనార్థులమై వచ్చితిమనిచెప్పి యా రాజులకుఁ దనకుఁ గావలసినంత ధనమిప్పించుకొని పోయెనుగాని యిల్వలుఁ డారాటముపట్టఁ జాలక వారిని వెంబడించి చంపఁబోఁగా హుంకారముచే నగస్త్యుఁడు వానిని వధించెను.

చం. అనునెడఁ బ్రొద్దు గ్రుంకుపమ•యుం బగుడుం గృతసాంధ్యుఁడై మునీం
ద్రునిఁ గని మ్రొక్కి యాతఁ డిడు•తోరపుమూలములన్ ఫలంబులం
గొని యట రేయి వుచ్చి రఘు•కుంజరుఁ డర్కుఁడు దోఁప మౌనితో
ననియె మహాత్మ నీకృపను•హాయిగఁ బుచ్చితి మిందు రాతిరిన్. ౧౭౫

ప్రొద్దు=బ్రధ్నశబ్దభవము, సూర్యుఁడు, కృతసాంధ్యుఁడై=సంధ్యవార్చినవాఁడై-తోరపుమూలములన్=విస్తారములైన వేళ్ళను గడ్డలను.

తాత్పర్యము

ఇట్లు చెప్పుచుండు సమయంబున సూర్యుఁడ స్తమించు సమయముకాఁగా సాయంసంధ్యవార్చి యా మునీశ్వరుఁడు దండిగనిచ్చిన ఫలములను మూలములను దనివిదీర భుజించి యారాత్రి యచ్చటఁగడపి రామచంద్రమూర్తి సూర్యుఁడు కానరాఁగా మునీంద్రునిజూచి మహాత్మా నీదయవలన రాత్రి యిచ్చట సుఖముగాఁ గడపితిమి.

ప్రొద్దుగ్రుంకు సమయంబగుడున్ అనుటచే సాయంసంధ్య యర్ఘ్యాస్త సమయమున వార్చవలయుగాన నట్టిసమయమయ్యెనని భావము.

కం. మీయన్నను గనుఁగొనఁగాఁ, బోయెద మాజ్ఞ ప్తియే త౯పోధన యనుడున్
జేయుం డటులని యానతి, యీయఁగ మునువిన్న త్రోవ౯నేగుచు వారల్.

అజ్ఞప్తియే=అజ్ఞ యిచ్చెదరా.

తాత్పర్యము

మీయన్నను దర్శించుటకై బోయెదము. అనతిచ్చెదరా యనిన నటులె చేయుండు పోయిరండని సెలవీయఁగా సీతారామలక్ష్మణులు పూర్వము సుతీక్ష్ణుఁడు చెప్పఁగా వినిన త్రోవఁబట్టిరి.

సీ. మంజులవంజుల౯పుంజముల్ మాధవీ, కుంజముల్ బిల్వని౯కుంజములును
సాలంబు లుత్తాల౯తాలంబులును సుని, వారముల్ చిరిబిల్వ౯వారములును
సుందరతిందుక౯బృందముల్ కుందముల్, మధుపాత్తమధుపూర్ణ౯
మధుకములును
సుమనోహరామల౯సుమనోవరాకల నాగమతతులు పు౯న్నాగములును
తే. దిమిశపనసలు బహువిహం౯గమసమూహ
కలకలాంచితములు నై న౯ష్మరుహములు
కరికరాకృష్టములు కపి౯కంపితములు
గనులపండువుగాఁగ గ౯న్గొనిరి వనిని. ౧౪౪

మంజుల....పుంజముల్=మనోహరములగు నశోకవృక్షములతోఁపులును, మాధవీకుంజముల్=పూలగురివెంద తీఁగలపొదలును,నికుంజములు=పొదలును, సాలంబులు = మద్దిచెట్లను, ఉత్తాలతాలంబులు = ఎత్తైన తాటిచెట్లును, నివారముల్ = ఆపేరి వృక్షవిశేషములును, చిరిబిల్వవారములును = కానుగు తోఁపులును,సుందర....బృందముల్=అందములగుతుమ్మికితోఁపులును, కుందముల్= మొల్లతీఁగలును, మధుప....మధుకములను=తుమ్మెదలచే, ఆత్త = గ్రహింపఁబడిన, మధు=తేనెచేత, పూర్ణ=నిండిన, మధుకములను=ఇప్పచెట్లును, సుమనోహర=మిగుల నింపైనవియు, అమల=నిర్మలములునగు, సుమనః+వర=మంచి వాసనగల, ఆగమ=వృక్షముల, తతులు=సమూహములు,పున్నాగములు = సురపొన్నలు, తిమిశ....పనసలు=తిమిశవృక్షములు, పనసచెట్లు, తెనుఁగున కుశదర్భ

వనస పీనికి ముపర్ణకముచాదు. క౨....ఆకృష్టములు=ఏనుఁగుల తొండములచే నీడ్వఁబడినవి. కపికంపితములు=క్రోఁతు చే నూఁగులాడింపఁబడినవి.

తాత్పర్యము

మనోహరములైన యశోక వృక్షముల సమూహములును, బండిగురి వెందల పొదలును, మారేడు తోఁపులును, పద్దులును నెత్తైన తాటిచెట్లును నివారములును, కానుగు తోఁపులును, అందములైన తుమ్మికి చెట్లగుంపులును, మొల్ల తీఁగలును తుమ్మెదలచేఁ బొందఁబడిన తేనెతో నిండిన యిప్పచెట్లను, మిగుల మనోహరము లయిన శ్రేష్ఠములయి పూలుగల చెట్లును, సురపొన్నలును తిమిశవృక్షములు, పనసచెట్లు అనేకములగు పక్షుల గుంపులకోలాహల ధ్వనులచే మనోహరములగు వృక్షములును, ఏనుఁగుల తొండములచే లాగఁబడినవియుఁ గ్రోఁతులచే నూఁగు లాడింపఁబడినవియు నగు చెట్లను గన్నుల పండువుగా వారావనమందుఁజూచిరి.

కం. తనవెనుకను గడుదాపునఁ, జనుదెంచెడి లక్ష్మణునకు జనవరుఁ డనియెన్
గనితివె స్నిగ్ధదళంబుల, ఘనశాంతమృగద్విజాళిఁ గావున నిటకున్. ౧౭౮

స్నిగ్ధదళంబులన్=నునుపైన యాకులను, ఘనశాంత మృగద్విజావళిన్= మిగుల శాంతిగల జింకలను బక్షులను.

తాత్పర్యము

తనకు వెనుకగ మిగుల సమీపమున వచ్చుచున్న లక్ష్మణుఁజూచి శ్రీరామ చంద్రమూర్తి యిట్లనియె. లక్ష్మణా చూచితివా? యిచట నాకులు తపసులు నీళ్లు పోసి పెంచుటచే నునుపులై యున్నవి. జింకలు పక్షులు మిగుల శాంతిగుణము గలవై యున్నవి.

వెనుకవచ్చు పిన్నవారు పెద్దలదాఁటిపోరాదు గనుక లక్ష్మణుఁడు వెనుక ప్రక్కగఁ గేవలము సమీపమునకే వచ్చుచుండెను. అడవియందలి మృగముల వలెఁ బక్షులవలెఁగాక ముని మాహాత్మ్యముచే నందలి మృగములు పక్షులుకూడ శాంతములై యదరు బెదరులేక యున్నవి. ఈ కారణముచే వీరు అగస్త్యుని యాశ్రమ ప్రదేశము పొలిమేర జొచ్చిరని భావనము.

— శ్రీరాముఁ డగస్త్యాశ్రమంబుఁ జూచుట —

తే. అనతిదూరంబునంద మహాత్మునాశ్ర, మంబు గల దందు నిజమహి
మంబుపేర్మి
నవనియందు నగస్త్యవిఖ్యాతిఁ గాంచి, నట్టి మౌనీశ్వరుండుండు నార్య
[వినుత. ౧౭౯

అనతి దూరంబునంద = సమీపమందే, అగస్త్య విఖ్యాతి=అగస్త్యుఁడను కీర్తి, అగ + స్త్య = పర్వతము నణఁచుటచే నగస్త్యుఁడను పేరు పొందెనని యర్థము, అగం=పర్వతం, స్త్యతి=స్తభ్నాతి ఇతి అగస్త్యః । అగః = కుంభః తత్రస్త్యానః సంభృతః, ఇతి అగస్త్యః.

అగస్త్య, అగస్తి, అగస్త్యుని పేర్లు. ఈయన జన్మమునుబట్టి యీయనకుఁ గలశోద్భవుఁడు కుంభోద్భవుఁడు, ఘటోద్భవుఁడు, కలశీసూనుఁడు లోనగు పేర్లు గలవు. చర్యలఁబట్టి పీతాబ్ధి. వింధ్యదమనుఁడు అను పేర్లుగలవు. ఈయనభార్య పేరు లోపాముద్ర. ఆమెకు కౌశీతకి, వరప్రదమనియుఁ బేర్లుగలవు. రామాయణ కాలమున వింధ్యమునకు దక్షిణమునఁ గుంజరపర్వత మీయన వాసస్థానము.

తా త్ప ర్య ము.

లక్ష్మణా! యిచ్చటికి సమీపమందే తన మహిమచే నగస్త్యుఁడని ప్రసిద్ధి గాంచిన మునీశ్వరు నాశ్రమముండును.

తే. ప్రాజ్యధూమాకులవనంబు ♦ శ్రాంతలోక
సుఖదమును జీరమాలికా♦సుందరంబు
శాంతమృగయూథయుతము ని♦తాంతరమ్య
విహగనాదిత మయి యది ♦ వెలసెఁ గంటె. ౧౮౦

ప్రాజ్యధూమాకులవనంబు=ప్రాజ్య=అధికమైన, ప్ర+ఆజ్య=నేతియొక్క, ధూమ=పొగచేత, ఆకుల=నిండిన, వనంబు=అడవికలది, విశేషముగ నాజ్యాహుతులవలన వెలువడిన పొగలచే నిండినవనము, శ్రాంత=గాసిపడిన, లోక=సమూహమునకు, సుఖదము=సుఖము నిచ్చునది, చీరమాలికాసుందరంబు=ఆరవేసిన నారచీరల వరుసలచే నందమైనది. శాంత = అదరు బెదరు పైపడి పొడువ వచ్చుట యిటువంటి గుణములులేని మృగసమూహములచేఁ గూడినది, నితాంత= మిక్కిలి, రమ్య=మనోహరమైన, మృగ=పక్షులచే, నాదితము=ధ్వని గలదిగాఁ జేయఁబడినది, వెలసెన్=ప్రకాశించుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము

ఈ వనమున విశేషముగ హోమధూమముచే నిండియున్నది. బడలినవారు విశ్రమింపఁదగియున్నది, నారచీరల వరుసలచే నందమైనది. శాంతమైన మృగ సమూహములు గలది. మిగుల రమ్యములగు పక్షుల ధ్వనిగలదియై ప్రకాశించు చున్నది. కావున నిది ఋష్యాశ్రమములలోఁ జేరిన భూమియే.

కం. ఈపుణ్యుం డీదిక్కును, బ్రాపించినమొదలు శాంతి♦పరులై యసురుల్
లోపలఁ దటతట మనవెఱ,చూపులఁ జూచెదర కాని♦చూపరు సూడున్. ౧౮౧
సూడున్ = విరోధమును.

తా త్ప ర్య ము

ఈ పుణ్యాత్ముఁ డీ దక్షిణదిక్కును జేరినప్పటినుండి రాక్షసులు క్రూర స్వభావము మాని భయమున గుండెలు కొట్టుకొన బెదరుచూపుల దూరమునుండి చూచుచుండుదురేకాని ఋషుల సమీపించి విరోధించి హింసింపరు.

అనఁగా వారివారి యునికిపట్టులందే వారుండి యచ్చటికి వచ్చినవారిని వశములుగా నుండువారిని భక్షింతురు. ఈయన వచ్చినది మొదలు అంతకు ముందుండినంత రాక్షసోపద్రవములేదు.

ద్రావిడ భాషాక్షరోత్పత్తి కగస్త్యుఁడే కారణమందురు. ఆ భాషయందు నగస్త్యునిపేర గ్రంథములు గలవు. అగస్త్య వైద్యము దక్షిణమునఁ బ్రసిద్ధి. ద్రావిడము కావదుష్టము.

తే. ఇమ్మునీశ్వరుపేరట•నెసఁగుఁ గాదె, దిక్కుదక్షిణ మితనిని•దేశమునను
దీప్రకరుని నిరోధింపఁ•దివిరి వింధ్యశైల మిప్పటికిని నుండు•నేల నంటి.

దీప్రకరుని=సూర్యుని.

తాత్పర్యము.

దక్షిణదిశ అగస్త్యదిశ యనియేకదా పేరొందినది. సూర్యుని నడ్డగింపఁ బూనిన వింధ్యపర్వత మీయన యాజ్ఞచే నేలతో పాటైనది.

సూర్యుఁడు మేరుపర్వతమునకుఁ బ్రదక్షిణము చేయనేల? నాకేల చేయరాదు. దానికంటె నేను దక్కువనాయని వింధ్యపర్వతము మేరువుపై నసూయ వహించి సూర్యుఁడు తన్నుఁజుట్టి వచ్చునట్లు చేయవలయును అని సూర్యమండలమెత్తున వింధ్యమూరక పెరిఁగి సూర్యునిమార్గ మరికట్టెను. దానివలన సూర్య చంద్ర నక్షత్రముల ప్రయాణముసాగక రాత్రిపగలు తాఱుమాఱయ్యెను. వైదిక కర్మములకు హానికల్గెను. దేశమున క్షోభజనించెను. అప్పుడు దేవతలు అగస్త్యుని బ్రార్థించిరి. అప్పు డాయన యుత్తరమునుండి దక్షిణమునకు బయలుదేఱి వింధ్య పర్వతమార్గమున వచ్చి వింధ్యపర్వతమును పర్వతోత్తమా నేను ముసలివాఁడను నాభార్య లోపాముద్రస్త్రీ. నినుదాఁటి మేము దక్షిణము పోఁజాలము. కావున మాకు శ్రమములేకుండ నణఁగుమాయని ప్రార్థించెను. ఆయన కోరినట్లు చేయకున్న శపించునన్న భయముతో నాయననడిచిపోవ ననుకూలపడునట్లు వింధ్యము నేలతో పాటయ్యెను. ఆయన దాఁటివచ్చి మరల నేను వచ్చువఱకు నీవిట్లేయుండు మనెను. మరల నగస్త్యుఁడు త్తరము పోనులేదు. వింధ్యము పెరుఁగనులేదు.

సీ. దీర్ఘాయు వైన యా•దీప్త తేజునియాశ్ర,మము వినీతజనస•మంచితంబు
ఈజగదర్చితు•నెలమి సేవించిన, మనకు శుభంబులు•మొనయుఁ గలవు
వనవాస శేషంబు•దినము లితనిఁ గొల్చి,యింద యుందము మహా•
నందముగను
నిచట గంధర్వాది•నిచయ మీమితభోజి, బర్యుపాసించుచు•భక్తితోడ
తే. శఠుఁడు కల్లరికూళ నృ•శంసకుండు,కామవృత్తుండు నిట బ్రదు•కంగఁ జాలఁ
డమరయక్షపతంగనా•గాదులిచట, నలరుధర్మైకరతి నియ•తాశనముల.

దీర్ఘాయువు=చాలఁగాలము జీవించువాఁడు, దీప్తతేజుని = ప్రకాశించు = బ్రహ్మవర్చస్సుగల వానిని, వినీతజన=అణఁకువగల జనులచే, సమంచితంబు=

ఒప్పునది, జగదర్చితున్ = ప్రపంచముచేఁ బూజింపఁబడువానిని, నిచయము= సమూహము, మితభోజి=మితముగా భుజించువాఁడు, పర్యుపాసించును=మిగుల సేవించును, శఠుఁడు=వంచకుఁడు, కల్లరి=అసత్యమాడువాఁడు, కూళ=క్రూరుఁడు, నృశంసకుఁడు=ఘాతకుఁడు, కామవృత్తుండు = స్వేచ్ఛానుసారము నియమము లకు లోపడక వర్తించువాఁడు, అమర=దేవతలు, యక్ష = యక్షులు, పతంగ = గరుడాది పక్షిజాతులు, నాగాదులు=నాగజాతికిఁ జేరిన పాములు మొదలైనవి, ధర్మైకరతి=ధర్మమునందే ప్రీతిగలవై, నియతాశనములన్=ఆహారనియమము గలవై, అలరున్=సంతోషించును.

తాత్పర్యము

ఈయన చిరకాలముగ జీవించియుండువాఁడు. ఈతేజోవంతుని యాశ్రమ మందుండఱు వినయవంతులు భయభక్తులుగలవారు. ఈయనను వీరు వారనక లోకమునందలి యెల్లవారు సేవింతురు కావున మనము సేవించిన మనకును శుభమగును. మనము వనవాసము చేయవలసిన పదునాలుగేండ్లలోఁ గడచి పోయినకాలము పోను మిగిలిన కాల మీయనను గొల్చి యీ యాశ్రమమందే సంతోషముతో నుందము. ఈయన యాహారనియమముగలవాఁడై యల్పాహార ముతో నుండువాఁడు కావున నీయనను గంధర్వులును గుంపులై వచ్చి భక్తితో సేవించి పోవుచుందురు. ఉప్పునీళ్ళలోని చేప మంచినీళ్ళలో బ్రతుకలేనట్టు వంచకుఁడు అసత్యవాది క్రూరుఁడు ఘాతకుఁడు స్వేచ్ఛావిహారి యీ యాశ్రమ మందు బ్రతుకలేఁడు. దేవయక్ష పతంగాదులుకూడ నీ యాశ్రమమందు నాహార నియమముగలవై యాకారణమున నిర్మలమనస్సులుగలవై ధర్మమందే ప్రీతి గలిగి వర్తించును.

కం. ఈయెడ సిద్ధులు తపముతమ, కాయంబులు విడిచి సూర్య•కల్పద్యుతులై
హాయసయానములను నవ,కాయంబులఁ దాల్చి దివికి•గమనించి రయా.

సిద్ధులు=యోగసిద్ధులు, సూర్యకల్పద్యుతి=సూర్యకాంతితో సమానమైన కాంతిగలవారై, వైహాయస యానములను=దేవతావిమానములపై, నవకాయం బులను=క్రొత్త దేహములను, దివికి=స్వర్గమునకు, గమనించిరి=పోయిరి.

తాత్పర్యము

ఇచ్చటఁ దపస్సుచేసిన యనేకులు తమ తపస్సిద్ధిచే దేహములు వదలి సూర్యతేజముగలవారై విమానములమీఁద దేవలోకమునకుఁ బోయిరి.

కం. ఇందలిభూతావళిచే వందితు లయి దేవతలు ధ్రు•వంబుగ నిడుదుర్
బృందారకయక్షత్వము, లందంబుగ రాజ్యభోగ•మైశ్వర్యంబుల్. ౧౮౦

భూతావళిచే=జీవుల సమూహముచే, వందితులయి=నమస్కరింపఁబడిన వారై, వానికి దేవత్వము, యక్షత్వము, రాజ్యభోగము, ఐశ్వర్యము దీర్ఘకాల మనుభవింపనిత్తురు.

తాత్పర్యము

ఇచ్చటి ఋషులు మాత్రమే కాదు. ఇతర భూతములును నిచ్చటికి వచ్చుచుఁ బోవుచున్నవి. దేవతలను దర్శించి వారిని స్తుతించి నమస్కరించుటచే దేవతలు వారికిని, దేవత్వము యక్షత్వము రాజ్యభోగము ఐశ్వర్య మనుగ్రహింతురు.

కం. వచ్చితి మాశ్రమమునకున్, సచ్చరితా నీవు మున్ను • చని జానకి నే
వచ్చుటలు విన్నవింపుము, చెచ్చెరఁ జను మన్న నట్లు•చేయుచు నతఁడున్.

తాత్పర్యము

లక్ష్మణా! యగస్త్యుని యాశ్రమమునకు రానేవచ్చితిమి. నీవు ముందుగఁ బోయి నేను జానకి వచ్చియున్నామని విన్నవింపుము. త్వరగాఁ బొమ్మనిన నాయన యట్లులే చేయుచు,

—• { ౧౨-వ సర్గము. శ్రీరాముఁ డగస్త్యునకుఁ దనరాకఁ దెలుప లక్ష్మణుఁ బంపుట. } •—

తే. ఆశ్రమపదంబునం జొచ్చి•యచట నున్న. కలశసంభవుశిష్యుని•గాంచి పలికె
దశరథుని పెద్దకొడుకు సీ•తాధవుండు, రామచంద్రుండు చనుదెంచె•
[రమణితోడ. ౧౮౪

తాత్పర్యము

ఆశ్రమ ప్రదేశము ప్రవేశించి యచ్చట నున్న యగస్త్యశిష్యునిఁ జూచి యయోధ్యా దశరథమహారాజు పెద్దకొడుకు సీతాదేవి భర్త శ్రీరామచంద్రమూర్తి భార్యతోడ మునిదర్శనార్థమై వచ్చినవాఁడు.

సీతాదేవి నేను వచ్చినారమని చెప్పుమనుటచే నీవాలోచించి రావణ వధకుఁ గావలసిన కారయిత్రి, కర్త యిరువురము వచ్చితిమని చెప్పుమనిభావము.

అగస్త్యుఁడు తక్కిన ఋషులు సీతారాములను బంచవటిఁజేర్చిన కారణ మదియె కదా.

కం. మునిదర్శనార్థముగ; రాముని తమ్ముఁడ లక్ష్మణుండ • మునివర నన్నున్
వినవే హితుఁడన్ భక్తుఁడ, ననుకూలుఁడ నతని గొల్తు•ననవరతంబున్. ౧౮౫

తాత్పర్యము

ఆ రాముని తమ్ముఁడను, నాపేరు లక్ష్మణుఁ డందురు. నేనాయనకు హితుఁడను, భక్తుఁడను అనుకూలుఁడను, ఎల్లవేళల నాయనను సేవించువాఁడను, మాపేరు నీవు వినలేదా, హితుఁడు = మేలుకోరువాఁడు ఇట్టివాఁడు పూజ్యుల విషయమునఁ బ్రేమగలవాఁడై యుండవలయును. ఇట్టివాఁడు భక్తుఁడు. వీఁడు అనుకూలకార్యములు చేయు తెలివిగలవాఁడై యుండవలయును. అట్టి యాను కూల్యము నాయందుగలదని భావము. ఆనుకూల్యస్య సంకల్పము ప్రాతికూల్యస్య వర్జనముగదా ప్రపన్నుని లక్షణము.

కం. వనయంబుగ జనకునియాజ్ఞను వనములఁ జొచ్చితిమి ప్రశ స్తచరిత్రున్
మునివరుఁ గనుగొనఁ గోరెద, మనఘాత్మక విన్నవింపు మా మారాకల్.

వనయంబుగన్=నీతితోఁ గూడినట్లు.

తాత్పర్యము

జనకాజ్ఞఁ బాలింపవలయు సన్నీతి ననుసరించి యడవులకు వచ్చినారము. మిగులఁ గొనియాడఁబడిన చరిత్రముగల మీ గురువును అగస్త్యమునీంద్రుని దర్శింపఁగోరెదము. మేము వచ్చుట యాయనకుఁదెలిపి పుణ్యము కట్టుకొమ్ము. అనఘాత్మకయనుటచే నిది సమయముగాదు,మరల రాపోయనవలదనిభావము.

చం. అనవుడు వల్లె యంచు నతఁ డగ్నిగృహంబును జొచ్చి యత్తపో
ధనుఁ గని మ్రొక్కుచున్ దశరథప్రభుపుత్రులు రామలక్ష్మణుల్
వనజదళాక్షి సీతయును వచ్చినవారలు నీదు సేవకై
మనవి యొనర్పు మీ యనిరి మౌనివరా! ముద లేది? నావుడున్. ౧౯౦

వల్లె=ఇది యంగీకారమును సూచించుపదము, సరి-అగ్నిగృహంబును జొచ్చి = ఆసమయమునకు నగస్త్యుఁడు హోమముచేయుచున్న ప్రదేశమును ప్రవేశించి, ముదల = ఆజ్ఞ.

తాత్పర్యము

అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా నట్లులే చేసెదనని హోమగృహమందున్న యగస్త్యునిజూచి నమస్కరించి తపోధనా దశరథరాజకుమారులు రామలక్ష్మణులు సీతయు నీసేవకై వచ్చియున్నారు. వారిట్లు నీతో మనవిచేయుమనిరి. మునీంద్రా యేమియాజ్ఞ. తోడుకొనివత్తునా?

—శ్రీ సీతారామలక్ష్మణు లగస్త్యాశ్రమంబులోనికిఁ బోవుట—

ఉ. భాగ్యము! రామచంద్రుఁ డిట వచ్చె నె యిన్నిదినాల కేని, యా
యోగ్యచరిత్రురాకకయి యుల్లముసం దొగిఁ గాచి యుంటి, న
య్యగ్యుతభక్తి వారలను నాదట సత్కృతిఁ దన్పు మువ్వరన్
భోగ్యవిధిన్ జవంబునను బొమ్మిట దోడ్కొని రమ్ము శిష్యుఁడా. ౧౯౧

ఆదటన్=ప్రీతితో, సత్కృతిన్=సత్కారముచే, తన్పన్=తృప్తులఁజేయుటకు, జవంబునను=శీఘ్రముగా.

గురువును జూడవచ్చినపుడు నమస్కారము, వెడలిపోవునపుడు నమస్కారము చేసినట్లు చెప్పుటచే నది శిష్యధర్మమని యెఱుఁగునది.

తాత్పర్యము

ఔరా నా యదృష్టము. ఇన్నాళ్ళకైనను రామచంద్రమూర్తి యిచ్చటికివచ్చెనుగదా! అంతయేచాలును. సాధుయోగ్యమైన నడవడిగల యాయన యెప్పుడు

వచ్చునా యని యెదురుచూచుచుంటిని. ఆ మువ్వురను బూర్ణభక్తితో భోగ్యమైన విధముగా గౌరవింపవలయును. పొమ్ము, శిష్యుఁడా యిచటికిఁ దోడ్కొనిరమ్ము.

దీనివాస్తవార్థము. ఔరా నాయదృష్టము నాకులదైవతమై సర్వలోక శరణ్యుఁడైన శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాలక్ష్మణులతో గొప్ప వ్యాధిచేఁ బీడింపఁబడు వానియొద్దకు వైద్యుఁడువచ్చినట్లు దీర్ఘకాలమునకు నన్నుఁజూడవచ్చెనా? ఏమి నాభాగ్యము. శ్రవణానంద మనుభవించితివని మహేశ్వరతీర్థీయము.

ఉ. వారిని లోను రం డనక • వల్పని జా గొసరించి తే లనన్
గూరినభక్తి నాతఁడును • గొబ్బున మ్రొక్కి ససంభ్రమంబుగన్
జేరి సుమిత్రపట్టి! రఘు • శేఖరుఁ డెచ్చట నున్నవాఁడొ యే
తేరుఁడు మీర లన్న మహి•దేవకుమారునితోడ నాతఁడున్. ౧౯౨

వల్పనిజాగు=అనావశ్యకమైన యాలస్యమును, ససంభ్రమంబుగన్=తత్తఱపాటుతో, ఏతేరుఁడు=రండు, మహిదేవకుమారునితోడ=బ్రాహ్మణ బాలునితో.

తాత్పర్యము

అనావశ్యకమైన యాలస్యమేల చేసితివి. సీతారామలక్ష్మణులను పేర్లు వినఁగానే వెంటనే లోపలికిఁ బిలుచుకొని రావలెనా? నీవు రానుపోను యింత కాలము వ్యర్థముచేసి వారిని వాకిట నిలువఁబెట్టవలయునా? వారు మనవాకిట నిలువవలసిన వారా? యనఁగానే శిష్యుఁడు గురువునకు నమస్కరించి తత్తఱపాటుతోఁ బరువునఁబోయి లక్ష్మణా! యేఁడీ రామచంద్రమూర్తి? రండు మీరు అని చెప్పఁగా నా బ్రాహ్మణ కుమారునితో లక్ష్మణుఁడు.

చం. వెలుపల వచ్చి యందు రఘు•వీరుని జానకిఁ జూపెఁ జూపినన్
సలలితరీతి మౌనివచ•నంబులు శిష్యుఁడు చెప్పి రాము న
స్ఖలితవిధిన్ బహూకృతునిఁ•గా నొనరించిన వారు ప్రోది జిం
కల నలువంకలం గనుచుఁ • గ్రన్నన లోనికిఁ బోవు చయ్యెడన్. ౧౯౩

అస్ఖలితవిధిన్=లోపములేని విధముగా, బహూకృతునిఁగాన్ = గౌరవింపఁబడినవానినిగా, నలువంకలన్=నాలుగు ప్రక్కలందు, క్రన్నన=త్వరగా.

తాత్పర్యము

వెలుపలవచ్చి యా విప్రబాలునకు రామచంద్రమూర్తిని సీతను జూపెను. ఆయనయు మునిచెప్పిన మాటలు వారికిఁజెప్పి వారిని శాస్త్రవిధానము చొప్పున గౌరవించెను. వారును నాలుగుప్రక్కలనుండు సాకుడు జింకలఁ జూచుచు శీఘ్రముగ లోపలికిఁబోవుచు నక్కడ.

సీ. పరమేష్ఠిస్థానంబు•పావక శ్రీవిష్ణు, శక్రదివాకర•స్థానములును
బద్మారిస్థానంబు•భగునిస్థానంబును, ధనదు ధాత విధాత•స్థానములును

ననిలు స్థాన మ•నంతునిస్థానంబు, గాయత్రిస్థానంబు • గడచి పోవ
వసువులస్థానంబు•వరుణుని స్థానంబు స్కందుని ధర్ముని•స్థానములును
తే. ననెడి పూజాప్రదేశముల్•గనుచుఁ బోవ, శిష్యపరివృతుఁడై ముని•శేఖరుండు
దనకు నెదు రరుదేరఁగ•ననుజుఁ జూచి, కంటె వచ్చెడివాఁడె య•గస్త్యమౌని.

దేవపూజాగృహమందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి చూచిన అగస్త్యుఁడర్చించు దేవతలస్థానములు చెప్పుచున్నాఁడు. వీని నన్నిటినిదాఁటి యగస్త్యుని జూడఁ బోయెను. అవియేవనిన, పరమేష్ఠిస్థానము=బ్రహ్మస్థానము, పావక = అగ్నిహోత్రునియొక్క, శక్ర=ఇంద్రుని, దివాకర=సూర్యుని, పద్మారి=చంద్రుని, ధనద=కుబేరుని, అనిలుని=వాయువుయొక్క, అనంతుని=శేషునియొక్క, స్కందుని=కుమారస్వామియొక్క, శిష్యపరివృతుఁడు=శిష్యులచేఁ జుట్టఁబడినవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము.

బ్రహ్మస్థానము (ఇచట స్థానమనఁగా బ్రహ్మను ఆవహింపఁజేసి పూజించు ప్రదేశము) అగ్నిస్థానము, శ్రీవిష్ణుస్థానము, ఇంద్రునిస్థానము, సూర్యస్థానము చంద్రస్థానము, భగునిస్థానము, కుబేరస్థానము, ధాతస్థానము, విధాతస్థానము, వాయుస్థానము. ఆదిశేషునిస్థానము. గాయత్రీస్థానము. దీనిని దాటిపోయిన వసువులస్థానము, వరుణునిస్థానము, కుమారస్వామిస్థానము, ధర్మునిస్థానము, అను పూజాప్రదేశములు చూచుచుఁ బోవుచుండఁగా శిష్యులతోఁగూడి యగస్త్యుఁడెదురుగ రాఁగా నాయనఁజూచి శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతో లక్ష్మణా! యీవచ్చుచున్నాఁడే, యాయనయే యగస్త్యుఁడు.

ఈ స్థానములందు శివునిపేరుగాని రుద్రునిపేరుగానిలేదు. దీనివలన శివుఁడు పూజార్హుఁడుగాఁడని గోవిందరాజభాష్యమునం దిట్లు వ్రాయఁబడినది.

బ్రహ్మ-అగ్ని-విష్ణువు-మహేంద్రుఁడు-వివస్వతుఁడు,సోముఁడు-భగుఁడు, కుబేరుఁడు-ధాత-విధాత-వాయువు-అనంతుఁడు-గాయత్రి-వసువు - వరుణుఁడు కార్తికేయుఁడు, ధర్ముఁడు వీరు పదునేడుగురు దేవతలు 'యోవైసప్తదశ'యను ననువాకమునఁ జెప్పఁబడిన పదునేడక్షరముల దేవతలు, యజ్ఞశీలుఁడైన మునిచేఁ బూజార్థము వీరు ప్రతిష్ఠితులు. అని తెలియదగు. ఇందుఁ బూజ్యులగుదేవతలందు రుద్రునిపేరు చెప్పఁబడమిని నాయన యపూజ్యుఁడని చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు కొందఱాయనను బూజచేయుట తామసశాస్త్రములననుసరించి యనిగ్రహించునది.

దీనికిఁ బ్రత్యుత్తరముగఁ గాఁబోలు నప్పయదీక్షితులవారు,

ఇచట గంధర్వాది నిచయ మీమితభోజిఁ
బర్యుపాసించును భక్తితోడ
అమరయక్షపతగ నాగాదులిచట
నలరు ధర్మైక రతి నియ తాశనముల

నని (౧౯౩-౨వ) ముందే చెప్పఁబడియుండుటచే నిచట స్థానములని చెప్పఁబడిన దేవతలగస్త్యుని నుపాసింపవచ్చినవారే. శివుఁడు వీరికంటె గొప్పవాఁడగుటచే రాలేదు. అని సమాధానము వ్రాసిరి. ఆక్షేపమెంత బాగున్నదో సమాధాన మంత బాగుగనేయున్నది. ఇందు శివునిపేరు చెప్పనంతమాత్రమున సర్వత్ర సర్వజనులకు శివుఁ డపూజ్యుఁడనరాదు. ప్రపన్నులు భక్తులేకభక్తులు అనన్య భక్తులు కావున ముముక్షువు లొక్కభగవంతు నారాధించుటే తగును. అకారణ ముచే నితర దేవతలఁదూలనాడరాదు. పాంచరాత్రసంహితలందే సంకర్షణావ తారము రుద్రుఁడని యున్నది. శ్రీ భాగవతమందే వైష్ణవులందు శంభునివలె పురాణములందు భాగవతము శ్రేష్ఠమని చెప్పఁబడెను. దీనికిఁగొఱగాని వైష్ణవ నామధారి బాహ్యవేషయుక్తుఁడే పూజ్యుఁడైనచో వైష్ణవసత్తముఁడని తామే చెప్ప శివుఁడెట్లు పూజ్యుఁడుగాఁడు? అట్లు చెప్పుట భాగవతాపచారముకాదా. తలచుట్టను తోఁకపగయన్నట్లు స్కందుఁడు పూజ్యుఁడైనచో నాయన తండ్రి యేలగాఁడు? శ్రీవైష్ణవులు స్కందుని కుబేరుని వరుణుని బూజించుచున్నారా. వీరే యగస్త్యునకుఁ బూజ్యులైనపుడు శివుఁడేల యపూజ్యుఁడయ్యెను. 'యో రుద్రో అగ్నౌ యో అప్సుయ ఓషధీషు యోరుద్రో విశ్వా భువనావివేశ తస్మై రుద్రాయ నమోఅస్తు' అని వైష్ణవులు చెప్పుచున్నారాలేదా అస్మత్పితామహం రుద్రరూపమ్మని చెప్పుచున్నారా లేదా. త్ర్యంబకం యజామహే యనుచు న్నారాలేదా. కావున శ్రీవైష్ణవులు శివుని భూషింపకుండినఁ బోనిండు దూషింపరాదు.

సృష్టిస్థిత్యంతకరణాత్, బ్రహ్మవిష్ణు శివాత్మికామ్
స సంజ్ఞాం యాతి భగవాన్, ఏకఏవ జనార్దనః ॥

భగవంతుఁడగు జనార్దనుఁడొకఁడే సృష్టిస్థితిలయములు చేయ బ్రహ్మ విష్ణు శివనామములం బొందుచున్నాఁడు. (వి.పు. ౧-౩-౬౭.)

స ఏవ సృజ్యస్సచసర్గకర్తా సఏవపాత్యత్తిచపాల్యతేచ॥ ఆయనయే సృజింపఁ బడుచున్నాఁడుసృజించుచున్నాఁడు రక్షించుచున్నాఁడు హరించుచున్నాఁడు పాలింపఁబడుచున్నాఁడు ఇట్టి ప్రమాణము లనేకములుగలవు. కార్యాంతరము ననే వేషాంతరము వేయఁగానే తత్త్వజ్ఞులు గౌరవింపఁదగదా? సర్వం విష్ణు మయం జగత్తని చెప్పెడి వైష్ణవమతమందు గడ్డిపోఁచనైన ద్వేషింప నందు గలదా? శివునందు మోక్ష ప్రదత్వము లేకుండునుగాక, పూజ్యతలేక పోలేదు.

దీక్షితులవారి సమాధానము సరిగాదు. ముప్పది మూఁడుకోట్ల దేవతలు నగస్త్యు నారాధింపవత్తురేని కర్మకాండప్రకార మనువాకమునఁ జెప్పఁబడిన పదు నేడుగురికే స్థానములు కల్పింపనేల? తక్కినవారి గతియేమి? అగస్త్యుఁడు నిత్యము ర్చించు దేవతలపేర్లు చెప్పఁబడెనుగాని యాయనను గొల్వవచ్చినవారిపేర్లు చెప్పఁ బడలేదు. ఈ పద్యమునందలి సోమ శబ్దమునకుఁ జంద్రుఁడని చెప్పక శివుఁడని

చెప్పిన నెవరేమిచేయఁగలరు? ఇందలి యగ్నిశబ్దమునకు 'అగ్నిరత్రరుద్రః' అని తిలకవ్యాఖ్యయందును 'తత్రాగ్నిశబ్దేన శంభురుచ్యతే'యని శిరోమణివ్యాఖ్యయందునుగలదు. దీనికిఁగారణ మీయగ్నిశబ్దము బ్రహ్మవిష్ణు శబ్దములకు నడుమ నుండుటయే యని శిరోమణి. ఇది క్లిష్టకల్పము.

—♦ సీతారామలక్ష్మణు లగస్త్యు దర్శించుట ♦—

కం. కాఁబోలు నతని తేజము,చేఁ బరికించితి నటంచుఁ ♦ జేరి రవినిభున్
దాఁ బదముల వాలిన మఱి, పూఁబోఁడియు లక్ష్మణుండుఁ♦పూర్ణశ్రద్ధన్.

తా త్ప ర్య ము.

ఈయనయే యగస్త్యుఁడు అని తోచుచున్నది. ఎట్లు తెలియుననఁ నాయన బ్రహ్మవర్చస్సునుబట్టి తెలిసికొంటిని. అని శ్రీరామచంద్రమూర్తి యాయనను సమీపించి పాదములపై వ్రాలఁగా నావల సీతాదేవియు లక్ష్మణుఁడు శ్రద్ధాభక్తులతో.

తే. మ్రొక్కి నిలుచున్న నమ్మునిముఖ్యుఁ డెలమి
రాము నతిథిగ గ్రహియించి ♦ ప్రేమమునను
నర్ఘ్యపాద్యాదు లొసఁగుచు ♦ నర్చసలిపి
సేమ మారసి కూర్చుండ ♦ జెప్పి పిదప. ౧౯౬

తా త్ప ర్య ము.

అభివందనముచేసి నిలిచియుండఁగా నామునిశ్రేష్ఠుఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని నతిథిగ గ్రహించి ప్రేమతో నతిథుల కీయఁదగినయర్ఘ్యము పాద్యము మొదలయునవియిచ్చి పూజించి యోగక్షేమములువిచారించికూర్చుండుమనిచెప్పియావల.

తే. ప్రథితచరితుండు వైశ్వదే♦వంబు సలిపి,యర్ఘ్యమిడి చక్కఁగావించి♦యతిథిపూజ
ధర్మవిదుఁడు వానప్రస్థ♦ధర్మసరణి,భోజనం బిడి తనరంగఁ♦బూర్ణతుష్టి. ౧౯౭

ప్రథితచరితుండు = కీర్తికెక్కిన యాచారముగలవాఁడు, పూర్ణతుష్టి = నిండుతృప్తి.

తా త్ప ర్య ము

ప్రసిద్ధికెక్కిన యాచారముగల యగస్త్యుఁడు వైశ్వదేవముగావించి యర్ఘ్యమిచ్చి యతిథిపూజ సలిపి ధర్మము తెలిసినవాఁడగుటచే వానప్రస్థధర్మము ప్రకారము నిండు తృప్తికలుగునట్లు భోజనము పెట్టెను.

వానప్రస్థ సరణి భోజనంబిడి యనుటచేఁ దనకేది యాహారమో యదియే వారికిఁ బెట్టెనని గ్రహింపనగు.

యదాహారో భవేత్తేన, పూజయేత్పితృ దేవతాః
తేనైవపూజయేన్నిత్య, మతిథిం సముపాగతమ్. ॥శంఖ॥

తనకేది యాహారమో తనపితృదేవతల నాయాహారముచేతనే పూజింపవలెను దానిచేతనే యతిథులను బూజింపవలెను.

తే. తాను దొలుదొల్తఁ గూర్చుండి • తత్త్వవేది
యంజలి ఘటించి గూర్చున్న • యమలధర్మ
కోవిదుని రాముఁ గనుఁగొని • కూర్మిమీఱ
నిట్టు లిటియెను ధర్మంబు • లెఱుకపడఁగ. ౨౯౭

తత్త్వవేది=జీవాత్మ పరమాత్మల విషయమైన యథార్థజ్ఞానముగలవాఁడు. అమల ధర్మకోవిదుని=నిర్మల ధర్మమందుఁ బండితుని, కోవిదుఁడు=కోవిదుఁడు. బ్రహ్మజ్ఞానము కలవాఁడని యర్థము. నిర్మల ధర్మజ్ఞానము బ్రహ్మజ్ఞానమేకదా.

తా త్ప ర్య ము

ఆత్మ తత్త్వముఁదెలిసిన యగస్త్యుఁడు తాను ముందుఁగూర్చుండి యావల దనయనుమతిపై నంజలి జోడించి కూర్చుండిన నిర్మల ధర్మజ్ఞానమందుఁ బండితుఁడైన శ్రీరామచంద్రునిఁ జూచి కూర్మితో వానప్రస్థగృహస్థధర్మములు తెలియ నిట్లు పలికెను.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి యమలధర్మకోవిదుఁడని చెప్పుచు మరల నాయునకు ధర్మముపదేశింపఁ బ్రయత్నించుట వ్యర్థశ్రమముగదా యను సందేహము రావచ్చును. ఈ చెప్పఁబోవు ధర్మము రామునకుఁ జెప్పినను వాస్తవమున సీత నుద్దేశించి చెప్పెడు మాటయే. రాఁబోవు రావణవృత్తాంతము దెలిసి హెచ్చరించుచున్నాఁడు. అటుగాకున్నను దెలిసినవారికైనను వారిమేలుకోరువారు హితముపదేశింపవలయును.

కం. విఱుకగలవారికైనను । గఱపకతక్క రుచితప్రకారములెల్లన్। గొఱలు హితు
లట్లగుటనం। దఱకును జెప్పంగవలయుఁ దగియెడు బుద్ధుల్॥ భార.విరాట. ౧-౧౧౩.

కం. హోమంబు సలిపి యతిథికి, శ్రీ మహితా యర్ఘ్యమిచ్చి • సేవింపఁగ నా
నామెయిఁ జలుపనితపసి ని, జామిషమును గూటసాక్షి • యటు లట మెక్కున్.

నిజామిషమును=తన మాంసమును, కూటసాక్షి=మోసపుసాక్ష్యము చెప్పువాఁడు-కూటము=మోసము, అటన్=పరలోకమందు, ఆమెయిన్=ఆవిధముగా.

తా త్ప ర్య ము.

హోమముగావించి యతిథికి నావల నర్ఘ్యమునిచ్చి యాయనను సేవింపవలయును, ఆ విధముగఁజేయని వానప్రస్థుఁడు పరలోకమందు మోసపుసాక్ష్యము చెప్పినవానివలెఁ దన మాంసమును దానే తినుచుండును.

నయజ్ఞైర్దక్షిణావద్భి, ర్వహ్ని శుశ్రూషయాతథా
గృహీ స్వర్గమవాప్నోతి, యథాచాతిథి పూజనాత్ ॥
తస్మాత్సర్వ ప్రయత్నేన గృహస్థోతిథిమాగతమ్
ఆహార శయనాద్యైవ విధివత్ప్రతి పూజయేత్ ॥

అతిథిపూజచేత గృహస్థుఁడుపోవు స్వర్గలోకమునకు దక్షిణలతోడ యజ్ఞములుచేసినవారు, అగ్నిహోత్రముల సేవించువారు పోఁజాలరు. కావున సర్వవిధముల గృహస్థుఁడు తన యింటికివచ్చిన యతిథిని నాహారమునిచ్చియు శయనమిచ్చియు యథావిధి పూజింపవలెను.

ఇష్టోవా యదివాద్వేష్యో, మూర్ఖఃపండిత ఏవవా
సంప్రాప్తో వైశ్వదేవాంతే, సోతిథిః స్వర్గసంక్రమః ॥
చోరశ్చైవాథ చండాలః, శత్రుర్వా పితృఘాతుకః
దేశకాలేతు సంప్రాప్త, స్సోతిథిః స్వర్గసంక్రమః ॥ పరాశరః

తన మిత్రుఁడుగాని శత్రుఁడుగాని మూర్ఖుఁడుగాని పండితుఁడుగాని వైశ్వదేవము కడవటవచ్చెనేని వాఁడే యతిథి. వాఁడు స్వర్గము నొందఁజేయును.

దొంగగాని చండాలుఁడుగాని శత్రువుగాని తండ్రిని జంపినవాఁడుగాని సరియైనవేళయందుఁ బ్రదేశమందు వచ్చెనేని వాఁడు అతిథి. వాఁడు స్వర్గము నొందఁజేయును. 'ద్విషంతం నైవభోజయేత్' పగవాని కన్నము పెట్టరాదను నది యదేశకాలముల వచ్చినవాని విషయము.

అశ్వమేధమందు.

దూరాధ్వగం శ్రాంతమనువ్రజంత, దేవాశ్చసర్వే పితరోగ్నయశ్చ
తస్మిన్ద్విజే పూజితేపూజితాస్స్యుః దితేనిరాశా అపితేప్రయాంతి ॥

దూరము నడచి బడలినవానివెంట దేవతలెల్లరు పితరులు అగ్నులుకూడ బోదురు, కావున నాతని బూజించినవారు దేవతలనెల్లఁ బూజించిన వారగుదురు వారు నిరాశులై పోయిరా దేవతలును బోదురు.

అతిథిర్యస్య భగ్నాశో, గృహాత్ప్రతి నివర్తతే
సతస్మై దుష్కృతం దత్వా, పుణ్యమాదాయ గచ్ఛతి ॥

అతిథి యెవనియింట నాశచెడినవాఁడై యాదరింపఁబడకపోవునో వాఁడు తనపాప మతనికిచ్చి యతని పుణ్యమును దీసికొనిపోవును.

శూద్రోవా ప్రతిలోమోవా యదిశ్రాంతః క్షుధాతురః
భోజయేత్తం ప్రయత్నేన, గృహ మభ్యాగతోయది ॥ హారీతుఁడు.

బడలి యాఁకలిగొని యింటికివచ్చిన యభ్యాగతుఁడు శూద్రుఁడైనను, ఎక్కువజాతి స్త్రీయందుఁ దక్కువజాతివానికిఁ బుట్టినవాఁడైనను వానికి నన్నము పెట్టవలెను. ఇది పాషండులుగాని వారి విషయము. పాషండః పతితోవాపి, వైథార్తో గృహమాగతః । నైవదద్యాత్పక్వాన్నం, మామమేవ ప్రదాపయేత్ ॥ పాషండుఁడుగాని పతితుఁడుగాని ఆఁకలిగొని యింటికివచ్చెనేని వానికిఁ బక్వాన్నము పెట్టరాదు. ధాన్యము పెట్టి పొమ్మనవలెను.

నపృచ్ఛేద్గోత్రచరణౌ, నస్వాధ్యాయ నచశ్రుతమ్
చిత్తే విభావయే త్తత్ర దేవోయం సముపస్థితః ॥
అభ్యాగతో జ్ఞాతపూర్వః, అజ్ఞాతోతిథి రుచ్యతే ॥

అతిథిని నీగోత్ర మేమి నీసూత్ర మేమి నీవేమి చదివితివి ఏమి వింటివని యడుగరాదు. దేవుఁడే యీవిధముగ వచ్చినాఁడని యెంచవలెను. ముందు తెలిసినవాఁడు అభ్యాగతుఁడు. పూర్వపరిచయములేనివాఁడు అతిథి.

పాషండినో వికర్మస్థాన్ బైడాలిక వ్రతాన్శఠాన్
హైతుకాం బకవృత్తీంశ్చ వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చయేత్ ॥

పాషండులను కర్మహీనులను పిల్లివలె వ్రతము బూనినవారిని కపటులను హైతుకులను బకధ్యానము చేయువారిని మాటలచేనైన నాదరింపరాదు.

నష్టశౌచే వ్రతభ్రష్టే, విప్రేవేదవివర్జితే
దీయమానం రుదత్యన్నం కిం మయాదుష్కృతం కృతమ్ ॥

శుచియగు నాచారమువదలినవారికి వ్రతభ్రష్టులకు వేదమువదలినబ్రాహ్మణునకు, నన్నము పెట్టితి మేని యయ్యో వీని కడుపులోనికిఁబోవుట కెంతపాపము చేసితినోయని యన్నమేడ్చును.

వేదవిద్యా వ్రతస్నాతే, శ్రోత్రియే గృహమాగతే
క్రీడంత్యోషధయస్సర్వా, యాస్యామి పరమాంగతిమ్ ॥

వేదవిద్యయందు స్నాతుఁడైన శ్రోత్రియుఁడు ఇంటికి వచ్చెనేని పరమగతి మాకు లభించునని యా యింటిలోని ధాన్యము సంతోషముతో నృత్యము సలుపును. బృహస్పతి.

భోజనార్థంచ స్వేవిప్రః కులగోత్రే నివేదయేత్
భోజనార్థం హితేశంసన్ వాంతాశీ త్యుచ్యతేబుధైః ॥

భోజనార్థమువచ్చిన బ్రాహ్మణుఁడు తన కులగోత్రములు చెప్పరాదు. అట్లు చెప్పెనేని వాఁడు క్రక్కిన కూడుతినినవాఁడగును.

ఇది పూర్వకాలమునఁ జెల్లును ఈకాలమున నీచజాతివారును బ్రాహ్మణుల మనియొవచ్చి మోసగించుచున్నారు. కావునఁ బరీక్షింపక విడువరాదు.

దేవపూజానంతరము గోదోహనమాత్రకాల మతిథి యభ్యాగతికై వాకిటఁ గాచి యుండవలెను. గోదోహనమనఁగా ఆవును పాలుపిండునంతకాలము.

గోదోహనమాత్ర మంకాణేఽతిథిం ప్రతీక్షమాణ ఆసీత॥ శంఖుఁడు॥ నాడికాయాశ్చతుర్భాగం గోదోహం బ్రువతేబుధాః॥ గడియలో నాలుగవభాగము గోదోహనకాలమని చెప్పఁబడును. అనఁగా ఆఱునిమిషములు అతిథి అభ్యాగతులకై కాచియుండి ఆలోపల రాలేని భుజింపవచ్చును.

వైశ్వదేవ కృతంపాపం, భిక్షురేకో వ్యపోహతి
నభిక్షుణా కృతంపాపం, వైశ్వదేవో వ్యపోహతి ॥

అని యుండుటవలన వైశ్వదేవమునకు ముందు భిక్షువు వచ్చెనేని యత నికి ముందు పెట్టవలయును. వైశ్వదేవము చేయకున్నను దోషములేదు. అయినను,ఇది ఏకపాత్రపక్షవిషయము. రెండు మూఁడుపాత్రములలో నన్నము చేయఁబడియుండెనేని వైశ్వదేవము చేయవలయును. ఇది యతి విషయము. కూటసాక్ష్యము చెప్పిన వానికిఁ బ్రాయశ్చిత్తము ముందొకచోఁ జెప్పఁబడెను.

ఉ. రాజవు సర్వలోకనిక•రంబులకీవు, మహారథుండవున్
భ్రాజితధర్మవర్తివి వి•రాజితకీర్తివి మాన్యమూర్తివిన్
బూజకుఁ బూర్ణయోగ్యుఁడవు•భూవర వచ్చితి కూర్మివిందవై
యోజ దలిర్ప మాకు సుకృ•తోదయ మింతకు నొందు గల్గునే. ౨౦౦

అతిథిగా వచ్చిన యధమ మనుష్యు నాదరించిననే యెంతో మహాఫలము చెప్పఁబడుచుండ నిఁక నీవంటి యతిథి నాదరించినఁ గలుగుఫలమునకు మేర లేదనుచున్నాఁడు. 1 సర్వలోక నికరంబులకున్=సమస్త జనసమూహములకు, 2 అనంతకోటి బ్రహ్మాండములకు, నీవురాజవు=భర్తవు, పతివి 'పతింవిశ్వస్య' యని శ్రుతి చెప్పుచున్నదికదా, మహారథుండవు=గొప్ప వీరుఁడవు, 2 మహాత్ముఁడగు గరుత్మంతుని వాహనముగాఁ గలవాఁడవు, భ్రాజితధర్మమూర్తివి = (1) ప్రకాశించుధర్మమే యాకారముగాఁ గలవాఁడవు, 2 లోకశిక్షార్థమై ధర్మముల ననుష్ఠించువాఁడవు, విరాజితకీర్తివి = 1 ప్రకాశించు కీర్తి గలవాఁడవు, 2 పరమాత్ముఁడవని ప్రసిద్ధికీర్తిగన్నవాఁడవు, 'విశ్చకుషివ్యోమ్ని వాతే పరమాత్మని'నానా. ర॥ వి అనఁగా పరమాత్మకుఁబేరు. 'రామపదేనాసౌ పరబ్రహ్మాభిధీయతే' యని యగస్త్యవాక్యమే కలదుగదా. మాన్యమూర్తివిన్=1 పూజింపఁదగిన రూపముగలవాఁడవు, 2 యోగులకు ధ్యానింపఁదగిన యాకారముగలవాఁడవు. పూజకు=సర్వవిధపూజ్యకర్మములకు, పూర్ణయోగ్యుఁడవు=పూర్ణముగఁదగినవాఁడవు కొందఱు దేవతలు కొన్నిటికేయోగ్యులు,నీవన్నిటికి యోగ్యుఁడవు, ఏదేవతలకుఁ జేయుపూజ నీపూజయేకదా. ఇష్టాపూర్తం బహుధాజాతం జాయమానంవిశ్వం బిభర్తి భువనస్యనాభి యనుశ్రుతి యిటఁ బ్రమాణము, భూమివ = 1 రాజా, 'హ్రీశ్చతే లక్ష్మీశ్చపత్న్యౌ' యన్నట్లు శ్రీభూదేవులకుఁబతియైనవాఁడవు, కూర్మివిందవు=ప్రియాతిథివి, సుకృతోదయము = పుణ్యఫలానుభవారంభము, ఇంతకున్=ఇంతకంటె.

తాత్పర్యము.

సమస్త ప్రపంచమునకు నందలి జనులకు నీవే ప్రభువవు. నీవే మహారథుఁడవు, నీవే మూర్తీభవించిన ధర్ముఁడవు. విశేషముగఁ బ్రకాశించు కీర్తిగలవాఁడవు, గౌరవింపఁదగు నాకారముగలవాఁడవు. ఎంతటి పూజకును బూర్ణముగఁ

దగినవాఁడవు, భూపతివి ఇట్టి నీవు ప్రియాతిథివై వచ్చితివి. ఇంతకు మించిన పుణ్యఫలోదయము మఱియొకటిగలదా.

కం. అని ఫలమూలసుమంబులు, తనివి చనన్ వారి కిచ్చి • తదనంతర మా
జనకసుతాధవునకు ముని, ఘనచాపాక్షయశరాదిఁ • గనిపించి యనెన్.-౨౦౧

ఫలమూలసుమంబులు = పండ్లు, వేళ్లు, పూలు, తనివి = తృప్తి, ఘన= గొప్పదియగు, చాప=విల్లు, అక్షయశరాది=తఱుఁగని బాణములు గల యంబుల పొదులు, కనిపించి=చూపించి.

౧౯౪-వ పద్యంబున బూర్ణతుష్టిగలుగ భోజనమిడినట్లు చెప్పఁబడెను. ఇచ్చట ఫలమూలములిచ్చినట్లు మరలఁ జెప్పఁబడెను. ఇది సీతాదేవికని యెఱుంగునది. భర్తలతోడ భార్యలు భుజింపరాదు గనుక నప్పుడామె భుజింపలేదు. స్త్రీలు పురుషులులేక పంక్తి భుజింపరాదు. తాత్పర్యము

అని యీ ప్రకారముచెప్పి వారికిఁ గడుపునిండఁ బండ్లను వేళ్ళను పూలను దిననిచ్చి యావల శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నొక గొప్పవిల్లు అక్షయ బాణములు తూణీరములు చూపించి యిట్లనియె.

—• అగస్త్యుఁడు శ్రీరామునకు వైష్ణవాయుధంబులు సమర్పించుట. •—

సీ. ఈదివ్యమహనీయ • హేమమణీభూషి, తాసమువిష్ణు శ • రాసనంబు
నిర్మిత మలవిశ్వ • కర్మచే; నీశర, రాజ మమోఘంబు • రవినికాశ
మబ్జజదత్త మీ • యక్షయ్యసాయక;ములు శితబాణసం • పూర్ణతూణు
లనఘ సువర్ణాంచి • తాసియుఁ గోశంబుఁ బాకారిదత్తముల్ • భానుతేజ
ఆ. యాశరాసనమున • నింద్రదవిరోధుల, సంగరమునఁ జంపి • శార్ఙ్గధన్వి
జయముగొనియెఁ జుమ్ము • శరములు నవ్వియు. యసియుఁ దరకసంబు •
లవియరామ.

దివ్య=దేవలోకసంబంధమై, మహనీయ=పూజింపఁదగినదియై, హేమమణీభూషిత=బంగారుచేతను మాణిక్యములచేతను నలంకరింపఁబడినదియు, అసమ= సమానములేని, శరరాజము=శ్రేష్ఠమయినబాణము, అమోఘంబు = వ్యర్థముపోనిది, రవినికాశము=సూర్యునితో సమానమైనది, అబ్జజదత్తము=బ్రహ్మచే నీయఁబడినది, అక్షయ్యసాయకములు = క్షయముగాని బాణములు, శిత= పదునైన, బాణ=బాణములచే, సంపూర్ణ=నిండిన, తూణులు=పొదులు, సువర్ణాంచితాసియు= బంగారుపిడిచేఁ బ్రకాశించు కత్తియు, కోశంబు=ఒరయును, పాకారిదత్తము = ఇంద్రునిచే నీయఁబడినవి. భానుతేజ = సూర్యునికాంతివంటి కాంతిగలవాఁడా, శార్ఙ్గధన్వి=విష్ణువు, అసి=కత్తి, తరకసంబులు=అంబులపొదులు.

ఇది వైష్ణవధనుస్సు అని చెప్పుటచేఁ బరశురామునివలన శ్రీరామచంద్రమూర్తి గ్రహించిన ధనువును అప్పుడు వరుణుచేతికిచ్చెను. అదియే యిప్పుడిందు

వరుణునిచే నుంచఁబడి ఖరాదివధకై రామచంద్రునకు మరల నీయఁబడెను. బ్రహ్మ దేవుఁడిచ్చినది బాణసమూహము, బాలకాండమున సంక్షేపరామాయణమందు ౧౧౧-వ పద్యము నైంద్రధనువనుట భ్రతిన్యాయమ్మున నని యెఱుంగ వలయును.

తాత్పర్యము

దేవసంబంధమై, పూజ్యమై, బంగారు రత్నములచే నలంకరింపఁబడిన దైన యసమానమైన యీ విష్ణుధనస్సును విశ్వకర్మ నిర్మించెను. ఈ బాణసమూహము వ్యర్థముగఁ బోవునదిరాదు. సూర్యునికాంతివంటి కాంతిగలది. ఇది బ్రహ్మచే నీయఁబడినది. ఈయక్షయ బాణములు పదునైన బాణములతో నిండిన యమ్ముల పొదులు బంగారు పిడిగల కత్తియు దానియొరయు నింద్రుఁడిచ్చినవి. సూర్య తేజా ! యీ వింటిచే విష్ణుదేవుఁడు రాక్షసులను యుద్ధమందుఁజంపి జయము గొనెను. ఈ బాణములు, కత్తి, పొదులు ఆయన యుద్ధమందుపయోగించినవే.

ఆ. వఱల జయము నీకు•వజ్రి వజ్రంబును, గొనినభంగి వీని•గొను మటంచుఁ
దద్వరాయుధముల•దశరథసుతరత్న, మునకొసంగియిట్టు•లనియెమఱియు.

వజ్రి=ఇంద్రుఁడు, వరాయుధములు=శ్రేష్ఠములయిన యాయుధములు.

తాత్పర్యము

నీకును జయముగలుగుటకు నింద్రుఁడు వజ్రంబును గ్రహించినట్లు వీనిని గ్రహింపుమని యా శ్రేష్ఠములయిన యాయుధములను శ్రీరామచంద్రమూర్తి కిచ్చి మఱియు నిట్లు చెప్పెను.

వజ్రివజ్రమువలెఁ గొనుమనుటచే నీసొత్తు నీవేగ్రహింపుము నీసొత్తు నీకిచ్చుటకు నే నెవ్వఁడను. అని భావము.

—• ౧౩-వ సర్గము. అగస్త్యుఁడు శ్రీరామునితో సల్లాపంబు లాడుట. •—

శా. రామా ! లక్ష్మణ ! ప్రీతి నమ్మదమునా•రంగంటి భూపుత్రితోఁ
ప్రేమ న్నన్గన మీరు వచ్చుటను, దా•రిన్ గాసి పాలైతి, రీ
రామారత్నముఁ జూడ వ్యక్తముగ వి•శ్రాంతిన్ మదిం గోరెడిన్,
భూమీశాత్మజ కోమలాంగి వ్యసనం•బుం గాన దెప్పట్టునన్. ౨౦౪

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రా! లక్ష్మణా! మీరు సీతాదేవితోడ నన్నుఁజూడవచ్చుటచే మిక్కిలి సంతోషించితిని. మీరు దోవనడచుటచేఁ జాల బడలినారు. ఈ స్త్రీరత్నము సీతాదేవి స్పష్టముగ బడలిక పోపుకొన మనస్సునఁ గోరుచున్నది. పిలన నీమె రాచకూఁతురు. సుకుమారదేహము గలది. ఎన్నఁడు కష్టపడినదిగాదు.

ఉ. అట్టి కుమారి కష్టనిచ•యంబుల కెల్లను నాటపట్టు లై
నట్టివనంబులన్ ధవుని•యందలి నిట్టలమైనభక్తిచే

నిట్టులు వచ్చి దుష్కరము•నీమె ఘటించెను, గాన నీమె కై
ట్టిటు సుఖంబౌ యట్లు చరి•యింపుము సొంపుగ నిందు రాఘవా. ౨౦౫

కుమారి=చిన్నవయస్సుది, ఇప్పటికి సీతాదేవికి ముప్పది సంవత్సరముల వయస్సు, కష్టనిచయంబులకున్=కష్టసమూహములకు, ఆటపట్టులు = క్రీడాస్థానములు, నిట్టలము=గాఢము, దుష్కరము=కష్టకార్యము.

తాత్పర్యము

అటువంటి చిన్నవయస్సుది. కష్టసమూహములకెల్లను స్థానమైన యడవులందు భర్తయందుఁగల గాఢమైన భక్తిచే నీప్రకారము వచ్చి యసాధ్యకార్యము చేసినదయ్యెను. కావున నీవు నుపేక్షలేక యామెకేది సుఖమో దానినే శ్రీరామచంద్రా! చేయుచుండుము. మీరిక్కడనే హాయిగా నుండవచ్చును.

కం. సృష్టి మొదల్కొని జగమున, స్పష్టమ్ముగ స్త్రీలు మగని•సౌఖ్యదశం దా
రిష్టుం డని రంజింతురు, కష్టంబులు వచ్చె నేని•కడ కీడ్తు రయా. ౨౦౬

తాత్పర్యము.

ప్రపంచము పుట్టినది మొదలు స్త్రీల లక్షణమేమందువా భర్త తమ్ము సుఖదశయందుంచెనా యతఁడు ప్రియుఁడని సంతోషింపఁజేయుదురు. తాముసు సంతోషింతురు - వానికిఁ గష్టదశ ప్రాప్తించెనా వానిని దూరముగాఁ ద్రోచి స్వేచ్ఛగాఁ జరింతురు.

కం. మెఱపులచాంచల్యంబును, గఱకుఁదనంబునసు వాఁడి•కత్తులబిఱుసున్
నెఱవడి గరుడానిలముల,పఱపును దెఱవలకు నెందుఁ•బ్రకృతిగుణంబుల్.

నెఱవడిన్=మిక్కిలి వేగమున, తెఱవలకు=స్త్రీలకు.

తాత్పర్యము

మెఱపు లెంత చంచలములో స్త్రీల మనస్సు లంతచంచలములు- కఱకుఁదనమునఁ బదునైన కత్తుల బిఱుసెట్టిదో వారి హృదయములట్టివి- ఎన్నిదినాల స్నేహమైనను వారు నిమిషమునఁ దెగఁగోయఁగలరు. ఇఁక విషయములందు గరుడునివేగము వాయువేగము గలవై వారి మనస్సులు నిండువేగమునఁ బరువెత్తును. మెఱుపువలె వక్రమైనబుద్ధిని నొకపురుషునిమీఁదనుండి మఱియొక పురుషుని మీఁదికి మెఱుఁగు మెఱసినంతలో మార్పఁగలరు. ఇఁకస్నేహము తెగఁదీయుటయందుఁ బదునైనకత్తితో నఱికినట్టిదయాదాక్షిణ్యములు జంకుగొంకు ఉండదు. ఇది స్త్రీలకుఁ బుట్టువుతోనే వచ్చిన స్వభావగుణములు.

కం. ఈ నీ యిల్లాలియెడం, గానంగా రాదు దోష•కణమేనియు ని
మ్మానవతి సతీజనస,మ్మానితయ యరుంధతీస•మాన తలంపన్. ౨౦౭

ఇది సాధారణ స్త్రీసముదాయముయొక్క లక్షణము - నీభార్యయం దిట్టి లక్షణములు లేవనుచున్నాఁడు.

దోషకణము=అల్పదోషము- సతీజన=పతివ్రతాజనులచే, సమ్మానితయ= గౌరవింపఁబడినదే - పతివ్రతలగు వారుకూడ నీమె గొప్ప పతివ్రత యని యీమెను బూజింతురు.

తాత్పర్యము

ఈ నీ యిల్లాలగు సీతాదేవియందు నిట్టిదోష మొకటియైన నల్పమైన లేదు - ఈమె పతివ్రతలచేఁ బూజింపఁబడినది - ఆ యరుంధతియే యీమెకు సమానురాలు.

ఈ ప్రకారము సీతాదేవి నగస్త్యుఁడు స్తుతించుట యీమెమునస్సున పాతివ్రత్యమునందు స్థిరపడుటకేకాక పరపురుష సాంగత్యము నొల్లక రావణు నకు లోవడక చెఱసాలయందు నపయు దేవతాదిస్త్రీలనుగూడ చెఱనుండి విడిపింప వలయుననుబుద్ధి యీమెకుఁబుట్టుటకే - అమె చెఱ యనుభవించినది యీ యుద్దేశముతోనేకదా.

కం. ఈ వైదేహియు లక్ష్మణుఁ, డీవును వసియింపఁ గలుగు•నీదేశము రా
మా! పితతాలంకృతమై, పావన మగు నన్న రామ•భద్రుఁడు పలికెన్.

తాత్పర్యము

ఇటువంటి యీ సీతాదేవియు నీసేవకై స్వార్థము సర్వము త్యాగము చేసిన యీ లక్ష్మణుఁడు ఇటువంటి వారిసేవకు యోగ్యుఁడవగు నీవును నీదేశ మందుండువేని రామచంద్రా ! యిదిమిక్కిలి యలంకరింపఁబడినదై పవిత్ర మగును - అని చెప్పఁగా రామచంద్రమూర్తి యిట్లనెను.

కం. దారానుజయుక్తుఁడ నై, ఘోరాటవిఁ దిరుగునాదు•గుణములు నీకున్
గూరిచె ముద మటు గాన సు,దారగుణా! నీదుకృపను•ధన్యుఁడ నై తిన్.

దారానుజయుక్తుఁడనై = భార్యతోను దమ్మునితోను గూడినవాఁడనై - ఘోరాటవిన్ = భయంకరమైన యరణ్యమందు.

తాత్పర్యము

భార్యతోను దమ్మునితో భయంకరమైన యడవియందుఁ దిరుగు నాగుణ ములు నీకు సంతోషము గలిగించెఁగావున నీదయచే నేను ధన్యుఁడనైతిని.

ఆ. నీటివలను గలిగి•నిండార నడపులు, గలుగు నాశ్రమంబుఁ•గరుణమీఱ
నానతీయ వయ్య•యచ్చోటఁ గాలంబు, గడుపు దీఱుదాఁకఁ•గడుపువాఁడ.

తాత్పర్యము

జలసౌకర్యముగలదై దట్టముగ నడవులుండు ప్రదేశ మేదో దానిని దెలు పుము. అచ్చటనుండి వ్రతకాలము దీఱువఱకుఁ గాలముఁగడపెదను.

కం. ఇటు రాముఁ డడుగఁగా నొక,త్రుటి యాలోచించి విగత•దోషుఁడు పలికెన్
స్ఫుటధీరతరోక్తులతోఁ, బటుతరగుణభద్ర శ్రీరామ•భద్రా! వినుమీ. ౧౨

త్రుటీ=అల్పకాలము, విగత దోషః(డు=దోషములేనివాఁడు, స్ఫుట=స్పష్టమైన, ధీరతస్=మిగుల ధైర్యముగల, ఉక్తులతో=మాటలతో.

తా త్ప ర్య ము

ఈ ప్రకారము శ్రీరామచంద్రమూర్తి యడుగఁగా నల్పకాల మాలోచించి దోషరహితుఁడగు నగస్త్యుఁడు స్పష్టమై ధీరములయిన మాటలతో మిగుల గొప్ప కల్యాణగుణములు గలవాఁడా శ్రీరామభద్రా ! వినుము.

ఒకత్రుటీ యాలోచించి=ఋషీశ్వరులందఱు తోడుదొంగలు - సీతారామ లక్ష్మణులను ఎట్లులైనఁ బంచవటిఁ జేర్పవలయునని యందఱు కలిసి యాలోచించినవారే. ఆకారణముచేతనే దానికి సమీపముననుండు నగస్త్యాశ్రమమునకుఁ గడపటఁదెచ్చి చేర్చిరి. కాఁబట్టి స్థల విషయమై యాలోచింపవలసినదిలేదు. ఇఁక నాలోచన యేమనఁగా వీరక్కడఁ జేరిరేని వీరికిఁ గష్టములు తప్పవు. రాక్షసులతోఁ బోరు సిద్ధము; సీతాపహరణము సత్యము; దుస్సహ దుఃఖానుభవము సత్యము; దీనికిఁ గారణభూతుఁడను నేనై యాదోష మనుభవింపవలసివచ్చునేమో యని యాలోచన. అదియునుగాక యిక్కడనేయుందుమని వచ్చినవాఁడు వేఱొకచోటికిఁ బోయెద ననుచున్నాఁడే యేమికారణమై యుండునని యాలోచన.

విగతదోషః(డు ఇదిదోషముగాదని యీపదము తెలుపుచున్నది - సీతారామ లక్ష్మణులను బంచవటిని జేర్చుటయందు వారు కష్టములపాలై దుఃఖము ననుభవింప వలయునను క్రోధ మగస్త్యునందులేదు - ఆయనకు స్వార్థలాభములేదు - అది లోకక్షేమంకరకార్యము - కావున దోషము లేదని తీరుమానించుకొనెను - అదియునుగాక రామచంద్రమూర్తియే యచటకుఁ బోవనాలోచించినపుడు ప్రేరకత్వముకూడ నగస్త్యునందులేదు - భగవత్సంకల్పమున కనుకూలుఁడగుటయే కదా భక్తునకుఁ బ్రథమకార్యము.

ఇట్లు దోషములేదని నిశ్చయించుకొని వారికిఁ గష్టము గలిగిననుదానివలనఁ జెడిపోవునది యేదియులేదు. సీతకును భయములేదు. రామలక్ష్మణులకుభయము లేదు. ఒకసంవత్సరము వీరు కష్టపడినఁ గలకాలము లోకము సుఖపడును, అని ధైర్యము తెచ్చుకొని నిస్సందేహ వాక్కులతో ధీరుఁడై చెప్పెనని గ్రాహ్యము.

రామభద్రా యనుటలో భద్ర శబ్దము మంగళాశాసనము, స్ఫుటతర గుణభద్ర యనుటలో నీకల్యాణగుణములే నీకు మేలుకలుగఁజేయును అని హెచ్చరిక.

కం. బహుమూలఫలోదక మై, బహుమృగసంకీర్ణ మగుచుఁ • బంచవటి యనన్
మహిత మగుతలము సౌఖ్యా,వహ మిట కామడలు రెండు • వర్తిలు దవ్వై.

బహుమూలఫలోదకమై=విస్తారముగ మూలములు ఫలములు జలములు గలదై - బహుమృగసంకీర్ణము = అనేకజంతువులచే వ్యాపించినది, సౌఖ్యావహము = సుఖము గలిగించునది.

తా త్ప ర్య ము

విస్తారముగ మూలములు ఫలములు జలములు గలదై నానా మృగము లచేఁ గూడినదై పంచవటియను పేరుగల యొకగొప్పస్థల మిచ్చటికి రెండామడ దూరమందున్నది. అది సుఖమైనప్రదేశము.

కం. చని యట నాశ్రమసంస్థాపన మొనరిచి యాసుమిత్రా•పట్టియు మీరున్
జనకునివాక్యము నడపుఁడు, చనియెం బెద్దయుఁ ద్వదీయ•సమయాబ్దంబుల్.

త్వదీయసమయాబ్దంబుల్=మీరు నియమించుకొనిన గడువు. సంవత్స రములు, పెద్దయు=చాలభాగము - ౧౨ సంవత్సరములు- చనియెన్.

తా త్ప ర్య ము

మీరు నియమించుకొనిన గడువు పదునాలుగు సంవత్సరములలోఁ జాలఁ గాలము గడచిపోయినది. తక్కినకాలము మీరచట నాశ్రమము స్థాపించుకొని మీరు దంపతులును లక్ష్మణుఁడును దండ్రివాక్యముఁ బాలింపుఁడు.

కం. ప్రతినను దీర్చి ధరకుం, బతివై సుఖపడెదు రామ•భద్రా మరలన్
క్షితిపతి యయాతివలెఁ దొలి,సుతుఁ డగు నీచేఁ దరించి•సుగతిం బడసెన్.

ప్రతినను=ప్రతిజ్ఞను, క్షితిపతి=దశరథుఁడు, సుగతిన్=పుణ్యలోకమును.

తా త్ప ర్య ము

• రామచంద్రా! నీవు పదునాలుగు సంవత్సరములు వనవాసముచేసెద నని చేసిన ప్రతిజ్ఞను బూర్ణముగ నెఱవేర్చి రాజవై సుఖించెదవు. నీవు పెద్దకొడు కగుటచే నీతండ్రి తనకొడుకు యయాతి తనకోరిక నెఱవేర్చుకొని సుఖించినట్లు పుణ్యలోకమును బొందెను.

కం. ఎఱిఁగితి నీవృత్తాంతముఁ గొఱలెడిదశరథమహీశు•కూరిమిచేతన్
గఱుకొని తపోబలంబున, మఱియును నీలోనితలఁపు•మార్గముఁ గంటిన్.

తా త్ప ర్య ము

దశరథునిపై నాకుగల ప్రేమచే నతనికుమారుఁడనైన నీచరిత్రమంతయును నీలోని యాలోచనవిధమును నా తపోబలముచేఁ దెలిసికొంటిని నేనేమి యాలో చించితి నంటివా. నీవిచ్చటికి వచ్చుచు "వనవాసశేషంబు దినము లీతనిఁగొల్చి యుంద యుంధము మహా నందముగను" అని చెప్పితివి. ఆ యభిప్రాయము ననుసరించి నేనును మీరిందునుండుఁడంటిని. నీవాయభిప్రాయము మార్చుకొని నీటివలను గలిగి నిండారు నడవులు గలుగు నాశ్రమంబు దెలుపు మంటివి. ఇక్కడనుండఁదలఁచిన వాఁడేల వేఱొకస్థల మడుగుచున్నాఁడని త్రుటి యాలో చించితిని నీయభిప్రాయముదెలిసికొని నేనును మీరు పంచవటికిఁబొండనిచెప్పితిని.

కం. కావున మీరిట నాతో, నావాసముఁ జేయఁ డనుచు • ననుమతి యిడియున్
బోవలయుఁ బంచవటి కని, నే వలసెం జెప్ప మీకు • నీరజనేత్రా. ౨౧౩

తాత్పర్యము

ఈ కారణముచే నాతోడ మీరు నివసింపుఁడనితొలుతఁ జెప్పియు మరలఁ బంచవటికిఁ బొండని మీకుఁ జెప్పవలసివచ్చెను. నీ సంకల్పమునకు వన్యథా నేనేల వర్తింతును.

శా. రామా ! యయ్యది శ్లాఘనీయము, గడున్‌రమ్యంబు, గోదావరీ
శ్రీమన్నిమ్నగ దాపు, పండ్లు సుమనోబృందంబు కొల్లల్, ఖగ
స్తోమంబుల్ మృగముల్ మహాద్భుతముఁ గూర్చున్ నిచ్చ, లేకాంత, మెం
తే మోదంబు ఘటించు సీత, కిట కెంతే దూరముం గాదు సూ. ౨౧

శ్లాఘనీయము=పొగడఁదగినది, శ్రీమన్నిమ్నగ=అందమైన నది, దాపు = సమీపమందేయున్నది. సుమనోబృందంబు=పూలసమూహము,ఖగస్తోమంబుల్= పక్షులగుంపులు, నిచ్చలు=సర్వదా,ఏకాంతము=నిర్జనము, ఎంతేన్=మిక్కిలి.

తాత్పర్యము

శ్రీరామచంద్రా ! యది మిగులఁగొనియాడఁదగిన ప్రదేశము మిక్కిలి యందమైనది. గోదావరినది సమీపమందేయున్నది. పండ్లు పూలు దండి, పక్షులు మృగములు ఆశ్చర్యము కలిగించును, జనులుండినదికాదు, సీతకు మిక్కిలి సంతోషకరముగా నుండును, ఇచ్చటికిఁ జాలదూరమును గాదు.

కం. మీరును జానకితోఁ ద,ద్ధారిణి వసియించి కాచి తాపసజనమున్
బేరిమి విహరింపుఁడు చను,దారి నెఱింగింతు నీకు దత్స్థలమునకున్.

తాత్పర్యము

మీరును జానకితో నాప్రదేశమందుండి తపస్వులను రక్షించి గొప్పపేరు వహించి సంచరింపుఁడు-అచ్చటికిఁబోవు మార్గముఁ దెలిపెదను.

మీరా ధారిణి వసియించి యనినఁజాలునే. జానకితోనని యామెను ప్రత్యేకించి చెప్పనేల? కాచి తాపస జనమున్- నిర్మనుష్యమైన ప్రదేశము - అందు రాక్షస భూమి అక్కడనుండియే తపస్వులను రక్షింప నెట్లు సాధ్యము? అక్కడ నుండిన 'పేరేమి' యెట్లుగలుగును? ఇవన్ని యాలోచించిచూడఁ గొఁగల విషయముల నెఱిఁగియే యగస్త్యుఁడు మాట్లాడుచున్నాఁడనుట స్పష్టము.

ఉ. అదిగోఁ జూడుమ యిప్పతోఁపు రఘురామా! కాన నా; దాని కా
యుదగాశం జనితేని మఱ్ఱి యట దాఁయున్ మిమ్ము, నాపిమ్మటన్
బొదలున్ మిఱ్ఱుతలంబు నిర్వణము, దద్భూమిం దరింపంగ నం
దొదవుం బర్వత మొండు, పంచవటి పొల్పొప్పుం జుమీ చేరువన్. ౨౨

ఉదగాశన్=ఉత్తరపు దిక్కునందు- నిర్వణము-నిర్ + వనము =వనము లేనిది-బయలు-తరింపంగన్=దాఁటిపోవ-చేరువన్=అపర్వతసమీపమందు.

తాత్పర్యము

రామచంద్రా! యదిగోఁ జూడుము-ఇప్పుడేఁవు కానవచ్చుచున్నది-దాని కుత్తరముగఁబోయిన నొక మఱ్ఱిచెట్టు గానవచ్చును. ఆవల మిట్టప్రదేశము - చెట్లులేని బయలున్నది. అది దాఁటిపోయిన నొక పర్వతముగలదు - దాని సమీపమందే పంచవటియున్నది.

తే. నావుడును ముని కభివాద•నం బొనర్చి, సెలవుఁ గొని రణవీరులు•సీతతోడ
 నుద్ధృతాయుధహస్తులై •యెయ్యెఁ జనిరి, పంచవటికిని నిర్దిష్ట• పదముఁ బట్టి.

అభివాదనము=సాష్టాంగ నమస్కారము, రణవీరులు - యుద్ధమునందు పరాక్రమముగలవారు, ఉద్ధృతాయుధ హస్తులై = ఎత్తఁబడిన యాయుధములు గల చేతులుగలవారై, నిర్దిష్టపథముఁబట్టి=అగస్త్యుఁడు చెప్పిన జాడపట్టుకొని.

తాత్పర్యము

అని చెప్పఁగా రామలక్ష్మణులు మునీశ్వరునకు నమస్కరించి యాయనయొద్ద సెలవుతీసికొని యెత్తఁబడినయాయుధములుగలచేతులుగలవారై యారణవీరులు సీతతోడ, నగస్త్యుఁడు చూపిన జాడపట్టుకొని పంచవటికి మెల్లగాఁబోయిరి.

ఈ పద్యమునందలి రణవీరులు, ఉద్ధృతాయుధహస్తులు అనుపదములు వీరు యుద్ధసన్నద్ధులైపోయిరని తెలుపుచున్నవి. ఇచ్చటఁ బాఠకులకొక సందేహము కలుగవచ్చును. అనసూయాదేవి సీతాదేవి నాదరించినట్లు లగస్త్యునిభార్య లోపాముద్ర యేల యామెను నాదరింపలేదు. ఆమె పేరు ప్రస్తావనకూడలేదే, యేల?

ఆశ్రమమందు లోపాముద్రలేదు. అగస్త్యున కనేకాశ్రమములుగలవు. బ్రహ్మగిరి (కూర్గుమండలమున) యను పర్వతమం దగస్త్యుఁడొకసారి తపస్సు చేయు తన భార్యను లోపాముద్ర నొంటిగా విడిచియుండనొల్లక యామెను దన కమండలు పాత్రమునందుంచి తపమునకుఁబోయెను. ఆవల నొక కాకివచ్చి యా పాత్రమును బోరగిలఁ ద్రోసెను. ఆ నిర్బంధమును సహింపలేకయుండిన లోపాముద్ర తన తపశ్శక్తిచే నేఱై పాఱెను. ఆ నదికే కావేరియనుపేరు. ఈ కావేరిపేరు సుగ్రీవుఁడు చెప్పుటచే (కిష్కింధ. ౧౦౨౪) నిప్పటికే యామె నదియైనట్లు తెలియనగు. ఉత్తరము వారికి గంగయెట్టిదో దాక్షిణాత్యులకుఁ గావేరియట్టిది. దానిని వారు గంగయనియే పిలుతురు.

—• ౧౪-వ సర్గము. శ్రీరాముఁడు జటాయుం జూచుట. •—

సీ. అరుగుచో వారు మ•హాకాయు గృధ్రేశు, భూరివిక్రము వట•భూజసంస్థుఁ
 గనిదైత్యుఁడని•యెంచి కడిమి నీవెవ్వఁడ, వననాతఁడనియె న•త్యంతసౌమ్య
 భంగినిమధురో క్తిఁ•బరమసంప్రీతిని, వత్స మీతండ్రికిఁ•బరమసఖుఁడ
 నా విని వార లా•నందంబుతో నాత్మ, జనకవయస్యుని•సత్కరించి

ఆ. యేమి పేర టన్న•నెలమి నాతఁడు దన,పూర్వవంశకథను•బూర్ణముగను
    జెప్పఁ దొడఁగె నిట్లు•శ్రీరాముతోడుత, సర్వభూతజన్మ•సహితముగను.

మహాకాయున్=గొప్ప దేహముగలవానిని, గృధ్రేశున్=గ్రద్దలకు రాజైన వానిని, భూరివిక్రమున్=అధికపరాక్రమముగలవానిని, వటభూజసంస్థున్=మఱ్ఱిచెట్టు పైనున్న వానిని, అత్యంత సౌమ్యభంగిని=మిక్కిలిమంచిమాటలతో, మధురోక్తిన్=తియ్యనిమాటలతో, వత్స = నాయనా, దీనిని గొందఱు శబ్దానభిజ్ఞులు ప్రథమబహు యందు వత్సలనుచున్నారు. అది సరిగాదు,పరమసఖుఁడ=మిక్కిలి మిత్రుఁడను, ఆత్మజనక వయస్యుని = తమ తండ్రిస్నేహితుని, సత్కరించి = తండ్రిని గౌరవించునట్లు గౌరవించి, తండ్రికి ముఖ్యస్నేహితులు తండ్రివలెనే పూజ్యులు, సర్వభూత జన్మసహితముగను=సమస్త భూతములుపుట్టిన విధముతో.

తాత్పర్యము

అట్టివారు పోవునపుడు పెద్దదేహముగల గ్రద్దరాజును మహాపరాక్రమవంతుని అగస్త్యుఁడు చెప్పిన మఱ్ఱిచెట్టుపైనుండు వానినిజూచి రాక్షసుఁ డీరూపము ధరించి యున్నాఁడని తలఁచి బలముదెలియ నెవ్వఁడవు నీవు అని యడుగఁగా నతఁడు మిగుల మంచిమాటలతోఁ దియ్యనిపలుకులతో సంతోషముతో నాయనా రామచంద్రా! మీతండ్రికి నేను మిక్కిలి ప్రియమైన స్నేహితుఁడను అని చెప్పఁగా వారు మిగుల సంతోషించి తమతండ్రి మిత్రుని దండ్రివలె గౌరవించి యయ్యా నీపేరేమనిన జటాయువు తన పూర్వకథను భూతములు పుట్టినవిధము మొదలుకొని చెప్పఁదొడఁగెను.

సీ. భూతసృష్టికి బీజ•భూతులై మును ప్రజా,పతు లనఁ గలిగిరి•పరమయశులు
    వారిలోఁ బ్రథముఁడు•వఱలెఁ గర్దముఁ డన, విక్రీతుఁ డాతని•వెనుక శేష
    సంశ్రయుల్ పిమ్మట•స్థాణుమరీచ్యత్రు,లును గ్రతువు పులస్త్యుఁ•డును గలిగిరి
    యంగిరుండు ప్రచేతుఁ డావలఁ బులహుండు, దక్ష వివస్వంతు•లక్షయమతి

తే. కశ్యపుఁడు కడగొట్టుగాఁ•గలిగి రందు
    దక్షునకు నఱువదిగురు•తనయ లుద్భ
    వింప నెనమండ్ర వారిలోఁ•బెండ్లియాడెఁ
    గశ్యపుఁడు వారి పేరులు•కరుణ వినుము. ౨-౩

బీజభూతులై =వి త్తనమువంటివారై, కారణమై.

తాత్పర్యము.

భూతసృష్టికిఁ గారణభూతులై పూర్వము కొందఱు ప్రజాపతులు గలిగిరి. వారిలో మొదటివాఁడు కర్దముఁడు. అవల విక్రీతుఁడు, శేషుఁడు, సంశ్రయుఁడు, స్థాణువు, మరీచి, అత్రి, క్రతువు, పులస్త్యుఁడు, అంగిరుఁడు, ప్రచేతుఁడు, పులహుఁడు, దక్షుఁగు, వివస్వతుఁడు, కడపటివాఁడు కశ్యపుఁడు. వీరిలో దక్షునకు

నఱువదిగురు పుత్రికలుపుట్టిరి, వారిలో నెనమండ్రను గశ్యపుఁడు పెండ్లియాడెను. వా రెవ్వరనిన వారి పేరులు వినుము.

తే. అదితి దితియును దనువును ♦ నతులచరిత
కాళియును గ్రోధవశ యను♦కలికి తామ్ర
మనువు ననలయు నందురు ♦ మానవతుల
నాండ్రఁ గనుఁగొని కశ్యపుఁ ♦ డనియె నిట్లు. ౨౪

తా త్ప ర్య ము

అదితి-దితి- దనువు - కాళి - క్రోధవశ - తామ్ర - మనువు - అనల ఈ యెనమండ్రను భార్యలుగా గ్రహించి కశ్యపుఁడు వారితో నిట్లనియె.

కం. మీరు త్రిలోకీరక్షణ,భూరిక్షము లై నవారిఁ ♦ బుత్రులఁ గనుఁడీ
పేరిమి మత్తుల్యుల నన, నారులు తొలినల్వు రొప్పి♦నం దక్కనతుల్.

త్రిలోకీ=మూఁడులోకముల, సమాహారద్విగుసమానము, కావున త్రిలోకి యని రూపము, రక్షణ=రక్షించుటయందు, భూరిక్షములు=మిగుల సమర్థులు, మత్తుల్యులన్ = నాతో సమానులై నవారిని, నారులు = స్త్రీలు, తొలినల్వురు = మొదటఁ జెప్పఁబడిన నలువురు.

తా త్ప ర్య ము.

మీరు మూఁడు లోకములను రక్షించుటకు సమర్థులైన వారిని నాతో సమానులను గొడుకులఁ గనుఁడు. అని చెప్పఁగా మొదటఁ జెప్పిన నలువురు అదితి దితి దనువు కాళి యనువారు దాని కంగీకరించిరి.

ఆ. సమ్మతింపరైరి♦సరవి ముప్పది ముమ్వు,రై నసుతులఁ గనియె♦నదితి యందు
వార లైరి రుద్ర♦వస్వాశ్వినేయు లా,దిత్యు లనఁగఁ బరఁగు♦దేవవరులు.

తా త్ప ర్య ము

తక్కినస్త్రీలు భర్తమాట నంగీకరింపరైరి. అందు అదితి పదునొకండ్రు రుద్రులను, ఎనిమిదిమంది వసువులను, ఇరువురాశ్వినేయులను పండ్రెండుగురు ఆదిత్యులను ముప్పదిమువ్వురను దేవతలను గనెను. వీరు స్వర్గవాసులు.

తే. దితికి దైత్యులు గలిగిరి♦క్షితితలంబు, వారలదియు ససాగర♦వనము మున్న
దనువునకును నశ్వగ్రీవుఁ♦డనఁగఁబుట్టెఁ, గాళికకు నరకుండును♦గాలకుండు.

తా త్ప ర్య ము

దితికి దైత్యులు గలిగిరి. సముద్రముతో వనములతోఁ గూడిన యీభూమి యంతయు వారిదే. దనువునకు నశ్వగ్రీవుఁడనువాఁడును కాళికకు నరకుఁడు కాలకుఁడు ననువారు జన్మించిరి.

దీనివలన భర్తయందలి భక్తికొలఁది ఫలము గలిగెనని గ్రాహ్యము.

సీ. కలిగిరి తామ్రకుఁ•గ్రౌంచియు భాసియు,శ్యేనియు ధృతరాష్ట్రి•చెలఁగిశుకియుఁ
గన్యక లేవురు • క్రౌంచి యులూకాళి, భాసి భాసంబులఁ • బ్రసవ మయ్యె
శ్యేనియు గృధ్రాళి•శ్యేనంబులను గనె, ధృతరాష్ట్రి హంసల•నుతగుణాఢ్య
కలహంసచక్రవా•కంబుల శుకియును, నతఁ గాంచె, నతకు వి•నత జనించెఁ
తే. గ్రోధవశకును బదుగురు•కూఁతులై రి
సురస మృగమంద హరి శ్వేత • సురభి భద్ర
మదయు మాతంగి శార్దూలి • మఱియుఁ గద్రు
కయును మృగియును; మృగికి మృ•గంబు లొదవె. ౨౫

తా త్ప ర్య ము

తామ్రయనుదానికి క్రౌంచి, భాసి, శ్యేని. ధృతరాష్ట్రి శుకియను కన్యక లైదుగురు గలిగిరి. అందు క్రౌంచి యులూకములను (గూబలను) భాసి భాసములను బ్రసవించెను. శ్యేని గ్రద్దలను డేగలను గనెను. ధృతరాష్ట్రి హంసలను కలహంసలను చక్రవాకములనుగనెను.. శుకి నతను గనెను. నత వినతను గాంచెను. క్రోధయను భార్యకుఁ బదుగురుకూఁతులు సురస, మృగమంద, హరి, శ్వేత, సురభి, భద్రమద, మాతంగి, శార్దూలి, కద్రుక, మృగియుగలిగిరి. మృగికి జింకలుగలిగెను.

సీ. మృగమందకును గల్గె•ఋక్షముల్ సృమరముల్, చమరముల్, హరికిసిం • హములుఁ గవుల
భద్రమదకు రామ•భద్ర! యిరావతి, దానికి నై రావ•తంబు గజము
మాతంగికిని బుట్టె•మాతంగములు వ్యాఘ్ర,ములును గోలాంగూల • ములునుగలిగె
శార్దూలికిని; దిగ్గజంబులు శ్వేతకు, సురభికి రోహిణి • సురుచిరాంగ
తే. మఱియు గంధర్వి, వారు సం•భవము లయ్యె
రోహిణికిని, గంధర్వికి • వాహవితతి;
సురస బహుఫణముల నాగ•వరులఁ గాంచెఁ
గద్రువకుఁ బన్నగంబులు • గలిగె నయ్య. ౨౯

తా త్ప ర్య ము

మృగమందయనుదానికి ఎలుఁగులు సృమరములు చమరములు జనించెను. హరియనుదానికిసింహములుభద్రమదకు నిరావతి, దానికై రావతగజము, మాతంగములు శార్దూలికి వ్యాఘ్రములు గోలాంగూలములు శ్వేతకు దిగ్గజములు సురభికి రోహిణి, గంధర్వి అందు రోహిణికి గోవులు గంధర్వికి గుఱ్ఱములు జనించెను. సురస పెక్కు పడగలుగల నాగులఁ గాంచెను. కద్రువకుఁ బాములు కలిగెను.

సీ. మను వనుదానికి • మనుజులు పుట్టిరి, బ్రాహ్మణ క్షత్రియ•వైశ్యశూద్రు
లనువారు సర్వపు•ణ్యఫలవృక్షంబుల, నసలాఖ్య గనియెను • వినతయనెడు
శుకి సుతాసుతకును•సుతు లరుణుండును, గరుడుండు నాఁగను•గలిగిరయ్య
సురసతోఁబుట్టు వౌ • సుదతికిఁ గద్రువ•కును, ధరణీధరం•బును వహించు

తే. వేయిపడగలశేషుండు+వెలసెనందు, నరుణసుతుఁడను సంపాతి+కవరజుండ
నసఘ నన్ను జటాయు వ+టంచ్రదు శ్యేని, కాత్మజుఁడ నిష్టమేని సా+యం [బొనర్తు.

తాత్పర్యము

మనువను దానికి మనుష్యులు పుట్టిరి. మానవులు మనుజులు అను శబ్దములకు నిదియే సరియైన వ్యుత్పత్తిగా నున్నది. మనుస్మృతికారుఁడైన మనువుచేఁ బాలింపఁబడువారు మానవులు మనుజులు ననవచ్చును. ఈ మనుజులలో నాలుగుభేదములు బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులనువారు. అనలకు సమస్తమైన ఫలవృక్షములు జనించెను. శుకి కూఁతురగు నతకూఁతురయిన వినతకు అరుణుఁడు గరుడుఁడని యిరువురు కొడుకులు సురస చెల్లెలగు కద్రువకు భూమిని మోయు వేయిపడగల శేషుండు వెలసె. కద్రూశబ్దము కారాంతమైనను తత్సమమున కద్రువయని రూపమేకాని కద్రువు అనికాదు. కద్రువ నాగమాత, బా. వ్యా. కద్రువవంశమును మరలఁ జెప్పుటకు అట్టి లోకానిష్టకారులైన పాములను వధించి విష్ణువు వాహనమైన గరుత్మంతుని వంశమువాఁడను నేనని తన ప్రఖ్యాతికై జటాయువు చెప్పెనని కొందఱు తన వంశమువలెఁ గద్రువవంశము ప్రసిద్ధమని తెలుపుటకై యని మఱికొందఱు మరలఁ జెప్పఁబడెనందురు. అరుణుని సుతుఁడను తొడలులేనివాఁడు కావున నీ యరుణునకు ననూరుఁడని పేరు. ఎఱ్ఱనివాఁడు కావున నరుణుఁడని పేరు. సంపాతి యనువానికిఁ దమ్ముఁడను, నాపేరు జటాయువనియందురు. శ్యేనికుమారుఁడను నీకిష్టమేని నీకు నేను సహాయము చేసెదను.

జటాయువంశ పరంపర.

కశ్యపుఁడు- శుకి- నత- వినత- అనూరుఁడు- జటాయువు, కావునఁ గశ్యపునకు నాఱవవాఁడు జటాయువు.

శ్యేని శుకియను వారిరువురు కశ్యపుని భార్యయగు తామ్రకూఁతుంద్రు. ఈ శ్యేని మునిమనుమని భార్య యెట్లయ్యెనని సందేహము. తన తల్లిపేరు శ్యేని యని జటాయువు చెప్పెనేకాని తనకు ముత్తవ్వయని చెప్పలేదు. కావున ఆమె పేరుగలది మఱియొకతెయని కలంపవలయును. అటుగాదు, శుకి సోదరి శ్యేని యందురేని మనుజులందఱు నొక మనువు బిడ్డలేకదా సోదరన్యాయమేకదా ? ఎట్లు స్త్రీపురుషు లొకరినొకరు వివాహమాడుచున్నారు. విధినిషేధములు మనుష్యులందేకాని మృగపక్షులందులేవు. పురాణాంతరములందు సృష్టివిధము మఱియొక రీతిగా నున్నది. ఇది వైవస్వత మన్వంతర వృత్తాంతము.

కం. కాంతారము దుర్గము దు,ర్దాంతము రక్షోన్వితంబు+రామా! మృగయా
స్వాంతమున మీరు చన నే,కాంతంబుగ నున్న సీతఁ+గడిఖిం గాతున్. ౩౫

కాంతారము=అడవి, దుర్గము=చొరరానిది, రక్షః + అన్వితము=రాక్షసులతోఁగూడినది, దుర్దాంతము=త్రోపలుకొట్టుటకు రాక్షసబాధయుణ్చుటకు సాధ్యము

కానిది- మృగయాస్వాంతమునన్ = వేఁటయందలి కుతుకముచే-ఏకాంతంబుగ = ఒంటరిగ-కడిమిన్=నాబలముచే - కాతున్=రక్షింతును.

తా త్ప ర్య ము

మా కితరుల సాహాయ్యమేల? నీవేమి సహాయము చేయఁగల వందువేమో? ఈ యడవి ప్రవేశింపరానిది. దోవలు డొంకలు సరిగాలేవు - జనసంచారము లేనిది- కంపలుకొట్టి దోవలుచేయుటకు సాధ్యపడదు- అదియును గాక రాక్షసు లుండుచోటు. ఈ సందర్భమున మీరిరువురు వేఁటకై పోయినపుడు సీతాదేవి యొంటరిగాఁగదా యుండును. అప్పుడు మృగబాధ రాక్షసబాధ లేకుండ నా బలముచే నామెను రక్షింతును.

చం. అనుడు జటాయువాక్యములు నంతయు నాదట నాలకించి యా
జనకహితుం గవుంగిటను సమ్మతిఁ గ్రుచ్చుచు మైత్రిగాథలన్
వినుచును నప్పగించి పృథివీసుత నాతనికిన్ సహాయుఁడై
యనఘుఁడు తోడ రాఁగఁ జని రందఱుఁ బంచవటిం గముఁగొనన్. ౩౩

అదటన్=ప్రీతితో- మైత్రిగాథలన్- జటాయువునకు దశరథునకు గలిగినఁ స్నేహవిధము- ఎప్పుడేల యది యెట్లు గలిగెనో తెలియదు, కౌసల్యాపరిణయము చూచునది.

తా త్ప ర్య ము.

అని జటాయువు చెప్పఁగా నాయన వాక్యములన్నియుఁ బ్రీతితో విని తన తండ్రి మిత్రుఁడగు నాయనను సంతోషముతో గౌఁగిలించుకొని తన తండ్రికిని నాయనకును గలిగిన స్నేహవిధమాయన చెప్పఁగా వినుచు నింకను సీతను రక్షింపవలసినది నీ భారమని యాయన కప్పగించి యాపుణ్యమూర్తి తమకుఁ దోడురాఁగా నందఱును బంచవటిఁజూడఁ బోయిరి.

కం. వడి గొని మండెడిజ్వలనుఁడు, మిడుతల దహియించుగతి న
మిత్రజనములన్
బొడయుడఁగింపఁగ జొచ్చెం, దొడి తొడి రాముండు తమ్ము
తోఁ బంచవటిన్.

జ్వలనుఁడు=అగ్నిహోత్రుఁడు-అమిత్రజనములన్=విరోధులను- పొడ = రూపు-తొడితొడి=బిఱబిఱ- అగ్నిహోత్రుఁడు మిడుతలవలెనని చెప్పుటచే శత్రు వధము రామునకుఁ గష్టకార్యముకాదని సూచితము.

అదియునుగాక మిడుత యున్నచోటికి నగ్నిహోత్రముపోదు. మిడుతలే వచ్చి యగ్నిలోఁబడి చచ్చును. అట్టులే రాక్షసులును రామునిపైపడి వచ్చి చత్తురనిభావము.

తా త్ప ర్య ము

గాలికిరేఁగి మండెడుమంట తనలోఁబడిన మిడుతలను దహించునట్లు విరోధిజనముల రూపుమాపుటకు శ్రీరామచంద్రమూర్తి లక్ష్మణుతో శీఘ్రముగఁ బంచవటిని బ్రవేశించెను.

—• ౧౫-వ సర్గము. సీతారామలక్ష్మణులు పంచవటిఁ బ్రవేశించుట •—

కం. నానావ్యాళమృగాయుత, మౌ నా పంచవటిఁ గాంచి•యంబుజనేత్రుం
డానందితు సౌమిత్రిని, మానిత మధురోక్తి ననియె•మన ముప్పొంగన్.

నానావ్యాళమృగాయుతము=అనేకములయిన పాములు మృగములుగలది- అయుతము = పదివేలు- శతంసహస్రమయుత మ్మన్నట్టు లిక్కడ నానంత్యార్థకము - ఆనందితున్ = సీతారాములకు సేవ యథేచ్ఛముగాఁ జేయుటకుఁదగిన స్థలము దొరికెనని సంతోషముచే నుప్పొంగువాని, మధురోక్తిన్ = తియ్యని మాటచే- లక్ష్మణునకు సంతోషమగుటచే రామునకు మిగుల సంతోషకరమయ్యె నని భావము- కార్యము చేయవలసినచోటికి వచ్చితిమిగదా యని రామునకు సంతోషము-సౌమిత్రి ననుటచేఁ రాముఁడ యెఱుఁగుమీ దశరథుఁడు, అని సుమిత్ర చెప్పిన మాటలప్రకారము కైంకర్యముచేయ సిద్ధపడియుండు వానిని.

తాత్పర్యము

అనేకములగు సర్పములు మృగములుగల యాపంచవటిని జూచి రామచంద్రుఁడు నిరంకుశపూర్ణ సీతారామ శుశ్రూషకుఁదగిన స్థలము దొరికెఁగదా యని యుప్పొంగు లక్ష్మణునితోఁ గార్యము చేయవలసిన చోటికి వచ్చితిమి గదా, ఇది లక్ష్మణునకు సంతోషకరముగా నున్నది గదా యని యుప్పొంగుచు గౌరవముతోడి తియ్యనిమాటల నిట్లనెను.

శా. అన్నా! పంచవటీప్రతీతి గల ర•మ్యం బైనదేశం బిదే
కన్నారం గన నౌ సుపుష్పితలతా•క్ష్మాజాతజాతంబు లో
విన్నాణీ! పరికించి చెప్పు మిఁకఁ బృ•థ్వీకన్యకున్ నీకు నా
కున్నిండార ముదంబు నాశ్రమ మెటం•గూర్పంగ నౌ లక్ష్మణా. —౭౩౫

అన్నా=ఇది ప్రీతిని సూచించును- పంచవటీప్రతీతి=పంచవటియని ప్రఖ్యాతి గల- రమ్యము=మనోహరము - చూతపున్నాగాది వృక్షములుండుటచే వనము రమ్యము. చదరముగా మెత్తగా తెల్లని యిసుకకలదగుటచే స్థలము రమ్యము- పంచవటియని ప్రఖ్యాతిగన్న ప్రదేశమనుటచే నీపేరు మునులు పలుమాఱు చెప్పఁగా శ్రీరాముఁడు వినియుండెనని గ్రహింపనగు - ఈయనను ఇక్కడఁ జేర్పవలయు ననియే మునుల యాలోచన- ఆకారణముచే దీనియందు రుచిపుట్టుటకై యాపేరు నలువురు పలుమాఱు చెప్పుచుండిరి. సుపుష్పిత లతాక్ష్మాజాతజాతంబులు = మిగులఁ బుష్పించిన తీఁగలయు చెట్లయు సమూహములు - విన్నాణీ=నేర్పరీ- అనఁగా నడవులందు నిది మంచి స్థలము ఇది చెడ్డస్థలమని నిర్ణయించుటయందు సామర్థ్యముగల వాఁడని భావము. పరికించి=పరీక్షించి - నలువంకలు శోధించి - పృథ్వీకన్యకున్ = సీతకు - కౌ=తగును.

తాత్పర్యము

అన్నా! లక్ష్మణా! పంచవటి పంచవటియని ప్రఖ్యాతిగన్న రమ్యమైన ప్రదేశమిదియే—చక్కఁగాఁ బూచిన తీఁగలు చెట్లు గుంపులు గుంపులుగాఁ గన్నుల పండువుగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. అడవులందాశ్రమస్థలము నిర్ణయించుట యందు నేర్పుగలవాఁడా— ఇందు సీతకు నీకు నాకు మనముగ్గురకు ననుకూలమై సంతోషకరమైన స్థలమేదో చూచి చెప్పుము.

ఉ. నీటికి దవ్వుగాక రమ•ణీయవనీహృదయంగమస్థలీ
వాటులు గల్గి మిఱ్ఱులును•బల్లములేక సమప్రదేశమై
గాటముగాఁగఁ బూవులను • గట్టియలుం గుశలున్ సమీపమై
నేటగుసైకతం బయిన•నిర్మలదేశముఁ జూడుమీ యనన్. ౨౬

నీటికి దవ్వుగాక—ఏఱుపడుఁగులు దూరమందుండెనా మనము స్నాన సంధ్యాదులకుఁబోవుటకు వచ్చుటకు నెండయందుఁ జీఁకటివేళఁ గష్టముగా నుండును— కావున నీటివట్టు సమీపమందుండవలెను — రమణీయవనీ—అందమైన యడవియందు కంపచెట్లు మొదలైనవిలేక ఫలవృక్షములు నీడలుగల వృక్షములుగల ప్రదేశములు— హృదయంగమస్థలీవాటులు—మనస్సు నాకర్షింపఁగల ప్రదేశములుండవలెను — ఇట్లున్నయెడల సీతావిహారమునకు ననుకూలపడును — మిఱ్ఱులు పల్లములేక—నేల చదరముగానుండిన నాకుఁబండుకొనను ననుకూలపడును— గాటముగాఁగఁ బూవులు కట్టెలు—కుశలు సమీపమై—నీవు సేకరించుటకు దూరముపోవలసిన పనిలేక పూవులు కట్టెలు దర్భలు సమీపమందే లభించునవియై యుండవలయును— సైకతంబు—ఇసుకనేలగా నుండవలెను— గులకరాలు గలదియైనఁ బండుకొనుటకు ననుకూలపడదుగదా— నిర్మలదేశము—మృగముల పేఁడ పెంటలేనిది.

తాత్పర్యము

నీటికి దూరముగా నుండరాదు— మనస్సునకింపైనదేశముగా నీటికి దూరముగాక యిచ్ఛావిహారమునకు యోగ్యమైనదిగా నుండవలెను — నేలచదరమై పండుకొన సుఖకరమైనదిగా నుండవలెను — నీవు తెచ్చుటకుఁ బూలు కట్టెలు దర్భలు దండిగా సమీపమందే యుండవలయును— జాతిగొట్టు నేలగాక పండుకొనుటకుఁ గూర్చుండుటకు ననుకూలమైన మెత్తని నేలగా నుండవలెను—పెంటలు పేఁడ కుప్పలు లేక నిర్మలమైయుండవలెను. ఇట్టి ప్రదేశముగా నిర్ణయింపుము— మనము కొన్నాళ్ళిందుండవలసిన వారము— కావున ననుకూలప్రదేశము బాగుగదా కావున మనముగ్గురకు సౌఖ్యకరమగు స్థలము చూడుము.

ఉ. అంజలి చేసి జానకి స•మక్షమునం దను లక్ష్మణుండు భూ
రంజనశీల యియ్యెడఁ ది•రంబుగ మీరు శతాబ్దముల్ ముదా

త్మం జరియింప మీకుఁ బరతంత్రుఁడ నే, నటుగాన మీరె నా
కుం జనవార నాజ్ఞ యిడఁగోరెద మీకు రుచించుస్థానమున్. ౨౩

అంజలిచేసి=చేతులుజోడించినమస్కరించి, జానకీసమక్షమునన్=సీతాదేవి చూచుచుండగా, భూరంజనశీల=ప్రజలను సంతోషపెట్టు స్వభావముగలవాఁడా-తిరంబుగన్=నిలుకడగ-శతాబ్దములన్=నూఱుసంవత్సరములు - శత మానంత్యార్థకము - కావున పెక్కు లేండ్లు - ముదాత్మన్=సంతోషించు మనస్సుతో-పరతంత్రుఁడను=దాసుఁడను-మీ యాజ్ఞ చొప్పున వర్తించువాఁడను.

తాత్పర్యము

ఈప్రకారము శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పఁగాలక్ష్మణుఁడు చేతులుజోడించి నమస్కరించి సీతాదేవి సమక్షమందు నిట్లనియెను. భూమీజనులను సంతోషింపఁజేయు స్వభావముగలవాఁడా-మీరిచ్చట నూర్లకొలఁది సంవత్సరములు సంతోషముతో స్థిరముగ నుండినను మీకు నేను దాసుఁడనేకాని స్వతంత్రుఁడఁగాను. గావున మీరే ప్రేమతో మీకు సమ్మతమైన స్థలమం దాశ్రమము నిర్మింప నాజ్ఞ యిడఁ గోరెదను.

విశేషార్థము.

లక్ష్మణుఁడు-రామకైంకర్యమే చిహ్నముగాఁగలవాఁడు-సన్న్యాసులకుఁ గాషాయవస్త్రము దండకమండలువులు చిహ్నములైనట్లు లీయనకుఁ గైంకర్యమే చిహ్నము. దీనివలన దండకమండలువులను విడిచిన సన్న్యాసి యెట్లు పతితుఁడో యట్లే కైంకర్యమువిడిచినభగవత్పరతంత్రుఁడగుభక్తుఁడునుబతితుఁడనిభావము.

అంజలిచేసిన=నమస్కారముద్ర, "అంజలిః పరమాముద్రా"యనియన్ని ముద్రలలో నిదిశ్రేష్ఠమైనది. ఇప్పు డంజలిచేయవలసినకారణమేమి? గురువునొద్ద శిష్యుఁడుకాని స్వామియొద్ద భృత్యుఁడుకాని మాటలాడునపుడు అంజలిజోడించి వినయమునమాటలాడవలయును. తప్పు చేసినవారు చేతులుజోడించినమస్కరించి క్షమాపణకోరుదురుగదా? తానురామచంద్రునకుఁ బరతంత్రుఁడనని యాయనకుఁ దెలిసియుండియు నీకుసుఖకరమైనతావు వెదకుమనియనెనే తనసుఖమే నాసుఖము గాని నాకుఁ బ్రత్యేకసుఖ మెచ్చటిది? ప్రత్యేకసుఖము నేను గోరుట స్వతంత్రుఁడను తలంపున్నఁగదా. నేను స్వాతంత్ర్యము వహించితినేని పతితుఁడనేకదా. నా పారతంత్ర్యమున కది శత్రువుగదా. నే నేదో యపరాధమును ఈయనయెడఁజేసి యుండవలె. లేకున్న నట్లు చెప్పఁడు. చిత్రకూటమునఁ బర్ణశాల కట్టుమని చెప్పెనే కాని నీకు సుఖకరమైనచోటఁ గట్టుమని చెప్పలేదే. ఇప్పుడు చెప్పుటకు నాయందేదే మహాపరాధముండవలెను. ఆయపరాధమునకుఁ బ్రాయశ్చిత్తమువీరిరువురకు నమస్కరించుటే. ప్రపన్నునకు దానికి మించిన ప్రాయశ్చిత్తము లేదుకదాయని తలంచి యంజలిమోడ్చెను. జానకిసమక్షమునన్=సీత యంగీకరింపకున్న రామ

చంద్రుఁడంగీకరింపఁడు, సీత యనుగ్రహించెనా రామానుగ్రహమునిశ్చయము. "అలమేషా పరిత్రాతుం రాఘవాత్ రాక్షసీగణమ్" రామునివలని భయమునుండి రక్షింప నీమె సమర్థురాలనికలదుగదా. ఆ కారణముచే ముందామెను జేమోడ్చి తోఁజూచి రామచంద్రునితో నముచున్నాఁడు. ఆమె పురుషకారభూత కావున నామె యనుగ్రహ మావశ్యకము. అదియునుగాక రామవాక్యసరణిఁబట్టి నేనేదో మహాపరాధముచేసితివనితోఁచుచున్నది. ఈయపరాధమునకుఁబ్రాయశ్చిత్తమెట్లు?

ప్రాయశ్చిత్త ప్రసంగేతు, సర్వపాప సముద్భవే।
మామేకాం దేవదేవస్య. మహిషీం శరణం ప్రజేత్॥

అనియుండుటచే ఏపాపమును జేసినను ప్రాయశ్చిత్తము పెట్టుకోవలసివచ్చె నేని ప్రపన్నుఁడు లక్ష్మీశరణమే కోరవలయును అను శాస్త్రనియమ ప్రకారము ఆమె యనుగ్రహమును గోరెను. భూరంజనశీల=భూమీజనులరంజింపఁజేయుచు, రాజవై రాముఁడవై, ఇయ్యెడన్=ఈలోకమందు, ఈలీలావిభూతియందుఅనుటచే నీపరస్వరూపమందు నిత్యవిభూతియందు నేను శేషుఁడనై నీకునివాసముగానునీవు పండుకొనఁ దలఁచినపుడు శయ్యగాను, కూర్చుండఁ దలఁచినపుడు సింహాసనము గాను, లేచినడమనపుడు పాదుకలుగాను, కావలసినప్పుడు పైవస్త్రముగాను, పండు కొనునపుడు తలదిండుగాను, మీరు బైటఁబోవునపుడు గొడుగుగాను నేనుశరీరభేద ముచే నీకు సేవచేయుదునో యదేవిధముగనే యిందును శేషవృత్తి నవలంబించి దాస్యము చేయుదును. అందు నిందుఁగూడ దాస్యమే నాస్వరూపము.

తిరంబుగన్=ఎన్నాళ్ళు మీరు లీలావిభూతిలో నుందురో యన్నిదినాలు చేసెదను.

మీరు=భార్యాభర్తలు, ఇట్లు చెప్పుటచే సీతారాము లిరువురు సేవ్యులే. ఒక రిని విడిచి మఱియొకరిని సేవింపరాదు. నారదీయమందు.

గృహీచ గృహిణీచైవ సలక్ష్మీకం హరిం యజేత్
అన్యథా దోషమాప్నోతి వసుదేవ సుతంవినా
కృష్ణమూర్తౌ సలక్ష్మీక నియమో నాస్తి భూపతే
లక్ష్మ్యయుక్తో ప్యయుక్తోవా కృష్ణఃపూజ్యో నసంశయః॥

గృహస్థుఁడు గృహిణి (ఇల్లాలు) లక్ష్మీదేవితోఁగూడియుండువిష్ణువునే(వసు దేవ సుతునివిడిచి) పూజింపవలెను. కృష్ణమూర్తిపూజయందులక్ష్మియుండవలయు ననునియమములేదు. లక్ష్మికూడనుండినను లేకుండినను గృష్ణుఁడు పూజ్యుఁడే. కావున రాముని విడిచి సీతను బూజింపరాదు. సీతనువిడిచి రామచంద్రుని బూజింపరాదు.

శతాబ్దముల్=ద్విగురేకవచనమ్మను వ్యాకరణసూత్ర ప్రకారము శతాబ్దమని యేకవచనముగానే యుండవలెను. బహువచనముచేనట్టినూర్లు అనేకములని గ్రహిం పవలెను. పరతంత్రుఁడనే=ఎప్పుడు నేను నీకు నమస్కరించితినో యప్పుడే నీవు

స్వామిని, నేను భృత్యుఁడను, భార్యయుదాసుఁడుస్వతంత్రులుగారుగదా సీతాదేవి నీకెట్టులో మీ యిరువురకు నేనట్టివాఁడనే కావున మీయిష్టము ప్రకారము నేను వర్తించువాఁడనేకాని నా కిష్టమనునది యేదిగలదు. ఇట్లుండ నాకుసుఖమైనదినేను జూచుకొని యిది నాకు సుఖముగానున్నదిమీరునిందే యుండుఁడని చెప్పుదునా? అది మహాపరాధముకదా. కావున మీరే నాకాజ్ఞ యిండు. స్వాతంత్ర్యము మీకు స్వత్వమయినట్టు పారతంత్ర్యము నాకు స్వత్వము. దానిని మీరు విడువరాదు. దీనిని నేను విడువరాదు. నీకున్నంత స్వాతంత్ర్య మెట్లితరులకు లేదో నాకున్నంత పారతంత్ర్య మితరులకులేదు. కావున నితరులకుదుర్లభమైననాపారతంత్ర్యమును నాశముచేయఁగోరక నన్నాజ్ఞాపించి నాచేఁబనిగొనుము. ఈ యర్థమునే ద్వయ మందలి యుత్తరభాగము దెలుపుచున్నది. పరమార్థతత్త్వము చూచునది.

భగవంతుఁ డీప్రకారము తనవారిని మోసగించి వారిమనస్సులు పరీక్షింపఁ జూచును. హెచ్చరిక గలిగి మోసపోనివాఁడు ధన్యుఁడు. అట్టివాఁడుకదా యథార్థ భక్తిగలలక్ష్మణుఁడు కైంకర్యపరుఁడు. తనకునష్టమైననుగష్టమైననుఅనిష్టమైనను భగవంతునియిష్టప్రకారముకైంకర్యముచేయవలయునుగానితనయిష్టప్రకారము చేయరాదని యేర్పడుచున్నది.

చం. అనవుడు రాఘవుండును మ॰హాత్ముని లక్ష్మణుమాట కెంతయున్
దనిసనిహర్షమంది యుచి॰తం బగుదేశము రోసి, దమ్ము కే
ల్దిని దనకేలఁ బట్టుకొని॰లీలమెయిన్ వచియించె నీస్థలం
బనుజ ! సమంబు పుష్పితన॰గాన్విత మాశ్రమ మిందుఁ గూర్పుమీ. —౩౮

రోసి=వెదకి, సమంబు = చదరమై మిట్టపల్లములు లేకయున్నది, పుష్పిత నగాన్వితము=పూచిన చెట్లతోఁ గూడినది.

తాత్పర్యము.

అని లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా గొప్పమనస్సు గొప్ప స్వభావముగల లక్ష్మణుని మాటకుమిక్కిలి సంతోషించి వెదకి తగినస్థలమునిశ్చయించిలక్ష్మణునిచేయి ప్రేమ సూచకముగఁదనచేతఁబట్టుకొనియిట్లుచెప్పెను. తమ్ముఁడా యీప్రదేశముమిట్టపల్లములులేకచదరముగా నున్నది. పూచినచెట్లునుగలవు. ఇందాశ్రమమునిర్మింపుము,

తే. అదిగో నాదిత్యసంకాశ॰మైనసురభి, గంధిపద్మాళిఁగోమరయు॰బంధురముగఁ
బద్మసేవిత మైనట్టి॰పద్మసరసి, దాపునం దున్న యదిసుమి॰భ్రాతనూజ. —౩౯

ఆదిత్యసంకాశము=సూర్యునితో సమానము. అట్టియెఱ్ఱనికాంతిగలది, సుర భిగంధి=మంచివాసనగల, పద్మాళిన్=ఎఱ్ఱతామరలచే, కోమరయు=అందమై బంధురముగన్=మనోహరముగ, పద్మసేవితయు=లక్ష్మిచే సేవింపఁబడినది లక్ష్మిపద్మాలయగదా, పద్మసరసి=తామరకొలను, పద్మసేవితము=(౧)ఇది సాధ్యసమానమని

కాని

(౨)"ఙ్యాపోః సంజ్ఞాఛందసోర్బహుళ"మను సూత్రప్రకారము పద్మాపద్మ హ్రస్వమయ్యెననికాని గ్రహింపనగు. సంజ్ఞయనఁగాఁ బేరు. పద్మయనునది పేరు గావున సమాసమున హ్రస్వమయ్యెను. నదిసుతగురుకర్ణశల్యనాగపురీశల్ అన్నట్టులు

తా త్ప ర్య ము.

సూర్యకాంతియు మంచి వాసనయుఁగల యెఱ్ఱతామరలచే నందమై లక్ష్మీ దేవిచే సేవింపఁబడు తామరకొలను సమీపమందే యున్నది. ఏటికిఁబోవ వలను పడనప్పుడు మన మీజలమె వాడుకొనవచ్చును.

తులసీ కాననం యత్ర యత్ర పద్మ వనానిచ।
వసంతి వైష్ణవా యత్ర తత్ర సన్నిహితో హరిః॥

అను వాక్యమునుబట్టి యిచ్చట 'ఆదిత్యసంకాశ' మనుటచే సూర్యమండలమం దుండు విష్ణువవలె నిందును విష్ణువున్నాఁడనియు, సురభిగంధిపద్మాశిఁగామరయి యనుటచే 'సర్వగంధస్సర్వరస' యనుశ్రుతిప్రకారము ఆయన పరిమళమే గుమా యించుచున్నదనియు పద్మసేవితమయినట్టి పద్మసరసియనుటచే పుట్టినింటనాఁడు బిడ్డలున్నట్టు లిందు లక్ష్మీ కమలములందు వసించుచున్నదనియు ఆ కారణముచే నిది సరసి కావున సర్వదా మనకు సేవ్యమనియు వ్యంగ్యము.

కం. సురుచిరపుష్పితతరువై, వరసారసహంసచక్ర•వాకాన్విత యై
పరమర్షి యనినగోదా,వరి యిదె కడురమ్యమగుచు•వఱలెడిఁ గంటే. ౨౪౦

సురుచిర=మిగుల మనోహరముగ, పుష్పిత=పూచిన, తరువై =చెట్లుగలదై వర శ్రేష్ఠములైన సారస=కమలములు, హంస=హంసలు, చక్రవాక=జక్కువలు, అన్వితమై=వీనితోఁగూడినదై, పరమర్షి =మునిశ్రేష్ఠుఁడు అగస్త్యుఁడు, వఱలెడిన్= ప్రకాశించుచున్నది. ఉభయవిధ మహతీనామ్మనుటచే చక్రవాకాన్వితయై యని చెప్పఁబడియె.

తా త్ప ర్య ము.

మిగులఁ బూచిన చెట్లను తీరమందుఁగలదై, కమలములు హంసలు, చక్రవా కములు గలదై యగస్త్యుఁడు చెప్పిన గోదావరి ప్రకాశించుచున్నది. చూచితివా? ఇది మిగుల దవ్వునుగాదు దాపునుగాదు.

ఇది ముత్తైదువ దర్శనమువలె శుభసూచకమని చెప్పుచున్నాఁడు. గోదావరి కొప్పునందుఁ బూలుతుఱిమి కమలములవంటి కన్నులు హంసనడకవంటి నడకచక్ర వాకములవంటి స్తనములుగల సువాసినివలె నున్నదని వ్యంగ్యము.

ఉ. సుందరకందరంబులను•సొంపును నింపు రహింపఁ గేకిరా
బృంద మమందనాదమున•నెల్గిడ నల్గడఁ బూచి కాచి యా
నందము కందళింపఁగ ఘ•నంబులు భూమిరుహంబు లొప్పఁగాఁ
దందడి పర్వతంబు లివె•దవ్వును దాపును గాక యుండెడిన్. ౨౪౧

సుందరకందరంబులు = అందమైన గుహలును, కేకిబృందము = ఆఁడు నెమిళ్ళ సమూహము, అమందనాదమునన్=పెద్ద ధ్వనితో, ఎల్గిడన్=ధ్వనింపఁగా, కందళింపఁగన్=మొలకయెత్తఁగా, ఘనంబులు=గొప్పవి, భూమిరుహంబులు = చెట్లు, దండడి=తలుచు.

తాత్పర్యము

అందములైన గుహలు మిక్కిలి యింపుగా నాఁడు నెమిళ్ళు బిగ్గరగా నలు ప్రక్కలఁగూయు ధ్వనులు పూచి కాచి సంతోషము విస్తరింపఁజేయు పెద్ద వృక్షములుకలవై పర్వతంబులు మిగుల దూరముగాక దగ్గరగాక యున్నవి.

తే. పెక్కుతావులఁ బైఁడియు • వెండి రాగి, ధాతువులచేత లొప్పుధా • త్రీతలములు
వన్నెలనలంకరించిన • వారణముల, చెన్ను వహియించు చున్నవో • యన్న
కంటె. -౨౪-

పెక్కు తావులన్=అనేక స్థలములందు, పైఁడి = బంగారు, ధాతువులు = శుద్ధిచేయని లోహములు, వారణములచెన్ను=ఏనుఁగల కాంతి.

తాత్పర్యము

తమ్ముఁడా! యనేక స్థలములందు బంగారు వెండి రాగి యీ లోహములచే నొప్పు భూప్రదేశములు రంగులుపూసినయేనుఁగుల విధమునను న్నవి, చూచితివా.

మత్తకోకిలము. సాలతాలతమాలతుంగర • సాలజాలమధూకకు
ద్దాలవంజుల నక్తమాలవి • తానసిందుక చందనో
ద్దాలచంపకపారిజాతక • దంబనింబకపిత్థత
క్కోలకేసరజంభకింశుక • కూటపాటలకోటులన్. -౨౫-

సాల=మద్దిచెట్లు, తాల=తాటిచెట్లు, తమాల = చీఁకటిమ్రాఁకులు, తుంగ = ఎత్తైన, రసాల=తియ్యనిమామిడిచెట్లు, జాల=సమూహము, మధూక=ఇప్ప, కుద్దాల=కాంచనచెట్లు, వంజుల=అశోకములు, నక్తమాల=కానుగు చెట్టుయొక్క, వితాన=సమూహము, సిందుకచెట్లు, చందన=శ్రీగంధపుచెట్లు, ఉద్దాల = విరిగిమ్రాఁకులు, చంపక=సంపంగిచెట్లు, పారిజాత=పారిజాతముల, కదంబ=గుంపు, నింబ=వేప చెట్లు కపిత్థ=వెలగచెట్లు, తక్కోల=తక్కోలపుచెట్లు, కేసర=పొన్నచెట్లు, జంభ = నిమ్మ చెట్లు, కింశుక=మోదుగుచెట్ల, కూట=సమూహము, పాటల=పాదిరిచెట్లు; వీని యొక్క, కోటులన్=సమూహములచే.

మత్తకోకిలము. ర స జ జ భ ర గణములు. ౧౧-వ యింటయతి (అన్నియుఁ జెట్ల పేరులే కావునఁ దాత్పర్యము వ్రాయలేదు.)

చం. గిరులు రహించె నీతలము • కీర్తితమున్ మృగపక్షిలోకసం
ధరమును బుణ్యదంబు నిటం • దమ్ముఁడ పక్షివిభుండు బాసటై

పరఁగ వసింత మన్న వెసఁ ♦ బర్ణకుటీరము సద్విశాలమున్
ఖరకరవంశవర్ధనుఁడు ♦ గట్టె సుమిత్ర తనూజుఁ డన్నకై. ౨౪౪

గిరులు=పర్వతములు, రహించెన్=ప్రకాశించుచున్నవి. తలము=స్థలము. కీర్తితమున్ = పొగడఁదగినది, మృగపక్షి లోకసుందరము = మృగములయు పక్షులయు సమూహముచే సుందరమైనదియు, పుణ్యదంబు=పుణ్యమిచ్చునది, పక్షి విభుండు=జటాయువు, బాసట=సహాయుఁడు, వెసన్=త్వరగా, పర్ణకుటీరమున్ = ఆకుటింటిని, సద్విశాలమున్ = మిగుల విశాలమైనది, ఖరకరవంశవర్ధనుఁడు = సూర్యవంశమును వృద్ధిచేయువాఁడు, సుమిత్రతనూజుఁడు = లక్ష్మణుఁడు, అన్నకై=రామచంద్రుని నిమిత్తమై.

తా త్ప ర్య ము.

పర్వతములు ప్రకాశించుచున్నవి. ఈ ప్రదేశము శ్లాఘ్యమైనది, మృగములయుఁ బక్షులయు గుంపులచే సుందరమైనది. పుణ్యము నిచ్చునది. కావున నిచ్చట మనకు జటాయువుతోడు కాఁగా నుందము. త్వరగాఁ బర్ణశాల నిర్మింపుము. అనఁగా లక్ష్మణుఁడు శీఘ్రముగ నొక యాకుటింటిని గట్టెను.

—♦ లక్ష్మణుఁడు పంచవటిఁ బర్ణశాల నిర్మించుట ♦—

ఉ. నేలఁ బునాది ద్రవ్వి కడు ♦ నేటుగ గోడలు పెట్టి బొంగుకం
బాలను నిల్పి వానిపయి ♦ బ్రక్క వెదుళ్ళను బర్చి జమ్మివా
సాలు గుదిర్చి నారలను ♦ జక్కబిగించియు బోద జెల్లునన్
జాలఁగఁ గప్పి దిమ్మెసను ♦ సారెకు దంచి సపాటుగా మహిన్. ౨౪౫

పునాది=అస్తిభారము, నేటుగ=చక్కఁగా, సపాటుగా=చదరముగా, ఎచ్చు తక్కువలు లేకుండ.

తా త్ప ర్య ము

భూమియందుఁ బునాదితీసి చక్కగ గోడలుపెట్టి లావువెదుళ్లు స్తంభాలుగ నాటి వానిమీఁదఁ బ్రక్కవెదుళ్లు సన్ననివి పఱచి జమ్మికొమ్మలు వాసాలుచేసి నారలతో గట్టిగబిగించి యావెదుళ్ళమీఁద బోదజెల్లును దట్టముగఁగప్పి నేలనుగట్టియు చదరమునునుపునగునట్లు దిమ్మెసతో మూఁడునాలుగుమార్లునీళ్ళుచల్లి చల్లి దంచి.

సీ. గోదావరికిఁబోయి ♦ గ్రుంకి సత్వరుఁడయి, పండ్లుఁబూవులుఁదెచ్చి ♦ బలియొసర్చి
శాంతికార్యంబుల ♦ సాంతము ల్గావించి, యన్నకుఁగాన్పించె ♦ నాశ్రమంబు
సీతాసమేతుఁడై ♦ శ్రీరాముఁ డది చూచి, యానందరసభరి ♦ తాత్ముఁడగుచుఁ
దమ్ముఁ జేరఁగఁదీసి ♦ తనకౌఁగిటను గ్రుచ్చి, యనురాగముప్పొంగ ♦ ననియెనిట్లు
తే. ఘనమతీ! భవత్కృతమహా ♦ కార్యమునకును, నీడు గాఁ బారితోషకం ♦ బేమియాయఁ
గలను గావున నర్మిలిఁ ♦ గౌఁగిలించి, నాఁడ నీశ కి కేమను ♦ వాఁడఁ గుఱ్ఱ. ౨౪౬

గ్రుంకి=స్నానముచేసి, సత్వరుఁడయి=త్వరతోఁ గూడినవాఁడై, ఆనందరసముచే నిండిన మనస్సుగలవాఁడు, భవత్కృత=నీచేఁజేయఁబడిన, మహాకార్యము

నకున్=గొప్పపనికి, పారితోషకము=కానుక, అర్మిలిన్=ప్రేమతో, కుఱ్ఱ=చిన్నవాఁడా
"తపోవనే-మఠే - బ్రహ్మచర్యా దావాశ్రమోస్త్రియామ్మని బాణుఁడు - ఆశ్రమము నఁగా తపోవనమునకు మఠమునకు బ్రహ్మచర్యాదులకుఁ బేరు.

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లు కుటీరము సిద్ధముచేసి గోదావరికిఁబోయి స్నానముచేసి జాగుచేయక పండ్లు పూలుతెచ్చి వాస్తుబలియిచ్చి శాంతికార్యములు గావించి యాశ్రమము నన్నకుఁ జూపించెను. (ఇంతవఱకుసీతారాములు ప్రక్కతోఁపులోనుండిరి) సీతతోఁ గూడి రామచంద్రుఁ డదిచూచి మిగుల సంతోషించి తమ్ముని గౌఁగిలించి ప్రేమ యుప్పొంగుచుండ నిట్లనియె. గొప్ప మనస్సుగల లక్ష్మణా నీవుచేసిన గొప్పకార్య మునకు సమానమైన కానుక నేనేమి యీయఁగలను. కావున: ప్రేమతోఁ గౌఁగి లించెదను. చిన్నవాఁడా నీశక్తినేమని మెచ్చుదును.

చం. అనఘ తలంపెఱుంగుదు స•యుఙ్ఞ! కృతుజ్ఞుఁడ విట్టినిన్ దనూ
జునిఁగను గన్నతండ్రి యతి•శుద్ధుఁడు ధర్ముఁడు నాదుపాలికిన్
విను మనియున్నవాఁడ యని • నెమ్మి వచించి సుఖంబుగా వసిం
చెను నటఁ గొంతకాలము విశి•ష్టుఁడు వేల్పు దివంబునం బలెన్. ౪౪

అనఘ=స్వార్థమను దోషములేనివాఁడా! తలంపెఱుంగుదు = నాయభిప్రా యము నేను జెప్పకున్నను అన్నకీప్రకారముండుటయిష్టముగదా! యీప్రకారము గట్టినఁ వదినెతోడ నాయన యేకాంతముండ సంతోషించునుగదా యని తెలిసికొని చేయువాఁడవు. నయుజ్ఞ=నీవు నావలె రాజకుమారుఁడవై భోగముల మరగినవాఁడ వయ్యు నాశ్రమనిర్మాణమపుడు అన్న కిది నా కిదియని నీకొక యనుకూలస్థలము నేర్పఱుచుకొనక నాకు సుఖముగలిగించు నేర్పాటులుమాత్రముచేసితివి. కృతజ్ఞుఁ డవు=ఏది యెట్లు చేయవలయునో తెలిసినవాఁడవు. రామచంద్రుఁడు దశరథునకు లేక లేక కలిగినకొడుకు కావున నాయన విషయములో నేమియనిష్టము కొట్టునో యన్నికార్యములు చంద్రతారాబలములు లోనైనవి విచారించి చేయును. ఇల్లును నట్లే కట్టించి యిచ్చెను. ఇదంతయు దెలిసినవాఁడగుటచే లక్ష్మణుఁడును అన్నియు నాలోచించి పర్ణకుటీరము నిర్మించెను. అతిశుద్ధుఁడు=మిగుల నిర్మలుఁడు-తండ్రి యంతటి శుద్ధుఁడు గనుకనే నీవు నింతటివాఁడ వైతివి. ధర్ముఁడు=ధర్మాత్ముఁడు- మనియున్న వాఁడు=జీవించియున్నవాఁడు తాను జీవించియున్నంతకాలము నా విషయమై యే కొఱఁతలేకుండ విచారించున్నవాఁడు. కావునఁ దాను బోవుచుఁ దనస్థానమున నిన్ను నుంచెనని భావము.

తా త్ప ర్య ము

పాపరహితుఁడా! నాయభిప్రాయమెట్టిదో నేను జెప్పకయే తెలిసికొనఁగలవు. నీతి నెఱిఁగినవాఁడవు. ఏది యెట్లు చేసిన నాకు హితమో తెలిసినవాఁడవు. ఇట్టి

నిన్నుఁగని మిగుల శుద్ధుఁడును ధర్మాత్ముఁడైన తండ్రి మరణించినను నాపాలిటికి బ్రతికియే యున్నవాఁడు. నీవుండుటనుబట్టి యాయనలేఁడను కొఱఁతదోఁపలేదు. అనిచెప్పి సుఖముగా స్వర్గమున విష్ణువలె నందుఁ గొంతకాలము వసించెను.

పంచవటి.

పంచవటీస్థలమేది యను విచారముచిరకాలముగ ననేకులబాధించుచున్నది. భద్రాచలమునొద్ద పర్ణశాలయని కొందఱు నాసికయని కొందఱు నభిప్రాయపడు చున్నారు. ఇందేది సత్యమో రామాయణముఁబట్టి స్థలశోధనముఁబట్టి నిర్ధారింప వలసియున్నది.(1)పంచవటిగోదావరీతీరస్థమనుటనిర్వివాదవిషయము.(2)పంచ వటియొద్ద గోదావరి యుత్తరమునుండిదక్షిణమునకుఁ బాఱుచుండవలెను.ఏలన- రామలక్ష్మణులు సీతాదేవిని గోదావరివెంట వెదకుచు వచ్చిరి. (చూ. ౧౦౮౦-౧౦౮౧-౧౦౮౨) ఇట్లు వచ్చునపుడు మృగములు దక్షిణపైపు సీతపోయినదని చూపఁగా రామలక్ష్మణులు.

చక్క దక్షిణముపోక (ఏఱడ్డము గనుక)నైఋతిదిశగాఁబోయి జటాయువును గోదావరీతీరమందుఁజూచిరి.ఈకారణముచేగోదావరిజటాయువుపడినస్థలమువఱకు దక్షిణాభిముఖముగానే పాఱుచుండవలయును. జటాయువునకుగోదావరిజలముతో నివాపములు విడిచిన కారణముచే గోదావరీతీరమై యుండవలెను. (చూ.౧౧౪౮ ౩-పాదము)ఇక్కడనుండి రామలక్ష్మణులు నైఋతిదిశయందే మూఁడుకోసులు పయనించిరి. ఇంతవఱకుఁ దూర్పుగాఁబోవుటకు నేఱడ్డము వచ్చును. గనుకఁ దూర్పుగాఁబోలేదు. కొంతతూర్పుపోయినఁగానిజటాయువు చెప్పినదక్షిణమార్గము లభింపదు. కావున నచ్చటినుండి మూఁడుకోసులుతూర్పుగాఁబోయిరి.ఇప్పుడిప్పటి భద్రాచలమునొద్ద గోదావరికి దక్షిణదిశయందున్న వారైరి. ఇట్లు వచ్చిన కారణ ముచే వారు గోదావరిని దాఁటవలసిన పనిపడలేదు, ఈ కారణముచేఁ బంచవటి గోదావరికిఁ బడమటితీరమందే యుండెనని యంగీకరింపక తప్పదు. తూర్పునం దుండెనేని గోదావరి దాఁటియేయుండవలెను. ఆవిషయము వాల్మీకిచెప్పలేదు.అది యునుగాక యిప్పటి పర్ణశాలయే పంచవటి యని గ్రహించినచో వారు నైఋతి ప్రయాణము చేసియుండిరేని యేటిపాలు గావలసియుండును. భద్రాచలమునొద్ద నేఱుదాఁటినట్లొకరు వ్రాసిరిగాని యది విచారించి వ్రాసిన వ్రాఁతకాదు. ఇప్పటి పర్ణశాలకాదుకాని దానికెదురొడ్డునఁ జక్కఁగఁ బంచవటియుండెననిచెప్పవచ్చును, నవీనచంద్రదాసు, ఎం.ఏ.,గారుప్రకటించిన మనదేశపటమునందు నాసికనుబంచ వటిచేసి యక్కడనుండి చక్కదక్షిణమువచ్చినట్లు వ్రాసియున్నారు. ఇది రామా యణమునకు విరుద్ధము.పంచవటిగోదావరీ పశ్చిమతీరమందుండెననుటకుస్థలము సహాయపడుచున్నది. పర్ణశాల కెదురుగ రథగుట్టయనియున్నది.ఇందు రావణా సురుఁడు తేరిని దాఁచియుంచెననిచెప్పుదురు.౮౧౩-వ పద్యమున రావణుఁడుసీతా

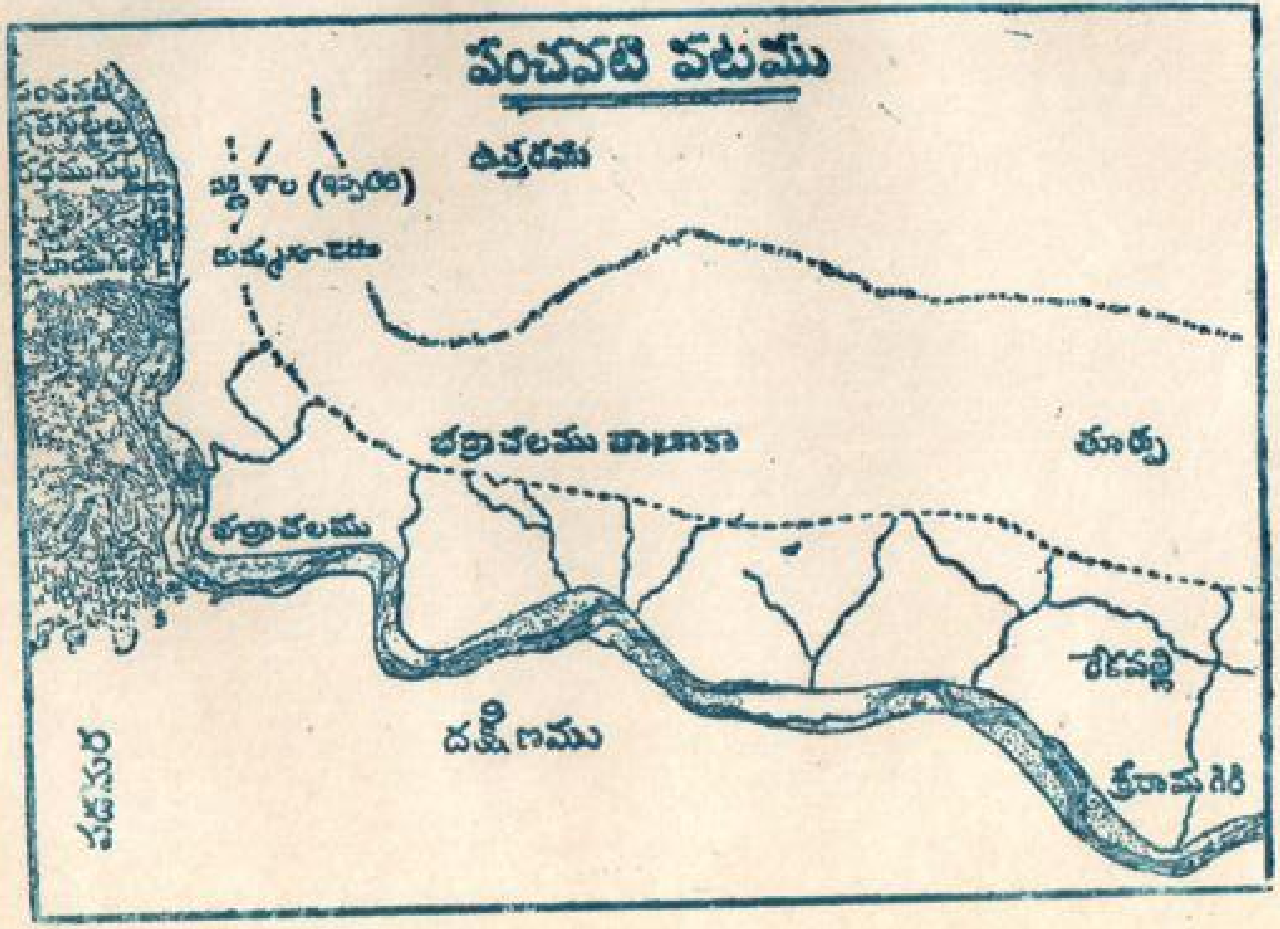
పంచవటి పటము
ఉత్తరము
భద్రాచలము తాలూకా
తూర్పు
భద్రాచలము
దక్షిణము
శ్రీరామగిరి

దేవి నెత్తుకొనివచ్చెనో లేదో తేరు సిద్ధముగానుండెనని చెప్పఁబడెను. సమీపమందే యది కానరాకయుండుటచేత నీ పని కొనసాగెనుగాని యేటికొకయొద్దునఁ దేరు-సీతయు రావణుఁడు మఱియొక యొద్దుననుండిన నిది సాగియుండదు. కావునఁ బంచవటి పడమటివైపుననే యుండవలెను, హరణ మా ప్రక్కననే యయి యుండవలెను. అంతియకాదు. దీనికి సమీపమందే సీతగుట్టలని పెద్ద పర్వతముకలదు. ఇందు ఖరుఁడు యుద్ధమునకువచ్చినపుడు సీతాలక్ష్మణులుండిరనియు నా కారణమున కా గుట్టల కా పేరువచ్చెననియుఁ జెప్పుదురు. కాదనుటకుఁ గారణముకాన రాదు. తూర్పు టొడ్డున నుండిరేని యేఱుదాఁటిపోయి యా యా గుట్టలలో నుండవలసియుండును. ఈ గుట్టక్రిందఁ బడమటివైపునఁ బెద్ద బయలున్నది. అందుఁ బదునాలుగువేల రాక్షసులు నిలిచి యుద్ధముచేయ విడువు స్థలముగల దఁట సీతాలక్ష్మణుల కీ ప్రదేశమున జరుగు యుద్ధము కానవచ్చుచుండును.

అదియునుగాక ౩౯-వ పద్యమందుఁ బద్మసరస్సుపంచవటి సమీపమందే యున్నట్లు చెప్పఁబడెను. అదియే యింతవఱకున్నదో లేదో చెప్ప సాధ్యపడదు గాని యిటువంటి పెద్ద చెఱువున్నట్లు కోయలు చెప్పిరి. ఈ చెఱువునకు గోదావరికి నడుమఁ బంచవటి. వర్షాకాలమందు నేటి నీళ్ళుబురదగా నున్నప్పు డీ చెఱువునీళ్ళు సీతారామలక్ష్మణులు వాడుకొనుచువచ్చిరి. ఇప్పటి పర్ణశాలకు దక్షిణమున గోదావరీతీరమున భద్రాచలమునకు వచ్చుమార్గమున నడుమ దుమ్ముగూడెమని యొక గ్రామము గలదు. దీని కెదురుగ నేటి కావలియొద్దున నొకచిన్నగుట్టకలదు. దీని సమీపమందు జటాయురావణుల యుద్ధము జరిగెనందురు, కాదనుటకుఁదగినకారణములు లేవు. ఇప్పుడు గోదావరి తూరుపుటొడ్డు కోసికొని వచ్చుచున్నది. ఇప్పటి యేటినడుమ దుమ్ముగూడెము వీథులు కొన్ని యుండెనఁట. అప్పుడఁ జూచినవారే చెప్పుచున్నారు. ధూమగూడెముదుమ్ముగూడమయ్యెను. ఆగుట్టయొద్దనే జటాయువును రామచంద్రమూర్తి సంస్కరించెను. ఇప్పటిహంపియేపంపయనియుమీఁదఁ జెప్పినచోటఁ బర్ణశాలయుండెననియుఁజెప్పుమఱియొక నిరాకరింపరాని ప్రబలకారణము గలదు. రామలక్ష్మణులు లంకకుఁబోవునపు డేమార్గమునఁబోయినను లంక నుండిమరలునపుడువిమానమునఁజక్కఁగాబయనించిరిగానివంకరటింకరత్రోవలఁ బోయియుండరనుట స్పష్టము. లంకనుండి సముద్రముదాఁటివచ్చినపిమ్మటరామేశ్వరముండుస్థలమునుండియయోధ్యకుఁ బయనించిరనుటయందఱునంగీకరించి నచో నాగీఁతకు సమీపమందే యెడమవైపునఁ గిష్కింధయుఁ గుడివైపునఁ బంచవటియు నుండవలెను. ఈరెండు స్థలములనురామచంద్రమూర్తిసీతాదేవికిఁజూపించెఁగదా. (చూ. ౨౮౦౦, ౨౮౦౮, ౨౮౧౨) ఈమార్గమునకునాసికకుసంబంధము లేదు. కావునఁ బంచవటి నాసికకానేరదు. నాసికయనునది మొదటిపేరుగాదనియు

నవశిఖయనునది నాసిక=నాసికయయ్యెననియుఁబురాణములందుఁబ్రసిద్ధికెక్కిన నాసిక శూర్పణఖదేయగుటచే నాకథకు దానికి ముడిపెట్టిరనియు నొకరు వ్రాసియున్నారు. నాసిక పంచవటి కాదనుటకు మఱికొన్ని కారణములు గలవు. నవీనచంద్రదాసుగారు ప్రకటించిన పటమునందు సీతారామలక్ష్మణులు చిత్రకూటమునుండి దక్షిణముగా ఋక్షవంతమునకు వచ్చి యచ్చటనుండి పశ్చిమాభిముఖులై నాసిక చేరినట్లు వ్రాసియున్నారు. వారుచెప్పినమార్గమునందు వింధ్యపర్వతమునే గాక నర్మదా తపతులనుదాఁటి విదర్భలోనుండి నాసికకుఁ బోవలసియున్నది. ఇది చాల దుర్గమమార్గమటుండ వాల్మీకిసీతారామలక్ష్మణులువింధ్యమునుగాని నర్మదా తపతులనుగాని దాఁటినట్లుచెప్పలేదు. వారుదాఁటియేయుండిననాసుప్రసిద్ధనదులను వాల్మీకిచెప్పియే యుండును. అదియునుగాక నాసికనుండి బయలుదేఱి రామలక్ష్మణులు నిండు దక్షిణమువచ్చి యావల నాగ్నేయమునఁ గిష్కింధకు వచ్చినట్లు నవీనచంద్రదాసుగారు వ్రాసియున్నారు. ఇది రామాయణమునకుఁ బ్రత్యక్షవిరుద్ధము. రామలక్ష్మణులు నైఋతిమూలగ (౧౦౮౮-వ.) నావలఁ గొంత మరల నైఋతిగఁ (౧౧౮౦) బోయి యచ్చటినుండి తూర్పుగఁ (౧౧౮౧) బోయి కబంధునిజంపి యచట నుండి మరలఁ బడమరగాఁబోయి పంప (తుంగభద్ర) చేరి యచటకుఁ బడమరనుండి శబరి గుహకుఁబోయిరి. (౧-౭౩-వ.)

మీఁద వ్రాసినట్లు జటాయు గుట్టయొద్దనుండి నైఋతిగా వచ్చిననే కిష్కింధకు రాఁగలరుగాని నాసికావాదులు చెప్పినట్టు లాగ్నేయమూలముగాఁ బోయియుండినసముద్రతీరము చేరియుందురు గాని కిష్కింధచేరియుండరు. ఆగ్నేయమూలగాఁ బ్రయాణముచేసినట్లు రామాయణమున నొకమాటయైనలేదు. నాసికాపక్షవాదులును పంప హంపి కిష్కింధయనియే వ్రాసియున్నారు.

భద్రాచలమునొద్ద నుష్ణగుండము సీతాదేవి స్నానము చేయుచుండె ననుటయు రేకపల్లెయొద్ద జటాయు ఱెక్క పడెననియుఁ జెప్పుట కల్పితములు.

—• { ౧౬-వ సర్గము. లక్ష్మణుఁడు హేమంతఋతువును వర్ణించి యన్నకుఁ జెప్పుట. } •—

కం. కాంతానుజయుతుఁడై యే, కాంతసుఖము మీఱ నుండఁగా శారదవే
   శాంతమున నిష్టమగు హే,మంతము పొడసూపె సురుచిమంతం బగుచున్.

కాంతానుజయుతుఁడై=భార్యతోను దమ్మునితోను గూడినవాఁడై, ఏకాంతసుఖము=విస్తారసుఖము, దుఃఖము ననునవి మనస్సునందున్నవిగాని బయటపదార్థములందులేవు. తృప్తుఁడే సుఖపురుషుఁడు, సుఖస్యదుఃఖస్య నకోపిదాతా యని కలదుకదా. నిత్యతృప్తునకెందున్న నుసుఖమే. శారదవేశాంతమునన్=శరత్కాలముకడచిపోయిన తరువాత, హేమంతము=మంచుకాలము, పొడసూపెన్=కానవచ్చెను. సురుచిమంతము=మిగులఁగాంతిగలది, ఇష్టము=ఋషులకుఁదపము

చేయ ననుకూలమైనది. ఖరాదుల సంహరించి జయముపొందుటకు మూలమగు శూర్పణఖను తనయొద్దకు రప్పించుటచే రామునకు నిష్టమైనది.

ఈ ప్రకరణమున శూర్పణఖా గమనసూచకముగ హేమంతాగమమును లక్ష్మణుండు వర్ణించుచున్నాఁడు.

తా త్ప ర్య ము

ఆ పర్ణశాలయందు నిష్ఠురాలగు సీతతోను తమ్ముఁడగు లక్ష్మణుతోను మిగుల సుఖముగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి యున్న సమయమున శరత్కాలము ముగిసి పోఁగా నిష్టమగు మంచుకాలము ప్రాప్తించెను.

ఉ. ఆవల నొక్క వేకువ మ•హాత్ముఁడు రాముఁడు స్నాన మాడ గో
దావరికిం జనంగ వని•తాయుతుఁడై బడిఁ బాత్రహస్తుఁడై
పోవుచు లక్ష్మణుం డనియెఁ•బొల్పయి యబ్దము దీన రాజిలున్
వావిరి నీ కభీష్ట మెది•వచ్చెనుగా యలసీతు వీయెడన్. ౨౪౬

అబ్దము=సంవత్సరము, దీనన్=దీనిచే, వావిరి=మిక్కిలి, సీతువు = మంచు కాలము, నీకభీష్టము=నీకుఁ బ్రియమైనది. మాసానాం మార్గశీర్షోస్మి యని మార్గ శిరము తానేయనికృష్ణభగవానుఁడు చెప్పెనుగదా. నయనై దేవ సవోపగూహ నాని యన్నట్లు ఎండకాలమందువలెఁ గాక చలికాలమందు భార్యాభర్తలు కౌఁగిలించు కొని యుండుకొందురు.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి తపోవిశేషము తెలియుటకై హేమంతఋతువు వర్ణింపఁబడుచున్నది.

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లు హేమంతఋతువురాఁగా ఆఋతువునం దొకనాఁటి తెల్లవాఱుజామున రామచంద్రమూర్తిగోదావరియందు స్నానముచేయ సీతాదేవితోఁబోవుచుండఁగా లక్ష్మణుఁడు కమండలువుదీసికొని వెంటఁబోవుచుండెను. అప్పుడులక్ష్మణుఁడురామ చంద్రునితో నిట్లనియె. అన్నా! యేఋతువుచే సంవత్సరము ప్రకాశించునోనీకు నిష్టమైనమాస మేదియో యట్టి మార్గశిరము హేమంతఋతువు నగు మంచుకాల మిపుడు ప్రాప్తించెనుగదా.

వ్యా క ర ణ ము.

దీనన్=అది ఇది ఏది యనువానికిఁ దృతీయాసప్తమ్యేకవచనంబులందు దాన దీన దేన ననియు వాని బహువచనములందు వాన వీన వేన ననియు రూపం బులగు త్రి. శే. ౬౨.

కం. బిఱుసెక్కె మేను ప్రజలకుఁ, గఱకెక్కెను నీటి కనవ•గాహ్యముగ నిలన్
మెఱుఁగెక్కెఁ బైరుపచ్చలు, నఱమఱ లేకాప్తుఁ డయ్యె•హవ్యవహుండున్.

బిఱుసు=కాఠిన్యము, కఱకు=క్రూరత్వము, అనవగాహ్యముగన్=స్నానము చేయ సాధ్యముగాకుండునట్లు, అఱమఱలేక=భేదభావములేక, ఆప్తుఁడు=కావలసినవాఁడు మేలుకోరువాఁడు. హవ్యవహుండు=అగ్నిహోత్రుఁడు, స్వభావోక్త్యలంకారము.

అగు స్వభావోక్తి జాత్యాదులందుఁగల స్వభావమెంతేని వర్ణింపఁబడియెనేని, 'హరిణములుచూచెనుత్తరాంగాక్షములును స్తబ్ధకర్ణములగుచున్ చ్ఛందమునను.'

ఈ స్వభావోక్తి రసవంతమైన వర్ణనముగా నుండవలెను. గాని

మాహిష్మతీ పురీమధ్యే ముహూరాఘ్రాయ మేదినీమ్
ఏకపాదం సముద్ధృత్య శ్వామూత్రం విసృజత్యహో॥

మహిష్మతీపురమునడుమ నొక కుక్క నేల పలుమాఱువాసనచూచి యొక కాలెత్తి మూత్రము విడిచెను. ఔరా! అను నట్లుండరాదు.

తాత్పర్యము

ప్రజలకు దేహము కఠినమాయెను. స్నానముచేయుటకు సాధ్యపడకుండునట్లు నీటికిఁ బండ్లువచ్చి కఱవసాగెను. పైరుపచ్చలు కాంతితోఁగూనవవాయెను. అగ్నిహోత్రుఁడు మునుపటివలెఁగాక యాప్తుఁడై దగ్గఱకుఁ బ్రజల రానీయసాగెను.

కం. పొంగళ్ళను బొంగింతురు, ముంగడ దేవతలకు బితృముఖ్యులకు బుధుల్
రంగారు క్రొత్తధాన్యము, లం గడు గతపాపులగుచు లాలితచరితా. ౨౨౧

రంగారు=కాంతిగల, బుధుల్ = తమకు శ్రేయస్కరమగు దాని నెఱిఁగినవారు.

తాత్పర్యము

తమకు శ్రేయస్కరములగు వానిఁ దెలిసినవారు క్రొత్తధాన్యమురాఁగానే దానిని పాలలోఁ బొంగించి దానిని బితృదేవతలకు దేవతలకు నివేదించి పాపరహితులగుచున్నారు.

దీనికే యాగ్రాయణమనిపేరు. 'నానిష్ట్వాగ్రయణే నాహితాగ్ని ర్నవస్య ధాన్యస్యాశ్నీయాద్వ్రీహీణాం యవానాం శ్యామాకానా మగ్రేపాకస్య యజేత॥" యను సూత్రమున నాపస్తంబు లీకార్యమవశ్యము చేయఁదగినదని చెప్పినారు.

తే. దండయాత్రాభిరక్తిని ధరణిపతులు
పరమగోరససంపన్న తరులు ప్రాజ్య
కాము లయి జానపదులును గ్రాలు చంద్రు
గాదె యన్నయ్య యీమంచుకాలమునను. ౨౨౨

దండయాత్రాభిరక్తిని=యుద్ధయాత్రయందలి విశేషప్రీతిచే, ధరణిపతులు=రాజులును, పరమగోరస సంపన్న తరులు=మిగుల శ్రేష్ఠమైన యావుపాలు పెరుఁగులోనైనవిగలవారు, ప్రాజ్యకాములు=మిక్కిలి కామముగలవారు, జానపదులును=ఊళ్ళయందుండువారు.

తాత్పర్యము

అన్నా! రాజులు యుద్ధమునకై యాత్రపోవుటయందును పెద్ద గ్రామముల యందుండువారు పాలు పెరుఁగు మొదలయినవి తినుటయందును మిగులఁ గోరిక గలవారై యీమంచుకాలమందు వర్తింతురుకదా!

కం. దక్షిణదిశయందు జగ,చ్చక్షువు రాజించు చుండ • శశ్వచ్ఛోభా
లక్షణతిలకచ్యుతహరి,ణాక్షి యనఁగ నుత్తరదిశ•యమరెడిఁ గంటే. ౨౧౩

జగచ్చక్షువు=సూర్యుఁడు, శశ్వచ్ఛోభా=శాశ్వతకాంతి, లక్షణ=చిహ్నమైన, తిలక = నొసట నుంచుకొనుబొట్టుచేత, హరిణాక్షి = స్త్రీ, ఉత్ప్రేక్షాలంకారము వ్యంగ్యము.

తాత్పర్యము.

దక్షిణదిశయందుసూర్యుఁడున్నకారణముచే నుత్తరదిశము తెదువుచిహ్నమై ముఖమునకుశాశ్వతకాంతినిగలిగించుకుంకుమబొట్టులేనియాఁడుదానివలెనున్నది. ఇది దక్షిణాయనమగుటచే సూర్యుఁడు దక్షిణదిశయందే యుండును. శ్రీరామచంద్రమూర్తి యుత్తరదేశమున లేమిని నది విధవవలెనున్నది.

తే. సహజముగ మంచుగడ్డల•స్థాన మైన
వాఁడు హిమవంతుఁ డితఁడ • వేఁడి వెలుఁగు
మిగుల దూరగుఁ డౌటను • మీఱ సార్థ
కాఖ్యుఁడై కాలమహిమంబు,•నగ్గలికను. ౨౧౪

సార్థకాఖ్యుఁడై=సార్థకమగు పేరిలోఁ గూడినవాఁడై, అగ్గలికను=అతిశయముచే, నిరుక్తియలంకారము.

తాత్పర్యము.

హిమవత్పర్వతముస్వభావముగానేమంచుగడ్డలస్థానము.అందునీకాలమున సూర్యుఁడుదూరమందుండుటచేమంచుకరఁగుటమానుటచేహిమవంతుఁడు(మంచుగడ్డలుకలవాఁడు)అనుపేరర్థముతోఁగూడినవాఁడై కాలమహిమచేనొప్పుచున్నాఁడు.

సీ. మధ్యాహ్నముల జనుల్•మలఁయ సుఖంబుగా, నింపైననునువెచ్చ•యెండ లొప్ప
సల్లలితార్కంబులై • చాయల జల్లను, జలములు గ్రాలెదు•స్సహము లగుచు
మృదులసూర్యంబులై • మిహికావృతంబులై, వలిగాలి వీవఁగ•వనము లెల్ల
మానవసంచార•హీనంబులుగ ముగ్ధ,కట్లు కట్టిన నిజాం•గములు గలుగు
తే. జనులతో దివసంబులు•సాగు నిపుడు, కానఁగా రాని వెలిపడ•కలను గలిగి
పుష్యనీతములయి మంచు•బూఁజువాఱి,యీఁదగాలిని రేలిప్డు•వృద్ధిఁ జెందె.

మలయన్=సంచరింప, నునువెచ్చ=కొంచెము వేఁడిమి, సలలితార్కంబులై =వేఁడిమిలేనిసూర్యునిగలవై, చాయల=చెట్లనీడల, దుస్సహము=సహింపఁగష్టమైనది,మృదులసూర్యంబులు=శీఘ్రముగానిసూర్యకిరణములుగలవై,మిహికావృతంబులై =మంచుచేనావరింపఁబడినవై, వలిగాలి=చల్లనిగాలి, మానవసంచారహీనంబుగన్=మనుష్యులుతిరుగుటలేక,నిజాంగములు=తమదేహములు,దివసంబులు=పగళ్ళు,వెలిపడకలు=బయళ్ళయందలిపండుకొనుటలు,పుష్యనీతములయి=పుష్యనక్షత్రముచే జరుపఁబడినవియై, మంచుకాలమున రాత్రులు పుష్యనక్షత్రముచేఁ దెలిసికొందురు. బూఁజువాఱి=బూఁజుపట్టినట్లు తెల్లనై, ఈఁదగాలిని=చల్లనిగాలిచే

వృద్ధిచెందెన్=పగటికాలముకంటె రాత్రులందుఁ బ్రొద్దెక్కువ యయ్యెను. "అహ ములు సన్నములయ్యెను, దహనుఁడు హితవయ్యె దీర్ఘదశలయ్యె నిశల్" భాగ.

తాత్పర్యము

ఉదయమున సాయంకాలమున మంచు విశేషించియుండును గావునజనులకు సంచారయోగ్యములుగావు. మధ్యాహ్నమందుజనులుసుఖముగసంచరించుటకుఁ గొంచెము వేఁడిమిగలయెండలొప్పుచుండును.చెట్లనీడలయందుసూర్యకిరణములు విశేషముగఁ దగులనికారణమున నీళ్లు జిల్లుమని తాఁకుటకే కష్టముగా నుండును. ఎండలుకొంచెముగా వ్యాపించుటచేతను మంచుచేఁగప్పఁబడుటను జల్లనిగాలి విసరుటచేతను వనములందు మనుష్యసంచారములేదు. ఇఁక వానియందలి పక్షులో వాయువునొప్పులచేఁగీళ్ళుపట్టుకొనిపోయినవారివలెఁ దమ యవయవములు ముడ్డ కట్టుకొనిపడియుండును.పగళ్ళీవిధముగాజరుగుచున్నవి.రాత్రులందుబయలందుఁ బండుకొనువారులేరు. పుష్యనక్షత్రమును జూచి ప్రొద్దు తెలిసికొనవలసియున్నది. రాత్రులు బూఁజుపట్టినట్లు తెల్లపాటి చలిగాలిచే వృద్ధినిబొందుచున్నవి. పుష్యనీతము=పుష్యముతోఁగూడిన పున్నమ ప్రధానముగాఁ గలది. పుష్యమాసమునకు సమీపించినవై.

రేలు వృద్ధిచెందెననుటచేఁ దమోగుణము ప్రధానముగాఁగల రాక్షసాదులకు వృద్ధియు సాధుజనసంచారమాంద్యము,జ్ఞానహీనతగల కాలమును సూచించుచు రాక్షసబాధచే నిప్పుడు దేశమిట్లున్నదని భావము సూచితము.

కం. వావిరి నిజసౌభాగ్యం, బీవిధుఁ డర్కున కొసంగి • హిమబిందువులన్
గావి గొని తేజ మఱెనో,టావిరిచే గ్రుడ్డి యైన•యద్దము పోల్కిన్. ౧౩

ఈ విధుఁడు=ఈ చంద్రుఁడు అనుటచే నింకను సూర్యోదయము కాలేదు. అంతకు ముందేకదా స్నానముచేసి యర్ఘ్యమియ్యవలెను. నిజసౌభాగ్యము=లోకమునకు నాహ్లాదముకలిగించు తనశక్తిని, అర్కునకున్=సూర్యునకు,హిమబిందువులన్= మంచు తుంపురలచే, కావిగొని=ఎఱ్ఱబాఱి,తేజమఱెన్=కాంతిహీనుఁడయ్యెను. నోటావిరిచే=నోటితో నూఁదఁగా నా యావిరిక్రమ్ముటచే, గ్రుడ్డియైన=సరిగాఁ గానరాని, ఉపమాలంకారము.

తాత్పర్యము

ఆహ్లాదముకలిగించువాఁడుకావునఁజంద్రునకుఁ జంద్రుఁడనిపేరు. ఇప్పుడా పేరు తనకు వ్యర్థము చేసికొని లోకుల సంతోషింపఁజేయు శక్తినిసూర్యునకిచ్చెను. ఆ కారణముచేఁ దపనుఁడనుపేరు (తపింపఁజేయువాఁడు)సూర్యునందు వ్యర్థమై చంద్రునివలె నయ్యెను. అనఁగా సూర్యుఁడు చంద్రునివలెఁ బ్రజలకుసంతోషకరుఁ డయ్యెను.చంద్రుఁడో మంచుకురియుటచేజనులకుబాధకలిగించువాఁడయ్యెను.అంతియగాక మంచుతుంపరలువ్యాపించుటచేఁజంద్రబింబమునోటియావిరిక్రమ్మఁగా

గ్రుడ్డియైన యద్దమువలెఁగానవచ్చును. వ్యతిరేకాలంకారము. ఐశ్వర్యవంతుఁడని పేరుగల యింద్రుఁడు తన యైశ్వర్యమును రావణాసురునకిచ్చి తాను దేజోహీనుఁడై యున్నాఁడని సూచితము.

తే. నిండుపున్నమనాఁటివెౕన్నెలలరేయి, యివముచే మలినంబయిౕయెలమినీయ
  దెండఁ గావిరివాఁజిన ౕపృథివికన్య, మాడ్కినుండియుఁదత్కాంతిౕమహిమ లేదు.

ఇవము=మంచు, హిమశబ్దభవము.

తాత్పర్యము

నిండుపున్నమనాఁటిరాత్రి మంచుచే మలినమగుటచే సంతోషము గలిగింపకున్నది. ఇది యెండచేఁ గావిగొన్న సీతాదేవివలెనున్నదికాని యామెకున్న కాంతిమాత్రములేదు. దీనిచే సీతాదేవి యెండఁగొట్టువడినను గాంతియుత్సాహము గోలుపోయినదికాదు. అని యేర్పడుచున్నది. దీనిచే సీతాదేవి రావణుచే బాధింపఁబడినను దేహము గాసిపడినను ముఖవర్చస్సు, మనస్సునందలి ధైర్యోత్సాహములు కోలుపోదని వ్యంగ్యము.

కం. సహజంబుగ శీతలుఁడై, మిహికాయోగమున నిపుడు ౕ మిహిరకులేంద్రా
  రహి ద్విగుణితశీతలుఁడై, యహర్ముఖములందుఁ బశ్చిౕమానిలుఁడొప్పెన్.

పశ్చిమానిలుఁడు = పడమటిగాలి, సహజముగ = స్వభావముచేతనే, శీతలుఁడై =చల్లనివాఁడై, మిహికాయోగమునన్ = మంచుతోఁ గూడుటచే, ద్విగుణీకృత శీతలుఁడై =ఇబ్బడించిన చలిమిరికలవాఁడై, అహర్ముఖములందున్=ఉదయకాలములందు.

తాత్పర్యము.

పడమటిగాలి స్వభావముచేతనే చల్లనిది, (౧)వాయువునకుశీతస్పర్శస్వభావసిద్ధమని గోవిందరాజీయము, (౨) వాయువున కనుష్ణాశీతస్పర్శముస్వభావమని తీర్థీయము. వాయువునందు వేఁడిమికాని చలిమిరికాని స్వభావముగలేదు. ఉష్ణపదార్థసంగతిచేగాలియు వేఁడియగును. శీతపదార్థసాంగత్యముచేఁ జల్లనగును. తేజస్సుజలము వాయువునకు వెనుకఁబుట్టినవేకదా. అయినను ఉదయకాలమందు వేఁడిమిగలిగించు సూర్యకిరణములు లేవు. రాత్రులందు వేఁడిమిపోయి యందు ముఖ్యముగ నాలుగవజాముననెండకాలమందును గాలిచల్లగానేవీచును. ఇప్పుడో దానికిఁదోడు మంచుబిందువులును జేరినవి. కావున నుదయమువేళ గాలి యిబ్బడించిన చలిమిరి కలదై యుండును.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి స్వభావముచే దయగలవాఁడు, శాంతుఁడు. క్రోధమాహారయ తీవ్రం వధార్థంసర్వరక్షసామ్మన్నట్లురాక్షసవధవేళ నాకార్యము నిమిత్తమై కోపము తెచ్చుకొనును. ఇప్పుడు ఋషీశ్వరులు తమబాధలు చెప్పుకొనుటచే నాయన దయాగుణమతిశయించినదని భావము.

భగవంతుఁడు స్వాభావికముగఁ గృపాళువనియు రామావతారకాలమున బ్రహ్మాదిస్తోత్రముచే నాయనకృప మఱింత యధికమయ్యెననియు ఋష్యాశ్రమ ఋషుల ప్రార్థనచే నది మఱింత యధికతరమైనదనియు సూచితము. గోవింద రాజీయము.

కం. యవగోధూమవిరాజిత, మవు బాష్పచ్ఛన్న విపిన◆మర్కోదయమం
దవిరళ క్రౌంచీసారస,రవముల శోభిల్లఁ దొడఁగె◆రాఘవ కంటే. —౨౪

యవగోధూమ విరాజితము; యవలచేతను గోధుమలచేతను. (ఈపైర్లచే) ప్రకాశించునది. బాష్పచ్ఛన్న విపినము=మంచుతుంపరలచేఁ గప్పఁబడిన యడవి, అర్కోదయమందు=సూర్యోదయకాలమున, అవిరళ క్రౌంచీసారసరవములన్=దట్టములయిన ఆఁడు క్రౌంచపక్షులయు బెగ్గురులయు ధ్వనులచే, శోభిల్లఁదొడఁగెన్=ప్రకాశింపఁ బ్రారంభించెను.

తాత్పర్యము

యవగోధూమముల పైరులచే ప్రకాశించుచు మంచుబిందువులచేఁ గప్పఁబడిన యడవి సూర్యోదయసమయముకాఁగా ఆఁడు క్రౌంచపక్షులు బెగ్గురులు వీనిధ్వనిచేఁ బ్రకాశించుచున్నది.

మంచుకాలమున నీటిమీఁదనుండి యావిరిలేచునట్లు పైరులమీఁదినుండియు నావిరిలేచి పొగవలెఁ గానవచ్చుచుండును.

• యవగోధూమవిరాజితము=బాష్పచ్ఛన్నమైన విపినము అనుటచే రావణుని బాధకువెఱచి లోకము గగ్గురు పాటొంది కన్నీరు గార్చుచుండెనని సూచించును.

అర్కోదయము – రామజననము సూచించును.

క్రౌంచీసారస నినాదములు = రాత్రివేళ మంచునకు వెఱచి గూళ్ళలోఁ బడియుండిన ఆఁడు క్రౌంచములు బెగ్గురులు సూర్యోదయమున సంతోషముచే వెలుఁగు నిచ్చినట్లు రావణునిచే బాధింపఁబడిన స్త్రీలు పురుషులు రాముఁ డుదయించెను. రావణుఁడు చచ్చెనని సంతోషముతో ధ్వనించిరని సూచితము.

బాష్పశబ్దముచే రామకృప సూచితము. యవగోధూమయనుటచే ఋషి తపోవృద్ధిసూచితము. రవములనుటచే వేదాధ్యయనము సూచితము. ఇఁకఁ బైరామ కృపాతిశయముచే ఋషులతపస్సులు వర్ధిల్లి యాశ్రమములు వేదఘోషములుగల వగునని సూచితము. గోవిందరాజీయము.

తే. కలితఖర్జూరసుమముల◆కాంతి గలిగి, పూర్ణతండుల మగుశిరం◆బును నొకింత
వంచియుపరంజిబంగరు◆వన్నె మెఱసి, యున్న వరిపైరుఁగంటివే◆యుల్లమలర.

కలితఖర్జూరసుమముల కాంతి=అందమైన ఖర్జూర పుష్పములకాంతి, పూర్ణతండులము=వడ్లగింజలతో నిండినది, ఉల్లము + అలరన్=మనస్సునకు సంతోషము కలుగునట్లు.

తా త్ప ర్య ము

ఖర్జూరపుఁ బూలవంటి కాంతిగలిగి యెన్నులు వడ్లగింజలతో నిండి యా బరువునఁ దలలువంచి పండుటచే నవరంజి బంగారువన్నెగలిగిన పైరు చూచితిరా?

విద్యయొసఁగును వినయమన్నట్లు సుజనులందు విద్యాధనసంపత్తిపక్వమగు కొలఁది వినయము హెచ్చుచుండును. అని సూచితము. జడలుగల వృద్ధ ఋషులును శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నమస్కరించెదరని సూచితమని గోవింద రాజీయము.

తే. మంచుతుంపర బెరసి వ్యా•పించు చున్న
కిరణములతోడ సూర్యుండు • కరము దవ్వ
నందు నభ్యుదితుం డయి • చందమామ
బోలె నున్నాఁడు గనుఁగొమ్ము • పుణ్యశీల. ౨౬౧

అభ్యుదితుఁడు = ఉదయించినవాఁడు.

తా త్ప ర్య ము

సూర్యుఁ డుదయించినను మంచంతయుఁ బోలేదు. తుంపరగా సన్నగా వ్యాపించియే యున్నది. ఆ కారణముచే సూర్యుఁ డుదయించి చాలఁ బ్రొద్దెక్కినను జందమామవలె నున్నాఁడు.

నీ వడవికివచ్చి బహుకాలమయ్యును, దుర్బలునివలె రాక్షసులచే నేల యవమానింపఁబడుచు నూరకున్నావని సూచితము.

తే. రామ పూర్వాహ్ణమునఁ బస • యేమి లేక
హాయిగా మేను సోఁకి మ•ధ్యాహ్న వేళఁ
గించిదాపాండురంబులు • నించుకంత
యెబుపు లై యున్నయవి చూడు • మెండ లిపుడు. ౨౬౨

పూర్వాహ్ణమునన్ = మధ్యాహ్నమునకు ముందటికాలమునందు, పస = సత్తు, కించిత్ + ఆ పాండురంబులు=కొంచెము తెల్లనైనవి.

తా త్ప ర్య ము

శ్రీరామచంద్రా! మధ్యాహ్నమునకు ముందు ఎండవేఁడిమిలేక సుఖముగా దేహమునకు సోఁకుచు మధ్యాహ్నమందుఁ గొంచెము తెలుపు కొంచె మెఱుపునై సూర్యకిరణము లున్నవి.

రాక్షసులు వర్ధిల్లి నీశక్తి లోకమునకుఁ గానరాకుండఁ జేయుచుండఁగా శక్తిగలిగియువారిను పేక్షించియూరకుండుట సరిగాదని సూచితమని గోవిందరాజీయము.

తే. ఇవముతువ్వర రాలుట • నించుకంత, తడిసి యున్నట్టిపచ్చిక•తావులందు
హేళియారెండ వ్రాలిన•లీలఁ గంటె, మంచుబొట్టులు వజ్రాల•మాడ్కిఁదనరె.

ఇవముతువ్వర=మంచుతుంపర, హేళి=సూర్యుఁడు, ఈరెండ=కొంచెమెండ.

తా త్ప ర్య ము

మంచుతుంపర రాలుటచేఁ గొంచెము తడిసియున్న లేఁబచ్చిక పట్టులందు సూర్యుని యీ రెండ పడినవిధము చూచితివా? సూర్యకాంతి యీ బిందువులపైఁ బడుటచే నవి వజ్రాలవలెఁ గానవచ్చుచున్నవి.

రాక్షసోపద్రవముచేత ఋషులు దుఃఖింపఁగా నాపై రాముని కృప గల్గుట సూచితమని గోవిందరాజీయము.

తే. అడవియేనుఁగు పెనుడప్పిఁ ♦ బడియు మిగులఁ
జిల్లు మనియున్న నీటిని ♦ నల్ల యదిగో
నంటియును ద్రావకయ తొండ ♦ మల్లముడుఁచు
కొనుచు నున్నది తిలకింపు ♦ కులవతంస. ౨౬౪

పెనుడప్పిఁబడియు=మిగుల దాహముగొనియు, జిల్లుమని=చల్లగా (అనుకరణశబ్దము), కులవతంస=సూర్యునివంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడా?

తా త్ప ర్య ము.

అన్నా! యీ యడవి యేనుఁగును జూడుము. అది మిక్కిలి దప్పిచే బాధపడుచుండి నీళ్లు ద్రావవలెనని తొండముకొనచే నీటినిదాఁకియు నది జిల్లుమని యుండుటచేఁ ద్రావకతొండమును ముడుచుకొనుచున్నది.

రావణభయమధికముగా నున్నదనుట సూచితము. అని గోవిందరాజీయము. దేవత లిష్టభోగము లనుభవింప నెంతో కోరికగలిగియు ననుభవించుటకై భోగ్యములఁదాఁకియు రాక్షసభయముచే మానుకొనుచున్నారని భావము.

తే. నీటిపక్షులు గూర్చుండి ♦ నీటివెంట
మునుఁగఁగా జంకుచున్నవి ♦ యనఘచరిత
దురమునను గోఁచలగువారు ♦ చొరఁగలేని
తీరు దలఁపించుచును వాని ♦ తెఱఁగుఁ గంటె. ౨౬౫

దురమునను=యుద్ధమందు, కోఁచలు = పిఱుకులు, తలఁపించుచును = జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచు.

తా త్ప ర్య ము

నీటిపక్షులు ఎప్పుడు నీళ్ళలో నుండునవియైనను నీటివెంటఁ దీరమునఁ గూర్చుండి నీటిలో దిగుటకు భయపడుచున్నవి. వీనినిఁజూడఁ బిఱికివారు యుద్ధరంగమునఁ బ్రవేశింప జంకువిధమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచున్నది.

యుద్ధమునం దాటితేటి లక్ష్యములేనివాఁడవయ్యు రాక్షసులతోడి యుద్ధమునకు శంకించుచుండుటచే నీవు పిఱికివలెఁ గానవచ్చెదవనియు నా జంకువదలి పూనిన కార్యము నిర్వహింపుమనియు భావము.

కం. లో నీహారపుఁజీఁకటి, పైని యవశ్యాయతమము • పటుగతిఁ గప్పం
గా నిద్రించెడివిధమునఁ, గాననము విపుష్ప మగుచుఁ • గ్రాలెడి నన్నా.

నీహారపుఁ జీఁకటి=మంచు అనెడి యంధకారము, అవశ్యాయ = మంచు యొక్క, తమము=చీఁకటి, పటుగతిన్=విస్తారముగ, విపుష్పము=పుష్పములేనివి, మంచుచేఁ బూలన్నియుఁ జెడిరాలినవని యర్థము.

తా త్ప ర్య ము

లోపలను బయటను మంచు అనెడి చీఁకటి, విస్తారముగఁ గప్పఁగా నడవి పూలు లేనిదగుచు నొప్పియున్నది. అన్నా చూచినావా ?

మంచు కురియుటచే నానీటిబరువునకు ఆకులు చిగుళ్లు కదలమిని నడవి చీఁకటి క్రమ్మఁగా నిదురించువారివలె నున్నది. మీఁదఁగ్రమ్మిన మంచుటావిరి నిదురించువారు దుప్పట్లు కప్పుకొన్నట్లున్నది. పుష్పములు లేకుండుటచేఁ గన్నులు మూసికొన్నట్లున్నవి. ఈ కారణముచే వనములు నిదురవోవుచున్న ట్లున్నవి. గోవిందరాజీయము, ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

నిద్రించువారికి రాత్రికాలపుఁ జీఁకటియు నిద్రయనెడి చీఁకటియు రెండును నావశ్యకములే. అప్పుడు వారు కన్నులు మూసికొని నిద్రింతురు. ప్రకృతము రెండు విధములయిన మంచులనెడి రెండు చీఁకట్లు క్రమ్ముకొనఁగా నడవి నిద్రించునట్లుత్ప్రేక్షింపఁబడెను. విపుష్పమనుట కన్నులు మూసికొనుట సూచి తము. మహేశ్వరతీర్థీయము.

కం. ఆవిరిగ్రమ్మినసీటను, రావముచేఁ దెలియఁబడెడి • రహి బెగ్గురులన్
దూపరమంచునఁ దడిసిన, యావాలుకపంక్తి నేఁటి•లలరెడిఁ గనుమా. ౨౬

తూపర=తువ్వర తుంపర, వాలుకపంక్తి=ఇసుకవరుస.

తా త్ప ర్య ము

నీళ్ళలోనుండు బెగ్గురుపక్షులు మంచుయొక్క యావిరి కప్పుటచే వెలికిఁ గానరాకున్నను వాని ధ్వనులచేఁ దెలియఁబడుచున్నవి. భూమియో మంచు తుంపరలచేఁ దడిసియున్నది.

ఇందు నదులనుటచే ఋషులను గ్రహింపవలెను. ఏటినీళ్లావిరిచేఁ గప్పఁ బడుట, బెగ్గురులు ధ్వనులచేఁ దెలియఁబడుట వీనిచే ఋషులాశ్రమంబులందే యుండి దుఃఖాక్రాంతులై వెలికివచ్చిన రాక్షసులు చంపుదు రనుభయముచేఁ దాఁగి మూలుగుచుండుట సూచితము.

కం. హిమ మదె పయిపయి రాలుట, రవికరములు మృదువు లగుట•రామా చలికిన్
బ్రవిమల మగుశిలమీఁదఁ, దవిలినసలిలములు రసవి•ధంబుగ నయ్యెన్.

రవికరములు=సూర్యకిరణములు, మృదువులు = వేఁడిమిలేనివి, సలిల ములు=జలములు, హిమము=హిమము.

తాత్పర్యము

మీఁదమీఁద మంచు రాలుటచేతను సూర్యకిరణములందు వేఁడిమి లేకుండుటచేతను రామచంద్రా నిర్మలమగు జాలమీఁదఁబడిన నీళ్లుగూడ విషము లయియే యున్నవి.

మీఁదమీఁద మంచుగురియుట మీఁదమీఁద రాక్షసులు పైపడి వచ్చుట. సూర్యకిరణములు వేఁడిమిలేకుండుట నీవు మాంద్యము వహించుట. కావునఁ గొండలమీఁదనుండు ఋషులుగూడ దుఃఖింపవలసివచ్చెను.

రసమువఁగా విషమనుటకు, "శృంగారముఖ్యమధురాది సువర్ణరేతో నిర్యాస రాగ గరళద్ర వపారదీష" నానా॥ర॥

కం. ప్రాలేయధ్వస్తంబును, జాల జరాజర్ఝరితము • జాఱెడి కింజ
ల్కాళియు బిసశేషం బగు,నాళీకముతోడఁ గొలను•నాణెముఁ బాసెన్. ౨౯

పాలేయధ్వస్తంబు=మంచుచే నాశముచేయఁబడినది జరా=ముసలితనముచే, జర్ఝరితము=మంచికాంతి చెడినది, కింజల్కాళి = అకరువులు, దుద్దులు (దిమ్మెలు), బిసశేషము=తామరకాఁడమాత్రము మిగిలినది, నాళీకము=తామర, నాణెమున్=అందమును, కమలములకు మంచుకాలము నాశకాలము.

తాత్పర్యము

తామరపూలుపూచి చాలఁగాలమగుటచే మంచుచే నందముచెడి వాడి కాంతిఁబాసి యకరువులు దిమ్మెలు రాలిపోఁగాఁ గాఁడలుమాత్రము మిగిలిన తామరలతోఁ గొలఁకు లందము చెడియున్నవి.

ఇచ్చటఁ గొలఁకులు ఋష్యాశ్రమములు రాక్షసులు తమవారినందఱను జంపఁగా ముసలివారై యొంటరిసంటరిగా ఋషులు మిగులుటచే నందము చెడిన యాశ్రమముల విధము సూచితము.

అవతారిక:- ఇంతవఱకు శ్రీరాముల యుపేక్షచే ఋషీశ్వరులు పడుబాధలు వారుండుస్థితి యన్యాప్రదేశముగఁ జెప్పఁబడెను. ఇఁక నక్కడ నయోధ్యలో భరతునిస్థితిఁ దెలుపుచు నాయనను జూడఁబోవుకాలము సమీపించుచున్నది. కావున నీవిందువచ్చినకార్యము పూర్ణముచేయ యత్నింపుమని హెచ్చరించుచున్నాఁడు.

చం. కన నిటు పుండువంటిచలి•కాలమునన్ భరతుం డయోధ్యలో
ఘనతరదుఃఖవేదనను • గ్రాఁగుచు, రాజ్యము మాని, భోగముల్
గొనక, తపస్వి యై, నిదురఁ • గూరుచు నేలపయిన్, మితాన్నమున్
గొనుచును, నీపయిం గలుగు•కూరిమి పెంపున నున్నవాఁడుగా. ౩౦

గ్రాఁగుచున్ = తపించుచు.

తాత్పర్యము

ఇటువంటిపుండువలె బాధాకరమైన మంచుకాలమందు నయోధ్యలో మిగుల

దుఃఖబాధచేఁ దపించుచు రాజ్యసంపదవదలి భోగములాశింపక, యుపవాసము లుండి జడలు నారలుధరించి మంచములు పఱుపులు వదలి యారబయల నేల మీఁదఁబండుకొనుచుఁ గొంచెముగా ఫలాదులు దినుచు నీపయిఁగల భక్తిచే భరతుఁడు నవయుచున్నాఁడు గదా.

కం. ఇదియే వేళ కతండును, నిదురన్ మేలుకొని యేటి•నీట మునుంగన్
గదుకొని ప్రకృతులు గొలువఁగ,నదమలమతిఁ జనుచు నుండు•సరయువుఁ
జేరన్.

ప్రకృతులు=మంత్రులు మొదలగువారు, కొలువఁగన్= ఆయనపైనున్న భక్తిగౌరవములచే నానమయమందును సేవించి వెంటరాఁగా.

తాత్పర్యము

అన్నయా! మనము లేచినవేళకే భరతుఁడును నిద్రలేచి సరయూనదిలో స్నానముచేయుటకై మంత్రులు మొదలగువారుచుట్టు క్రమ్ముకొని సేవింపఁగా నిర్మలమగుమనస్సుతోఁబోవలసివచ్చెనేయను విచారములేకపోవుచుండునుగదా.

భరతుఁడును వానప్రస్థచర్య జరపుచు నందిగ్రామంబున నున్నవాఁడు. ఆశ్రమ స్వీకారము చేయలేదు. కావున నాయన గ్రామమందుండుట దోషము గాదు, ఇంట నుండియు సన్న్యాసివలె వర్తింపవచ్చును గదా.

కం. గారామునఁ బెరిఁగిన సుకు,మారుఁడు భరతుండు సుఖము•మరగినయాతం
డేరీతి నపరనిశలన్, సారసనయనుండు గ్రుంకు•సరయువునందున్.-౨౯-

గారామున = అల్లారు ముద్దుగా, పెరిఁగిన = తండ్రి భరతుని ప్రేమతోఁ బెంచెను. నీ వన్నను నతని విశేషప్రేమచేఁ బెంచితివి, సుకుమారుఁడు=ప్రేమరస భరితములయిన నీ చూపులు మీఁద సోఁకినను వాడిపోవునంతటి కోమలదేహము గలవాఁడు, అపరనిశలన్=అపరరాత్రములందు, బాలవిధవులగు స్త్రీలు మను ష్యులు తమ ముఖమును నుదయముననే చూచిన జారత్వమున మగనిఁజంపిన యీ ముండముఖము ప్రొద్దుననే చూచితిమి. నేఁడేమో కీడు కలుగునని యెట్లు తమ్ముదూషింతురని యెవరు నిద్రలేవకముందే లేచి వెలికార్యములు తీర్చు కొందురో యట్లేజనులు నిద్రలేచినతరువాతఁ దానును లేచి బయటవచ్చినఁ దన ముఖముఁ జూచువారు ఈపాపివలనఁగదా రాజ్యమునకు శ్రీరామచంద్రమూర్తికి నింతకష్టము వచ్చెనని దూషింతురని భయపడి మనుష్యసంచారములేని యపర రాత్రులందు స్నానమునకుఁ బోవునని భావము. సరయువునందుఁ గ్రుంకున్= సరయువు వేగముగాఁబాఱుచున్నను తాఁబేళ్లు విశేషముగనున్న నుమనస్సునందుఁ గల దుఃఖాతిశయముచే దానిని లక్ష్యపెట్టక నిర్భయముగా మునిఁగి స్నానము చేయును, సారసనయనుండు = కమలములు రాత్రివేళ ముకుళించును.

అట్లు హాయిగా నిద్రింప వలసిన కాలమందు నేటి చల్లని నీటిలో మునుఁగును, క్రుంకున్=మునుఁగును. ఒడ్డుననుండి చెంబుతో నీళ్ళుముంచి పోసి

కొనుటకాదు, నీళ్ళలోమునుఁగుట యెంతసేపు, ఎంతలోఁతున మునిగినఁ బరులు వెలుపలికిఁ దీసికొని రావలసియుండునో యంతసేపు మునుఁగును. ఇటువంటి వాఁడెట్లు చల్లని యేటినీళ్ళలో మునుఁగును అని లక్ష్మణుఁడు సందేహించు చున్నాఁడు. ఏలనఁదనకు రామ విరహతాపములేదు, ఇతరవిచారము లేదు. కనుక లక్ష్మణునకు నీళ్ళు చలియని వేఁడిమియని తెలియుచున్నవి. కావునఁ దన వలెనే భరతుఁ డనుకొని సందేహించుచున్నాఁడు కాని రామవియోగతాపవహ్ని లోపలఁ బ్రజ్వరిల్లుటచే వెలుపలిచలి యాయన మనస్సునకుఁ దగిలినదేకాదు. అదియును గాక. "ఉపతప్తోదకానద్యః" యని రామవిరహముచే నదులుకూడఁ దపించినవియని యుండుటచేఁ జలిప్రశంసయేలేదు. తీవ్రమనోవేదన గల కాల ములో వెలుపలి సుఖదుఃఖములు మనస్సున నంటవు.

సీ. మహనీయతరసుకు•మారుండు వీరుండు, సురుచిరానుదరుండు•సుందరుండు
రాజితసర్వధ•ర్మజ్ఞుండు, ప్రాజ్ఞుండు, సత్ప్రమదాపాది • సత్యవాది
నిర్దుష్టకార్యైక•నిరతుండు భరతుండు, మత్తారిమదశోషి • మధురభాషి
యాజానుదీర్ఘ బా•హుంగుం డరాగుండు, హ్రీనిషేధుండు జి•తేంద్రియుండు
ఆ. భక్తిమేదురుండు • భవదీయసోదరుం, డఖిలభోగరాశి • యాసఁబాసి
స్వర్గమును జయించె•వనసీమఁ జరియించు, నిన్నుఁబోలి తపము•నిష్ఠఁదూలి.

మహనీయతర సుకుమారుండు=మిక్కిలి యతిశయించిన కోమలదేహము గలవాఁడు. పెద్దకొడుకవని నిన్నుఁబెంచిన గోమునకంటెఁ దన ప్రియురాలగు కైక కొడుకను కారణమునఁ బ్రీతితోను, ఏమి యుపేక్షించినఁ గైక కోపించునో యను భీతిచేతను నెక్కువ గోమున మనతండ్రిచేఁ బెంపఁబడినవాఁడు. మహనీయ సుకుమారుఁడు, వీరుండు=అంతటి సుకుమారుఁడయ్యు యుద్ధరంగమున నెంత గాసికైన నోర్చు పరాక్రమముగలవాఁడు, సురుచిరానుదరుండు = సుందరమై స్వల్పమైన కడుపుగలవాఁడు. సుకుమారులు కష్టముచేయక తిండిమాత్ర మెక్కు వ దినుటచేఁ బొట్టలు ముందటికి వచ్చియుండును. ఈయన కట్టులేదు, అనఁగా కడుపేలేదని యర్థముకాదు. ఉదరము స్వల్పముగానున్నదని యర్థము. నకా రమునకు అల్పమనియు నర్థము గలదు. హేరంబేనః పుమాన్నాస్త్రీ నాభావం జ్ఞానవాద్యయోః వంధ్యా సూక్ష్మ పరిక్లిష్ట శూన్యభేదేషు నస్త్రిషు, ॥నానా॥ ర॥ న+ఉదరుఁడు=అనుదరుఁడు, నకారమునకుఁ బరముగ వృత్తియందు నచ్చు వచ్చెనేని 'న'అన్ అగును, అనుదరుఁడనఁగా అరచేతివలె లోపలికిఁబోయియుండు కడుపుకలవాఁడు, సుందరుఁడు=అందగాఁడు. రాజిత ధర్మజ్ఞుఁడు=ప్రకాశించు సమస్త ధర్మములు తెలిసినవాఁడు, ప్రాజ్ఞుఁడు=చదువుటచేఁ దెలియుట మాత్రమే కాదు. వానిని జక్కఁగా నాలోచించి యుపలోడనము చేసినవాఁడు, సత్+ప్రమ దాపాది=సత్పురుషులకు సంతోషము గలిగించువాఁడు, సత్యవాది = ఇతరులకు సంతోషము గలిగింపవలయునని యసత్యము చెప్పువాఁడునుగాఁడు, నిర్దుష్ట=

దోషములేని, కార్యైక = కార్యములందే, నిరతుండు = అతి ప్రీతిగలవాఁడు, శత్రారి మదశోషి=మదించిన శత్రువుల గర్వమును నెండఁజేయువాఁడు, మధుర భాషి = శత్రువుల గర్వము నణఁచుటయందును కఠినముగ మాటలాడువాఁడు కాఁడు, ఆ + జాను + దీర్ఘ బాహాంగుఁడు = మోఁకాళ్ళవఱకుఁగల నిడుపులైన చేతులుగలవాఁడు, అరాగుండు = మాత్సర్యము లేనివాఁడు, 'రాగోనురాగో మాత్సర్య'యని నిఘంటువు, హ్రీనిషేధుండు = చేయరాని పనులు చేయుట యందు సిగ్గుపడువాఁడు, జితేంద్రియుండు=ఇంద్రియముల జయించినవాఁడు, భక్తి మేదురుండు=నీయందు గాఢమైన భక్తిగలవాఁడు, భవదీయ సోదరుండు= నీతోడఁ బుట్టినవాఁడు, తమ్ముఁడు, అఖిల భోగరాశి = సమస్త భోగములకుప్ప యైనవాఁడు.

తాత్పర్యము

నీకంటెను మిగుల సుకుమారుఁడును వీరుఁడును పలుచని కడుపుగల వాఁడును చక్కనివాఁడును కావునఁ గష్టింపఁదగినవాఁడును, సమస్త ధర్మములు తెలిసినవాఁడును, వానిని జక్కఁగ నవలోడనము చేసినవాఁడును, సజ్జనులకు సంతోషకరుఁడును సత్యవాదియు, దోషములేని కార్యములఁ జేయువాఁడును, మదించిన శత్రువుల గర్వమణఁచువాఁడును, తియ్యని పలుకులు పలుకువాఁడును, మోఁకాళ్ళనంటు చేతులు గలవాఁడును, మాత్సర్యము దుష్కామము లేనివాఁడును, చేయరాని పనులు చేయుటయందు సిగ్గుపడువాఁడును, ఇంద్రియ జయముగలవాఁడును, గాఢ భక్తిగలవాఁడును, అఖిలభోగముల రాశియగు వాఁడును నగు నీ తమ్ముఁడు భరతుఁడు ఆశనువదలి యడవియందుఁ దపించు నీవలెఁ దపమున నిష్ఠఁబూని స్వర్గమును దిరస్కరించిన వాఁడయ్యెను.

నిద్రాహారము లుజ్జగించి, యుపవాసతపః క్లేశముల బుజ్జగించి నీవిరహ తాపాతిశయమున దేహము విడిచెనేని తపఃఫలముగ స్వర్గమెచ్చట దావరించునో యది నీదర్శనమునకు విఘ్నకారియగుటయేగాక నీదర్శనమువలనఁ గలుగు ఫలముతోనది సరికాదు కావునఁ బ్రాణములు పోకుండ బిగఁబట్టుకొనియున్నాఁడు.

ఇట్లు నీ పదవులకువచ్చి దీర్ఘకాలమైనను నీవు సంకల్పించిన ప్రకారము ఋషులు గోరినప్రకారము. రాక్షసవధయుఁజేయవైతివి. నీకై ప్రాణములు బిగఁ బట్టుకొనియున్న తమ్ముని నాదరించిన వాఁడవుకావైతివి. కాలమా సమీపించు చున్నది. పెట్టుకొన్న కార్యమా బహుప్రయాస సాధ్యమైనదని హెచ్చరించి యందఱ యిన్ని యనర్థముల మూలకారణమైన కైకను నిందించుచున్నాఁడు.

చం. మనుజులలోనఁ దండ్రిని గుమారుఁడు బోలఁడు, పోలుఁ దల్లి నే,
యనియెడిలోకవార్త వృథయై చనెఁ గైకయుపట్టియందు; నే
మన నుతశీలి యాజి పతియై గుణి యౌభరతుండు పుత్రుఁడై
చనియెడి కైక యట్టి ఖలశాతమనస్విని యౌట యెట్లొకో. ౨౩౪

యాజి=దశరథుఁడు, ఖల=దుష్టురాలు, శాతమనస్విని=తీక్ష్ణమైన మనస్సు గలది, అట్టి=అంతటి ఘోరకార్యము చేయఁదెగించినది.

తాత్పర్యము

ధన్యాపితృముఖీ కన్యా, ధన్యామాతృముఖ స్సుతః.

తండ్రినిబోలిన కూఁతురు తల్లినబోలిన కొడుకు ధన్యులని సామెతయుండఁగా, సముద్రములోఁగలిసిన నీరు సముద్రమువంటిది కావలసియుండఁగా ధర్మ స్వభావుఁడైన దశరథునకు భార్యయై యిటువంటి సుగుణసంపత్తిగల కొడుకునకుఁ దల్లియగు కైక యింతటి దుష్టురాలు, వాఁడిగల మనస్సుగలది యెట్లయ్యెనో.

సీతారాములు నిష్కారణముగ మంచులోగాలిలో నెండలలోఁబడెడి కష్టములుచూచి సహింపలేక వీనికి మూలకందమైన కైకను దూషింపఁదలఁచి యారంభమందే యామె పేరెత్తిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి కోపించునని తొలుత "అనారంభోమనుష్యాణాం ప్రథమంబుద్ధి లక్షణమ్, ఆరంభస్యాంతగమనం ద్వితీయం బుద్ధిలక్షణమ్॥ ఒక కార్యమునకుఁ బూనుకొనకయుండుట మొదటి బుద్ధిలక్షణము పూనుకొనెనా సాంతముగ నెఱవేర్చుట రెండవ బుద్ధిలక్షణము. అను న్యాయము ననుసరించి పూనినకార్యము నెఱవేర్చుకున్నావని యన్యాపదేశముగ హెచ్చరించి యుపమానముచే భరతుని ప్రస్తావనదెచ్చి దాని కనుగుణముగఁగైక ప్రశంసతెచ్చి యామెను లక్ష్మణుఁడు నిందించుచున్నాఁడు.

లక్ష్మణుసందేహము న్యాయ్యమైనదేకాని రామలక్ష్మణ భరతశత్రుఘ్నుల జన్మములకు బీజము కారణముగాదు. క్షేత్రము కారణముగాదు. పాయసరూపము వహించిన భగవత్తేజము కారణము కావునఁ దల్లిదండ్రుల గుణములు వీరినంటవలసినది లేదు.

చం. అన విని కైక నేల దురుసాడఁగ? రాఘవవంశనాథు త
త్తనయుచరిత్రఁ జెప్పుము ముదం బగు, నే వనవాసనిష్ఠపై
మనము దిటంబు చేసియును మాన్యుని నబ్భరతుం దలంచినన్
వనటను మానసంబు కడు బాలిశవృత్తి భజించు లక్ష్మణా. -౩౭-

అనన్=తనయందలి భరతునందలి ప్రేమచే నిట్లు చెప్పఁగా, దురుసు + ఆడఁగన్=కఠినవాక్కులు పలుకఁగా, రాఘవవంశ నాథుత త్తనయు చరిత్ర=రఘువంశమునఁ బుట్టినవారిలో గొప్పవాఁడైన, తత్=ఆకైకయొక్క, తనయుచరిత్ర=కొడుకు వృత్తాంతము, ముదంబగున్=సంతోషించెదను. ఆమెచేసిన కార్యము వలన మన కిప్పటికేమియుఁగీడుమూఁడలేదుగదా. నిష్కారణముగనేలయామెను దూషింపవలెను.పుణ్యాత్ముభరతునే ప్రశంసింపుము."ఆస్ఫోటయంతిపితరః ప్రనృత్యంతిపితామహా"యనుట యట్టివానివిషయమేకదా, వనటను=శోకముచే, బాలిశవృత్తిని = పామరవ్యాపారమును, సంయోగవియోగములు దైవకృతములు,

దేహిస్వభావగుణములని తెలిసియు నది తెలియని పామరుఁడు దుఃఖించునట్లు దుఃఖింప మనస్సగు చున్నది.

తా త్ప ర్య ము

ఆ ప్రకారము లక్ష్మణుఁడు చెప్పఁగా లక్ష్మణా యేల నిర్నిమిత్తముగఁ గైకను దూషించెదవు. రఘువంశనాథుఁడగు నామె కొడుకును ప్రశంసింపుము. అది నాకు సంతోషముఁ గలిగించును. వనవాసము సొంతముగ నెఱవేర్పవలయు నని మనస్సు దృఢము చేసికొనియును భరతుని దలంచినపు డయ్యో భరతుని యొద్దకుఁబోయిన బాగుండునే ఆయనను విడిచివచ్చితినే యని పామరులకువలె నాకును దుఃఖము గలుగుచున్నది.

కం. ఆమధురభాషణంబులు, నామహిత ప్రియోక్తి హృద్య॰మై యమృతరస
స్తోమనిభం బయి యెపుడున్, నామనమున మఱపురాదు॰నాయన వింటే.

ఆ మధురభాషణంబులు=ఆనాఁడు భరతుఁడాడిన తియ్యనిమాటలు, ఆమహిత ప్రియోక్తి = ఉత్తమధురమేకాదు ప్రియములునైనమాటలు, అమృత రసస్తోమ నిభంబు=అమృతరస సమూహముతో సమానమై, ఎపుడున్=ఏకాలమందును.

ఛందస్సు. మహిత = ఇందలి తకారము లఘువు.

తా త్ప ర్య ము.

నాయనా! లక్ష్మణా! కొందఱమాటలు తొలుత విన మధురములుగానే యుం డునుగాని తుదకవి యప్రియములై పరిణమించును. భరతునిమాట లట్టి యిచ్చక ములుగావు. కొన్ని పదార్థములు నాలుకకుఁ దియ్యగానుండినను లోపలికిఁ బోయిన వికారకారణమగునుగదా. భరతునిమాట లట్టివిగాక యమృతమువంటివి. లోపలికిఁబోయినను దేహారోగ్యము గలిగించు నౌషధివంటివి. అదియును నొక చుక్క రెండు చుక్కలుగాదు. అమృతరస ప్రవాహము గావున సర్వదా యాయనమాటలు నాకు నిప్పటికి మఱపురావు.

కం. నిను భరతుని శత్రుఘ్నుని, జనకజ నేఁ గూడియుండు॰సమ్మద మెన్నం
డౌనరు నొకో యని వగచుచుఁ,జనియెఁ గౌతమికిరామ॰చంద్రుం డాడన్.

తా త్ప ర్య ము.

నిన్ను భరతుని శత్రుఘ్నుని సీతను నేను గూడుకొని సంతోషముతోనుండు టెన్నఁడో కదాయని వ్యసనపడుచు గోదావరికి స్నానార్థమై శ్రీరామచంద్రమూర్తి పోయెను.

ఉన్నవారినివిడిచి లేనివారికై వగవనేల? యనరాదు. ఇంటియం దేదైన పండుగు జరిగెనేని పదిమంది కొడుకు లెదురుగానుండి యొకఁడు దూరముం దుండినను దల్లిదండ్రుల మనస్సు వానిమీఁదనే యుండును. ఆ మాత్రమున నున్నవారిపైఁ బ్రేమ లేదనరాదు. చంద్రుని పదునాఱుకళలలో నొక కళ తక్కువైనను కొఱఁత కొఱఁతయేకదా.

కం. చని సీతానుజయుతుఁ డై, యినముని పితృదైవతములఁ కెరఁగి కృతసే
చనుఁడై గిరిజానందులు, తనుఁ గొలువంగ నుండు రుద్రఁ తద్గతి నుండెన్.

సీతానుజయుతుఁడై=సీతతోను దమ్మునితోను గూడినవాఁడై, ఇనముని పితృదైవతములకున్=సూర్యునకు ఋషులకు పితరులకు దేవతలకు, ఎరఁగి=నమస్కరించి, కృతాసేచనుఁడై=స్నానముచేసినవాఁడై, గిరిజానందులు = పార్వతియు నందికేశ్వరుఁడు, రుద్రతద్గతి=రుద్రునివలె, రుద్రుఁడు=ప్రజలను ప్రలయమందు నేడిపించువాఁడు.

తాత్పర్యము

సీతాలక్ష్మణులతో స్నానముచేసివచ్చి సంధ్యాది కృత్యములను బ్రహ్మయజ్ఞమును జేసినవాఁడై పార్వతీ నందులతోఁగూడిన రుద్రునివలె నుండెను.

ఇచ్చట రుద్రుని నుపమానముగాఁ జెప్పుటచేఁ గాఁబోవు సంహారకార్యము సూచింపఁబడుచున్నది.

—౧౭-వ సర్గము. శూర్పణఖ శ్రీరామునిఁ జూచుట—

ఉ. ఆహతలక్షణుండు వసుధాత్మజ లక్ష్మణుఁ గూడి గౌతమీ
వాహినిఁ దాన మాడి నిజపర్ణకుటీరముఁ జేరి యందు ని
ష్ఠాహితకల్యకృత్యములఁ నన్నిటిఁ దీరిచి శాలలో వరా
రోహయుఁ దానుఁ దమ్ముఁడు నిరూఢమతిం జని యిష్టగోష్ఠి కై. ౨౭౯

వనవాసమునకు సంకల్పించిన పదునాలుగు సంవత్సరములలో నిప్పుడు పదుమూఁడవ సంవత్సరము జరుగుచున్నది. అందిది మార్గశిరము.

తస్మిన్ త్రయోదశాబ్దాని, రామస్య సమతిక్రమః
గోదావర్యాస్తటీపుణ్యే, పంచవట్యాం మనోరమే॥ పాద్మ.

ఏహేపిని సీతాసుఖలతా కుఠారమో, యెవతె సోదరవంశము స్తొకుద్దాలమో, యెవతె సీతాపాతివ్రత్య శ్రీరామకల్యాణగుణ బలపరాక్రమ రత్నములకు నికషోపలమో, యెవతె కాముకీవిధవలకు నెట్టిదండము సముచితమని లోకమునకు స్వానుభవమునఁ బ్రకటించెనో చెడిపెలగు నాఁడుబిడ్డల మాట వినినఁ గొంపలు గూలుననుటను నెవతె లక్ష్యభూత యయ్యెనో యట్టి శూర్పణఖవచ్చుట యింకఁ జెప్పఁబడును.

ఆహతలక్షణుండు = గుణములచేఁ బ్రసిద్ధిచెందినవాఁడు శ్రీరామచంద్రమూర్తి, గౌతమీవాహినిన్=గోదావరియందు, తానము=స్నానము, ఆడి = చేసి, నిజపర్ణకుటీరమున్ = తన యాకుటింటిని, నిష్ఠా-హిత-కల్య-కృత్యములన్ = శ్రద్ధచేఁ జేయఁబడిన ప్రాతఃకాలమునఁ జేయదగిన కార్యములను, హోమము బ్రహ్మయజ్ఞాదులని కొందఱనిరి. రాముఁడు సూర్యోదయమునకుఁ బూర్వము హోమము చేయువాఁడని ముందు వ్యాఖ్యాతలువ్రాసిరి. దాని ననుసరించి చూచిన నిప్పుడు చేయు కార్యములు బ్రహ్మయజ్ఞాదులనుట సముచితమేకాని ౨౬౩-వ

పద్యమువలన గోదావరికిఁబోవు సమయమందే సూర్యోదయమైనట్లు తేర్పడుచున్నది. అంతియకాదు. ప్రొద్దెక్కినట్లును సర్గమునఁగలదు. ఇది యానాఁటి వర్తమానకాల వృత్తాంతమన వలనుపడదు. ప్రతిదినము జరగునది యానాఁడు చెప్పెను, గాని యప్పుడే సూర్యుఁడుపుట్టి బారెఁడు ప్రొద్దెక్కినతరువాత స్నానానికిఁ బోయినారనుట విరుద్ధచర్యయేకాక పూర్వోత్తర విరుద్ధచర్యయునగును. శాలలోన్=ఇట్లు చెప్పుటచే నిత్యకర్మానుష్ఠానము పర్ణశాల వెలుపలనేచేసి యావల లోపలికివచ్చిరని దెలియవలెను. నిత్యకర్మానుష్ఠానములు పర్ణశాలకు వెలుపలనే చేయవలెను. వరారోహయు=సీతయు, వర+ఆరోహ = పెద్ద పిఱుఁదులుగలది, నిరూఢమతిన్=గొప్ప మనస్సుతో, గౌతమమహర్షి తపస్సుచేసి తెచ్చినది కావున గోదావరికి గౌతమి అని పేరు. భాగీరథివలె.

తా త్ప ర్య ము

కల్యాణగుణములచే ప్రసిద్ధికెక్కిన శ్రీరామచంద్రమూర్తి సీతాలక్ష్మణులఁ గూడి గోదావరిని స్నానముచేసి తన తపోవనముఁజేరి యందు నిష్ఠచేఁ ప్రాతఃకాల కృత్యములనెల్ల నాశ్రమమునకు వెలుపలఁదీర్చి పర్ణశాలలో సీతయుఁ దాను లక్ష్మణుఁడు పూర్వులు పెద్దల కథలు చెప్పుచు ముచ్చటలాడుచుండ.

కం. ఆసీనుం డయి లసదితి,హాసంబులఁ జెప్పు చుండ • నాసౌమ్యుఁడు సీ
తాసహితుం డయి దివిఁ జి,త్రాసంగతుఁ డైన చంద్రు•రాణఁ దనర్చెన్.

•ఆసీనుండయి=కూర్చుండి, లసత్ = ప్రకాశించు, ప్రసిద్ధులగు పురుషుల, ఇతిహాసంబులు = చరిత్రములు, పూర్వమిట్లు జరగెనని చెప్పఁబడునది యితిహాసము, చిత్రాసంగతుఁడైన=చిత్రానక్షత్రముతోఁ గూడిన.

తా త్ప ర్య ము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి కూర్చుండి పూర్వరాజులయు రాజర్షులయుఁ జరిత్రములు చెప్పుచుండ నా సాధుగుణలక్షితుఁడు చైత్రశుద్ధపూర్ణిమనాఁడు చిత్రానక్షత్రముతోఁగూడియుండు చంద్రునివలెఁ ప్రకాశించెను. చిత్రామార్తికమే కమ్మన్నట్లు చిత్ర యొంటి నక్షత్రమే శుద్ధమైన తెల్లనికాంతిగలది. అట్టులే సీతయు.

కం. కతలు చెప్పు చున్న•కాకుత్స్థమతి దేవ,విభు నదాటుగాఁగ • నిర్జరారి
యైనపంక్తివదను•ననుజాత శూర్పణ,ఖాఖ్యచూచి చొచ్చె•నాశ్రమంబు.

అదాటుగాఁగన్=ఆకస్మికముగ, పూర్వసంకల్పములేక యాదృచ్ఛికముగ, పంక్తివదను=పదిముఖములుగల రావణాసురుని, అనుజాత=చెల్లెలు, శూర్పణఖాఖ్య=శూర్పణఖయను పేరుగలది, చేఁటలంతగోళ్ళుగలది. కావున దీనికి శూర్పణఖ (శూర్ప+నఖ) యనిపేరు. దీని మగఁడు విద్యుజ్జిహ్వుఁడు. వీఁడు రావణాసురునిచేఁ జంపఁబడెను. ఈకథ యుత్తరకాండమునఁగలదు, చొచ్చెన్ = ప్రవేశించెను.

తాత్పర్యము

కథలు చెప్పుచున్న విష్ణుసన్నిభుఁడైన శ్రీరాముని సదాటున రావణాసురుని చెల్లెలు శూర్పణఖ యను పేరుగలది చూచి యాశ్రమమునఁ బ్రవేశించెను.

సీ. హర్యక్ష నిభవక్షు•నరవిందపత్రాక్షు, సంతతోత్సాహు నా•జానుబాహు
సలలితదీప్తాస్యు•సజ్జనతోపాస్యు, నింద్రసమాన గ•జేంద్రయాను
వర్ణితసుకుమారు•బహుళజటాభారు, సమధిక ప్రియదర్శు•శత్రుకర్శు
నిందీవరశ్యాము•సౌందర్యజితకాము, భూపలక్షణయుక్తు•భూరిశక్తు
తే. రాముఁ గనుఁగొని కుసుమనా•రాచశాత, బాణదారితచిత్తయై•పాపశీల
రాక్షసాంగన యతనిఁ జే•రంగ వచ్చె, వృత్తమధ్యు మహోదరి•వికటవృత్త.

హర్యక్షనిభవక్షున్=సింహము రొమ్ముతో సమానమైన రొమ్ముగలవానిని, అనఁగా విశాలమైన రొమ్ముగలవానిని, అరవిందపత్రాక్షున్=తామర రేకులవంటి కన్నులుగలవానిని, సంతతోత్సాహున్=ఎల్లప్పు డుత్సాహముగలవానిని, ఆజానుబాహున్=మోఁకాళ్ళనంటు చేతులుగలవానిని, సలలితదీప్తాస్యున్ = మనోహరమై ప్రకాశించు ముఖముఁగలవానిని, సజ్జనతా + ఉపాస్యున్ = సత్పురుష సమూహముచే నుపాసింపఁబడ యోగ్యుఁడగువానిని, గజేంద్రయాను=గొప్ప యేనుఁగు నడకగలవానిని, వర్ణిత=కీర్తింపఁబడిన, సుకుమారున్=కోమలదేహముగలవానిని, బహుళ జటాభారున్ = విస్తారమైన జడలభారముగల వానిని, సమధికప్రియదర్శున్=మిక్కిలి ప్రియమైన దర్శనముగలవానిని, శత్రుకర్శున్ = శత్రువులను గృశింపఁజేయువానిని, ఇందీవరశ్యామున్ = నల్లకలువలవలె నల్లనగువానిని, సౌందర్యజితకామున్ = చక్కఁదనముచే జయింపఁబడిన మన్మథునిగలవానిని, భూపలక్షణయుక్తున్=రాజచిహ్నములు గలవానిని, కుసుమనారాచ=పూలు బాణములుగాఁగల మన్మథునియొక్క, శాత=పదునైన, బాణ=బాణములచే, దారిత=చీల్పఁబడిన, చిత్తయై=మనస్సుగలదియై, పాపశీల=పాపముచేయుటే స్వభావముగాఁగలది, వృత్తమధ్యున్=గుండ్రని నడుము గలవానిని, మహోదరి=పెద్ద పొట్టగలది, వికటవృత్త=భయంకరచర్యగలది.

తాత్పర్యము

సింహముతొమ్మువలె విశాలమైన రొమ్ముగలవానిని, తామరరేకులవంటి కన్నులుగలవానిని, నెడఁదెగని యుత్సాహముగలవానిని, దీర్ఘములై మోఁకాళ్ళనంటు చేతులుగలవానిని, అందమై ప్రకాశించు ముఖముగలవానిని, సత్పురుషులచే నుపాసింపఁబడువానిని, ఇంద్రునితో సమానుని, నేనుఁగు నడకవంటి నడకగలవానిని, కీర్తింపఁబడిన కోమలత్వముగలవానిని, విస్తారముగ జడలు ధరించినవానిని, నెంతచూచినను నింకను జూతమను నాశగలిగించు ప్రియమైన దర్శనముగలవానిని, శత్రువులఁ గృశింపఁజేయువానిని, నల్లకలువల చామని చాయగలవానిని, సౌందర్యమున మన్మథుని జయించినవానిని, రాజచిహ్నములుగల

వానిని, మిగుల శక్తిగలవానిని, సన్నని నడుముగలవానిని, శ్రీరామచంద్ర మూర్తినిజూచి కామదగ్ధచిత్తయై పాపపుస్వభావముగల యారాక్షసి పెద్దబొట్ట గలది భయంకరవృత్తయగునది చేరవచ్చెను.

విశాలమైన తొమ్మనుటచే దానిని జూడఁగానే స్త్రీలకు గాఢాలింగనమందుఁ గోరికగలిగించుచున్నదని భావము ఇట్లే తక్కినవి యూహించునది.

ఇందు శూర్పణఖ శ్రీరామచంద్రునిజూచి కామమోహితయైనట్లు చెప్పఁబడెను. ఇది విధవగుటయేగాక తలవెంట్రుకలు నెరసిన ముసలిదియనికూడ రామాయణము యుద్ధకాండము ౨-౨౦౦-వ పద్యమువలనఁ దెలియవచ్చెడిని.

సీ. తానేడ నిండారుఁదబులు మోముకురూప
యతఁడేడ రాకాసుధాంశుముఖుఁడు
తానేడ నరసిన తలవెంట్రుకల డొక్క
యతఁడేడ నిందిందిరాలకుండు.

అని లంకలో రాక్షసస్త్రీలు పలవించిరి. శూర్పణఖ రహస్యమును దన దుశ్చేష్టను గప్పిపెట్టి బొంకెనుగాని యదియెట్టులో (బహుశః సీతాదేవివలననై యుండును) రహస్యము బయలుపడెను. రాక్షసజాతి విధవలు తలవెంట్రుకలు ధరింతురని దీనివలనఁ దెలియనయ్యెడి.

దేహము ముడుతలుపడి తలవెంట్రుకలు నరసి ముసలిదిగినస్త్రీకిని గామము గలుగుననియు వయస్సునుదికామమును జంపఁజాలదనియు దీనివలన నేర్పడుచున్నది.ఇది సత్యము. ఈయర్థమునే యష్టావక్రున కుత్తరదిక్కను నిట్లనిబోధిం [చెను.

స్థవిరాణామపిస్త్రీణాం, బాధ తేమైథునజ్వరః
ముసలివారైన స్త్రీలనుగూడ మైథునజ్వరము బాధించును.

ఇది మనుచిత మక్రమశ్చపుంసాం
యదిహ జరాస్వపి మాన్మథవికారాః
యదపిచనకృతం నితమ్బినీనాం
స్తనపతనావధిజీవితం వా రతంవా. భర్తృహరి.

ఈ విషయమే శృంగారశతకమున నీ శ్లోకమందు జెప్పియున్నాఁడు.

చం. సుముఖుని దుర్ముఖీమణి, విశుద్ధసుశీలుని బాపశీల, యు
త్తమశుభరూపవేషుని నితాంత వికార విరూప, సుస్వరున్
సమధిక భైరవస్వర, విశాలవిలోచను భీకరాక్షి, యా
భ్రమరవినీతకుంతలవిరాజితుఁ దామ్రశిరోజ, దక్షిణున్. ౨౮౩

సుముఖుని=చంద్రబింబమువలె నందమైన ముఖముగలవానిని, దుర్ముఖీమణి=వికారముఖముగల స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలు,విశుద్ధసుశీలుని=నిర్మలమైన మంచి నడవడిగల వానిని, పాపశీల=పాపముచేయు స్వభావముగలది. ఉత్తమశుభరూప వేషుని=శ్రేష్ఠమై మంగళకరమైన చక్కఁదనము అలంకారముగలవానిని,నితాంత

వికార విరూప=మిక్కిలియేవ పుట్టఁజేయు కురూపముగలది, సుస్వరున్ = మంచి కంఠస్వరముగల వానిని. సమధికభైరవస్వర = మిగుల భయంకరమైన కంఠ స్వరముగలది. విశాలవిలోచనున్ = వెడలుపాటికన్నులుగలవానిని, భీకరాక్షి= భయంకరములైన మిడిగ్రుడ్లుగలది. భ్రమర = తుమ్మెదలవలెనల్లనైన, వినీల కుంతలవిరాజితున్ = అణఁగియున్న వెంట్రుకలచేఁ బ్రకాశించువానిని, తామ్ర శిరోజ=గుఱ్ఱపు వెంట్రుకలవలె నెఱ్ఱనైన రేఁగిన వెంట్రుకలుగలది.

తాత్పర్యము

మంచియందమైన ముఖముగలవానిని వికారమైన ముఖముగలది, పవిత్ర చరిత్రుని పాపస్వభావ, శ్రేష్ఠమైనయందము నలంకారము గలవానిని మిక్కిలి కురూప, వినసింపైన కంఠస్వరము గలవానిని భయంకరఖరస్వర, వెడలుపాటి కన్నులు గలవానిని గూబకన్నులవంటి మిడిగ్రుడ్లుకలది, తుమ్మెదలవలె నలుపై నున్నపైన వెంట్రుకలు గలవానిని ఎఱుపైన వెంట్రుకలుగలది. పై పద్యములో నన్వయము.

తే. వామభాషిణి, తరుణుని • బలితదేహ, దారుణాకార ప్రియుని ను • ద్గాఢభయద
వేషయిట్లను • బంచశ • రేషుదగ్ధ,చిత్త యగుచును మోహంపు • దత్తరమున.

దక్షిణున్=కపటములేని మాటలవానిని, వామభాషిణి = వక్రభాషలుగలది, తరుణునిన్=వయస్సువానిని, పలితదేహ=నరసిన దేహముగలది, దారుణాకార= భయంకరాకారముగలది, ప్రియుని=చూడఁ బ్రియమైన యాకారముగలవానిని, ఉద్గాఢభయదవేష=మిగుల భయంకరమైన వేషముగలది, పంచశర=మన్మథుని, "అరవింద మశోకంచ చూతంచ నవమల్లికా. నీలోత్పలంచ పంచైతే పంచ బాణస్య సాయకాః" కమలము,అశోకము, లేమామిడి, మల్లె, నల్లకలువ ఈ పుష్ప ములో మన్మథబాణములు, ఇషు=బాణములచే,దగ్ధ=కాల్పఁబడిన,చిత్త=మనస్సు గలది, మోహంపుదత్తరమునన్ = మోహమువలనఁగలిగిన తత్తఱపాటుతో.

తాత్పర్యము

ఋజుభాషుని వక్రభాషిణి, వయసువానిని తలవెంట్రుకలు నరపిన ముస లిది. భయంకరాకార ప్రియుఁడగువాని,భయంకరవేషముగలది మన్మథబాణము లచే దహింపఁబడిన మనస్సుగలదై మోహావేశముచే నిట్లనెను.

దగ్ధచిత్తయనుటచే వివేకము పూర్ణముగానాశమయ్యెనని భావము, కాము కునకుఁ గన్నులులేవు. తనయయోగ్యత ఎదుటివానియోగ్యత పరిశీలించు వివే కము కాముకునకుఁ గలుగదు అని తెలుపుటకే యిరువురను గవి పోల్చిచెప్పెను.

దీనివలనఁ గామ మెట్లు బుద్ధిని నాశముచేయునో తెలియనగు.

—• శ్రీరాముఁడు శూర్పణఖకుఁ దనవృత్తాంతముఁ జెప్పుట •—

ఉ. ఎవ్వఁడ వీవు? చెప్పుము ము • నీశ్వరవేషముఁ దాల్చి భార్యతో
విప్పనభూమిఁ జావనిశ • తేషుచయంబులఁ బూని రాక్షసుల్

క్రొవ్వున సంచరించు నెడఁ•గ్రుమ్మర నేల ? నిమిత్త మేమి మీ
రివ్విధి నిందు నుండ? నన•నిట్లనియెన్ ఋజుబుద్ధి రాముఁడున్. ౨౮౩

నిశితేషుచయంబులు=పదునైనబాణముల సమూహములు.

తాత్పర్యము.

నీ వెవ్వఁడవు, జడలచే మునీశ్వరుల వేషము ధరించి కాముకుండవై భార్యతోను క్షత్రియరూపమున విల్లు బాణములతోను రాక్షసులు స్వేచ్ఛగాఁ దిరుగు నీ స్థలమునకేల వచ్చితివి ? ఈప్రకార మిచ్చటనుండఁ గారణమేమి ? అని యది యడుగఁగా శ్రీరామచంద్రమూర్తి వంచనలేక యథార్థము నిట్లు చెప్పెను.

జడలుధరించి నీవు మునివేషము వేసియుఁ గామమునకు వశుఁడవై భార్యతోడనున్నావు. క్షత్రియశూరునివలె విల్లు బాణములు ధరించియున్నావు. ఇచ్చటి రాక్షసులు నీవొక మగవానివలె భార్యతోనుండుటయు సహింపరు. శూరునివలె విల్లు బాణములు ధరించియుండుటయు సహింపరు, అని భావము.

కం. రామున కనృతం బాడుట, యేమాత్రం బైనఁ గా ద•భీష్టం, బందున్
రామానికటమునఁ దప,శ్శ్రీమహితావస్థ నింక•జెప్పఁగ నేలా. ౨౮౪

అనృతము=అసత్యము, ఏమాత్రంబైనన్=ఎంత కొంచెమైనను,రామానికటమునన్=స్త్రీసన్నిధానమందు, తపశ్శ్రీ మహితావస్థ=తపస్సంపదచే నుండు నుత్తమ స్థితియందు. తాత్పర్యము

ఎట్టి సందర్భమందు నవ్వులకైనను అసత్యమాడుట రామున కిష్టమైన కార్యముగాదు. అందు నాఁడువారి యెదుటఁ దపస్సుచేయుచుండు స్థితియందబద్ధ మాడఁడని చెప్పవలెనా.

స్త్రీలయెదుట నసత్యమాడరాదనుటచే పరోక్షమున నాడవచ్చునని యభిప్రాయముగాదు. పరోక్షమున నసత్యమాడు వారుకూడ వారియెదుట నసత్యమాడరాదు. వీఁడిట్టివంచకుండా యనివారు తలఁచుటచే గౌరవహాని యగుటయేగాక భర్త లసత్యమాడిన మే మేల యాడరాదని వారు నసత్యమాడుదురు. ఆకారణమున వారిపాపము తాము పంచుకొనవలసివచ్చును. భార్యలయెదుట నసత్యమాడువాడును భార్యయుండియు జారత్వము చేయువాఁడును, వారి కసత్యమాడుటకు అంకాడుటకు ననుజ్ఞ యిచ్చినవాఁడే, మార్గము చూపినవాఁడే. రెండవదియగు వ్రతదీక్షాకాలమందు నసత్యమాడినఁ దపఃఫలము నాశమగును. ఒక్కొక్కటి యిట్టిదై యుండఁగా రెండును గలసియున్నదశలో శ్రీరామచంద్రమూర్తి యె ట్లసత్యమాడఁగలఁడు.

సీ. ధరణీతలేంద్రుండు•దశరథనాముండు, త్రిదశ తేజుఁ డొకండు•తేజరిల్లు
నారాజుకొడుకుల•యం దగ్రజుఁడ నేను, రాముఁ డందురు నన్ను •
భూమిజనులు
నాతమ్ముఁ డితండు•నావెంటఁజనుదెంచె,లక్ష్మణాఖ్యాతుండు•లలితగుణుఁడు
ఈతన్వి నాభార్య•సీత యందురు పేరఁ, దల్లిదండ్రులయాజ్ఞఁ•దప్పనోడి

ఆ. ధర్మకాంక్షఁ జేసి•ధర్మార్థ మై యిట, వచ్చినార మేము•వనిత వింటి
యింకఁ జెప్పు మెవతె•వీవు? నీపే రేది? తథ్యమాడు మెవరి•దాన వీవు.

త్రిదశతేజుఁడు=దేవతల తేజస్సువంటి తేజస్సుగలవాఁడు, అగ్రజుఁడును= పెద్దవాఁడును, ధర్మకాంక్ష = పితృవాక్యపరిపాలన మనెడి ధర్మము నిర్వహించు కోరికచే, ధర్మార్థమై=తపోరూపధర్మము సాధించుకొఱకు, శరణాగతరక్షారూపక రాక్షసవధము నిమిత్తమని ధ్వని, తథ్యము=సత్యము.

తా త్ప ర్య ము

దశరథుఁడను పేరుగల రాజు దేవసముఁడొకఁడు గలఁడు. ఆయనకొడుకు లలో నేను బెద్దవాఁడను. నన్ను రాముఁడని లోకులు పిలుతురు. వీఁడు నా తమ్ముఁడు, లక్ష్మణుఁడనువాఁడు, నావెంటవచ్చెను, ఈస్త్రీ నాభార్య, సీతయను పేరుగలది. తల్లిదండ్రుల యాజ్ఞమీఱలేక పితృవాక్య పరిపాలన మనుధర్మము నిర్వహించు కోరికతోఁ దపోరూపధర్మము స్థాపించుకొఱకై మేము వచ్చినారము.

మా చరిత్రము వింటివిగదా. ఇఁక నీవేజాతిదానవు ? నీపేరేమి ? ఎవ్వరి దానవు ? సత్యము చెప్పుము.

తే. ఒయ్యొ నమనోజ్ఞవేషంబు•నొప్పుగావ, రాక్షసివటంచుఁబల్కంగ•రాదు చెపుమ
యిచ్చటికినీవు రాఁగతం•బేమి? యనిన, సత్యము వచింతునో రామ•
చంద్రవినుము.

తా త్ప ర్య ము

ఇది రాక్షసభూమియైనను నీ మనోహరాకారము చూచిన రాక్షసివవుదువని చెప్పరాదు. ఇచ్చటికి నీవు వచ్చుటకేమి కారణమని రామచంద్రమూర్తి యడు గఁగా•రామచంద్రా నిజము చెప్పెద వినుము.

ఒయ్యొ + నమనోజ్ఞ వేషము, కాన్ = కాఁగా, ఆ రాక్షవి కావని చెప్పరాదు. రాక్షసివవుదువని చెప్పవచ్చును.

దీనివలన రామచంద్రుని సమీపించినపుడు శూర్పణఖ సుందరరూపము ధరించి వచ్చెనని యేర్పడుచున్నది. దానిని విరూపగా కవి వర్ణించుట వాస్త వార్థము తెలుపుటకే.

ఒయ్యొ + నమనోజ్ఞ వేషము=మనోహరముకాని వేషము, రాక్షసివిగాప టంచున్=రాక్షసివి కావని చెప్పసాధ్యపడదు, రాక్షసివే, ఇదిరాక్షసులు సంచా రముచేయు స్థలమని నీవు చెప్పుటచే నీవు రాక్షసివనియే తోఁచుచున్నది. కావునఁ గవి యున్నరూపమునే వర్ణించెను.

—• శూర్పణఖ శ్రీరాముని మోహించుట •—

సీ. నేను శూర్పణఖ నా•నెగడిన రాక్షస, తరుణి నేరూపైనఁ దాల్ప నేర్తు
నీయరణ్యంబున•నేకతఁ జరియింతు, సర్వభయంకర•చరిత నగుచు

విన లేదె నీ వల • విశ్రవసునిపుత్రు, రాక్షసనాయకు • రావణాఖ్యు
నాతండె మాయన్న • యధికనిద్రాళు వౌ, కుంభకర్ణుం డతి • క్రూరబలుఁడు
తే. దనుజచేష్టిత దూరుండు • ధర్మచిత్తుఁ, డగువిభీషణుఁడును దోడు • లమరరూప !
తోడఁబుట్టువులా ఖర • దూషణులును, నతులసంగ్రామశూరు లో • యందగాఁడ.

ఏకతస్=ఎంటరిగా, సర్వలోకభయంకరచరితను=సమస్తప్రాణికోట్లకు భయము కలిగించు నడవడిగలదానను, ఇట్లు చెప్పుటచే నేను చెప్పఁబోవు రతికార్యము మనము చేయునపుడు అడ్డము వచ్చుటకు నెట్టివారును భయపడుదురుఅని భావము. అధికనిద్రాళువు=విశేషముగ నిద్రించు స్వభావముగలవాఁడు, దనుజచేష్టితదూరుఁడు = రాక్షసకృత్యములకు దూరమైనవాఁడు, ధర్మచిత్తుఁడు = ధర్మమందు మనస్సుగలవాఁడు, తోడులు=తోడఁబుట్టినవారు, అ=ప్రసిద్ధికెక్కిన, అతులసంగ్రామశూరులు=యుద్ధమందసమానశూరులు, విభీషణుఁడున=విభీషణుఁడుకూడ ననుటచే, మారాక్షసచేష్టలు లేనివాఁడు కావున మీలో నుండఁదగినవాఁడనికాని నీవు ధర్మాత్ముఁడవని చెప్పుకొంటివే, అట్టి ధర్మాత్ముఁడు మాలో నాకు సోదరుఁడై యున్నాఁడనికాని భావము. తాత్పర్యము

ఓ దేవస్వరూప, సుందరుఁడా! నేను శూర్పణఖ యను రాక్షసస్త్రీని, కోరిన రూపము ధరింపఁగలను, ప్రాణికోటులకు భయము గలిగించుదాననై యీయడవులలో నేను నొంటరిగాఁ దిరుగుచుందును. విశ్రవసునికొడుకు రాక్షసరాజు నగు రావణునిపేరు నీవు వినలేదా. అతఁడు మాయన్న. నిదురబోతు కుంభకర్ణుఁడు ధర్మాత్ముఁడై రాక్షసచేష్టలులేని విభీషణుఁడుకూడ నాతోడఁబుట్టినవారు, ఖరదూషణులుకూడఁ నాకుఁ దోడఁబుట్టువులే. వారు యుద్ధములందు మహాశూరులు.

ఉ. వారి నతిక్రమించి మది • వచ్చినచొప్పు చరించుచుండు, నా
కారమునందు నీసమునిఁ • గానమి నెందును నిన్ను నేను గ
న్నారఁగఁ గన్న దాది హృద • యంబున నీవ మగండు గాఁగ నేఁ
గోరితి నిన్నుఁ జేరితి న • కుంఠితవృత్తిని బూరుషోత్తమా. ౨౯౦

అతిక్రమించి= వారుయాజ్ఞకులోపడక, మదివచ్చినచొప్పున=నాయిష్టప్రకారము, అకుంఠితవృత్తిని=అడ్డములేని విధముగా, పూరుషోత్తమా=మగవారలలో శ్రేష్ఠుఁడా.

తాత్పర్యము

వావివరుసలకై వారు నా యన్నలని చెప్పితినేకాని వారి యాజ్ఞకు లోపడి వర్తించుదాననుగాను, నా యిష్టప్రకారము నేను దిరుగుచుందును. కావున నీవు నన్ను గ్రహించితివా వారు నీపైఁ గోపింతురని నీవు భయపడవలదు. చక్కఁదనమునందు నీవంటివానిని నేను జూడలేదు. కావునఁ గన్నులార నిన్నుఁ జూచినదిమొదలు దొడ్డమగవాఁడా నీవు నాకుఁదగిన మగఁడవని నిన్నుఁ గోరితిని,

నీవునన్నుఁ దిరస్కరించితివా మాయన్నల నందఱను నీమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బిలిచికొనివచ్చి చంపించెదను.

ఉ. ఏ మనుకొంటివో నను మ॰హీశ ! యమేయతర ప్రభావల
 క్ష్మీమిత స్వైరసంచరణ॰సిద్ధబలాన్విత; నామగండవై
 హామిక సౌఖ్యముల్ పడయు॰మా, యిది యేమిటిసీత రోఁత, నీ
 కిమదిరాకీ యర్హ యగు॰నే వికృతాంగి విరూప యిస్సిసీ. ౨౯-౧

మహీశ=రాజా, అమేయతర ప్రభావలక్ష్మీమితన్=కొలఁది చెప్పరాని ప్రభావ సంపదచేఁ దెలియఁబడుదానను, స్వైర=నా యిచ్చవొప్పున, సంచరణ=తిరుగుట యందు, సిద్ధ=ప్రసిద్ధమైన లేక సిద్ధిపొందినబలముతో, అన్విత=కూడినదానను, హామికన్ = గర్వముతో, అహమహమికా శబ్దభవము, వికృతాంగి = వికారమైన దేహముగలది, విరూప=ఎచ్చు తగ్గురూపముగలది, ఇస్సిసీ=ఛీఛీ.

తా త్ప ర్య ము.

రామా ? నన్నేమిగా నీవు తలఁచితివి. ఎవతో దోవనబోవునాఁడుది యను కొంటివా? నేను మహీశుఁడనను గర్వము నీకక్కఱలేదు. నేను ఇంతంతని పరిమాణము చెప్పరాని ప్రభావసంపదచే స్తోత్రము చేయఁబడుదానను, నీవు భూమికిఁ బ్రభువైనచో నన్నుఁ బ్రభావలక్ష్మియే కొనియాడుచున్నది. అంతియకాదు. నీవు కాల్మడఁ బోవలసినవాఁడవే. నేను నాయిష్టముచొప్పున సంచారము చేయు బలము నందు సిద్ధి పొందినదానను, కాఁబట్టి నామగండవై నేను శూర్పణఖ మగండనని గర్వపడుము. నా కిదివఱకే భార్య యిది యున్నదికదా యందువేమో, ఛీ ఛీ యిది యేమి సీత, చూడ రోఁతపుట్టుచున్నది. వ్రేలెఁడు ముక్కు, వెన్నంటు డొక్క విఱిచిన బొందెతుంటలవలె విఱుగు కాలు సేతులు, చింతాకంత కన్నులు, దీనికి గోళ్ళు, లేవే, నా సొగసు నేనే చెప్పరాదు కాని నాడొక్క నాపిక్క నాముక్కు నాచెక్కు నా గోళ్ళు నా కాళ్ళు నా కన్నులు నా చన్నులు నా చేతు లెట్లున్నవో చూడు. ఇది వికారరూప; దీనిని వదలిపెట్టు. పొమ్మనుము దూరముగ, నీవంటి వానికి నిటువంటిదా తగినపెండ్లాము. కాదు కాదు. నేనే యద్దుముద్దు పెండ్లామను.

శా. ఏనే నీ కనురూపభార్యను జుమీ ॰ యిల్లాలిఁగా గొమ్ము న
 న్నీనిసీతఁ గరాళ దుష్టవనితన్ ॰ హేయన్ మనుష్యాంగనన్
 నే నీతమ్మునితోడ మ్రింగెద నిదే ॰ నీ వేను శైలాటవీ
 నానాకందరసుందరోర్వుల మగం ॰ డా ! వేడ్కఁ గ్రీడింతమా. ౨౯-౨

నీ కనురూపభార్యను=నీ రూపమునకుఁ దగిన రూపముగల భార్యను నేనే, కరాళన్ = భయము గలిగించు దానిని, దుష్టవనితన్ = దుర్మార్గురాలగుస్త్రీని హేయన్ = నీచను, మనుష్యాంగనన్=మనుష్యస్త్రీని, శైల=పర్వతములందలి, నానా=అనేకములయిన, కందర = గుహలయందును, ఉర్వులన్ = భూముల

యందును లేక గుహాప్రదేశములందును, వేడ్కన్=విలాసముగా ఉల్లాసముగా క్రీడింతమా=ముద్దుమగఁడా ! మగఁడా ! ఆలుమగనియాట లాడుకొందమా.

తా త్ప ర్య ము

నన్ను సరిగాఁ జూడుము. నేనే నీకుఁ దగినభార్యనుగదా! అవుననుము. కావున నన్ను నీ భార్యగాఁ గైకొనుము. దీని నేమిచేయుమనెదవా? దీనిని జూచిన నాకే భయమగుచున్నదీ నీ వెట్లు భయపడకున్నావు. దానికి భయపడియే నీవు దానికి నణఁగిపడియున్నావు కాఁబోలు. దుర్మార్గురాలు కావున సవతి మచ్చరమున నన్ను హింసించును. నాకు వశపడితివని నిన్నుఁ జంపును. కావుననే నీమరాలు. అదియునుగాక మనుష్యస్త్రీ. నాకు భోజ్యమైనది. కావున దీనిని నీతమ్మునితోడ నిపుడే గుటుక్కున మ్రింగెదను. ఆవల నీకి జంజాటములేదు. కావున నాముద్దు మగఁడా ! కొండలలో నడవులలో గుహలలో స్వేచ్ఛగా నాడుకొందమా?

౧౮-వ సర్గము.

కం. అనవుడుఁ జెలున వ్వొలయఁగ, దనుజాంగన కసమబాణ•తాడితకును వా
క్యనిపుణుఁడు మృదులవాక్యం,బున విస్పష్టార్థయు క్త•ముగ నిట్లనియెన్.

అసమబాణ=బేసిబాణములుగల మన్మథునిచే,తాడితకున్=తన్నఁబడినదానికి, వాక్యనిపుణుఁడు = మాటలయందు నేర్పుగలవాఁడు, మృదుల వాక్యంబునన్= మెత్తనిమాటలచే, విస్పష్టార్థయు క్తముగన్ = మిగుల స్పష్టమైన యర్థముతోఁ గూడినట్లు.

శూర్పణఖ=నఖముఖా త్సంజ్ఞాయామ్ పాణిని, 4-1-58 ప్రకారము శూర్ప ణఖయనియే రూపము. అటు సంజ్ఞార్థకముగఁగాక శూర్ప ఇవనఖా యస్యాస్సా యని విగ్రహము చెప్పునెడల శూర్పనఖియని చెప్పవలెను. సంజ్ఞావాచకముకాదు గావున పూర్వపదా త్సంజ్ఞాయామను సూత్రప్రకారము నకారము ణకారముగా మాఱదు.

తా త్ప ర్య ము

అని శూర్పణఖ చెప్పఁగాఁ గామవశమయిన యా రాక్షసికి మాటలయందు నేర్పుగల శ్రీరామచంద్రమూర్తి కోపపడక మెత్తనిమాటలతో సందేహము గలుగ కుండునట్లు తాను జెప్పినది స్పష్టముగ బోధపడునట్లు చెప్పెను.

ఆ. అడితి దీనిఁ బెండ్లి, ప్రియు•రాలిది నా,కెటు వీడ నేరుతున్
జూడుము నిన్ను వంటిపెను•సుందరికిన్ సవతాలిపోరు నా
పీడనిదుఃఖకారణము•వీనిఁ గనుంగొను శీలవంతు, నా
తోడుఁ బ్రియావలోకను, సు•దుర్భరతేజుని, లక్ష్మణాఖ్యునిన్. ౨౯౪

ప్రియావలోకనున్=చూచుటకుఁ బ్రియమైనవానిని, సుదుర్భరతేజునిన్ = మిక్కిలి సహింపరాని తేజముగలవానిని, లక్ష్మణాఖ్యునిన్ = లక్ష్మణుఁడను పేరుగల వానిని.

తాత్పర్యము

రాక్షసీ! దీనిని ముందు మించి పెండ్లాడితిని, అయిన మించినదేమి విడువుమనెదవా? ఇప్పుడు ప్రియురాలైన దీనిని నేనెట్లు విడుతును. అది ధర్మముగాదే. అదియుండనీ నేను నుండెదనందువా? నీవంటి యత్యద్భుతమగు నందగత్తెకు సవతాలిపోరు సహింపరానిది. కావున నీకు దుఃఖముకలుగక తప్పదు. నిన్ను దుఃఖపెట్టుటకా పెండ్లిచేసికొనుట? కావున నామీఁది భ్రాంతివదలుము, నేనుకామము నిలుపలేనందువా? ఇదిగో వీనినిజూడుము. మంచిశీలముగలవాఁడు. నాతమ్ముఁడు చూచుటకుఁ బ్రియమైనవాఁడు. సహింపరాని తేజముగలవాఁడు లక్ష్మణుఁడను పేరుగలవాఁడు.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి యిట్లు పరిహాసమాడవచ్చునా యందురేని "గురుణాపి సమం హాస్యం కర్తవ్యం కుటిలం వినా" కౌటిల్యము అవమానించు తలంపు లేక గురువుతోనైనను నెగతాళిగ మాటలాడవచ్చును. అను న్యాయము కలదు.

ఉ. వీఁ డనభార్యలేఁ,డతుల॰వీరవరుండును, జాణ, ప్రాయపుం
బోఁడిమి గల్గుసుందరుఁ, డ॰పూర్వి, సరిమదిలాలసుండు, పూఁ
బోఁడి! భవత్స్వరూపమును ॰ బోల్పఁగ నీకపతిత్వ(?)యోగ్యుఁడౌ
వాఁడె, భజింపు వీని నస॰పత్నత నెండ సుమేరురీతిగన్. ౯౦

భార్యలేఁడు=భార్యలేనివాఁడు, పెండ్లికానివాఁడని శూర్పణఖ గ్రహించెను. నావలె భార్యసమీపమందు లేనివాఁడని రాముని యర్థము. దీనికి మూలము 'అకృతదారః' అని అనఁగా అ+కృత దారః = అకారమునకు సంతఃపురమని యర్థము. అకారో బ్రహ్మవిష్ణ్వీశ కమఠేష్వంగణే। గౌరవేంతః = పురే హితా అని నానా.ర. అనఁగా సంతఃపురమందుంచఁబడిన భార్యగలవాఁడని యర్థము. అతులవీరవరుండు= శ్రేష్ఠులగు వీరులయందు దసమానుఁడు, జాణ=సమర్థుఁడు, ప్రాయపుంబోఁడిమి=యౌవనపటుత్వము, 'నవితథా పరిహాస కథాస్వపి' పరిహాస విరుద్ధకథాభిలాషిగాఁడు. అనియు 'అనృతం నోక్తపూర్వం మే నచవక్ష్యేకదాచన' అనృతము ముందు చెప్పినదిలేదు. ఇంకఁ జెప్పఁబోవునదిలేదు. అన్న రాముని వాక్కులం దసత్యదోష మారోపింపరాదు గనుక నిట్టి యర్థమే గ్రహింపవలెను. ఇట్లు రెండర్థములు కలుగునట్లు చెప్పుట యసత్యమగునా కాదా? రెండర్థములు కలుగఁజెప్పిన ధర్మరాజు దోషియగునేని శ్రీరామచంద్రమూర్తి యేలకాఁడు. రెంటను బరులు మోసపోయిరికదా? యను సందేహము రావచ్చునుగాని యది సరిగాదు.

ధర్మరాజు స్వలాభతత్పరుఁడై సత్యము చెప్ప వెఱచి మోసవిధముగఁ జెప్పెను. అది ద్రోణునకుఁ బ్రాణహానికలిగించెను. శ్రీరామచంద్రుఁడాడినమాటల వలన శూర్పణఖకు వచ్చిన నష్టిలేదు. ఆయనకు వచ్చిన లాభములేదు. పరిహసించి పంపవలయుననియే యాయన యుద్దేశము. పరిహాసమునకై యాడు నసత్యమందు దోషములేదని శ్రీకృష్ణభగవానుఁడే చెప్పెను.

ఉ. ప్రాణభయంబు పట్టుల వివాహము వేళల, సర్వబంధువుల్
మానక చావ నున్నెడ, సమస్త ధనంబును మూల ముట్టుగా
హానిగ, హాస్యమాడు సమయంబునయందు నసత్యమాడినన్
దానిని దోషమం చనరు ధర్మవిధిజ్ఞులు పాండునందనా.

కృష్ణలీలామృతము నూతకృష్ణలీల.

అపూర్వీ=ఇంతకుముందు భార్యాసుఖమెఱిఁగినవాఁడు పూర్వీ. అదిలేనివాఁడ పూర్వీ, అనఁగాఁ జిరకాలముగ భార్యను జూచినవాఁడునుగాఁడు. కాఁబట్టియే నతీ సుశీలాలనుండు = భార్యయందుఁ గోరికగలవాఁడు. అనఁగా వేఱొకభార్యను గ్రహించు కోరికగలవాఁడని భావము. ఆ భార్యనే మరలఁజూడఁ గోరికగలవాఁ డనియు భావము. ఈ రెండును ఊర్మిళనుద్దేశించి చెప్పఁబడెనని యంతరాశ యము. భార్యాయుక్తుఁడై యుండు తన సౌఖ్యస్థితిని, భార్యాహీనుఁడై యుండు లక్ష్మణుని స్థితినిజూచి యయ్యో యూర్మిళ మగనిముఖము చూచుచుండు పుణ్య మైన లేదాయెగా యని యెంత తపించుచున్నదో ఆమెను బిలుచుకొని వచ్చి యుండిన నామెకు సంతోషముగా నుండును. లక్ష్మణునకు సంతోషముగా నుండును. సీతకుఁ దోడుగానుండును గదా యని రాముఁడు తపించువాఁడు. ఆ యుద్దేశమును లక్ష్మణుని మీఁదఁబెట్టి బయలుపఱచుచున్నాఁడు, భవత్స్వ రూపమును=నీ సౌందర్యమును, నీక=నీకే, పతిత్వయోగ్యుఁడౌన్=పతిగానుండ నర్హుఁడగును, నీకు + అపతిత్వయోగ్యుఁడౌన్ = పతిగా నుండఁదగఁడు, 'హూ అనునది హూ=ఛీ, యనుకరణముగ గ్రహించి ('హూ'అని) బోఁడీ=బోడిముండా నీకావాఁడు పతిగానుండఁదగిన వాఁడని యన్వయింపవచ్చును. శ్లేషమందు సఖండ నిర్బిందువులకుసమ్మేళనము శాస్త్రీయము కావున నట్టియర్థముయుక్తమే, కాకున్న గ్రహింపవలెను. నీకా పతిత్వయోగ్యుఁడని భావము. అసపత్నిక=సవతి పోరులేకుండునట్లు ఎండ సుమేరురీతిగన్=ఎండ మేరుపర్వతముమీఁదఁ గొంత భాగమునఁ గొంతసేపెట్లుండునో యట్లనిభావము. "ఆఁడుదాని బజీతు సేయంగఁ జూడకున్న" మొదటనే పొమ్మనరాదాయనిన నదియెంతో కామాతిశయమునఁ గొండంతయాసతో సుఖపడఁగోరి వచ్చెనుగాని దుర్బుద్ధియై వచ్చినదికాదు. కావునఁ దటాలున గద్దరించి పొమ్మనిన నదియెంత మనస్సులో నొచ్చుకొనునో మంచి మాటలచేతనే కాదనిపించి పంపిన సంతమనోవ్యథయుండదు. మంచి మాటలకేమి దారిద్ర్యమాయని దయాళువై యిట్లు రామచంద్రమూర్తి మాట లాడెనని తెలియవలయును.

తాత్పర్యము

ఈ లక్ష్మణుఁడు భార్యలేనివాఁడు. అసమానశౌర్యవంతుఁడు, సమర్థుఁడు. యౌవనమందున్నవాఁడు. అందగాఁడు ఇదివఱకు భార్యాసుఖ మెఱుఁగఁడు, భార్య గావలెనని కోరువాఁడు నీయందమైన రూపమును జూడఁగా వీఁడు నీక పతిత్వయోగ్యుఁడగును. హూ బోఁడీ: సవతిపోరులేనిదానివై యతని భజింపుము.

కం. అను రాముని పల్కులు విని, దనుజాంగన కామమోహి • తస్వాంతమునన్
జని కని లక్ష్మణుతో ని,ట్లనియె వృథాకాలయాప • నాసహమతి యై. ౨౯౬

దనుజాంగన=రాక్షసస్త్రీ, కామముచే మోహింపఁబడిన మనస్సుతో, వృథా=వ్యర్థముగా, కాలయాపన=కాలముగడపుటను, అసహన=ఓర్పులేని, మతియై=మనస్సుగలదై, చని=పోయి యనుటచే లక్ష్మణుఁడు పర్ణశాల వెలుపలనున్నాఁడని గ్రాహ్యము.

తాత్పర్యము.

అని శ్రీరామచంద్రమూర్తి చెప్పఁగా విని యారాక్షసి కామమోహము కన్నులఁగప్పి యుండుటచేఁ దన విధవాగర్భాధాన నూతన మహోత్సవము నిమిషమైన జాగగుట సహింపలేక లక్ష్మణుతో నిట్లనెను.

కం. నీచక్కఁదనమునకు సరి, యౌచెలువను నేనె నీకు • నాలయ్యెద, న
న్నో చెలువుఁడః కైకొమ్మీ, వేచనుదమె వనులగిరుల • విహరింపంగన్. ౨౯౭

తాత్పర్యము

ఓయి యందగాఁడా : నీ చక్కఁదనమునకు సరియైన యందగత్తెను నేనే. నీకుఁ బెండ్లామయ్యెదను నీవు వివాహము చేసికొమ్ము (కైకొమ్ము=పాణిగ్రహణముచేయు) (వే=త్వరగా) వనులయందుఁ గొండలయందు సంచారము చేయఁబోదమా, రా-రా. పోదము.

చం. అన విని లక్ష్మణుండు పరి • హాసముఁగా నను నేను దానిసీఁ
డను, ననుఁ బెండ్లియాడి యక • టా చెలి దానిస వీవు నౌదె ? నా
యనువునసబ్జవర్ణిని మ • హాత్మున కన్నకు నేను బంట నై
మనుట యెఱుంగవో యిటులు • మాటలు చెప్పదె నీ వెఱింగినన్. ౨౯౮

తాత్పర్యము.

శ్రీరామచంద్రమూర్తి పరిహాసముగా మాటలాడిన భావము తెలిసికొని లక్ష్మణుఁడును బరిహాసముగానే యనుచున్నాఁడు. ఓసీః వెఱ్ఱిపిల్లా! నేను దానిస వాఁడను. నన్నుఁబెండ్లాడి నీవు దానిసవై వీరిసేవచేయుచుందువా? నీచక్కఁదనమునకు నీవు దానిసగానాయుండఁగోరెదవు? అబ్జవర్ణిని=అబ్జవర్ణిని యని పదచ్ఛేదము గ్రహింపనగు ఈ మహాత్మునకు నేను బంటనై సేవచేయుచున్నానే అది నీకుఁ దెలియదాయే మే? నీకుఁదెలియదులే. తెలిసియుండిన నేనేమి దానిస వానిని మగనిఁగా జేసికొనుటయేమి యని తలఁచియుందువు.

తే. ఆసమృద్ధార్థునకునసి • ద్ధార్థః నిజము, ముదిత వమలవర్ణిని వీవ • ముద్దు లొలుకు
భార్యవు కనిష్ఠురాల వై • బ్రదుకు చుందు, వింత తలఁపవ నిన్ను
నే • నేమటందు.

ఆసమృద్ధార్థునకున=ఆ యధికలాభము గలవానికే, ఓసి సిద్ధార్థురాలా : నిజము=నిశ్చయము, ముదితవు=సంతోషపెట్టుదానవు. (౨)ఆ సమృద్ధార్థునకున్

+అసిద్ధార్థురాలా, నిజము + అముదితవు, అని వాస్తవార్థము, అమల వర్ణినివి= నిర్మలవర్ణము (కాంతి) గలదానవు-

ముదితవు + అ=ముదితవ, మలవర్ణినివి=మైలతోఁగూడిన కాంతిగలదానవు, కనిష్ఠురాలవు=చిన్న భార్యవు.

తాత్పర్యము

అటువంటి సమృద్ధమైన యర్థముగలవానిని సిద్ధార్థవు నీవే సంతోషింపఁ జేయఁగలదానవు. నిర్మలకాంతిగల దానవు కావున నీవాయననే వరించితివా నీవు చిన్న పెండ్లామవై కులుకుచు ముద్దు లొలుకుచుందువు. మగవారికిఁ బెద్ద పెండ్లాల మీఁదనుండు ప్రేమకంటెఁ జిన్న పెండ్లాలమీఁదఁ బ్రేమయెక్కువ కదా. ఈమాత్ర మాలోచింపలేవే, నిన్ను నే నే మందును.

తే. ఈవిరూపఁ గరాళను • నీయసతిని, నిర్ణతోదరి వృద్ధను • నెట్టి నిన్ను
భార్యఁ గైకొను నిటువంటి•పరమరూప, విడిచి మానవి నెవ్వడే•వేడ్కఁ సేయు?

విరూపను=వికార స్వరూపముగలదానిని, కరాళను=భయంకరమైనదానిని, అసతిని=దుష్టస్త్రీని, నిర్ణతోదరి=పెద్ద పొట్టగలదానిని, వృద్ధను = ముసలిదానిని, అగునిన్ను నెట్టియని యొకయర్థము. ఇట్టి సీతను నెట్టియని రెండవయర్థము, పరమ + రూపయని యొకయర్థము, పరమ్ + అరూప యని రెండవయర్థము.

అటుగాక విరూపాది శబ్దములు సీతాపర్యాయములుగా భావించు నెడ

విరూపను = విశేషసౌందర్యము గలదానిని, "రూపస్వభావే శబ్దాదౌ సౌందర్యే నాటకేపిచ ॥ నానా॥ర॥ త్రిలోకైకసుందరి యని యర్థము.

అసతిని, సవిద్యతే అన్యాసతీసా" అటువంటిది మఱియొక స్త్రీలేనిది, అనుత్తమ, *అఘోరశబ్దములవలె.

కరాళను=వాడువైన దంతములుగల దానిని, కరాళోదంతురే తుంగేదారు ణేపిచ కథతి ఇతి.

నిర్ణతోదరి=నిమ్నమైన యుదరముగలది. తనుమధ్య యని యర్థము.

వృద్ధను=జ్ఞానగుణశీలములయందు వృద్ధను, ఎవ్వఁడే = (౧) ఎవ్వఁడైనను, (౨) వ్యతిరేకార్థము బోధించుప్రశ్న.

ఈ యర్థము మహేశ్వర తీర్థీయానుసారము.

తాత్పర్యము

ఇటువంటి వికారస్వరూపను భయంకరను నసతిని పెద్ద పొట్టగలదానిని ముసలిదానిని జానకిని నెట్టి నిన్ను భార్యఁగాఁ గైకొనును, ఇటువంటి పరమ సుందరిని విడిచి యెవఁడు మనుష్యస్త్రీకై వేడుకపడును పడఁడని భావము.

రెండవది ఇటువంటి వికారను....అగు నిన్ను నెట్టి,భార్యయగుసీతనుగైకొనుసుగాని పరమవికార స్వరూపవైన నిన్నెవఁడే గ్రహించు ననివాస్తవార్థము.

కం. అని లక్ష్మణుండు పలికిన, విని యది పరిహాస మగుట•వెకలి యెఱుఁగకే
చని పర్ణకుటీరములో, జనకసుతాయుతున కనియె•స్మరమర్దిత యై. ౩౦౧

వెకలి=బుద్ధిలేనిది, స్మరమర్దితయై=మన్మథునిచేఁ గొట్టఁబడినదై.

తాత్పర్యము

అని లక్ష్మణుఁడు పలుకఁగా నాబుద్ధిలేనిది యవి పరిహాసవచనములని తెలిసికొనలేక నిజమనినమ్మి పర్ణశాలలో సీతతోనుండు శ్రీరామచంద్రు నొద్దకుఁ బోయి మదనతాపవశమున నిట్లనెను.

తే. ఈవిరూపను నసతిని•నీకరాళ, నిర్ణతోదరిఁ జేపట్టి • నీవు నన్ను
గారవింపవ మ్రింగి యీ•గరితనిపుడు, సవతిపోరాటములు లేక•సౌఖ్యపడుదు.

తాత్పర్యము

ఈ విరూపను నసతిని ఈకరాళను నిర్ణతోదరిని గ్రహించి నీవు నన్ను గౌరవింపకున్నావు, కావున దీనిని నిపుడే మ్రింగి సవతిపోరులేక సౌఖ్యపడుదును.

తరలము. అని కురంగకిశోరలోచన•నాయలాతనిభాక్షి హుం
మ్మనుచు రోహిణిమీఁదఁ బాఱు మ•హత్తరోల్క యనంగ రాఁ
గని మహాబలశాలి రాముఁడు•గ్రక్కునం బిగఁబట్టి కిం
కను సుమిత్రతనూజుతో ననుఁ•గంటె లక్ష్మణ రక్కసిన్. ౩౦౩

కురంగ కిశోరలోచనన్=జింకపిల్ల కన్నులవంటి కన్నులుగలదానిని, అలాత నిభాక్షి = కొఱవితో సమానమైన కన్నులుగలది, హుంమ్మనుచున్ = హుంకారము చేయుచు, మహత్తర=మిగుల గొప్పదగు, ఉల్క=కొఱవి నక్షత్రమువలె, రాన్= వచ్చుటను, గ్రక్కునన్=శీఘ్రముగ, కింకను=కోపముతో, రక్కసిని, రాక్షసి శబ్ద భవము, దీనివలన నిప్పుడు శూర్పణఖ నిజస్వరూపములో నున్నట్టు గ్రహింపఁ దగు. తరలము. న భ ర స జ జ గ లు ౧౨వ యింటియతి.

తాత్పర్యము

ఈ ప్రకారము చెప్పినదై జింకపిల్ల కన్నులవంటి కన్నులుగల సీతపైఁ గొఱవులవంటి కన్నులుగల శూర్పణఖ రోహిణిమీఁదికి గొఱవి నక్షత్రము పోయి నట్టురాఁగాఁ జూచి మిగుల బలశాలియగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి దానిని బిగఁబట్టి కోపముతో లక్ష్మణుఁజూచి యిట్లనెను.

పరిహాసమాడిన వీరికిఁ దనయందుఁ గామములేదని యెఱిఁగి పోవును గదా యని శ్రీరామచంద్రమూర్తి తలఁచెనుగాని యది విపరీతముగఁ బరిణమించెను గావునఁ గోపించెను.

కం. నీచులతో నెప్పుడుఁ బరి, యాచక మాడంగఁ గూడ•దక్కట యిదె సీ
తాచపలాక్షియు స్వస్థత, నే చందంబునను బ్రదికె•యెసఁగునొ కనుమీ.

నీచులతోన్ = నీచకులము, నీచగుణము నీచబుద్ధిగలవారితో, పరియాచకము=హాస్యము, హాస్యమెఱుఁగని వారితోను బరిహాసమాడరాదు, స్వస్థతన్ = నెమ్మదిని.

తాత్పర్యము

లక్ష్మణా! నీచులతోఁ బరిహాసమాడుట తప్పు, అట్లు మనము చేయుటచే నీ కష్టముకలిగెను. దీనివాతఁబడక సీతాదేవియెట్లు బ్రతికి సుఖించునో యాలోచింపుము.

—• లక్ష్మణుఁడు శూర్పణఖ ముక్కు సెవులను గోయుట •—

తే. ఈమహోదరి నసతిని • నీవిరూప
నీమదోన్మత్త రాకాసి • నిపుడపట్టి
చేయుము విరూప నన్న న • మేయబలుఁడు
కోపమున దాని ముకు సెవుల్ • గోసె నసిని. ౩౦౫

మదోన్మత్తన్=గర్వముచే దేహము తెలియనిదానిని, విరూపను=రూపము మాఱినదానిఁగా, ఇది తొలుతనే విరూప కావున దీనిని మఱింత విరూపనుఁగాఁ జేయుము, అమేయబలుఁడు=పరిమాణములేని బలముగలవాఁడు, అసిని=కత్తిచే.

తాత్పర్యము

ఇది స్త్రీ. ఆయుధముధరించి యుద్ధమునకు వచ్చినదికాదు. కావునఁ జంపరాదు. శిక్షింపకున్న నిదిపోదు. కావున నీ మహోదరిని నసతిని విరూపను బలగర్వముచే దేహము తెలియనిదానిని రాకాసిని నిపుడే పట్టుకొని విరూపనుగాఁ జేయుము. అనిన మహాబలశాలియైన శూర్పణఖకంటె మహాబలశాలియగు లక్ష్మణుఁడు తటాలునఁ గత్తిదూసి యది యెదిరించినను విడువక పట్టి దానిముక్కు చెవులు తెగఁగోసి ముక్కిఁడిసేసెను.

తాం ఖడ్గ ముద్గమ్య, కర్ణనాసాం ప్రచిచ్ఛిదే॥ పద్మ. అని రాముఁడే ముక్కు సెవులు కోసెనని యున్నది. యుద్ధమున భటులు జయించిన రాజు జయించినాఁడందురు. భటు లోడిన రాజోడెనందురు. అట్టులే యిదియునని గ్రహించునది.

నేరములేక దండింపరాదను న్యాయ్యము ననుసరించి యింతవరకు వారు సైరించిరి. ఇప్పుడు సీతను మ్రింగఁ బ్రయత్నించుటచే శిక్షింపవలసి వచ్చెను. ఇది సీతాదేవికిని సమ్మతమైనకార్యమే.

శ్రీరామచంద్రమూర్తియందు శూర్పణఖ స్నేహబద్ధభావయేకాని విరోధభావము కలది కాదుగదా, అట్టిదానిని దండింపవచ్చునా?

తనయందుఁ బ్రీతికలవారైనను దనవారియందుఁ బ్రీతిలేక వారిని ద్వేషించువారిని భగవంతుఁడు సైఁపడు. కావున శూర్పణఖ కీ దండనము. రామచంద్రుని ద్వేషించి సీతయందు మనస్సుంచిన రావణుఁడును దండ్యుఁడే. కావున సీతా

రాముల నిరువురను సేవింపవలయును. అదియునుగాక దాని కామము ధర్మ విరుద్ధము. విధవయయ్యు రతిగోరుట దుష్టము కావున దండ్యయయ్యె.

ఇచట ముక్కు చెవులు గోసెనని కలదు. ఇవి స్తనోష్ఠముల కుపలక్షణము. అనఁగా ముక్కు చెవులు మాత్రమేకాక చన్నులు పెదవులుకూడఁ గోయఁబడెనని యర్థము. కామాంధలైన స్త్రీల కిటు సేసిన మరల వ్యభిచరింపకుందురని కాఁబోలు రాముని యభిప్రాయము. "నికృత్త కర్ణనాసోష్ఠాం చకార రఘునందనః" అను భారతవాక్యము మహేశ్వరతీర్థీయమం దుదాహరింపఁబడెనుగాని యేలొకో యిది ముద్రితప్రతులందుఁ గానరాకున్నది. శూర్పణఖ రావణుని జూచినపట్టున "హతేషు తేషు రక్షస్సు తతశ్శూర్పణఖాపునః। యయౌనికృత్తనాసోష్ఠీ లంకాంభ్రాతుర్నివేశన" మ్మనికలదు. స్కాందమున, "లక్ష్మణః తూర్ణముత్థాయ కరవాలేన వీర్యవాన్, కర్ణౌ స్తనౌ నాసికాంచ అచ్ఛిన్న ద్రామశాసనాత్" అని కలదు. మహేశ్వర తీర్థీయము.

ఉ. ముక్కును వీను లీకరణి • మొక్కలు వోయిన మెత్తుకొంచుఁ బే
రుక్కునఁ గారుమబ్బు వలె • హోయని కానయు మాఱుమ్రోయ నా
రక్కసి బొబ్బ వెట్టుచును • రక్తము గాఱ వికారరూప యై
యక్కసుతోడ నేడ్చుచు వ•నాంతరవీథులఁ బాఱి గ్రక్కునన్. ౩౦౬

వీనులు=చెవులు, ఈకరణిన్=ఈవిధముగ, కారుమబ్బు=వానకాలమందలి మేఘము, కానయున్=అడవికూడ, గోడలు కొండలు ఇటువంటి వస్తువులు ప్రతిధ్వని యిచ్చునుగాని నడుమ విచ్ఛిత్తిగల చెట్లు మొదలయినవి ప్రతిధ్వని నీయవు, అయినను దాని కూఁతదెబ్బకుఁ జెట్లుకూడఁ బ్రతిధ్వను లిచ్చెనని తెలియునది. లేదా దూరముగనుండు కొండలు ప్రతిధ్వనించెనని యెఱుఁగనగు; అక్కసు=ఆక్రోశ శబ్దభవము, శూర్పణఖ యింతగ నేడ్చినది గాయముల బాధచేఁగాదు. నలుగురు నవ్వుదురని మనుష్యులచే విరూపనైతినే యని యవమానముచే.

తాత్పర్యము

ముక్కు సెవు లీవిధముగా మొక్కలుపోఁగా లబలబ నోరుకొట్టుకొనుచు ఱొమ్ము గ్రుద్దికొనుచు వానకాలమందలి మేఘ ముఱిమినట్టు లడవి ప్రతిధ్వను లీనునట్లు పెద్దధ్వనితో బొబ్బలు పెట్టుచు నెత్తురు గాఱుచుండ వికారరూపము మఱింత వికారముకాఁగా మనుష్యులు తన్నిట్లు చేసిరే నలుగురు నవ్వుదురే యని యాక్రోశముతో నేడ్చుచు నడవులలోఁబడి వేగముగఁ బరువెత్తెను.

తే. చని జనస్థానమందు రా•క్షసపరీతుఁ, డైన సోదరు ఖరుఁ గని•యార్తనాద
మడర దివినుండిపడియెడి•పిడుగువగిది, నేలఁ బడి పెద్ద యెలుఁగున •
నేడ్చుచుండె.

రాక్షసపరీతుఁడు=రాక్షసులచేఁ జుట్టఁబడినవాఁడు. పిడుగు- ఇది వేగమును రాఁగల యనిష్టమును దెలుపును.

తా త్ప ర్య ము

ఇట్లు పరువెత్తిపోయి జనస్థానమందు రాక్షసులచేఁ జుట్టుకొనఁబడియుండు తన తమ్ముని ఖరునిఁజూచి యేడుపు ధ్వనితో నాకాశమునుండి పిడుగుపడినట్లు దబాలున నేలఁబడి పెద్దపెట్టున నేడుచుచుండెను.

-♦ ౧౯-వ సర్గము. ఖరుఁడు శూర్పణఖ వికృతవేషమును జూచి కోపించుట ♦-

కం. తడియఁగ నెత్తుట దేహము, పుడమిం బడి వికృతరూప♦మున నేడ్చెడున
పుడఁతుకఁగని యాగ్రహమున, నుడుకుచుఖరుఁ డిట్టులనియె♦నుగ్రాకృతియై.

ఉగ్రాకృతియై=భయంకరమైన యాకారముగలవాఁడై.

తా త్ప ర్య ము.

దేహము నెత్తుటఁ దడియుచుండఁగా నేలమీఁదఁబడి వికారరూపమున నేడ్చుచున్నదానిని జూచి ఖరుఁ డిట్టులనియె.

ఉ. ఎవ్వఁ డనాగసాచలమ♦హిష్ఠవిషోజ్జ్వలకృష్ణసర్పమున్
గ్రొవ్వున వ్రేలితోఁ జెనకెఁ ♦ గ్రోలె నెవండు విషంబు ? గంఠమం
దెవ్వఁడు చుట్టుకోఁ గలిగె ♦ హీనమనీషను గాలపాశ ? మే
నెవ్వడి నేఁగి వాని యిదె ♦ నేలను గూల్చెద, నెత్రు పీల్చెదన్. ౩౦౯

అనాగస=అపకారముచేయక (బుస్సుమనియైన నన), అచల = కదలక యొకచోటఁ దనపుట్టలోఁ దానుండు, మహిష్ఠ=పెద్ద, విషోజ్జ్వల=విషముచేఁ బ్రకాశించు, కృష్ణసర్పమున్=నల్లత్రాఁచుపామును, క్రొవ్వునన్ = కండకావరముచేఁ బాముగదా కఱచునను భయములేక, వ్రేలితోఁ జెనకెన్=వ్రేలితోగిఱెను, వ్రేలితోఁ జెనకుటచే బాము తటాలున దానిని గఱచుటకు ననుకూలపడును, హీనమనీషను= బుద్ధిలేమిచే, కాలపాశమును=మృత్యువుచేతియందలి త్రాళ్ళను మృత్యువుతానై వేయక యూరకున్నను బుద్ధిలేనివాఁడగుటచే దానిని దానే మెడకువేసికొనెను. నెఱ + వడి=నిండు వేగమున, నెత్రు=నెత్తురు.

తా త్ప ర్య ము

ఎవరిని దఱుమక బెదరింపక బుసకొట్టక తనఁతటఁదాను బుట్టలోఁ గదలక యుండు మహాభయంకర విషమునుగల నల్లత్రాఁచుపామును నెవఁడు వ్రేలితోఁ బొడిచెను? ఎవఁడు విషముద్రావెను? ఎవఁడు తనకై తానే మృత్యుపాశమును దనకంఠమునకుఁ దగిలించి బిగించుకొనెను? చెప్పుము. నేనిప్పుడే తెప్పునఁబోయి వానిని జంపి నెత్తురు ద్రావెదను.

కం. బలవిక్రమసంపన్నవు, వలచినచో వలచినట్లు ♦ వలచినవేషం
బులఁ దిరిగెద వీదుర్దశఁ, గలికి యర్థాయు వెవఁడు ♦ గలిగించె నొకో.

బలవిక్రమసంపన్నవు=నీకు దేహబలసంపత్తి, విశేషవిక్రమముగలవు, వలచినచోన్=కోరినచోట్ల, వలచినట్లు=నీ కోరినప్రకారము, వలచినవేషంబులన్=కోరిన రూపముధరించి,దుర్దశ=కష్టస్థితి,అర్థాయువు=సగముప్రాయమందేచచ్చువాఁడు.

తాత్పర్యము

నీవు బలము విక్రమము విశేషముగఁ గలదానవు. కావున సామాన్య బలవంతులు నిన్నుఁ బరిభవింపలేరు. నీవు కోరినచోట్లఁ గోరిన రూపముతోఁ గోరినట్లు తిరుగుదానవు. నిన్నడ్డగించువారులేరు. ఇట్టి నిన్ను నెవఁడీ దీర్ఘకాలము బ్రతుక నిచ్చలేనివాఁ డిట్టి కష్టస్థితికిఁ దెచ్చెను.

కం. సురవరగంధర్వాదులఁ, బరమర్షుల నే నెవండు ♦ పరమాపకృతిన్
దురుసునఁ జేయఁ దెగించిన, గురుసాహసుఁ డెవఁడు చెపుమ♦ కూల్చెదవానిన్.

పరమాపకృతిన్=గొప్ప యపకారమును, దురుసునన్=దుష్టతనముచేత, గురుసాహసుఁడు=గొప్ప తెంపుగలవాఁడు.

తాత్పర్యము

సురలందుఁగాని గంధర్వులందుఁగాని బరమర్షులందుఁగాని దౌర్జన్యముచే నిటువంటి గొప్ప యపకారము చేయఁదెగించినవాఁడెవఁడు చెప్పుము. వానిని వధించెదను.

ఆ. సురలయందుఁ బాక♦సూదనుఁడును సహ
స్రాక్షుఁ డగుమహేంద్రుఁ ♦ డైన నాకు
నప్రియంబుఁ గూర్ప ♦ నడలెడి నా నెవ్వఁ
డొక్కొ నాకనిష్ట ♦ మొనరఁజేయు. ౩౧౨

పాకసూదనుఁడును=ఇంద్రుఁడును, అడలెడిన్=భయపడును, అనిష్టము=అప్రియమైనకార్యము, పాకాసురుఁడు=వృత్రాసురుని సోదరుఁడు.

తాత్పర్యము.

దేవతలలోఁ బాకాసురుని జంపిన వేయికన్నుల యింద్రుఁడయినను నాకు నప్రియమైనకార్యముచేయ భయపడుచుండును. మఱియెవ్వఁడు నాకు నప్రియము చేయఁగలవాఁడు.

కం. నీరముల నున్న క్షీరము, సారస మానెడువిధానఁ ♦ జయ్యన నిదె నా
నారాచంబుల నాతని, ధారిణిఁ బడవైచి త్రావె♦దన్ బ్రాణంబుల్. ౩౧౩

తాత్పర్యము

నీళ్ళలో నున్నపాలను హంసత్రావినట్లు శీఘ్రముగ నిదిగో నిప్పుడే నా బాణములచే నతని భూమిని గూల్చి వాని ప్రాణవాయువుల త్రావెదను.

ఉ. క్రూరరణాంగణంబునను ♦ గూలిచి వేని సఫేన రక్తమున్
ఘోరమదాశుగోత్కరము ♦ గ్రోలఁగఁ గోరెదు ? శాతబాణని
ర్దారితమర్మసంఘుఁ డయి ♦ దారుణగృధ్ర పతత్రిజాతి కా
హారముగా నెవండొ యిటు ♦ లాఁబడిపెట్టె నినున్ సహోదరీ. ౩౧౪

క్రూరరణాంగణంబునను=భయంకరమైన యుద్ధభూమియందు, వేనిన్=ఎవనిని, సఫేన=నురుగుతోఁగూడిన, రక్తమున్=నెత్తుటిని, ఘోర = భయంకరమైన,

మాదాశుగోత్కరము=నా బాణముల సమూహము, క్రోలఁగన్=త్రావఁగా, శాత=పదునైన, బాణ=బాణములచే,నిర్దారిత=చీల్పఁబడిన,మర్మసంఘుఁడై=గుండెలు మొదలగుమర్మస్థానసమూహములుగలవాఁడయి,దారుణ=భయంకరమైన,గృధ్ర=గ్రద్దలయు, పతత్రి=పక్షులయు, జాతికిన్=జాతికి, అఱడిపెట్టెను=బాధించెను.

తాత్పర్యము

అయ్యో నాముద్దు టక్కా ! యుద్ధభూమియందు నెవ్వనిజంపి వాని నెత్తురును నురుగుతోడ నా బాణములు త్రావఁగఁగోరెదవు? నాపదునైన బాణములచేఁ జీల్పఁబడిన యెవఁడు గ్రద్దలు మొదలగు పక్షిజాతి కాహారముగాఁ గోరెదవు. ముద్దుముద్దుగా ముక్కరకు నోయకుండ నెవ్వఁడు నిన్నిట్లు బాధపఱిచెను ?

ఉ. కావఁగ వాని దేవతలు•గారు సమర్థులు, కారు రాక్షసుల్.
చావు నిజంబు వానికిని•శాతశరాహతి; సేదదేఱి నీ
వేవిధినైన వాని గుఱు•తేర్పడఁ జెప్పుము టన్న భ్రాతృవా
క్యావళి నాలకించి బహు•శాస్త్రుబు వెల్లి గొనంగ నిట్లనున్. ౩౧౩

తాత్పర్యము

అటువంటి వానిని రక్షించుటకు దేవతలు సమర్థులుగారు, రాక్షసులుగారు, నాబాణముల దెబ్బలచే వానికిఁ జావు సత్యము, కావున బడలికదీర్చుకొని నిన్నీ ప్రకారము చేసిన వాని గుఱుతులు చెప్పుము. అని ఖరుఁ డడుగఁగాఁ దోడఁ బుట్టిన వాని మాటలు విని విస్తారముగఁగన్నీళ్ళు కాల్వలు పాఱ నీప్రకారము చెప్పెను.

—• శూర్పణఖ ఖరునకు సీతారామలక్ష్మణులవృత్తాంతముఁ జెప్పుట •—

చం. తరుణులు ప్రాప్తరూపులు•దాపసవేషులు సౌకుమార్యభా
స్వరులు మహాబలుల్ విశద•వారిజ నేత్రులు వల్కలాజినాం
బరులును వన్యమూలఫల•భక్షులు దాంతులు ధర్మలున్ సహో
దరులును రామలక్ష్మణులు•దాశరథుల్ సుమి వారు రాక్షసా. ౩౧౪

తరుణులు=యౌవనవంతులు, ప్రాప్తరూపులు=సుందరులు, తాపసవేషులు=తపస్వులవేషములు వేసినవారు, సౌకుమార్య=సుకుమారత్వముచే, భాస్వరులు=ప్రకాశించువారు, మహాబలుల్=మిగుల బలముగలవారు, విశదవారిజలోచనలు=వికసించిన కమలములవంటి కన్నులుగలవారు, వల్కలాజినాంబరులు = నారచీరలు కృష్ణాజినము వస్త్రముగాఁ గలవారు, వన్య = అడవియందుఁ బుట్టిన, మూల ఫలభక్షులు=గడ్డలు పండ్లు దినువారు, దాంతులు=ఇంద్రియ నిగ్రహము గలవారు, ధర్మలున్=ధర్మమందుండువారు, సహోదరులును=అన్నదమ్ములును శ్రీరామలక్ష్మణులును=శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణుఁడను పేర్లుగలవారు, దాశరథుల్=దశరథ రాజకుమారులు.

తాత్పర్యము

నన్నీ ప్రకారము చేసినవారెవ్వరనెదవా, చెప్పెద వినుము, రాక్షసుఁడా! వారు యౌవనవంతులు, చక్కఁదనము గలవారు, మునులవేషముల వేసినవారు. కోమలదేహులు, మహాబలసంపన్నులు, వికసించిన తామరపూవులవంటి కన్నులు గలవారు, నారచీరలు కృష్ణాజినములు వస్త్రములుగాఁగలవారు, అడవియందుఁ బుట్టిన గడ్డలు పండ్లు దినువారు. ఇంద్రియనిగ్రహము గలవారు, ధర్మమార్గమున నుండువారు, అన్నదమ్ములు, దశరథరాజకుమారులు, శ్రీరామలక్ష్మణులను పేర్లు గలవారు.

నిన్ను విరూపను జేసినవారెవ్వరు అను ప్రశ్నకు సరియైన ప్రత్యుత్తరము దశరథరాజకుమారులుశ్రీరామలక్ష్మణులని చెప్పవలసియుండఁగా తరుణులు అని యేల వారి సౌందర్యవర్ణనము ప్రారంభించెను? కామము విఘ్నమై క్రోధముగాఁ బరిణమించినను లోని కామము చావలేదు; వైరాగ్యము జనింపలేదు. గాఢముగ శ్రీరామలక్ష్మణ రూపములందు మనస్సునాటియుండుటచే వారిమూర్తులే దానికిఁ గన్నులయెదుటఁ గానవచ్చుచున్నవి. అట్లు కామమోహితయగుటచే దానిని నిగ్రహింపలేక సోదరుని యెదుటను లోని భావమునే ప్రకటించుచున్నది. ఇచ్చట గోపికల "గురుణా మగ్రతోవక్తుం కింబ్రవీమిన నః క్షమమ్। గురవః కింకరిష్యంతి, దగ్ధానాం విరహాగ్నినా" పెద్దవారియెదుట నిటుల మాటలాడుట మీకుఁ దగదని చెప్పెదవా? విరహమనెడి యగ్నిచే దగ్ధలమైనమమ్ముఁ బెద్దవారేమి చేయఁగలరు? వి-ఫు. "కామాతురాణాం నభయం నలజ్జా" కామాతురులకు భయములేదు లజ్జలేదు. ఈ కారణముచే రామలక్ష్మణుల సౌందర్య వర్ణనముచేఁ బ్రారంభించెను. ఇది స్త్రీయగు శూర్పణఖయందువిశేషముగాదు. శ్రీరామచంద్రమూర్తిని జూచినవారందఱు అనుకూలురుగాని ప్రతికూలురుగాని యిట్టివారే యగుదురు. పురుషుఁడు బ్రహ్మచారి వానరుఁడైన హనుమంతుఁడు సీతాదేవితో నామగని లక్షణము లెవ్వియని యడిగినపుడు త్రిస్థిరుఁడు త్రిప్రలంబుఁడు అని చెప్పవలసియుండఁగా "రాముండు కమల పత్రవిశాలలోచనుండు" అని సౌందర్యమునే చెప్పెను.

2. "సుప్తప్రమత్తకుపితానాం భావజ్ఞానం దృష్ట"మను న్యాయము ప్రకారము నిద్రించువారియందు ఒడలెఱుఁగని మత్తులందుఁ గోపించినవారియందు యథార్థము బయలుపడును. కావున శూర్పణఖ ముక్కు సెవులు ఛేదించుటచేఁ బ్రమత్తయుఁ గుపితయునై యిది చెప్పవచ్చును ఇది చెప్పరాదను తెలివి మఱచి హృదయమున నుండినది బయలుపఱిచెను.

"కన్యా వరయతే రూప" మనునటులు కామినుల నాకర్షించునది పురుషుల వయసు సౌందర్యముగదా కావున వానినే చెప్పెను.

3. తన్ను శ్రీరామచంద్రుఁడుకదా విరూపమును జేయించినవాఁడు, ఆయన యాజ్ఞకు లోపడి లక్ష్మణుఁ డాకార్యము చేసెను. కావున నపరాధి శ్రీరాముఁడే కావున శ్రీరామచంద్రు నొకనినే దూషింపవలసియుండగా నిరువురను గలిపి చెప్పనేల? కర్త కార్యముచేసినవాఁడు, కారయిత చేయించినవాఁడు, నిరువురు దోషులే, ఇరువురు రూపసంపన్నులే. ఇరువురు సమాన వయస్కులే, ఇరువురను శూర్పణఖ వలచినదే, ఇరువురు మహాబలులే, అన్నిట నిరువురు సమానులే, కావున నిరువురను గలిపి చెప్పెను.

ప్రాప్త + రూపులు, ప్రఅప్తరూపులు ప్రకృష్టముగఁ బొందఁబడిన సౌందర్యముగలవారు. అనఁగా లోకమున సుందరపురుషులని ప్రఖ్యాతివహించిన కంతు జయంతవసంతనలకూబరాదులకు సౌందర్యభిక్ష యీాయనపెట్టినదే. సృష్టి సౌందర్యమే యిట్లుండ నీఁకసౌందర్య సౌభాగ్యఖనుల సౌందర్య మెట్లుండవలె. అంతటి సుందరులని భావము.

భిక్షమెట్లనిన "అంగాదంగాత్సంభవసి" అనునట్లు తండ్రి యంగములోఁ గొంత తీసికొనియేకదా కొడుకుపుట్టును. అట్టులే మన్మథుఁడు దండ్రియంద ములోఁ గొంతయే గలవాఁడు. కావుననేకదా సాక్షాన్మన్మథ మన్మథయని భగవంతుఁడు చెప్పఁబడెను.

ప్రాప్తరూపులు, "ఉత్పన్నంద్రవ్యం క్షణమగుణం తిష్ఠతి" పుట్టిన ద్రవ్యము క్షణకాలము గుణహీనమైయుండును. అనున్యాయము ప్రకారము లోకములోని వస్తువులన్నియుఁబుట్టిన తరువాత గుణములను బొందినవే రూపదాక్షిణ్య సంపన్నునిఁ గౌసల్య గనెను అని చెప్పటచే వీరు గుణములతోనే పుట్టినవారు కాఁబట్టి వీరికివి క్రొత్తగా వచ్చినవికావు; సహజములు. ఈకారణముచే వారి సౌందర్యమునకు వయస్సు కారణముగాదు. దానివలన నదియెక్కువయుఁ గాలేదు.

"రామేతిరామేతి సదైవబుద్ధ్యా విచింత్యవాచా బ్రువతీ తమేవ," రాముఁడు రాముఁడని యాయననే బుద్ధియందాలోచించి నోరను నాయననే చెప్పెను. అన్నట్లును స్త్రీలుసర్వదా స్మరింపదగినది సుమా ఆయనరూపము.

స్త్రీలు కామినులు, కాముకలు వారు మోహించుట గొప్పయా యనకుము "పుంసాం మోహనరూపాయ" పురుషులదృష్టినిగూడ హరించునది సుమీ వారి సౌందర్యము. సౌందర్యమంతయు ననుభవింపఁగలవారెవ్వరు? కన్నో ముఖమో యే యవయవముమీఁద దృష్టిపడునో యాదృష్టి మన స్సాయవయవముపై నంతతో నిలిచిపోవును. దానిసౌందర్య మనుభవించుచు నందే మేఁకుకొట్టి బిగించినట్లు నిలిచిపోవునంతటి సౌందర్యము. త్రిభువనసుందరి సీతయు.

"చూడదు రాక్షసాంగనలఁ జూడదు పుష్పఫల ద్రుమంబులం,జూడదు రమ్య హర్మ్యముల సుందరిడెందము నందునెప్పుడున్ జూడఁగఁగోరుచున్ భవన

సుందరు రాముని నొక్కనిసి" అన్నట్లు రాముని సౌందర్యమునుజూచి సిగ్గుపడు చుండెను. మనుష్యులమాటయేల ?

ధన్యాదేవాస్సగంధర్వా సిద్ధాశ్చపరమర్షయః
మమపశ్యంతియేనాథం రామం రాజీవలోచనమ్ ॥

అన్నట్లు లోకకన్నులను జూచినంత మాత్రముననే దేవతలుకూడ ధన్యు లగుదురు. వారు నేత్రావలోకనముచేతనే ధ్యానధారణా సమాధులు కుదిరి బ్రహ్మానంద వశులగుదురు. తక్కిన యువయువసౌందర్యానుభవము వారికిలేదు. అట్టిదిసుమీ వారి సౌందర్యము.

అటయిన వారికాసౌందర్యము వయస్సువలన వచ్చినది కాకుండిన వేషమువలన హెచ్చినదా.

తాపసవేషులు=పొడుగోడకైనఁ బై పూఁత శృంగార మన్నట్టులు కొందఱు విశేషసౌందర్యము గలవారు గాక పోయినను సొమ్ములచేత వస్త్రములచేత నలంకరింపఁబడి విశేషసుందరులుగానే కానవత్తురు. వీరి దిట్లు పెట్టుసొగసా పుట్టు సొగసాయనిన వారికి వస్త్రభూషణా ద్యలంకారములు లేవు. రాజవేషములు లేవు. నీ వెప్పుడు చూచు మునులవేషముతో జడలుధరించి యున్నారు. ఈ వేషము తోనే యింత సుందరముగాఁ గానవచ్చు వా రలంకరించుకొన్నప్పుడు మఱి యెట్లు గాన వచ్చెదరో.

అట్లైనఁదపసులై గాలిలో నెండలో వానలోఁ దిరుగువారై రేని వారిదేహ ములు కఱకులై యుండునుగదా. అది సౌందర్య హానికరముగాదా యందువేమో కాదు. సౌకుమార్యభాస్వరులు=సుకుమారత్వముచేఁ బ్రకాశించువారు. కన్నులు ముక్కులోనైన యవయవములు పుట్టువుతో నెట్లువచ్చెనో యట్లు సౌకుమార్యము పుట్టువుతోనే వచ్చినది. కావున గాలికివానకుఁ బోవునదికాదు. కావున మీ దేహముల వలెఁ గర్కశములైనవికావు. పుష్పములవలె సహజకోమలములు, కావుననేకదా వారిదేహములను బూవులతోఁబోల్చి "అతసీపుష్ప సంకాశ" మ్మని చెప్పఁబడెను. ఎటువంటి సౌకుమార్య మనుకొంటివో పరులు వ్రేలితోఁ దాఁకుటచేఁగాదు పూలతోఁ దాఁకినను నక్కడదేహము కందును, అంతియేకాదు. ప్రౌఢస్త్రీలదృష్టి పాతమును గూడ సహింపలేనంతటి సౌకుమార్యముసుమా. సుకుమారత్వమే సౌకుమార్యము. సు+కుమారుఁడు=కుమారుఁడు మన్మథుఁడు, కుమారో మాసు తేస్కందే నానా॥ర॥ ఆ మన్మథునికంటె సుష్ఠువైనవాఁడు. దేహములేని సౌందర్య మదియేమి సౌందర్యము ? దాని ననుభవించువా రెవరు? వీరట్లుగాదు, సు+కు+మార+ భాస్వరులు=సు=బాగుగా=కు భూమియందు, మారభాస్వరులు=మన్మథత్వముచేఁ బ్రకాశించువారు. దేవలోకమున దేహములేక యెవరికిఁ గానరాకయుండు మన్మ థుని వంటివారుగారు. భూమియం దందఱకుఁ గానవచ్చునట్టు లిరువురై యున్న

వారు. వారు నన్నుఁ బట్టుకొనినపు డాస్పర్శసుఖముచే నావంటిదానికిని దేహము తెలియలేదు. అట్టిస్థితిలో వారు నాముక్కు సెవులు గోసిరి. అటుగాకున్న వారు క త్తియె త్తఁగానే పరువె త్తిరాక పోయితినా? వారు నన్ను విడుచుపఱకు నాముక్కు సెవులు పోయినవిషయమే నాకుఁదెలియదు, అంతటి సుకుమారులు.

మహాబలులు=అంతటి కోమలదేహులైన నాబాణములఘాత నేమి సహింపఁ గలరు, నిమిషములోఁ జంపెద సందువేమో జాగ్రత్తసుమా.

మహాబలులు=మిగుల బలవంతులు, వారి బలము నీవెఱుంగవు,మారీచాదు లెఱుంగుదురు 'కింకగానెనేని యసాధ్యుఁడు నిండువెల్లినేన్। ఘనతరబాణవం క్తి సరికట్టు సతారము సంగ్రహంబునా। ఘనపదమున్ శరంబులఁ బగల్పఁ జమీ రఘురాముఁడుద్ధతిన్'.కావున బలహీనులని తలంపకుము, మహాబలుల్=ఇది తన కామోద్రేకము ననుసరించి చెప్పుచున్నది. "రామస్తు సీతయాసార్ధం విజహార బాహూన్ ఋతూన్"అన్నట్టు లెడఁదెగక స్త్రీలతో సంవత్సరముల కొలఁది భోగిం చినను క్షీణింపని బలముగలవారు. అనుభవింప సామర్థ్యము బలము కావున నిట్టి బలముగలవాఁడు దీనివలన దుర్బలలగు మనుష్యస్త్రీలకేగాక నావంటి రాక్షస స్త్రీలకుఁగూడ రతితృప్తి గలిగింపఁగలవాఁడు. సాధారణముగ లోకమున స్త్రీలు తమ చాతుర్యవిశేషములచే మగవారిని మఱపి తమయందు వారి కాశపుట్టించి లోపఱచు కొనఁగలవారు. అట్టి స్త్రీలే వారిని జూడఁగానే తామే కామపరవశలగు చుంక నిఁక వారిని గెలుచు ప్రయత్నములేమి చేయఁగలరు.

ఓసీ, సముదాయావయవశోభ బాగుగనేయుండవచ్చును గాని యవయవ ములఁ బ్రత్యేకముగఁజూచిన నెట్లుండునో యనెదవా.

విశదవారిజలోచనలు=వికసించుటచే విశాలమైన కమలములవంటి కన్నులు గలవారుగాని, సంర క్తనయనా ఘోరా,యన్నట్లు మీవలె నెఱ్ఱని మిడిగ్రుడ్లు కల వారుగారు. "ధన్యులు రాజీవాక్షునిఁగను దేవసిద్ధమౌని ప్రవరుల్"అన్నట్లు దేవసిద్ధ మౌనులనుగూడ నానేత్రసౌందర్యసంపత్తి ధన్యులను జేయఁగలదు. ఇచ్చట నేత్రశబ్దములకు దృష్టియనియే యర్థము గ్రహింపవలెను. ఇట్లు చెప్పుటచే సీతవలె రాముఁడును గాటుక కంటివాఁడని, రక్తాపాంగుఁడని చెప్పుటతో విరోధింపదు. అవి మహాపురుషలక్షణములు. విశదమనఁగాఁ దెలుపు. "విశదోధవళే వ్యక్తే శుచౌ త్రిషుగుణేతువా॥"నానా॥ర॥ కావునఁ దెల్లని కమలములవంటి దృష్టులు గలవారను టచే సత్త్వగుణము కన్నులఁ గురియుచున్నదని భావము. తమోగుణముగల కన్నులందుఁ దూఁగుఁబోతుతనము కావిరంగునుండును. రజోగుణము ప్రబలిన కన్నులు కోపముతోఁగూడినవై యుండును. అట్టివిలేక వారి కన్నులెల్లవేళ సత్త్వ పసన్నములై యుండును. ఇట్లు చెప్పుటచే వీరి కన్నులయందు శాంతిరసము కుదురై నిలిచెనని భావము. "శాంతి నిర్మలహీరకాంతిగతుల" నని శాంతిరసము వజ్రమువలెఁ దెల్లనిది.

రహస్యవిషయములను మనస్సు దాఁపఁగలిగినను దాని గుట్టును గన్నులు రట్టుచేయును, కామము కోపము లోనైనవి కన్నులవలననే తెలిసికొనవచ్చును. అకారణముచే 'ఆత్మానంమానుషం మన్యే' నేను మనుష్యుఁడ ననితలఁచెదను. అని పరత్వము దాఁచి మాటలాడినను ఈయన కన్నులు చూడఁగానే "యథా కప్యాసం పుండరీక మేవ మక్షిణీ" యను శ్రుతినిస్మృతికిఁ దెచ్చి యీయన పుండరీకాక్షుఁడైన పరమపురుషుఁడని చాటించునట్లున్నవి సుమా.

కన్నులు తేటగానుండుటచే విశదవారిజ నేత్రులని చెప్పఁబడెనుగాని కమల మెంతవికసించినను మూరెఁడు వైశాల్యముగల దగునా బారెఁడు వైశాల్యము గల దగునా? ఈ కన్ను లట్టివిగావు. లీలావిభూతిని నిత్యముక్త బద్ధాఖ్యులగు వారిని నేకకాలమందు లోఁగొని యనుగ్రహించు సామర్థ్యముగలవి. కావునవానివై శద్యమనిర్వచనీయము.

మహాబలులు, విశదవారిజనేత్రులు, భుజబలముచే నితరులపైఁ దూపులు ప్రయోగించకయు చూపులచేతనే వశపఱచుకొనఁగలవారు. వారి చూపులు సోఁకి నంతన నెట్టి స్త్రీలును బురుషులును బాదాక్రాంతులగుదురు.

చేతులు తమబలముచేఁబరులఁ బాదాక్రాంతులఁ జేయఁగాఁ బ్రసన్న దృష్టులు వారిభయముఁ బాపి యనుగ్రహించును.

వల్కలాజినాంబరులు=కృష్ణాజినమును వస్త్రముగాఁ గట్టుకొన్నవారు. 'ఇయ మధికమనోజ్ఞా వల్కలేనాపితన్వీ' "కిమవహి మధురాణాం మండనంనాకృతీనా" మ్మన్నట్టులనఁగా. ఈ శకుంతల నారచీరలు గట్టుకొనియున్నను మిగుల రమణీ యమైయున్నది. సౌందర్యముగలవారికేదియాభరణముకాఁజాలదు. శాకుంతల. ఏదికట్టుకొన్నను ఏది పెట్టుకొన్నను సుందరుల సౌందర్యమునకు హానిలేదు. అది యొక సొగసుగానే యుండును. సుస్వరముగలవారేడ్చినను బాగుండును గదా.

ఇట్లు వారు నారచీరలు గట్టుకొన్నను మిక్కిలి సుందరులుగానే కానవచ్చు చున్నారు.

మఱియొక యోజన :—

ఖరుఁడు రావణుఁడను మాపేర్లు వినఁగానే దేవతలుకూడ గడగడలాడుచుండ మాసోదరినిట్లు పరిభవించి దీనిమూలమున మమ్ముఁ బరిభవింపఁదలఁచిన మహా వీరు లెంతటి బలశాలులోయని ఖరుఁడు భయపడఁగా వానిముఖ నేత్రవికారము లచే వాని మనస్థితిఁదెలిసికొని వానికి ధైర్యమువచ్చునట్లుచెప్పి యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పుటకై శూర్పణఖ యిట్లు చెప్పుచున్నది. తరుణులు=యౌవనదశయం దుండువారు, నీవలెఁ బ్రౌఢులుగారు. యౌవనే విషయైషిణామ్మన్నట్లు, స్త్రీలతోఁ గూడి సుఖింతమనుకోరిక గలవారేకాని, చావునకుఁ దెగించి యుద్ధమునకు వచ్చు వారుగారు.

ప్రాప్తరూపులు=ప్రాప్తరూప సురూపాభిరూపాః పండితసౌమ్యయోః, ప్రాప్తరూప. సురూప, అభిరూపశబ్దములు పండితునందును సుందరమైన దానియందు వర్తించును. వీరు పండితులగుటచే వాక్కలహమందు గెలువఁగలవారేకాని బాణయుద్ధమందు గెలువశక్తి గలవారుకారు. కన్యా కామయతేరూపమ్మను నటుల సౌందర్యమున వీరు స్త్రీలను వశపఱచుకొనఁగలరుగాని పరాక్రమముచే శత్రువులను వశపఱుచుకొను సామర్థ్యము గలవారుకారు.

వన్నె బొమ్మలవలె పైపై వన్నెల్ ప్రచరించువారేకాని లోపలఁ బస గల వారుకారు.

తాపసవేషులు ముక్కుపట్టుకొని యొకమూలఁ గూర్చుండనేర్చిన వారేకాని వీరులవలె రణరంగమున వ్యవహరించువారుగారు.

సౌకుమార్యభాస్వరులు పుష్పములవలె మిగులఁ గోమలమైన దేహముగల వారు నీ బాణఘాతము కేమియోర్వఁగలరు అదియును గాక శ్రీమంతులు = శ్రీమంతుని పుత్రులు. అల్లారు ముద్దుగా నెండకన్ను వానకన్నెఱుఁగక పుట్టిపెరిఁగినవారు. ఇట్టివారు ఖరకరుఁడవైన నీబాణవర్షమునకుఁ బ్రతాపమునకు నేమియోర్వఁగలరు? వారిని జూచితివా వీరా మనలో యుద్ధముచేయఁగల వారని నీకే తెలియఁగలదు.

మహాబలులు=కేవలము బలహీనులు దేహబలము, ధనబలము మనోబలము, బంధుబలము సేనాబలము లోనగు బలములేవియు లేనివారు. ఇట్టివారు ఈ బలసంపత్తి పూర్తిగాఁగల నీతో నేమియుద్ధము చేయఁగలరు. కేవలము దుర్బలులగుట నేకార్యమునందు సమర్థులుగారు. అదియునుగాక మహతీ + రక్షణీయా + అబలాయయోస్సామహాబలౌ, కాళ్ళబందము మెడకురిత్రాడువలెఁ దమచే రక్షణీయ యగు భార్యగలవారు. మనము యుద్ధములోఁజచ్చిన నిది యెవరిపాలగునో యని దానిని రక్షించుటకై పరువెత్తిపోదురుగాని చచ్చినఁ జచ్చితిమని సాహసముచేయఁ గలవారుగారు.

అంతటిదుర్బలులు గాకున్న నొకయాడుదానిమాటఁ దిరస్కరింపక యడవులపాలగుదురా? నయుద్ధయోగ్యతాం పశ్యమశ్యామి సహరాక్షసైః॥ రాక్షసులతో యుద్ధముచేయ నాకొడుకు సమర్థుఁడుగాడని వారితండ్రియె చెప్పినంతటి బలహీనులు. తమకొడుకులు మొనగాండ్రు సమర్థులని తండ్రులు చెప్పుట లోకధర్మము ఎంతో విశేషకారణములేకున్న నిట్లు తండ్రి చెప్పునా? విశదవారిజనేత్రులు, అయ్యయ్యో ముందు మించి యీరాక్షసి నవమానించితిమే. దీని కన్నలు ప్రబలులున్నారే వారందఱు మనపైవత్తురేమో. ఏమిరాదైవమాయని ముఖమంతయు కన్నులుచేసికొని భయముచే విశాలముగావిచ్చి ఱెప్పపాటులేక దిక్కులు చూచుచున్నవారు.

వారిజము=కమలము, వారియందు=నీళ్ళయందున్నప్పుడు స్వస్థానబలముచే బాగుగనేయుండును. కాని ఆస్థలమువిడిచి వెలుపలవచ్చినఁ జెడును. అట్టులేవీరును దమ పట్టనమందు గొప్పగ రాజించువారైనను వనములందు వీరి బలమేమి పనిచేయును. నీకా స్థానబలముగలదు. వారికదిలేదు. ఇట్టిస్థితియందు వారి మనస్సు విధమును వారికన్నులే తెలుపుచున్నవి.

వారు స్వదేహబలహీనులే యగుదురుగాక! ధనమూలమున బలము సంపాదింపవచ్చును గదా యందువేమో. అందును వారు సమర్థులుగారు.

వల్కలాజినాంబరులు=వస్త్రములు కొనుటకు ధనములేక దరిద్రులై చెట్లపట్టలు మృగచర్మములు కట్టుకొని కప్పుకొనితిరుగుచున్నారు. కట్టుగుడ్డకు గతిలేనివారు జీతములనిచ్చి యుద్ధభటులనా తోడి తేఁగలరు? కట్టుకొనను గప్పుకొనను ఏకవిధమైన యాచ్ఛాదనము లేదు. చెట్లను యాచించి నారపట్టలు మృగముల హింసించి చర్మములు సంపాదించి కాలక్షేపము చేయుచున్నారు.

వన్యమూలఫలభక్షులు = అంతదుర్బలత్వమునకుఁ గారణమేమందువా? కడుపునిండఁదిన బలకరమైన యాహారములేదు. అడవులలోనుండు కందమూలములఁ దినువారికేమి దేహబలముండును?

దాంతులు. ఆకారణముచే నింద్రియవ్యాపారము లుడిగియుండువారు.

ఆకారణముచేతనే 'భగ్నాత్కృషేః భాగవతాభవంతి' యన్నట్లు ధర్మమార్గమందున్నవారు.

వారిలో బలిష్ఠుఁడెవ్వఁడు బలహీనుఁడెవ్వఁడందువా? ఇద్దఱు సమానులే,

మఱియొక యోజన:—

కర్ఘ్యమునకు నెయ్యమునకు వియ్యమునకు సమతవలయునన్నట్లు నాతో సమానునితో యుద్ధముచేసినఁ జేమప్రతిష్ఠయుఁ గలుగునుగాని యిటువంటి దుర్బలులతో యుద్ధముచేసి గెలిచినను లాభమేమియని నిస్పృహుండగునేమో యని తలఁచి వానికి రోషపౌరుషములు వర్ధిల్లఁజెప్పుచున్నది.

ఓరీఖరా! యిదివఱకు నీవు దండకయందు ముక్కుపట్టుకొని తపస్సు చేయుచుఁ బ్రతికృతిచేయలేని పేదబాఁపలను హింసించినవాఁడవేకాని నిలువఁబడి యుద్ధము చేసినవారితోఁ బోరినవాఁడవు కావు. ఆ కారణమున నేను బలశాలిని బరాక్రమవంతుఁడ ననుకొనుచున్నావు. ఇఁక నాయాటలు చెల్లవు. నాముక్కు సెవులు గోసిన వారెటువంటి వారనుకొంటివో తెలియునా ?

తరుణులు=మంచికోడెవయస్సునందుండు వారు యౌవనమదముచే యుద్ధమనిన సిద్ధమనువారు. అట్టివారితో యుద్ధముచేసినఁగదా నీమగతనము బయటపడును. వారింకను నెటువంటివారని తలఁచితివో, తరుణులు = బాలురుగారు, ముదుసళ్ళుగారు. క్రొవ్వినకోడె వయస్సునందుండువారు. పరిభవమును

సహింపనేని వయస్సునందుండువారు. యౌవనే విజిగీషూణామ్మన్నట్లు యుద్ధము చేయవలె. గెలువవలెనను నుత్సాహముగల వయస్సునందుండువారు. నీశక్తి కిట్టివాఁడొక్కఁడే చాలియుండఁగా నిరువు రట్టివారున్నారు. నీవంటి పిటికిపంద యటువంటివారితో నేమి యుద్ధముచేయఁగలఁడు.

ప్రాయమున్నంత మాత్రముననే లాభమేమి? యుద్ధమునందు జయమిచ్చునది యుదియొకటియా యందువేమో ప్రాప్తరూపులు. 'సింహోరస్కం మహాబాహు'మ్మన్నట్లు శత్రువులను గెలుచుటకు వారికాయుధములతోఁ బనియేలేదు. వారు త్తచేతులతో వచ్చినను మీరు వారిని గెలువలేరు. వారి భుజములఱీరు వక్షము పొరుచూడఁగానే అబ్బా మహావీరులని శత్రువులుభయపడి కాలికిబుద్ధిచెప్పుదురు. దీనిచే నిరూపింపఁబడుదురో యదిరూపము. వీరు బాల్యమునుండి శత్రువులను గెలిచి కీర్తికి ముఖ్యస్థానమను ప్రసిద్ధిగాంచినవారు. ఏ యప్రసిద్ధులను నెంత ప్రయాసపడి గెలిచిరో యందువేమో సౌకుమార్యభాస్వరులు = అనాయాసముగ శత్రువుల గెలుచువారు, ఏసాహాయ్యముచే వారట్లుచేయఁగలరందువేమో.

మహాబలులు దేహబలము మనోబలము ఉపాయబలము వీనిచేత "కిన్నుసాగర మేఖలాం మహీం దహతికోపేన"కోపించి సముద్రములతోడి భూమిని నింకను దహింపలేదా యను నంతటి శక్తిసామర్థ్యముగలవారు, అంతియకాదు.

కం. ఈనిఖిలావని యక్షుల, దానవ రక్షఃపిశాచ తతులను వలతేన్, భానుజ

యంగుః

కొనచే, నే నిమిషములోనఁ జిమ్మనే మి త్తిఁగనన్, యుద్ధ, అన్నట్లు లింత కార్యము చేయఁగలవారు. ఇట్టివారియెదుట నీ చతురంగబలముతో నీవేమి చేయఁగలవు. అవమానము వహించి ప్రాణభీతి నింటనేయుండుము. అదే నీకుశరణము.

మహాబలులు=ఎంతకాలము నిద్రాహారాదులు వదలి యుద్ధముచేసినను శ్రమము గలిగింపని అతిబల మహాబలయను విద్యలుగలవారు. మీరట్టు లాఁకలి దప్పు లోర్వఁగలరా? ఇది నీకెట్లు తెలియునందువేమో.

విశదవారిజనేత్రులు-ఇన్ని సంవత్సరములుగ వారెండలో గాలిలో వానలో మంచులోఁ దిరిగి తగిన నిద్రాహారములులేక కాల్నడఁ దిరుగుచున్నను గొంచెమైన నేత్రకాంతి సౌందర్యము తగ్గినదికాదు. మనస్సునకు నేమిసంకటముదోఁచినను గన్నులవలనఁ దెలియునుగదా? వారి కన్నులు నీటియందలి తామరలవలె నున్నవి. ఎంతటిశత్రులనైనను యుద్ధమందుఁ దృఢప్రాయముగాఁ జూచువారు గావున వారికి వెఱపును గఱదలునులేవు వీరుండగుటన్ అన్నట్లు వారి కన్నులకు సంకోచ వికాసములులేవు. ఎల్లవేళల నేకవిధముగానే యుండును.

ప్రీతివిస్ఫారి తేక్షణా మ్మన్నట్లు వారి కన్నులు శత్రువులను జూచునపుడును గ్రోధముచే నెఱ్ఱనగావు. క్రౌర్యము దోఁపదు. ఉత్సాహముచే మఱిమఱి యంతకంతకు వికాసము గలవగుచుండును.అయ్యో! మీరెంతటిమతిహీనులు,శరణు అనిన

రక్షించెదనే నిష్కారణముగ వీరు చావసిద్ధపడియున్నారే. పైపడి వచ్చినపుడు కొట్టకవిధిలేదు. నేనేమి చేయుదునని శత్రువుల విషయమందును 'రిపూణా మపివత్సల' యన్నట్లు పరితాపమే యీయన కన్నులు తెలుపును.

వల్కలాజినాంబరులు=తాపసులంటివే, అకస్మికముగ పైపడిన నేమిచేయఁ గలరందువా ?

దేహాభిమానము ప్రాణభయముఁగల భీరువులకుఁ గవచాదులు. వారికవి యనావశ్యకములు, వారెప్పుడును నారవస్త్రమును నడుమునకుఁగట్టి కృష్ణాజినమును బైనబిగించియే యుందురు. వారి దేహరక్షణమున కవి చాలును. వానిని భేదించు మగవాఁడేఁడీ. ధనుషా యుధి శాత్రవాన్ వింటిచేత రాముఁడు శత్రువులను గెలుచును. అని యుండుటచే వారికిఁ జేతవిల్లుండినఁ జాలును. కవచాదులు లేకున్న లోపములేదు. కనుక నీవు వారిమీఁదికిఁ బోయితివా నేను ముక్కు కోయించుకొన్నరీతిని నీవు తలకోయించుకొందువు కనుక నీవింటనే యాఁడు వారియెదుట దంభములు చెప్పుచుండుము. అదియే నీకు క్షేమమార్గము. నా యవమానము నేనెట్లులైన సహింతును.

"ఒప్పని వాఁడెయైన, నొక యొప్పుమి దండితుఁడైనఁ దూఱఁగా। నెప్పుడెఱుంగ నే నెదుర నేనియు జాటుగనేని రామునిన్" అనునట్లు సర్వలోక స్పృహణీయుఁడైన శ్రీరాముని కల్యాణగుణములు మిత్రులకు నమిత్రులకుఁగూడ నానందకరములు గావునఁ దాను విరూపకనొందినను ఆయన రూపగుణవర్ణనాదులిచే నానంద మనుభవింపఁగోరి యిట్లు వర్ణించెనని మహేశ్వరతీర్థీయము.

ఱంకాడుట, అందు విధవయై ఱంకాడుట దుష్టకార్యమని యేయాఁడుదానికిఁ దెలియదు? తెలిసియుఁ గామబలంబునఁ దానై పైపడిపోయి పురుషుని వరించియు నతఁడు నిరాకరించెనేని యది చెడ్డయవమానముగ నెంచి చిత్రాంగివలెఁ బ్రవర్తించుట దుష్టస్త్రీలయందు దండఱయందు నుండుగుణమే. స్త్రీపుంగవాఁడు తన్ను వలచి తన్నుఁ బ్రార్థింపవలయుననియే కోరుచుండును. అటువంటిది తానై కోరినను బురుషుఁడు నిరాకరించెనేని దానికిఁ గోపము రాకయుండునా? ఊర్వశి యర్జునుని శపింపలేదా ? అట్టులే శూర్పణఖయును తన్నవమానించుటచే వారల దండింపవలయునన్న క్రోధముండినను శ్రీరామచంద్రమూర్తి సౌందర్యాదులను మనస్సునుండి త్రోసివేయఁజాలక మఱియు నాథోరణినే చెప్పుచున్నది.

కం. భూవల్లభ చిహ్నాంకితు, లావరగంధర్వనాయకాభులు వారల్
దేవతలో మానవులో, భావింపఁగ రాదు తేజమరికించినచోన్. ౩౧౭

భూవల్లభ చిహ్నాంకితులు=రాజచిహ్నములుగలవారు, వరగంధర్వనాయకాభులు=శ్రేష్ఠుఁడగు గంధర్వరాజుతో సమానులు.

తాత్పర్యము.

తాము దశరథరాజకుమారులమని చెప్పిరికాని వారితేజస్సు చూచిన వారిమాట నమ్మరాకున్నది. అయినను వారసత్యమాడువారుగారు. కావున వారి మాట

ప్రకారము వారు మనుష్యులో నా యభిప్రాయము ప్రకారము దేవతలో చెప్పఁ జాలను. చూచుటకు రాజచిహ్నములు ధరించినను గంధర్వరాజుతో సమానులుగా నున్నారు.

కం. వారలమధ్యంబున నొక, నారీమణిఁ గంటిఁ దరుణి•నవ్యమనోజ్ఞా
కార సమస్తాభరణో,దార సుమధ్యమ. సరోజ•దళనేత్ర నటన్. ౩౧౮

నవ్యమనోజ్ఞాకారన్=క్రొత్తయగు నింపైన యాకారముగలదానిని, సమస్తాభరణోదారన్ = అన్నివిధములయిన సొమ్ములు ధరించుటచే గొప్ప దానిని, సుమధ్యమన్=సన్నని నడుముగలదానిని, సరోజదళనేత్రన్=తామరరేకులవంటి కన్నులుగలదానిని, అటన్=ఆ యాశ్రమ మందు.

తాత్పర్యము

ఆ యిరువురనడుమ నొక ప్రాయంపుఁబడుచును సమస్తాభరణములు ధరించిన దానిని సన్నని నడుముగలదానిని తామరరేకులవంటి కన్నులుగలదానిని జూచితిని. అటువంటి సుందరిని నే నిదివఱకుఁ జూచియుండలేదు.

కం. ఆయువతినిమిత్తంబుగ, నాయిద్దఱు నొక్క టగుచు•సహింప లేనీ
చాయ ననాథయునుంబలె, బాయనిదురవస్థలకును•బాల్పఱిచి రయా.

తాత్పర్యము

ఆ పడుచునిమిత్తమై వారిద్దఱొకటై నన్ను అంకుటాలినివలె దిక్కులేనిదానివలె నిటువంటి దురవస్థల పాలుచేసిరి, అయా=తండ్రీ, జ్యేష్ఠభ్రాత కావున.

ఒకరు దండింపుమని చెప్పుట మఱియొకఁడట్లుచేయుటచే నిరువురేకీభవించిరని భావము.

సీతయెట్లు నిమిత్తమాయెనో యామెకుఁ దనకు నేమిసంబంధమో చెప్పినది కాదు. రావణునొద్దఁ జెప్పిన కారణమిక్కడ నొప్పదు. మఱియేమి చెప్పుటకుఁ దోఁపలేదు. అంకుటాలినివలె ననుటచే అంకుటాలికిది తగినశిక్షయని యేర్పడుచున్నది.

కం. అకుటిలశీలరక్తము,నీకహతులవాఁనురుపు•నెత్తురుఁ దమిచే
నాకంఠముఁ గ్రోలఁగ ని,మ్మా కోరిక నిదియె మొదటి•యభిలాష సుమీ.

కుటిలశీలరక్తము=వంచనము స్వభావముగాఁగల యాసీతయొక్క నెత్తురును, అనీకహతుల=యుద్ధమందుఁ జంపఁబడినవారియొక్క, తమిచేన్=కోరిక దీర, ఆకంఠము=కుత్తుకబంటిగ, క్రోలఁగనిమ్మా=త్రాగునట్లుచేయుమా? మొదటి యభిలాష=ముఖ్యమైన యభిలాష. తాత్పర్యము

తాను రామలక్ష్మణుల వర్ణించినవిధమునుబట్టియు తన పరిభవమునకు సీత యెట్లు నిమిత్తమయ్యెనో యదియు శూర్పణఖ చెప్పకుండుటచేతను నిది కండక్రొవ్వునఁ గాముకయైపోయి పరిభవింపఁబడెను. దీనికి శిక్షన్యాయ్యమేయని ఖరుఁడు దలంచునేమోయని వానిసందేహముదీరుటకై తాను సీతాదేవి నెత్తురు

ద్రావఁబోఁగా వారిరువురు తన్నుఁబరిభవించిరని చెప్పుచున్నది. దీని మాటలవల ననుత్తరకాండమందలి కుంభీనస వాక్యములవలన రాక్షసవిధవా స్త్రీలయందును జారత్వము విధవా వివాహము గర్హ్యములని యేర్పడుచున్నది.

ఆ కారణముచే నేను వంచనగుణముగల సీత నెత్తురు త్రాగవలెను. వారు జీవించియుండఁగా నది సాధ్యపడదు. కావున వారిని యుద్ధములో నీవు చంప వలెను. నురువుతోడి వారినెత్తురు గొంతున కానునట్లు నేను ద్రాగవలెను ఇది నా ముఖ్యమైన కోరిక దీనిని గొనసాగనిమ్ము.

ఇట్లు చెప్పుటచే దీనికి సీతయందుఁ గ్రోధమేకాని రామలక్ష్మణులకు దీనికిఁ బ్రత్యక్షసంబంధములేదని ఖరుఁడర్థము చేసికొనవలెనని దాని యుపాయము.

సీతానిమిత్తమై తన కిట్టిపరాభవము గలిగెననుట కేవల మసత్యముగాదు. సీతను జంపఁబోవుటచేఁగదా వారామె నిమిత్తమై దాని నిట్లు పరిభవించిరి. సీత లేకుండిన రామలక్ష్మణులు తన్ను భార్యగా గ్రహించియుందురనియే దాని యభిప్రాయము. కావున దోషము సీతాయందారోపించెను.

మహేశ్వరతీర్థయమందీ ఖరుని విషయమిట్లు వ్రాయఁబడినది. "తస్మాద్యః క్రూరరూపేణ దేహేన హరతామృతమ్ । విష్ణుర్దాశరథిర్భూత్వా, మోక్షయిష్యతి సువ్రతః॥" అని విష్ణువు దశరథరాముఁడై పుట్టి శివశాపముచే రాక్షసత్వము నొందిన నీకు శాపమోక్షము గావించునని యాయనచే ననుగ్రహింపఁబడిన చంద్రకాంతుఁడను యాజ్ఞవల్క్యుని కొడుకే ఖరుఁడు. ఆ కారణముచేతనే రామ వృత్తాంతమును శూర్పణఖ చెప్పఁగా విని శ్రీరామచంద్రమూర్తి విష్ణువని యెఱిఁగి సపరివారముగ శ్రీరామచంద్రునిచేఁ జావఁగోరి చెల్లెలి ప్రీతికై బోలె యుద్ధార్థము రాక్షసులను బంపుచున్నాఁడు. ఈ సందర్భమున శేషధర్మములందలి భీష్మ యుధిష్ఠిర సంవాదమందలి ఈ శ్లోకముల ననుసంధింపవలెను. భీష్ముఁడు యాజ్ఞవల్క్యసుతారాజన్, త్రయోవై లోకవిశ్రుతాః। చంద్రకాంత మహామేధ, విజయా బ్రాహ్మణోత్తమా। ఖరస్యదూషణశ్చైవ, త్రిశిరా బ్రహ్మవిత్తమాః। ఆసన్ తేషాంచ శిష్యాంచ చతుర్దశ సహస్రధా॥ ధర్మరాజా! యాజ్ఞవల్క్యునకు చంద్రకాంతుఁడు మహామేధుఁడు విజయుఁడను ముగ్గురుకొడుకులు గలరు. వారే ఖరుఁడు దూషణుఁడు త్రిశిరుఁడు ననువారైరి. వారి శిష్యులు పదునాలుగువేవురు రాక్షసులైరి. కావున వారివాక్యములు బాహ్యదృష్టికిఁ బరుషములయినను వాస్తవమున సౌమ్యములే.

—♦ ఖరుండు పదునల్వురు రాక్షసుల శ్రీరామునిమీఁదికిఁ బంపుట ♦—

చం. అన విని దానిమాటలకు♦నాగ్రహ మెత్తి ఖరుండు క్రూరులన్
దనుజవరేణ్యులం బదియు♦నల్వుర నంతకతుల్యతేజులన్
గని యనె దుశ్చరిత్రయగు♦కామినితో మనుజుల్ శరాసనో
ద్ధనులు మృగాజినాంబరులు♦దార్కొని నిల్చిరి దండకాటవిన్. ౩౨౧

అంతకతుల్యతేజులన్=యమునితో సమానమైన తేజస్సుగలవారిని, దుశ్చరిత్ర=చెడునడవడిగలది, శరాసనోద్యతులు=కోదండములను ధరించుటచే గొప్పవారు, మృగాజినాంబరులు=జింకచర్మము వస్త్రముగాఁగలవారు, దుశ్చరిత్ర = ఎటువంటి చరిత్రము కష్టసాధ్యమో యటువంటి చరిత్రముగలది సీతాదేవి. అనఁగా మహాపతివ్రత యని మహేశ్వర తీర్థీయము.

తాత్పర్యము

అని యిట్లు శూర్పణఖ చెప్పఁగా ఖరుఁడు కోపించి క్రూరులు యమునితో సమానులు, నగు పదునలుగురు రాక్షసులను జూచి దండకారణ్యమందు నొక చెడునడవడిగల యాఁడుదానితో నిరువురు మనుష్యులు కోదండ ధరులు కృష్ణాజినములు గట్టినవారు వచ్చినవారు.

తే. వారుహతులుగ మాయక్క • వాంఛపడియెఁ జుండు నెత్తురుద్రావంగ • శూరులార
యప్పకోరికి దీర్పంగ • నరుగుఁడనిన, వీరు లరిగిరి యాసతి • వెంట రాఁగ.

హతులుగన్=చంపఁబడఁగా, వాంఛపడియె=కోరెను, అప్ప=అక్క.

తాత్పర్యము

వారు చంపఁబడఁగా వారినెత్తురు ద్రావమాయక్క కోరుచున్నది. కావున మీరు మాయక్కకోరిక నెఱవేర్పఁబొండనఁగా వారు శూర్పణఖ రామలక్ష్మణులను జూపుటకై తమతోడరాఁగా దండకారణ్యమునకుఁ బోయిరి.

. రహస్యార్థము, హతులుగన్=మనము చావఁగా, నెత్తురు ద్రావంగన్=మన నెత్తురు ద్రావుటకుఁగోరుచున్నది. కావున మీరు హతులుగన్ "హనహింసాగత్యోః" గత్యర్థములన్నియు జ్ఞానార్థకములు గావున హతులుగాఁగన్ = తెలిసికోఁబడినవారు అగుటకు, మీరుపోయి వారి వృత్తాంతముఁ దెలిసికొనిరండు పొండు. తీర్థీయానుసారము.

౨౦-వ సర్గము.

శా. వాతోత్క్షిప్తఘనోత్కరంబుపగిదిన్ • వా రేగి యాశ్రితలన్
సీతాయుక్తులనాశ్రమస్థలసమా • సీనప్రభావంతులన్
దైతేయాంగన చూపఁ జూచి రలసీ • తానాథుఁ డారాక్షసా
న్వీతన్ శూర్పణఖం గనుఁగొని యను • దీప్తాస్యుఁ డాలక్ష్మణున్. ౩-౨౩

వాత=గాలిచే, ఉత్క్షిప్త=ఎగురఁ గొట్టఁబడిన, ఘన = మేఘముల, ఉత్కరంబు=సమూహము, ఆశ్రమస్థల=ఆశ్రమ ప్రదేశమందు, సమాసీన=కూర్చుండిన, ప్రభావంతులన్=తేజస్సుచేఁ బ్రకాశించువారిని, దైతేయాంగన=రాక్షసస్త్రీయగు శూర్పణఖ, రాక్షసాన్వీతన్=రాక్షసులతోఁగూడిన దానిని, దీప్తాస్యుఁడౌ = కోపముతో మండుచున్న ముఖముగలవాఁడగు.

తాత్పర్యము.

గాలిచే నెగురఁగొట్టబడిన మేఘములవలె వారువచ్చి సీతతోఁగూడినవారిని, ఆశ్రమమందుఁ గూర్చుండిన తేజోవంతులగు నన్నదమ్ములను శూర్పణఖ

చూపఁగాఁ జూచిరి. శ్రీరామచంద్రమూర్తి రాక్షసులతోడ వచ్చిన దానిని జూచి కోపముచే మండుచున్న లక్ష్మణునితో నిట్లను మన్నాఁడు.

ఉ. ఇంచుక నిల్వు మీ విచట • నీయెలనాఁగను గాచి వీరలం
ద్రుంచెద నన్న వల్లె యనఁ•దూర్ణము సజ్యశరాసనుండు నై
కాంచనపుంఖబాణములఁ • గైకొని కంజవిలోచనుండు దు
ర్వంచకరాక్షసాధముల•వంకఁ గనుంగొని పల్కెనీగతిన్. ౩౫౪

ఇంచుక = కొంచెముసేపు, ఎలనాఁగను = స్త్రీని, సీతననుట, వల్లె=సరి, తూర్ణము=త్వరగా, సజ్య = ఎక్కు పెట్టఁబడిన, శరాసనుండు = విల్లుకలవాఁడై, కాంచనపుంఖ = బంగారు పిడులుగల, కంజవిలోచనుండు = కమలములవంటి కన్నులు గలవాఁడు, యుద్ధము తటస్థించినను నేత్రములందు వికారములేక మునుపటివలెనే యున్నవాఁడని భావము, దుర్వంచక=చెడుమోసముగల.

తాత్పర్యము.

లక్ష్మణా! కొంచముసేపు నీవిచట సీతను రక్షించుకొనుచుండుము. వీరి నేను జంపివచ్చెదను. అని చెప్పఁగా నాయన యంగీకరించెను. అంతఁ గమల నేత్రుఁడగు శ్రీరామచంద్రమూర్తి విల్లెక్కు పెట్టి బంగారు పింజగల బాణములఁ దీసికొని ద్రోహులను రాక్షసులను జూచి యిట్లు చెప్పెను.

సీ. రామలక్ష్మణు లను•భ్రాతల మే మల,దశరథుసుతులము • దండకాట
వినిసీతతోఁ గూడ • విహరింప వచ్చిన,వారము ఫలమూల•వారభక్ష
కులము తాపసులము•లలి ధర్మరతులముఁ దాంతుల మే మిటు•దండకవని
నిచ్చ వసింతు మి•టేల మాపై మీరు, వచ్చుట మి మ్మఘ•వర్తనులను
తే. మునులయాదేశమునఁజేసి•యనినిగట్టి,ద్రచ్చివధియింపవచ్చిన•వారమేము
ధైర్యవంతుల రేనియుఁ•దలఁగకుండు,బ్రతుకుపై నాశగలిగినఁ•బాఱిపొండు.

ధర్మరతులము=ధర్మమందాసక్తిగలవారము, దాంతులము = ఇంద్రియ నిగ్రహముగలవారము. అగుటచే మీవలె నొకరిని మేమెబాధించువారముగాము, అఘవర్తనులను=పాపపు నడవడిగలవారిని, కిట్టి=సమీపించి, ద్రచ్చి=చీల్చి.

తాత్పర్యము

ఓరాక్షసులారా? మేమన్నదమ్ములము, రామలక్ష్మణులనువారము,ప్రసిద్ధుఁడైన దశరథమహారాజకుమారులము. ఈ దండకారణ్యమందు నీ సీతతో సంచారముచేయ వచ్చినారము: కందమూలఫలములను భక్షించువారము; తపస్సు చేయువారము;ధర్మమం దాసక్తిగలవారము. ఇంద్రియ నిగ్రహముగలవారము. కావున మావలన నెవ్వరికేకీడునులేదు. మాయిష్టప్రకారము మేము సర్వజన సాధారణమైనదండకయందు వసింతుము. మీ యిండ్లయొద్దకైన వచ్చినవారము గాము. మిమ్ముబాధించిన వారముగాము ఇట్టి మామీఁద నిష్కారణముగ మీరేల

క్రోధము వహించి యిచ్చటికి వచ్చితిరి. ఇంత దండకారణ్యమున్నదే. అందే యెందైన నుండరాదా యందురేమో. మీరై మమ్ముఁజెనకతిరా మునుల యాజ్ఞచే దుష్టవర్తనులగు రాక్షసులను మిమ్ము యుద్ధమందుఁ జంపవచ్చిన వారము. మీరు ధైర్యముగలవారై తిరా నిలిచి యుద్ధముచేయుఁడు. బ్రతుకు మీఁదఁ గోరిక యుండెనా పాఱిపొండు, మిమ్ము బాధింపను.

కం. అన నాపదునల్వురు కిం,కను రాముని కిట్టు లనిరి • కరముల వెలుఁగన్
 సునిశితశూలాయుధములు, విను రామా మేము వచ్చు•వృత్తాంతంబున్.

కింకను = కోపముచే, కరములన్ = చేతులందు, సునిశిత శూలాయుధములు=పదునుగల యీటెలను నాయుధములను.

తా త్ప ర్య ము

ఆ పదునాలుగుమంది రాక్షసులామాటవిని కోపించినవారై చేతఁబదునైన శూలములుపట్టుకొని రామా మేము వచ్చిన వృత్తాంతము వినుము.

ఉ. కోపముఁ బుట్టఁ జేసితి వ•కుంఠపరాక్రమవంతుఁ డైనమా
 భూపతికిన్ ఖరేంద్రునకుఁ • బోయెద రెం దిఁకమీఁద మేనితో
 నీపదునల్వురం గదిసి • యెక్కటి నిల్వఁగ నైన శక్యమే
 యేపున సంగరస్థలిని • నేడ్తెఱ మార్కొనుమాట లేటికిన్. ౩-౨౩

అకుంఠపరాక్రమవంతుఁడు = మొక్కవోని పరాక్రమము గలవాఁడు, మేనితోన్=శరీరముతో, సంగరస్థలిని=యుద్ధభూమియందు.

రహస్యార్థమున, బోయెద రెందిఁకమీఁదమేనితో, అనఁగా మీరు దేహమున్నంతవఱకు మాకు భయపడియెక్కడికిఁ బోవలసిన పనిలేదు. ఇందే యథా సుఖముగానుండవచ్చును. మీరు మమ్ముఁజంపవచ్చితిరే మేమెట్టులిందుఁ నుండఁగలమనేదురేమో, పదునల్వురన్=ప్రథమార్థంబున ద్వితీయ, కావున నీపదునాలుగురును ససహాయుఁడైన నిన్నుఁగదిసి నిల్వఁగనైన సాధ్యమా, మారాజు పంపెను, వచ్చితిమి, ఇఁక నీయొద్ద నిలుచుటకే సాధ్యముగానప్పుడు నీతో యుద్ధమునందు నెదిరించుట యనుమాటయేల? కావున నీవు సుఖముండవచ్చును.

తా త్ప ర్య ము

రామా! పూర్ణపరాక్రమవంతుఁడైన మాఖరమహారాజునకు మీరు కోపము వచ్చునట్లు చేసితిరి. ఇఁకమీఁద దేహముతో నెందుఁబోఁగలరు. మరణించిపోవలసినవారే. ఈ వచ్చియుండు పదునాలుగురు రాక్షసులయెదుట నొంటరివాఁడవై నిలువఁగానైన నీకు సాధ్యమా? అదియేసాధ్యము గానపుడు మమ్మెదిరించి యుద్ధము సేయుటయను మాట తలంపనేల.

—• శ్రీరాముఁడు పదునల్వురు రాక్షసులఁ జంపుట •—

మ. అవె మధ్యాహ్నవిముక్తఘోరపరిఘా•హినోజ్జ్వలచ్ఛూలముల్
 దవులన్ వీర్యము విల్లుఁ బ్రాణములు బే•లావీడు దం చంద తొ

క్కవడిం జిమ్మిన శూలసంఘముల లోకస్తుత్యుఁ డాయన్నిటన్
రవలై నేలఁ దొరంగ నేసెను సువర్ణస్ఫారబాణావళిన్. ౩.౨౦

మద్బాహువిముక్త=మాబాహువులచే విడువఁబడిన, ఘోర = భయంకరమైన, పరిఘ=ఇనుపకట్లగుదియలు, అహీన=గొప్పవగు, ఉజ్జ్వలత్ = మెఱయుచున్న, శూలముల్ = శూలములు, తవులన్ = నిన్నుఁదాఁకఁగా, బేలా = మతిహీనుఁడా, ఒక్కవడిన్=ఒక్కసారిగ, ఏకకాలమందు, లోకస్తుత్యుఁడు=లోకములవారిచే స్తోత్రముచేయఁబడినవాఁడు, రవలై=చిన్న చిన్నతునుకలై, తొరంగన్=పడునట్లు, సువర్ణస్ఫారబాణావళిన్ = బంగారుచేఁ బ్రకాశించు బాణసమూహములచే.

తాత్పర్యము

ఇవె చూడుము, మేము ప్రయోగించు గుదియలుశూలములు నిన్నుఁదాఁకఁగా నీవు వీర్యము విల్లు బాణములునన్నియు వదలెదవు. అని యందఱొక్కసారిగ శూలములను విసరివైవఁగా జగద్వందితుఁడైన శ్రీరామచంద్రుఁడు బంగారుచెక్కఁబడినబాణములచేవానినెల్లఁ జిన్నచిన్నతునుకలై నేలరాలఁగొట్టెను.

సీతాదేవి నిరపరాధుల రాక్షసులనైనను జంపరాదని బోధించియుండెను. దానిని శ్రీరామచంద్రమూర్తియు నామోదించెను. శూర్పణఖ నిర్నిమిత్తముగ సీతాదేవిని జంపవచ్చెను. కావున శ్రీరామచంద్రమూర్తి కాముకయగు విధవకుఁ జేయవలసిన శిక్షచేసిపంపెను. అది దేహబలము బంధుబలము గలదికావున రాక్షసులను గలహమునకుఁదోడితెచ్చెను "నసామరక్షస్సుగుణాయ కల్ప్యతే" యన్నట్లు రాక్షసులయందు సామము నిష్ప్రయోజనము, వారుదండైకసాధ్యులు,కావునరామచంద్రమూర్తి స్వరక్షణార్థముయుద్ధము చేయవలసివచ్చెను.

ఇప్పుడు రాక్షసులు తన్నుఁజంప నాయుధములు ప్రయోగించి ప్రథమాపరాధులైరి. వీరును సామసాధ్యులుగారు, కావున వారి యాయుధములను దొలుత ఖండించి తరువాత వారినే వధించుచున్నాఁడు.

ఉ. ఏసియు నంతఁ బోక మనుజేంద్రవరుండు శిలాశితార్కభా
భాసురరుక్మపుంఖశితబాణచతుర్దశ మూని వింటఁ గ్రూ
రాసురసంహతిం గని బలారి శతారమునట్లు వైవఁగా
దూసి యురంబులన్ ధరణిఁ దూఱె శరంబులు, రాక్షసాధముల్. ౩.౨౧

శిలాశిత=(1) ఒఱపు రాతిమీఁదఁ బదును పెట్టఁబడిన (1) రాతియందును వాఁడియైనది, అనగాఁబాషాణములనైన భేదించునది, అర్కభా=సూర్యకాంతితో, భాసుర = ప్రకాశించు, రుక్మపుంఖ = బంగారు పింజగలిగిన, శిత = కఱుకైన, బాణచతుర్దశము=పదునాలుగు బాణములను, వింటన్ = ధనస్సునందు, ఊని = సంధించి, క్రూర=కఠినచిత్తులై హింసచేయు, అసుర=రాక్షసుల, సంహతిన్ = సమూహమును, బలారి=ఇంద్రుఁడు, శతారము=నూఱంచులుగల వజ్రమును.

తాత్పర్యము

రాక్షసుల శూలములు తునుకలై పోవునట్లువేసియు నంతతో నూరకుండుట ప్రమాదమని తలఁచి వారిపైఁ బదునై మెఱుఁగులీనుచు సూర్యునివలెఁ బ్రకాశించు బంగారు పిడులుగల పదునాలుగు బాణములను బ్రయోగింపఁగా నవి వారి ఱొమ్ములందుఁదూఱి వీఁపునవెడలి నేలపై రాలెను.

తే. ఛిన్నమూలద్రుమంబుల•చెలువుదోఁప,శోణితార్ద్రాంగులై గత•ప్రాణులగుచుఁ
బడిరి పుడమిని వారల•పాటు చూచి, భీతిగొని పాఱె నాచుప్పు•నాతి మరలి.

ఛిన్నమూల=వేళ్ళు ఛేదింపఁబడిన, ద్రుమంబుల=చెట్లయొక్క, శోణితార్ద్రాంగులై = నెత్తుటిచేఁదడిసిన శరీరములుగలవారై, గతప్రాణులు = ప్రాణములు పోయినవారు, పుడమిని=నేలమీఁద, చుప్పునాతి=శూర్పణఖ.

తాత్పర్యము

ఆ రాక్షసాధములు వేళ్ళు ఛేదించినఁ బడుచెట్లవలె నెత్తుటఁదడిసిన దేహములతోఁ బ్రాణములు పోయినవారై భూమిమీఁదఁబడిరి. వారట్లు పడఁగాఁజూచి భయపడి శూర్పణఖ తిరిగి పరుగెత్తెను.

రాక్షసుల శూలములు విఱిగిపడఁగా వారు నిరాయుధులై రికదా వారిని రామచంద్రమూర్తి వధించుట న్యాయ్యమా? వారు నిరాయుధులుగారు. పరిఘములు వారియొద్దనున్నట్లు మీఁదఁ జెప్పఁబడెను. అదిగాక రాక్షసు లాయుధములు లేకున్నను జేతులతోఁగూడ యుద్ధముచేయుదురు. అట్టివారు నిరాయుధులా? వాలిసుగ్రీవులే యాయుధములతో యుద్ధముచేసిరి? శూలము విఱిగిన తరువాతఁ గుంభకర్ణుఁ డేయాయుధములతో యుద్ధము చేసెను ? కబంధుఁ డేయాయుధములు కలవాఁడు? నిరాయుధునఁగా యుద్ధముచేయలేక ప్రథమ యుద్ధమందు రావణువలె నిలఁబడిన వానివిషయమేకాని యాయుధములేకున్నను యుద్ధోన్ముఖుఁడైన వాని విషయముగాదు. అట్లుగాదేని శత్రువులు ముష్టులచేఁ గొట్టుచున్నను, గొంతుపిసుకుచున్నను నిరాయుధులని సహించి యూరకుండవచ్చునా?

౨౧-వ సర్గము.

తే. పెద్దపెట్టున నఱచుచు•భీషణముగ, నాజనస్థానమందు ఖ•రాసురారి
సన్నిధిని బడ నిర్యాస•సల్లకియున,నాయనర్థసమాగత•కనియె నతఁడు.౩౩౧

పెద్దపెట్టునన్=గట్టిగా,భీషణముగన్=భయంకరముగ,జనస్థానమందు=దండకారణ్యమునందు నిప్పుడు రాక్షసులుండు స్థలము. ఆ యడవిపైకి జనులకు వాసయోగ్యమైనస్థలము. దీనిచరిత్ర ముత్తరకాండమునఁగలదు. నిర్యాససల్లకి=బంక కాఱుచున్నయందుగు రీఁగవలె, అనర్థసమాగతకు=రాక్షసనాశమునకై వచ్చినవానికి, జనస్థానము=ఖరుని రాజధాని త్రికంటకము ఇప్పటి త్ర్యంబక మరికొండలు. ఇదినాసికకు సమీపముననున్నది. నాసికయే పంచవటి యగునేని

రెండు సంవత్సర కాలమంత సమీపమునమన్న వారిని రాక్షసు లెఱుఁగకుండి రనుట విశ్వాసపాత్రముగాదు.

తా త్ప ర్య ము

భయంకరముగ గట్టిగ నఱచుచు నేడ్చుచు జనస్థానమందున్న ఖరాసురుని యెదుట బంకకాఱుచున్నయందుగు తీఁగవలెఁ బడఁగా రాక్షసనాశనమునకై వచ్చిన దానినిజూచి ఖరుఁ డిట్టులనియెను.

ఉ. ఏమిటి కేడ్చెదే మరల ♦ నెంతయుశూరుల రాక్షసేంద్రులన్
నీమత మాచరింప నటు ♦ నీబడిఁ బంచితిఁ గాదె? వారలో
హామక భక్తులున్ హితులు ♦ మానరు కార్యముఁ జేయకుండ ధై
ర్యాములులున్ సురక్తు లప♦రాజితు లాహవభూమి సోదరీ. ౩౩-౨

అపరాజితులు=పరాజయము నొందనివారు.

తా త్ప ర్య ము

దేనికే మరల నేడ్చుచు వచ్చితివి. నీ కోరినప్రకారము మిగుల శూరులయిన రాక్షసశ్రేష్ఠులను నీ యిష్టప్రకారము చేయుటకు నీ వెంటనే పంచితినిగదా? ఇంకను నేడువనేల? ఆ పదునాలుగురు నాయందు భక్తిగలవారు నా హితము గోరువారు. నేను జెప్పినకార్యము చేయకమానరు. మిగుల ధీరులు. అనురాగము గలవారు యుద్ధమునందుఁ బరులకు జయింపరానివారు.

కం. ఈ యేడ్పునకుం గారణ, మేయది? హానాథ యనుచు ♦ నిటు పొర్లెద వే
లా యాశీవిషభామిని, చాయను ధర వ్రాలి? చెపుము♦సందర్భంబున్. ౩౩౩

ఆశీవిషభామిని=ఆఁడుపాము. హానాథయనుటచే నామగఁడుండిన నాకిట్టి గతి వచ్చియుండునా యని భావము.

తా త్ప ర్య ము

అయ్యో! నాథాయని యాఁడుపామువలె నేలఁబడి పొరలిపొరలి యేడ్చెదవే? ఏమికారణము మరలఁ గలిగెనే? ఉన్న విషయమేమొ చెప్పుము.

కం. దిక్కై నే నుండఁగ నిల, దిక్కెవ్వరు లేనియట్లు ♦ దీనత నేలా
స్రుక్కెదు లే లెమ్మిఁక నా,కక్కడికథఁ దెలుపు విడువు♦మాత్మను భీతిన్.

తా త్ప ర్య ము

దీనురాలవై యయ్యో! నాకు దిక్కెవ్వరు లేరేయని యేడ్చెదవేల ? నేనున్నానుగదా దిక్కు. లేవే? అక్కడ నేమిజరిగెనో చెప్పవే భయము వదలవే ?

ఆ. అనినఁ గనులనీరు♦హ స్తతలంబులఁ, దుడిచికొనుచు లేచి ♦ తోడఁబుట్టుఁ
జూచి యనియె నాదు♦సూడు దీర్పఁగఁ బదు,నలువుర రసురవరుల♦బలులనీవు.

సూడు=పగ.

తా త్ప ర్య ము

అని ఖరుఁడడుగఁగాఁ గన్నీరుచేతులతోఁ దుడిచికొనుచు లేచి కూర్చుండి తోడఁబుట్టువునుజూచి నాపగదీర్చుటకై నీవు బలవంతులనే పదునలువుర రాక్షసులఁబంపుట నిజమే.

—♦ శూర్పణఖ ఖరుని రామునిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవఁ బ్రేరించుట ♦—

చం. వనుచుట నిక్క, మాయసుర♦వర్యులు రామనిశాతఘోరరో
 పనికరదారితాంగు లయి ♦ వ్రాలఁగ నేల క్షణంబులోన భీ
 తిని గొని పర్వువాఱితిని ♦ దెప్పున నీకడ, కేమి చెప్పుదున్
 దనువునఁ గంప మిప్పటికిఁ ♦ దాఱ దొకింతయుఁ జూడుమా ఖరా. ౩౩౬

రామ = రామునియొక్క, నిశాత=పదునైన, ఘోర = భయంకరమైన, రోప=బాణములయొక్క, నికర=సమూహముచే, దారిత=చీల్చఁబడిన, అంగులు =దేహములుగలవారు, తాఱదు=తగ్గదు.

తాత్పర్యము

అయిననేమి నీవు పంపినవారు రాముని పదునై భయంకరములైన బాణములచేఁ జీల్పఁబడిన దేహముగలవారై క్షణకాలములో నేలఁబడి చచ్చిరి. అది చూచి యిఁక నక్కడనుండిన నన్నేమిచేయుదురో వెంటఁబడుదురో యను భయముచేఁ గాలికొలఁది పరువెత్తివచ్చితిని. అప్పుడు పుట్టినవణఁ కిప్పటికిఁ దగ్గలేదు. ఖరుఁడా చూడుము. నామాట యసత్యమేమో ?

తే. ఘనతరవిషాదనక్రసం♦కలితముగుచు, మహితతరపరిత్రాసోర్మి♦మాలియయిన
 భూరిదుఃఖాంబునిధిలోనఁ♦దీర మునిఁగి, యున్న నన్నుద్ధరింపుమా ♦
 యూఱడించి.

ఘనతర=మిక్కిలి గొప్పదియగు, విషాద=ఏమియుఁ దోఁపకుండఁజేయు మనోదుఃఖమనెడి, నక్ర=మొసళ్ళతోడ, సంకలితము = కూడినది, మహితతర = మిక్కిలి గొప్పదగు, పరిత్రాస=భయమనెడి, ఊర్మి = అలలయొక్క, మాలి = వరుసగలది, తీరన్=పూర్ణముగ, ఉద్ధరింపుము=లేవఁదీయుము.

తాత్పర్యము

గొప్ప విషాదమను మొసళ్లను మహాభయమనెడు నలలనుగలదైన పెద్ద దుఃఖమను సముద్రములో మునిఁగిన నన్ను లేవఁదీయుము.

ఉ. నీ కయి కూలినట్టిరజ♦నీచరముఖ్యులయందు నావయిన్
 నీ కొకయింతయేని దయ ♦ నిక్కముగా మదిఁ గల్గె నేనియున్
 నీకును రామునిం దొడరి ♦ నిల్వ బలంబు దిటంబు నున్న నే
 దీ కనుఁగొందు వెళ్వుడుము ♦ దెప్పున జంపఁ నిశాటకంటకున్. ౩౩౭

నిశాటకంటకున్=రాక్షసులపాలికి ముల్లైన వానిని

తాత్పర్యము

నీపనికై పోయి చచ్చిన రాక్షసులందు తోఁబుట్టిన నాయందు నీకుఁ గొంచెమైన దయ నిజముగానుండెనా, నీవు రాముని నెదిరించి యుద్ధముచేయ ధైర్యముండెనా, యేదీ చూతును తత్క్షణమే యారాక్షసులపాలికి ముల్లైనరాముని మీఁదికి యుద్ధమునకై బయలుదేఱుము.

చచ్చిన రాక్షసులమీఁదను బ్రదికియుండు నా మీఁదను దయలేకున్నను రాము నెదిరించి యుద్ధముచేయు ధైర్యములేకున్నను నాతోపాటు నీవు నింటనే యుండుము. నే నేడ్చుచునుందును. నీవు సంతోషముగ నవ్వుచుండుము. ఆయన నిశాట కంటకుఁడు గావున నీ విటఁ గూర్చుండినను నిన్ను విడువఁడు. ఎప్పటికైనను బ్రక్క ముల్లుగ్రుచ్చుకొనక యూరకుండునా ?

కం. నాకుం బగవాఁ డగునా, కాకుత్థ్సుని నీవు చంపఁ ♦ గడఁగవయేనిన్
బోకడపెట్టుదుఁ బ్రాణము, నీకడ నే నిపుడు నిజము ♦ నిరపత్రప నై. ౩౩౯

కడఁగవయేనిన్ = ప్రయత్నముఁజేయకపోయితివా ? పోకడపెట్టుదున్= పోఁగొట్టుకొందును, నిరపత్రపనై =అవమానము విడిచినదాననై.

తా త్ప ర్య ము

నాకు శత్రువగు శ్రీరామచంద్రమూర్తిని నీవు చంపఁబ్రయత్నింపక పోయితివా నీవు చూచుచుండ నీ యెదుటనే ప్రాణములు వదలుదును. ముక్కు చెవులు గోయించుకొనియుఁ బగదీర్చుకొననేరనేని యీ యవమానపు బ్రతుకు బ్రదుకుట కంటెఁ జచ్చుట మేలుగదా ?

కం. నీవును నీసైన్యముతో, నావీరునిమ్రోల నంగ♦రాననిలువన్
లే వని నామదిఁ దోఁచెను, నీ వెచ్చట నాతఁ డెచట♦నెఱి బలధృతులన్.

తా త్ప ర్య ము

నా యీరాటముకొలఁది నేను చెప్పుచున్నానుగాని వాస్తవ మాలోచించిన నీవు నీ సేనతోడఁ బోయినను యుద్ధభూమియందు నాయన యెదుట నిలువలేవని తోఁచుచున్నది. ఆయనబలము ఆయన ధైర్య మది యెక్కడ? పిఱికిపందవు దుర్బలుఁడవు, నీ వెక్కడ ?

పౌరుషము హెచ్చింపనిట్లు చెప్పుచున్నది. ఈ కుయుక్తులు పౌరుషోద్రేక కరములగు వాక్కులు స్త్రీలయందు దండి. నిష్ఠురమగువారిభావము. దెలిసికొన లేక ముందువెనుక లాలోచింపక చెవులు బ్రేలవేయువారు ఖరునివలెఁ జెడుటయు సిద్ధము. స్త్రీలు విశేషస్వార్థపరలు. తమకార్యము నిమిత్తమై యెంతసాహసమైన నెట్టి యకార్యమైనఁ జేయుదురు. చేయింతురు. స్త్రీబుద్ధిః 'ప్రలయంకరి' యనుట సత్యము ఆఁడుదాని మాటలువిని ముందువెనుక లాలోచింపక కలహమునకుఁ దిగువాఁడు ఖరుఁడే (మగగాడిద). ఎవరెట్లు పాడై పోయినను దమపట్టుసాగవలె ననియే వారిపట్టుదల. దీనికై యెన్ని వేషములైన వేయుదురు.

ఆ. శూరమాని వీవు♦శూరుండవా కావు, బలము గల దటంచు♦భ్రాంతి పడెదు
రాక్షసుండ వయ్యు♦రామలక్ష్మణు లను,మానవులను జంపఁ♦జాలలేవు.

దానినే యింకను విస్పష్టముగాఁ జెప్పుచున్నది.

శూరమానివి=శూరుఁడనని నీవు ప్రగల్భములు చెప్పితివికాని నీవు నిజమైన

శూరుఁడవుకావు. నీకు బలముగలదని నీకు భ్రమమాత్రము గలదుగాని వాస్తవమున నీకు బలములేదు. మనుష్యులను దిను రాక్షసుఁడవుగాఁబుట్టియు లక్షలుగారు కోట్లుగారు ఇరువురు మనుష్యులింత యవమానపఱిచి నిన్ను ధిక్కరించి నీవారిని జంపినను వారిని జంప నీవు యత్నింపలేకయున్నావు. వాస్తవశూరుఁడు బలశాలి యిట్లింతసే పూరకుండునా ?

ఉ. రామునితోడ డీకొన దు•రంబున నీకును శక్తి గల్గినన్
భీమబలంబుతో వెడలు • వేగ,బలంబు దిటంబు లేవినీ
కీమహితాటవీస్థలము • నేటికిరా? కులపాంసనా? వెసన్
బో మఱి యొండు చోటి కిటఁ • బూడ్చును రాముఁడు జాగు చేసినన్. ౩౪౨

తాత్పర్యము

నాకేమి ! బలశౌర్యములు లేకపోవుటయేమి !! దేవతలను జయించినవాఁడనందువా ? అట్లైన నేది నీ బలశౌర్యములు చూతము వెంటనే శ్రీరామచంద్రుని యుద్ధమున నెదుర్కొన సేనతో బయలుదేఱుము. అటుచేయఁజాలవైతివా బలము ధైర్యములేని పిఱికి పందకు నీ కీదండకాటవి యేమిటికిరా? ఓరి కులదూషకా ! రాక్షసకులమునకు నపకీర్తి తెచ్చుటకుఁ బుట్టితివా ? ఇఁక నిక్కడ జాగుచేసితివా? అదిగో రాముఁడు వచ్చుచున్నాఁడు, నిన్నిక్కడనే పూడ్చును. మఱియొకచోటికిఁ బరువెత్తుము.

ఉ. ఏ మనుకొంటివో రఘుకు•లేశ్వరు రాముని వాని తమ్మునిన్
నాముకుపీనులన్ సఱికి • సన్నిటుచేసిన వీరు నంచు ను
ద్దామపిచిండ చండిక యు • దారతఁ గడ్పును మోఁదికొంచు దుః
ఖామితతప్తయైన నసు • రాధిపుఁ డిట్లను నానెలంతకున్. ౩౪౩

ఉద్దామపిచండ=పెద్దకడుపుగలది, చండిక=మొండికోపముగలది.

తాత్పర్యము

నాముక్కు చెవులుగోసి నన్నిటు లవమానించిన వీరుని రఘువంశనాయకుని శ్రీరామచంద్రమూర్తిని ఆయన తమ్ముని లక్ష్మణుని నీ వేమని తలఁచితివిరా? సామాన్య మనుష్యులనుకొంటివా? పదిమంది నూఱుమంది యాయనను గెలువఁగలరని తలఁచితివా ? అని చెప్పి పెద్దపొట్టగల యా చండి దబాదబా యని పెద్దనగారా వాయించినట్లు కడుపుమీఁద బాఁదుకొనుచు దుఃఖాగ్నిచేఁ దపించుచుండఁగా రాక్షసనాయకుఁడు దాని కిట్లనెను.

౨౨వ సర్గము

—• ఖరుఁడు సేనతోడ శ్రీరామునిమీఁదికి యుద్ధమునకుఁ బోవుట •—

చం. భవదవమానసంజనిత • బాధమదాగ్రహమున్ సమృద్ధిమ
ల్లవణపయోధిభంగిని ద • లం బిఁకఁ గాదణఁగింప, హీనమా
నవు నొకక్షీణజీవితు మ•నంబున రాముని లెక్క గొందునే
భువిఁ దనదుష్టచేష్టలనె • పోయెడిఁ గాక స్వనామశేషుఁ డై. ౩౪౪

భవత్=నీయొక్క, అవమాన=పరాభవముచే, సంజనిత = పుట్టిన, బాధ= అధికమైన, మత్=నాయొక్క, ఆగ్రహమున్=కోపమును, సమృద్ధిమత్=ఉప్పొంగి వచ్చుచున్న, లవణపయోధిభంగిని = ఉప్పునీళ్ళ సముద్రమువలె, తలము = సాధ్యము, 'తలమే బ్రహ్మకునైన' నని అల్లసానిపెద్దన్న, హీనమానవున్ = నీచమనుష్యుని, క్షీణజీవితున్=క్షయించిన యాయువుగలవానిని, స్వనామశేషుఁడై =తన పేరుమాత్రము లోకమున నిలిచినవాఁడై.

తాత్పర్యము

నాతోఁబుట్టువగు నిన్ను నవమానపఱచిరన్న యవమానముచేఁ బుట్టినకోపమును, పొంగివచ్చు సముద్రము సహింపరానట్టు సహింపసాధ్యపడదు. నీచమనుష్యుని చచ్చినవారితో సమానుఁడైన వానిని నేను లక్ష్యపెట్టుదునా ? వానిని నేను జంపవలసిన పనిలేదు. వాని దుష్టచేష్టలచే వాఁడే లోకమునఁ జంపఁబడును. ఇట్టివాఁ డిట్టి కార్యముచేసి చచ్చెనని పేరుమాత్రము నిలుచును.

ఉ. ఏడువ కేల యేడ్చెద వి • దే చని రాము సహానుజున్ జముం
గూడఁగఁ బంపువాఁడఁ జుమి • క్రూరకఠోరకుఠారధార న
క్కిడరి వేఁడినెత్తురులు • కేలికొలందిని జుఱ్ఱుకొమ్ము నీ
సూడు దొలంగ నన్న విని • శూర్పణఖాసతి హృష్టచిత్తయై. ౩౪౫

జమున్ = యమధర్మరాజును, క్రూర=వదునైన, కఠోర = కఠినమైన, కుఠార=కత్తియొక్క, ధారన్=వాదరచే, కిడరి=కీడుచేయువాని, సూడు = పగ, హృష్టచిత్తయై=సంతోషించిన మనస్సుగలదై.

తాత్పర్యము

ఏలయేడ్చెద వేడువకుము. ఇదిగో నిపుడేపోయి తమ్మునితోడ రామచంద్రుని నా వదునైన కఠినమైన కత్తిచేఁ జంపెదను. ఆ దుష్టుని వేఁడివేఁడి నెత్తురులు చేతుల కొలంది నీవగదీర జుఱ్ఱుకొమ్ము. అని చెప్పఁగావిని శూర్పణఖ సంతోషించినదయ్యెను.

కం. వెండియు మౌర్ఖ్యంబున ఖరుఁ, గొండాడిన నతఁడు రేఁగి • క్రూరతతో ను
చ్చండుని దళవాయిని బలు, గండని దూషణునిఁ జూచి • కడువడిఁ బలికెన్.

కొండాడినన్=పొగడఁగా, రేఁగి=విజృంభించి, ఉచ్చండునిన్ = మిగుల భయంకరుని, దళవాయినిన్=సేనానాయకుని, బలుగండనిన్=మిగుల పౌరుషము గలవానిని, కడువడిన్=మిగుల తొందరతో.

తాత్పర్యము

అట్లు వాఁడు చెప్పినదానితోఁ దృప్తిపడి యూరకుండక పట్టినపట్టు సాధింపవలయునన్న తలంపుతో నది మిగులఁ బొగడెను. వాఁడును గ్రోఁతికి సారాయము పోసినట్లులై విజృంభించి మిగుల పౌరుషము కోపముగల సేనానాయకుని దూషణుఁడను వానినిజూచి మిగులఁ దొందరపాటుతో.

సీ. పదునాల్గువేవుర • బలభీమవేగుల, సమరానివర్తుల • సాహసికుల
నీలజీమూతస • న్నిభవర్ణ దేహులఁ, గ్రూరుల హింసావి • హారరతుల
సింహవిక్రముల మ • చ్చిత్తానువర్తుల, నుద్యోగవంతుల • నుగ్రబలులఁ
గూర్పుమీ వేగము • కోదండశరఖడ్గ, వివిధసాధనముల • వెలయునట్టి
తే. మద్రథంబును గొనిరమ్ము • మహితతేజ
చనుదు మున్నుగఁ బౌలస్త్య • సంతతులకుఁ
జావు గూడఁగ శ్రీరామ • చంద్రునకును
జయము వెలయఁగ వేర్కొందు • జగములందు. ౩౪౩

బలభీమవేగులన్=బలముచే భయంకరమైన వేగముగలవారిని, సమరానివర్తులన్=యుద్ధమునందు వెనుకదీయనివారిని, సాహసికులన్=తెంపుగలవారిని, నీలజీమూత సన్నిభ వర్ణదేహులన్ = నల్లమేఘమువంటి కాంతిగల దేహములు గలవారిని, క్రూరులన్ = దయలేనివారిని, హింసావిహారరతులన్ = హింసచేయు క్రీడలయందుఁ బ్రీతిగలవారిని, సింహవిక్రములన్ = సింహము పరాక్రమము వంటి పరాక్రమము గలవారిని, మచ్చిత్తానువర్తులన్=నామనస్సుచొప్పుననడుచు వారిని, ఉద్యోగవంతులన్ = యుద్ధమునం దెక్కువ ప్రయత్నములుగలవారిని, ఉగ్రబలులన్ = భయంకరమైన బలముగలవారిని, పౌలస్త్యసంతతులకున్ = పులస్త్యవంశమునఁబుట్టినవారి గుంపునకు, పేర్కొందున్=ప్రసిద్ధి వహించెదను.

తాత్పర్యము

బలముచే భయంకరమైన వేగముగలవారిని, యుద్ధమునందు వీఁపుచూపని వారిని, సాహసవంతులను నల్లని మేఘమువంటి వన్నెగల దేహముగలవారిని, దయలేనివారిని, హింసచేయు క్రీడలయందుఁ బ్రీతిగలవారిని, సింహమువలెఁ బరాక్రమించువారిని, నాయిష్టముచొప్పున నడుచువారిని, రణప్రయత్నముగల వారిని, భయంకరమైన బలముగలవారిని పదునాలుగువేల రాక్షసులను శీఘ్రముగ సమకూర్పుము. విండ్లు, బాణములు, కత్తులు, ఇత రానేకాయుధములుగల నా తేరిని దీసికొనిరమ్ము. పౌలస్త్యవంశమునఁబుట్టిన యీ రాక్షసులకు ముందు గానే పోదును. నావెనుక వారు రావచ్చును. శ్రీరామచంద్రునకుఁ జావు గూడు నట్లుచేసి జయముఁ గైకొని లోకమునఁ బ్రసిద్ధివహింతును. ఇది వాఁడనుకొన్న విధము. వాఁ డన్నమాటలను వేఱొక యర్థముగలదు. పౌలస్త్యసంతతులకుఁ జావు గూడఁగ, శ్రీరామచంద్రునకు జయము వెలయఁగ నేను ముందుగాఁ బోదును. శ్రీరామునిచేఁ జచ్చి లోకమునఁ గీర్తిని సంపాదింతును. సత్యావాడీ సరస్వతియనికలదుగదా? కాఁగలది ముందుగానే సరస్వతి వానినోరఁ బలికించెను.

చం. అన విని దూషణుండు ప్రశ • యార్కనిభంబు మహారథంబుఁ జ
యొన శబళాశ్వయుక్తముగ • నాతనిమ్రోలను నిల్పఁ దత్తరాం

చనలసితంబు హేమమయ•చక్రము మత్స్యసుమద్రుమాద్రిప
క్షినికర చంద్రసూర్యగము • గేతనఖడ్గకృపాణకింకిణీ
వినిచయయుక్తమున్ రథము • వే ఖరుఁ డెక్కె నమర్ష చిత్తుఁ డై. ౩౪౮

ప్రలయార్కనిభంబు = ప్రలయకాలమందలి సూర్యునితో సమానము, శబల + అశ్వయుక్తముగన్=నానావర్ణములుగల గుఱ్ఱములుకట్టఁబడిన దానినిగా, తప్త=పుటము వేయఁబడిన, కాంచన=బంగారమువలె, లసితంబు=ప్రకాశించునది హేమమయ చక్రము = బంగారుమయమైన గాండ్లుగలది, మత్స్య....సూర్యగము = బంగారుతోఁ జేయఁబడిన చేఁపలు చెట్లు పూలు కొండలు పక్షిసమూహములు చంద్రుఁడు సూర్యుఁడుగలది, కేతన=ధ్వజము, ఖడ్గ=బాకు, కృపాణ=కత్తులు, కింకిణీవినిచయము = చిఱుగజ్జలసమూహము, వీనితో యుక్తమున్ = కూడినది, అమర్షచిత్తుఁడై =కోపముతోఁగూడిన మనస్సుగలవాఁడై.

తాత్పర్యము

ఆ ప్రకారము ఖరుఁడు చెప్పఁగా విని దూషణుఁడు ప్రలయకాలమునాఁటి సూర్యునితో సమానమైన నానావర్ణములుగల గుఱ్ఱములను గట్టిన తేరిని నతని ముందటఁదెచ్చి నిలిపెను. ఇట్లు నిలుపఁగా బుటము వేసిన బంగారువలెఁ బ్రకాశించునదియు బంగారు మయములైన చక్రములుగలదియు బంగారుతోఁజేసిన చేఁపలు పూలు చెట్లు కొండలు పక్షులు సూర్యుఁడు చంద్రుఁడు ఇటువంటి బొమ్మలచేఁ గట్టఁబడినదియు ధ్వజము బాకులు కత్తులు మువ్వలుగలదియు నగు తేరిని గోపముతో ఖరుఁ డెక్కెను.

ఉ. అంతట దూషణుండును మ•హాధ్వజినీయుతుఁడై ఖరేంద్రుత
త్ప్రాంతముఁ జేరి నిల్వ నతఁ • డాజ్ఞ యొసంగెఁ జనంగ నంత దు
ర్దాంతజవంబునం గదలె • రావము దిక్కులఁ బిక్కటిల్ల సం
భ్రాంతము లౌచు సత్త్వములు • బమ్మెరవోవఁగ సొమ్మసిల్లగన్. ౩౪౯

మహాధ్వజినీయుతుఁడై =గొప్ప సేనతోఁగూడినవాఁడై, ఖరేంద్రుతత్ప్రాంతము = ఖరాసురునిప్రక్కన, దుర్దాంతజవంబునన్ = అణఁపరాని వేగముతో, రావము=ధ్వని, సత్త్వములు=అడవిమృగములు, బమ్మెరవోవఁగన్=భ్రమశబ్ధభవము బమ్మెర, భ్రమగొని తిరుగుడువడఁగా, సొమ్మసిల్లఁగన్=మూర్ఛపోయి కూలఁగా.

తాత్పర్యము

ఖరుఁడు తేరెక్కఁగా దూషణుఁడు గొప్ప సేనతో ఖరునిప్రక్కన నిలువఁబడెను. అప్పుడు సేన కదలనిమ్మని ఖరుఁ డాజ్ఞాపింపఁగా నడ్డములేని వేగమున సేన పయనమయ్యెను. ఆధ్వని దిక్కులందెల్ల మిక్కుటముగాఁగా నడవియందలి మృగములు తత్తఱపాటుతోఁ గొని దిగ్భ్రమగొని యెటుపోవుటకుఁ దోఁపక తికమక లాడెను. కొన్ని భయమున మూర్ఛపోయెను.

ఉ. భాసురశూలముద్గర కృ•పాణపరశ్వధఖడ్గవజ్ర ఘో
రాసిక పట్టిసాళిపరి•ఘాదిక కార్ముకబాణహస్తులై
వేసము భీతు గొల్పఁ బృథి•వీతల మెల్ల వణంక రాక్షసుల్
రోసముతోడ వెల్వడిరి•రూక్షమతుల్ పదునాల్గు వేవురున్. ౩౫౦

భాసుర=ప్రకాశించు, శూల=సలాకువంటి మొనగల యాయుధము, ముద్గర=కుఱుచ యినుపదుడ్డుకఱ్ఱలు, కృపాణ=కత్తులు, పరశ్వధ=గండ్రగొడ్డండ్లు, ఖడ్గ=బాకులు, వజ్ర=వజ్రాయుధమువలె, ఘోర=భయంకరమైన, అసిక=చిన్నకత్తి, పట్టిస=బల్లెము, పాళి=సమూహము, పరిఘ=ఇనుపకట్లగుదియ, కార్ముక=విల్లు, భీతు=భీతి, రూక్షమతుల్=కఠిన మనస్సులుగలవారు.

తా త్ప ర్య ము

సలాకులు, ముద్గరములు, కత్తులు, గండ్రగొడ్డండ్లు, బాకులు, వజ్రాయుధములవంటి కత్తులు, బల్లెములు, ఇనుపకట్లగుదియలు, విండ్లు, బాణములు చేతులందు ధరించినవారై వారివేషములే చూచువారికిభయముకలిగించుచుండ భూమి గడగడ వడఁక రోషముతోఁ బదునాలుగువేలమంది రాక్షసులు వెల్వడిరి.

మొదట వచ్చినవారు పదునాలుగురు, ఇప్పుడు పదునాలుగువేవురు.

కం. ఖరుచిత్త మెఱిఁగి సారథి, సరభసముగఁ దేరు దోలె•సైన్యమువెంటన్
ధరణియు దిశలు విదిక్కులు, నెర వయ్యెం దద్రథాంగ•నిబిడధ్వనిచేన్.

సరభసముగన్=తీవరముగ, విదిక్కులు=మూలలు, నెరవయ్యెన్=నిండెను.

తా త్ప ర్య ము

ఖరుని మనస్సెఱిఁగి యతనిసారథి సైన్యమువెంబడి తీవరముగ రథమును దోలెను. ఆ రథగమనవేగమునఁ బుట్టిన ధ్వనిచే భూమియు దిక్కులు దిక్కుల మూలలు నిండెను.

చం. గురుతరకోపయుక్తుఁ డయి•క్రూరచరిత్రుఁడు నిర్జరారి భీ
కరఖరకంఠరావమున•గాఢమహాపవనేరితంబు ప్ర
స్తర చయవృష్టి హేతుజల•దంబు మఱొండుఘనంబు పొడ్చున
క్కరటిని సారథిం బొడిచె•గ్రక్కునఁ దోలుము తోలు మం చొగిన్. ౩౫౧

గురుతరకోపయుక్తుఁడయి=మిగుల నతిశయించిన కోపముతోఁగూడినవాఁడై, భీకర=భయంకరమైన, ఖర=కఠినమైన, కంఠరావమునన్=గొంతు ధ్వనితో, గాఢ=అధికమైన, పవన=గాలిచే, ఈరితంబు=ప్రేరింపఁబడినది, ప్రస్తర చయ=ఱాలసమూహముల, వానకు హేతువైన జలదంబు=మేఘము, ఘనంబు=మేఘము.

తా త్ప ర్య ము

మిగుల నతిశయించిన కోపముగలవాఁడై క్రూరపు నడవడిగల ఖరుఁడు భయంకరమైన గాడిదధ్వనివంటి కఠినధ్వనిచేఁ బెద్దగాలిచేఁ బ్రేరింపఁబడి ఱాలవాన

గురియు నొక మేఘము మఱియొక మేఘమును బొడిచినట్లు సారథిని దోలుము తోలుమని పొడిచెను.

— ౨౩-వ సర్గము. ఖరునకు దుశ్శకునంబు లగుట —

ఉ. ఈనెఱి రాక్షసావళి సమీకసముత్సుకితాత్మ నా జన
స్థానము వీడ గార్దభము చాయను మేఘము రక్తతోయ మా
వానను బెల్లుగాఁ గురిసె వాహ్యచయంబు యదృచ్ఛఁ బుష్పసం
తానచితప్రదేశమున దబ్బునజాఱిపడెన్ సమస్థలిన్. ౩౫౩

ఈనెఱిన్=ఈవిధముగ, సమీక = యుద్ధమందు, సముత్సుకిత = మిక్కిలి సంతోషముగల, ఆత్మన్=మనస్సుతో. జనస్థానము=ఖరాదులు కాఁపురముచేయు స్థలముపేరు, గార్దభము=గాడిద, రక్తతోయము=నెత్తురువంటి నీళ్ళు, వాహ్యచయంబు=గుఱ్ఱములసమూహము, యదృచ్ఛన్=అకస్మికముగ, తమంతటఁదామే, పుష్పసంతాన=పూలసమూహముచే, చిత=నిండిన, సమస్థలిన్=చదరపునేల.

తాత్పర్యము

ఈ విధముగ రాక్షసులు యుద్ధకాంక్షచేఁ బోవుచుండఁగా గాడిదరంగుగల మేఘము రక్తవర్షముగల నీళ్ళను వానగాఁగురిసెను. తేరికిఁగట్టిన గుఱ్ఱములు సమప్రదేశమునందు గుంతలు మిట్టలు లేకున్నను బూలచే నిండినచోటఁ దటాలున జాఱిపడెను.

ఉ. శ్యామము లోహితాంత మయి యప్పుడు సూర్యు నలాతచక్రమై
భీమతరంబు నై పరిథి వేగమ చుట్టెను, గ్రద్ధ లెక్కపు
హైమసమిద్ధదండమున నెమ్మది నెక్కొని యుండె, విస్వరో
ద్దామములై చెలంగె భయదంబుగ నందుఁ బలాదసత్త్వముల్. ౩౫౪

పరిధి=పరివేషము, గుడి, సూర్యచంద్రులచుట్టు గుండ్రముగాఁగానవచ్చు వెలుతురు, ఇది శ్యామము=నల్లనిది, లోహితాంతము = అంచున నెఱుపుగలది, అలాతచక్రమై=కొఱవిద్రిప్పిన నేర్పడు చక్రమువంటి చక్రమై, భీమతరంబునై = మిగుల భయంకరమై, హేమసమిద్ధదండమునన్=బంగారుతోఁగూడిన దండము నందు, నెక్కొని=నెలవుకొని వ్రాలి, విస్వరోద్దామములై = వికారస్వరములచే గొప్పవై, పలాదసత్త్వముల్=మాంసము దిను జంతువులు.

తాత్పర్యము

సూర్యునిచుట్టుకొఱవి చక్రమువలె గుండ్రమై నల్లనై యంచున నెఱ్ఱనై భయంకరముగ పరివేషము గానవచ్చెను. బంగారు ధ్వజదండముపై గ్రద్ధవ్రాలి కూర్చుండెను. మాంసము దిను జంతువులు వికారస్వరములు నిండించెను.

ఉ. నక్కలు గూయఁ జొచ్చె దిననాథు దెసం గని, శైలపాళిపెన్
వ్రక్కలఁబోలి నెత్తురుల వర్షపుధారలు గార్చె, మబ్బుపిం

డొక్కటఁ జిమ్మచీఁకటులు • నుర్వియు దిక్కులు దోఁపకుండఁగా
రెక్కొనె, వేళగామి దన • రెన్ క్షతజార్ద్రపటాభసంధ్యయున్. ౩౨౫

దిననాథుదెసన్ = సూర్యునివంక, పిండు = సమూహము, రెక్కొనెన్ = వృద్ధిచెందెను, క్షతజ=నెత్తుటిచే, ఆర్ద్ర = తడిసిన, పటాభ = వస్త్రముతో సమాన మైన, సంధ్యాకాలము.

తా త్ప ర్య ము

సూర్యునికెదురై యాయనను జూచి నక్కలు కూయసాగెను. కొండల గుంపు వజ్రధారచే నింద్రుఁడు ఱెక్కలు నఱికినపుడు నెత్తురు గాఱినట్టులప్పుడు నెత్తురు గార్పఁజొచ్చెను. ఇది భూమి ఇది దిక్కులని తెలియరాకుండునట్లు చిమ్మ చీఁకటులు గ్రమ్మ మబ్బుల పిండు వృద్ధిచెందెను, సంధ్యాకాలము కాకపోయి నను, ఆకాశము నెత్తుటఁదడిసిన గుడ్డవలెఁగానవచ్చెను.

కం. ఖరునకు నభిముఖ మగుచును, ఖరతరరవములను నినిచెఁ • గంకవృకాదుల్
పరుసపుమంటలు గ్రక్కుచుఁ, బరఁగించెనువఱడు లెల్ల • భయదస్వనముల్.

అభిముఖము=ఎదురు, ఖరతరరవములను = మిగులఁబరుషములయిన ధ్వనులను, కంక వృకాదుల్ = గ్రద్దలు తోడేళ్ళు మొదలయినవి, వఱడులు = నక్కలు, భయదస్వనముల్=భయంకరధ్వనులు.

తా త్ప ర్య ము.

•ఖరున కెదురుముఖమై గ్రద్దలు తోడేళ్ళు మిగులఁ బరుషములై నధ్వనులు చేసెను. నక్కలు మంటలు గ్రక్కుచు భయంకరముగఁ గూసెను.

సీ. పర్వంబు గాకయు • భాను స్వర్భానువు, పట్టె దినేశుని • పజ్జఁ గ్రమ్మె
నాకపరిఘాకార • వికటకబంధంబు, తీవ్రునఁ బెనుగాలి • వీసె నెదుట
దేజంబు చెడియె నం • భోజబంధువు, నిశ, గామియుఁ దారకల్ • గ్రహచయంబు
ద్యోతలంబుసను ఖ • ద్యోతకాంతిని దోఁచె, సంలీనపృథురోమ • సంఘ మగుచు
ఆ. శుష్కకంజ మగుచుఁ • జొప్పఱెఁ గొలఁకులు, భూజతతులు విగత • పుష్పములును
ఫలయుతంబులగుచుఁ • బాడఱెఁ గెందూళు, లలమె గాలిలేక • యభిముఖముగ.

స్వర్భానువు=రాహువు, దినేశుని=సూర్యునియొక్క, పరిఘాకార=గుదియ వంటి యాకారముగల, వికటకబంధంబు = భయంకరమైన, మొండెమువంటి మేఘము, అంభోజ బంధువు=సూర్యుఁడు, నిశ=రాత్రి, ద్యోతలంబున్ = ఆకా శమునందు, ఖద్యోతకాంతిని = మిణుఁగురు బూఁచులకాంతితో, సంలీన = డాఁగిన, పృథురోమ = చేఁపలయొక్క, సంఘము = గుంపుగలది, శుష్కకం జము=ఎండిన కమలములుగలది, చొప్పఱెన్=అందము చెడెను, భూజతతులు= చెట్లగుంపులు, విగతపుష్పములు = రాలిన పూలు గలవి, కెందూళులు = ఎఱ్ఱని దుమ్ములు; కెంపు + దూళి = కెందూళి.

తా త్ప ర్య ము.

అమావాస్య కాకపోయినను రాహువు సూర్యునిబట్టెను. సూర్యునకుఁ బ్రక్కన భయంకరంబైన మొండెమొకటి గానవచ్చెను. ఎదురు ముఖముగఁ బెద్ద గాలి తీవ్ర్వనవీచెను. సూర్యకాంతి క్షయించెను. రాత్రిగాకున్నను దారకలు గ్రహములాకాశమున మిణుఁగురుపురుగులవలెఁ గానవచ్చెను. నీళ్ళలో డాఁగిన చేఁపలు కమలములు గలవై సరస్సులుండెను. చెట్లనుండి పూలు పండ్లు రాలి పోయెను. గాలిలేకయున్నను నెదురుగ నెఱ్ఱని దుమ్ములు ప్రబలెను.

కం. శారీతతి వీచీకూ, చీరవముల నించె నపుడు•చెలఁగెను భయదా
కారములను నిర్ఘాతో,ల్కారభసజ్యోతిరనిల•కాండము లంతన్. ౩౭

శారీతతి = అఁడుగోరువంకలు, వీచీకూచీరవములన్ = వీచి, కూచియను ధ్వనులను, నిర్ఘాత=పిడుగు, ఉల్క=కొఱవి, రభస=వేగముతోఁగూడిన, జ్యోతిస్=కాంతి, అనిల=గాలియొక్క, కాండము=సమూహము, ఉల్కయనునది యొక విధమైన తేజస్సు, నిర్ఘాతము వాయువిశేషము, 'ఉల్కా శిరసి విశాలా, నిపతంతీ వర్ధతే తనుప్రభయా, పవనాభిహతాగగనా, దవనౌచ యదాసమాపతతి । భవతి తదానిర్ఘాత స్సచపాపో దీర్ఘఖగవిరుత" వరాహమిహిరుఁడు.

తా త్ప ర్య ము

గోరువంక పక్షులు వీచికూచియని యఱవసాగెను. భయంకరాకారము లతో నిర్ఘాతవాయువులు ఉల్కాతేజస్సులు నతిశయించెను.

చం. వడఁకె వసుంధరాస్థలి స•పర్వతకానన మై యవార్యమై
యెడమభుజంబు బిట్టద రె•నెంతయు గర్జల నింపఁ బోయినన్
జడిమ గొనెం గళం బసుర•నాథునకుం గనునీరు గాఱె నా
ప్పడరె లలాటమందు జడుఁ•డాఁగఁడు యాత్రను వీనిఁ జూచియున్.

గర్జలన్=సింహనాదముల, జడిమ=మొద్దుతనము, జడుఁడు=మూఢుఁడు ఆఁగఁడు = నిలువఁడు.

తా త్ప ర్య ము

భూమి కొండలతో నదులతో వడఁకెను. ఖరునకు నెడమభుజమదరెను. సింహనాదము చేయుదమనిన గొంతుమొద్దుపాఱి ధ్వనిరాదయ్యెను; నిష్కారణ ముగఁ గన్నుల నీరు కాఱెను; నొసట నొప్పిపుట్టెను; ఇన్ని యవశకునములు దోఁచినను ఆమూఢుఁడు ప్రయాణము నిలిపినవాఁడు కాఁడు.

కం. భీతిప్రద మైనమహో, త్పాతంబుల నన్ని దెసలఁ•బరికించియునున్
దైతేయభర్త రక్షో,వ్రాతంబును గాంచి నగుచు•బలగర్వమునన్. ౩౮

భీతిప్రదము=భయముకలిగించునది. మహోత్పాతంబులు=గొప్పయవశకునములు, పరికించియును=చూచియును, తత్స, పరీక్షించు; వ్రాతము=సమూహము.

తాత్పర్యము

ఈ విధముగ భయంకరములగు గొప్ప యపశకునములు నాలుగు ప్రక్కలఁ గలుగుట చూచియును ఆ రాక్షస నాయకుఁడు బలగర్వముచే వాని నలక్ష్యపఱిచి రాక్షసుల గుంపుతో వారధైర్యపడుదురేమోయని తలఁచి యిట్లనుచున్నాఁడు.

కం. ప్రకటముగఁ దోఁచునీయప,శకునంబుల కేను జంక • సైనికులారా
వికలుఁ డగుఁ బిఱికి వీనికి, నకుటిలభుజబలుఁడు వీని • నాత్మం గొనునే.

జంకన్=భయపడును.

తాత్పర్యము

స్పష్టముగఁ గానవచ్చు నీయపశకునములకు సైనికులారా నేను జంకు వాఁడనుగాను. పిఱికివాఁడు వీనికిఁ గలఁతపడునుగాని వాస్తవముగ భుజబలము గలవాఁడు వీనిని మనస్సున లక్ష్యపెట్టునా ?

కం. తారల నైనను మచ్ఛర,ధారల ధరఁ గూల్తు దండి • దండింతుఁ జూఁడీ
యారాఘవుల వధింపక, క్రూరాహవమందు వెనుక•కున్ మరలుదునే.

మచ్ఛరధారలన్=నాబాణవర్షముచే, దండి=యముని,దండముగలవాఁడు దండి, క్రూరాహవమందున్=క్రూరమైన యుద్ధమందు.

తాత్పర్యము

నా బాణవర్షముచే నక్షత్రములనైనను నేలఁబడఁగొట్టుదును, యముని దండింతును, అట్టి బలపరాక్రమములుగల నేను రామలక్ష్మణుల యుద్ధమందుఁ జంపక వెనుకకుఁ బోదునా ?

ఉ. కోరిక దీర నాభగిని • క్రోలెడిఁ గావుత వారిరక్తముల్
ఘోరసమీకమందు మును • గూరదు నాకుఁ బరాభవంబు లీ
మేరకు మీర సాక్షులు సు•మీ యనృతంబు వచింప, నింద్రునిన్
బోరి జయించినాఁడ నఁట • పొల్లుమనుష్యులచేతఁ జత్తునే. ౩౬౩

భగిని=అక్క, అప్ప, "అత్తికాభగినీజ్యేష్ఠా"యని నిఘంటువు,క్రోలెడిన్=త్రావును, సమీకమందున్=యుద్ధమందు, పరాభవంబు=అపజయము, పొల్లు = నిస్సారము.

తాత్పర్యము

మాయక్క తన కోరికదీర వారిరక్తములను త్రావునుగాక యుద్ధమం దింతకుఁ బూర్వమెన్నఁడు నాకపజయము వచ్చినది లేదు. ఇది మీరేకన్నులారఁ జూచియున్నారు- అసత్యము చెప్పను, యుద్ధమందు నింద్రుని జయించి నాఁడను, అట్టివాఁడను నీ నిస్సారపు మనుష్యులచేఁ జత్తునా ?

మ. అని గర్జింపఁగఁ దన్నినాదమున ర•క్షోధీశు లానందవా
ర్ధిని దేలాడిరి కాలపాశముల బం•ధీభూతులై; యుద్ధద
ర్శనకాంక్షాగతదేవసిద్ధఋషిరా•జవ్రాతగంధర్వు లో
య్యన గోబ్రాహ్మణలోకసంగతజనే•భ్యస్స్వస్తి యంచున్ మునీన్. ౩౬౪

గర్జింపఁగన్=సింహనాదముచేయఁగా, తత్ + నినాదమునన్=ఆధ్వనికి, బందీభూతులై=కట్టువడినవారై యుద్ధదర్శన = యుద్ధము చూడవలయునను, కాంక్షా=కోరికచేత, ఆగత=వచ్చిన, గోవులకు, బ్రాహ్మణ = బ్రాహ్మణులకు, లోక సంగత=లోకమునకు మేలుచేయు, జనేభ్యః=జనులకు, స్వస్తి=మేలు కలుగును గాక. దేవతలు కావున వారిభాషలో వారు మాట్లాడిరి.

తేలాడు=ఇది శబ్దపల్లవక్రియ, వేఱు వేఱర్థములుగల రెండుక్రియ లొక యర్థమునే యిచ్చునపుడు శబ్దపల్లవక్రియ యనఁబడును. తేలు + ఆడు = తేలాడు, ఇట్టులే, అందు + ఇచ్చు = అందిచ్చు, ఇందుఁగ్త్వార్థక సంధిగలదని కొందఱు భ్రమింతురు, ఇందవయవార్థము గ్రాహ్యముకాదు. నిలుచుండు అను నదియు శబ్దపల్లవక్రియయే నిలుచు + ఉండు. ఇందుఁగ్త్వార్థకసంధి గలదేని నిలిచుండు అని కావలయునుగాని నిలుచుండు అనికానేరదు గదా, నిలిచుండు అను రూప మాంధ్రంబున లేదు. చావము + నాకందిమ్మనుచో, అందిమ్ము అనునది శబ్దపల్లవము. నాకు నందు నట్టిమ్మని యర్థమేకాని నీ వంది నాకు నిమ్మని యర్థముకాదు. సులభవ్యా-క్రియ. ౧-౨౯-వ సూ.

తాత్పర్యము

ఇట్లు చెప్పి సింహనాదముచేయఁగా రాక్షస శ్రేష్ఠులందఱు యమునిపాశ ములచేఁ గట్టఁబడినవారై యాధ్వనికి సంతోషసముద్రమునఁదేలాడిరి. యుద్ధము చూడవలయునని వచ్చి యాకాశమున నిలిచిన దేవతలు సిద్ధులు ఋషిశ్రేష్ఠులు గంధర్వులు గోవులకు బ్రాహ్మణులకు లోకహితకారులకు మేలుకలుగునుగాక యని మఱియును.

మాలిని. జయతు జయతు రామ • స్సంయుగే సర్వదైత్యా
న్నయగుణహితచక్రీ • వాశరా న్నంచు మింటన్
రయమునఁ జనుదేరన్ • రాక్షసక్రూరసేనా
చయములఁ గని రంతన్ • సంభ్రమోత్సాహదీప్తిన్. ౩౦

జయతు = జయించునుగాక, జయించునుగాక ఆదరమున ద్విరుక్తి, రామః=రాముఁడు, సంయుగే=యుద్ధమందు, సర్వదైత్యాన్ = సమస్తరాక్షసు లను, అయగుణహిత చక్రీవా = శుభముగలిగించు గుణములచేఁ బ్రకాశించు హితుఁడైన, విష్ణువువలె, ఆశరా = రాక్షసులను, మింటన్ = ఆకాశమునందు, మాలిని, ననమయయగణంబులు, తొమ్మిదవ యింటయతి.

తాత్పర్యము

లోకహితముఁగోరి శుభకార్యములు చేయు సుదర్శన చక్రధారియైన విష్ణువు రాక్షసులనుజయించునట్లు శ్రీరామచంద్రుఁడు సర్వరాక్షసులను యుద్ధమందు జయించునుగాక యని చెప్పుచు నాకాశమునుండి రాక్షససేన సంభ్రమముచేతను ఉత్సాహముచేతను బ్రకాశించుచుండఁగాఁ జూచిరి.

సీ. ఖరుఁడు శతాంగవే•గంబున సైన్యంబుఁ,దలమీఱి చన నమా•త్యులును శ్యేన
గామి పృథుగ్రీవ • కాలకార్ముక యజ్ఞ,శత్రు సర్పాస్య దు•ర్జయులు మేఘ
మాలి పరుష మహా•మాలి విహంగమ,రుధిరాశనులు యశో•రూథు లతుల
వీరుండు నౌ కర•వీరాక్షుఁ డనఁ గను, బన్నిద్ద ఱాతని•బడిని జనిరి
తే. యంత దూషణుఁ గొల్చి స్థూ•లాక్షుఁడును ప్ర
మాథియు మహాపాలుండు • మఱి త్రిశిరుఁడు
ననఁగ నల్వురు చనిరి యు•ద్ధాభికాంక్ష
నిజపదోద్ధూతరజములు • నిశ ఘటింప. ౩౬

శతాంగవేగంబునన్ = రథవేగముచే, తలమీఱి = సేననంతయు దాఁటి, బడిని=వెంట, నిజపద=తమకాళ్ళచే, ఉద్ధూత = ఎగురఁగొట్టఁబడిన, రజములు= దుమ్ములు, నిశఘటింపన్=రాత్రిని గలిగింపఁగా.

తా త్ప ర్య ము

తాను గోరినంతవేగముగ సేన నడవకుండుటచే ఖరుఁడు జాగుసైఁపక మిగుల వేగంబున సేనయంతయు వెనుకఁబడునట్లు ముందుగాఁ దనరేని దోలించెను. అతని వెంటనే యమాత్యులు శ్యేనగామి, పృథుగ్రీవుఁడు, కాలకార్ముకుఁడు యజ్ఞశత్రువు సర్పాస్యుఁడు దుర్జయుఁడు మేఘమాలి పరుషుఁడు మహామాలి విహంగముఁడు రుధిరాశనుఁడు కరవీరాక్షుఁడు ననువారు పన్నెండుగురు పోయిరి. అంతదూషణునివెంట స్థూలాక్షుఁడు, ప్రమాథి, మహాకపాలుఁడు త్రిశిరుఁడు నను నల్వురు తమ పాద ఘట్టనచే రేఁగినధూళి రాత్రి వచ్చినదాయేమి యనునట్లు చీఁకట్లు గ్రమ్మఁజేసెను.

కం. ఖరకరనిశాకరులపైఁ బురుగతిఁ జనుగ్రహచయంబు•పోలిక రక్షో
పరసైన్యము సరగం జనె, ఖరకరకులముఖులఁ దాఁకఁ•గలహప్రియమై.

ఖరకరనిశాకరులపై=సూర్య చంద్రులమీఁద, పురుగతిన్=అధిక వేగమున, గ్రహచయము = రాహుకేతువులు, ఖరకర కులముఖులన్ = సూర్యవంశములో శ్రేష్ఠులగు వారిని, కలహప్రియమై=యుద్ధమునం దాసక్తిగలదై.

తా త్ప ర్య ము

సూర్య చంద్రులపైఁ గ్రూరగ్రహముల గుంపు పరువెత్తునట్లు సూర్యవంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠులగు శ్రీరామలక్ష్మణుల మీఁదికి యుద్ధకాంక్షచే రాక్షససైన్యము బయనించెను.

—• ౨౪-వ సర్గము. రాముఁడు లక్ష్మణునకు యుద్ధశకునంబులఁ జూపుట •—

ఉ. ఆతరుణంబునన్ రఘుకు•లాగ్రణి యెల్లెడ నారఁదోఁచు ను
త్పాతము లెల్లఁ జూపి పిన•తమ్మున కిట్లనుఁ గంటె లక్ష్మణా
భూతభయావహం బగుప్ర•భూతనిశాచరనాశసూచకో
త్పాతము లెల్లెడం బ్రబలెఁ •దప్పదు ముప్పు ఘటిల్లఁ జూడఁగన్. ౩౭

ఆతరుణంబునన్ = ఆ సమయమందు, దేశ్యమునందీ యీ శబ్దమున కీయర్థము. నిజము, కరము, నిరతము, లంపట లోనగు శబ్దము లుభయభాష లందును గలవు, అర్థము భిన్నము, అది తెలియనివారు నిజానిజములని దేహ లంపటయని వాడెదరు, అరన్ = బాగుగ, పినతమ్ముఁడు = లక్ష్మణుఁడు పెద్ద తమ్ముఁడు భరతుఁడు, భూతభయావహము=ప్రాణికోటికి భయముగలిగించునది, ప్రభూత=అధికమైన, నిశాచర=రాక్షసులయొక్క, నాశ = చేటును, సూచక = సూచించు, ఉత్పాత=అవశకునములు.

తా త్ప ర్య ము

ఆ సమయమందు శ్రీరామచంద్రమూర్తి యన్ని దిక్కులయందు స్పష్ట ముగాఁగానవచ్చు నవశకునములు నన్నిటినిజూచి చిన్నతమ్మున కిట్లనియెను. లక్ష్మణా చూచితివా రాక్షసులకు వినాశమును సూచించు నవశకునము లన్ని చోటుల విస్తారముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి, ఎదియొకీడు రాఁగలదు, ఈ శకున ములు వ్యర్థములగునవి కావు.

కం. చావఁగలవారిమోములు, వే విన్నఁదనంబులఁ జెందు • విగ్రహమందున్
నీవదనము సప్రభమై, శ్రీ వెలసి ప్రసన్నముగుచుఁ•జెల్వారెఁ జుమీ. ౩౧౯

విన్నఁదనంబు=దీనత్వము విగ్రహమందున్=కలహమందు, వదనము = ముఖము, సప్రభమై=కాంతితోఁగూడినదై, శ్రీన్=శోభముచే, ప్రసన్నము=నిర్మ లము, సంతుష్టము, చెల్వారెన్=అందమైయున్నది.

తా త్ప ర్య ము.

మరణము సమీపించిన వారి ముఖములు యుద్ధసమయమున వెల్లనై కాంతిహీనములై యుండును. నీముఖము కాంతితోఁగూడి శోభాయుక్తమై నిర్మ లమై యందమై యున్నది. కావున జయము నాకు మాత్రమేకాదు. నీకును జయముగలదు. మనకు భయములేదు. తన ముఖము తనకుఁగానరాదు. కావున లక్ష్మణుఁజూచి చెప్పుచున్నాఁడు.

సీ. గర్దభారుణములై • ఖరనిస్వనంబులై, రక్తధారంబులై • క్రాలెఁగంటె
చదలమేఘంబులు•చలియించుచున్నవి,మచ్చాపములు సధూ•మంబులగుచు
జ్వలియించెశరములు•వనరాజిఁగలవిహం,గంబులయులివుచం•దంబుఁజూడఁ
బ్రాణగొడ్డం బై న•భయ ముప్పతిలు వేగ,శత్రువుల్ చత్తురు•జయముమనకుఁ
తే. గల్గు గడుఘోర మైనసం•గ్రామ మొదవు
నదరెడిని మఱి మఱి కుడి•హస్త మిపుడు
రాక్షసాళిభయంకరా•రావములును
భేరికాభాంకృతులు నవె • వినఁగ నయ్యె. ౩౨౦

చదలన్=ఆకాశమందు, గర్దభారుణములై =గాడిదవలె బూడిదరంగుగలవై, ఖరనిస్వనంబులు = గాడిద ధ్వనివలెఁ గఠోరధ్వని గలవి, రక్తధారంబులు =

నెత్తురువంటి ధారలుగలవై, సధూమంబులు=పొగతోఁగూడినవి, మచ్చాపములు=మన విండ్లు, నీది నాదియని భావము. జ్వలియించెన్=మండుచున్నవి,శరములు=బాణములు, వనరాజిన్=వనసమూహమందు, విహంగంబుల = పక్షుల, ఉలివు చందంబున్=ధ్వని విధము. ప్రాణగొడ్డము=ప్రాణహింసకము, ఇది యనింద్య గ్రామ్యమని బాలవ్యాకరణము-ప్రాణకుట్టక శబ్ద భవమని ప్రౌఢవ్యాకరణము, ప్రాణగొడ్డ మగ్రామ్యంబు నాఁదగు, అంచపదము, అంచయానలోనగు వాని వంటిది. ప్రౌ. వ్యా. సంజ్ఞ. ౧౨ సూ. దీనికి భారతంబునఁ బ్రయోగము గలదు "లోభనిరతిఁ బెద్ద కాసపడి పాడి దొఱఁగినఁ బ్రాణగొడ్డపుం బనులగు. భా. అను ౪. ఆ, కం. విను రాజ్యామిషముం । గొనఁబలువురచేతఁ । బ్రాణ గొడ్డంబై యు । న్నను ధీరుఁడేమఱమి, నది, దనకుం దక్కించుకొనుబుధస్తుత్య ముగన్" శాంతి ౨ ఆ. ౧౮౪ ప. సంగ్రామము=యుద్ధము, రాక్షసాళి=రాక్షసుల సమూహములయొక్క, భయంకరారావములును = భయముగలిగించు ధ్వనులును, భేరికాభాంకృతులు=నగారాల భాంభాం అను ధ్వనులును.

తాత్పర్యము

ఆకాశమునందు మేఘములు గాడిద కాంతిగలవై, గాడిదల కఠోరధ్వనులు గలవై నెత్తురువంటి జలధారలుగలవై యున్నవి. మనవిండ్లు పొగలెగయుచుఁ దమంతటఁ దామే కదలుచున్నవి. చాపములందు మంట లెగయుచున్నవి. అడవులయందుఁ బక్షులధ్వని విధముఁజూడఁ బ్రాణహింసాత్మకమైన భయము కలుగును, శత్రువులు చత్తురు, మనకు జయముగలదు. మిగుల భయంకరమైన యుద్ధము కలుగును, కుడిచేయి యదురుచున్నది. రాక్షసుల భయంకరధ్వనులు నగారాల మోఁతలు, వినవచ్చుచున్నవి. కావున శత్రువులు సమీపమందే వచ్చుచున్నారు.

కం. ఆపద రాఁగల దని మది,లోపలఁ దోఁపఁగ మనీషి•లోలుఁడు గాకా
యాపద దొలఁగునుపాయము, వేపూర్వమ చేసికొనును • విమలప్రజ్ఞన్.

మనీషి=ఆలోచనపరుఁడు, లోలుఁడు=చలించిన వాఁడు.

తాత్పర్యము

ఆపద రాఁబోవుచున్నదని తెలియఁగానే యనాగత విధాతయగు నాలోచనపరుఁడు చలింపక యా యాపదఁ దొలఁగఁద్రోయు నుపాయమేదో దానిని ముందుగానే తనబుద్ధిచే నాలోచించి చేయును.

-• శ్రీరాముఁడు సీతాలక్ష్మణుల గుహ నుండఁబనిచి యుద్ధసన్నద్ధుఁడగుట •-

కం. కావున శరచాపంబుల, వావిరి ధరియించి నీవు • వైదేహిఁ బ్రభూ
తావనిరుహనిబిరీస,గ్రావాంతరదరికిఁ బొమ్ము•కదలుము లెమ్మీ. ౩౪౨

ప్రభూత=విస్తారము, అవనిరుహ=చెట్లచే, నిబిరీస=దట్టమైన, గ్రావాంతర=కొండలలోనుండు, దరికిన్=గుహకు.

తాత్పర్యము

కాఁబట్టి యిప్పుడు నీవు చేయవలసినపనిని చెప్పెదను. సీతాదేవి యిందుండెనా యామెకు వారు కీడు గలిగింతురు. కావున నామె యిందుండరాదు. ఒంటరిగా నెందును బంపరాదు. కావున నీ వామెను బిలుచుకొని విల్లుబాణములు ధరించిన వాఁడవై దట్టముగ బలసిన చెట్లగుంపులుగల కొండగుహలోనికిఁ బొమ్ము. ఆమెను లోపలనుంచి నీవు వెలుపలఁ గావలియుండుము. ప్రయాణము కమ్ము. శీఘ్రమ్ము, నే నొకపని నీ వొకపని చేయవలసియున్నది, రెండును ముఖ్యములై నవేసుమా.

వీని నిప్పుడు సీతమ్మగుట్టలందురు రాక్షససేన తూర్పుముఖమై వచ్చెను. సీతా లక్ష్మణు లేటియొడ్డువెంట నుత్తరముఖముగఁ బోయిరి.

కం. బదు లాడితి వేనియు నా,పదములపై నాన సుమ్ము•బలవంతుఁ డవున్
 గదనప్రియ! శూరుఁడ వం,చెద నెఱుఁగుదుఁ గలవు వీరి•నెల్ల వధింపన్.

ఆన = ఒట్టు.

తాత్పర్యము

నేను జెప్పినమాటకు బదులుచెప్పితివా నా పాదములమీఁద నొట్టు. యుద్ధప్రియా! నీవు బలహీనుఁడవని వీరితో యుద్ధముచేసి గెలువలేవని నిన్నా పనికి నేర్పాటుచేయలేదు. నీవుబలవంతుడవు,శూరుఁడవు.వీరినందఱనుజయింపఁగలవు.

కం. ఇం దొకయింతయు నాపది, సందేహము లేదటైన•స్వయముగ రక్షో
 బృందంబుఁ జంపఁగోరెద, ముందుగ నీ వరుగు మన్న•మునుకొనిత్వరమై.

తాత్పర్యము.

ఇందు సందేహములేదు. అయినను నీ రాక్షసులను నేనే స్వయముగఁ జంపఁగోరెదను. అంతియుకాని మఱియేకారణములేదు. వారు రాకముందే బయలుదేఱి పొమ్ము. మునులకు వాగ్దానము చేసినవాఁడనునేను. కావునఁ బ్రథమ ప్రయత్నము నాదిగా నుండుట నాకు యశస్కరము. అటుగాక నిన్ను యుద్ధమునకు విడిచి నేను జాటుగఁ బోయితినేని రాముఁడు మాటలవాఁడేకాని సమయమునకు ముఖము తప్పించి తాను దనపెండ్లాము గుహలోడాఁగి చిన్నవానిని ముందుఁద్రోచె నందురు; నీవు నన్నిట్టి యపకీర్తి పాలు చేయవచ్చునా? కావున నేనే యుద్ధము చేసెదను.

కం. శరచాపంబులు దాలిచి, ధరణీసుతతో సుమిత్ర•తనయుం డరుగన్
 సరి వెళ్ళిరిగా వారని, పరమముదంబునను రామ•భద్రుఁడు గడఁకన్.

తాత్పర్యము

రామచంద్రమూర్తి చెప్పినప్రకారము త్వరపడి లక్ష్మణుఁడు విల్లుబాణములు ధరించి సీతాదేవితో వెళ్ళిపోయెను. సరి, యిఁక సీతవిచారములేదు. అని సంతోషపడి రామచంద్రమూర్తి యుద్ధప్రయత్నము చేసినవాఁడై.

చం. అనలనికాశభూరికవ•చావృతుఁడై పెనుఁజీఁకటిం బొగన్
గొననికృశానునట్లు రుచిఁ • గూరి యుదగ్రనిశాత బాణముల్
ధనువును గేలఁ బూని గుణ • దారుణరావము దిగ్వితానభే
దన మొనరింప నిల్చె వసు•ధావరపుత్రుఁ డుదీర్ణ గాత్రుఁడై. ౩౭౬

అనలనికాశ=అగ్నిహోత్రముతో సమానమైన భూరి=గొప్పదగు, కవచావృతుఁడై=కవచముచేఁ గప్పఁబడినవాఁడై, పెనుఁజీఁకటిన్ = దట్టమైన చీఁకటియందు, పొగంగొనని=పొగలేని, కృశానునట్లు = అగ్నిహోత్రునివలె, రుచిన్ = కాంతిని, కూరి=పొంది, ఉదగ్ర=భయంకరమైన, నిశాత=పదునైన, గుణ=అల్లెత్రాటియొక్క దిగ్వితాన = దిక్సమూహములయొక్క, ఉదీర్ణ = ఉత్సాహముచేఁ బెరిఁగిన, గాత్రుఁడై=దేహముగలవాఁడై, పొగలేనికృశానునట్లు అనుటచే శత్రునిరాసము క్షణమాత్ర కార్యమని భావము.

తాత్పర్యము

మండుచున్న యగ్నితో సమానమైన గొప్పకవచము తొడిగికొనిన వాఁడై గాఢాంధకారములోఁ బొగలేని యగ్నిహోత్రునివలెఁ గాంతిని బొంది పదునైన బాణములను వింటిని చేతులఁబట్టుకొని యల్లెత్రాటి ధ్వనిచే దిక్కులు భేదిల్లఁగా రామచంద్రమూర్తి యుత్సాహముచేఁ బెరిఁగిన దేహముగలవాఁడై విజృంభించి నిలిచెను.

సీ. అప్పుడు గంధర్వు • లాదిగా దేవతల్, చారణుల్ గుంపులై •సమరదర్శ
నాసక్తిఁ జనుదెంచి•యంబరమ్మున నిల్చి, ఋషు లొండొరులతోడ•నిట్టు లనిరి
స్వస్తిగోబ్రాహ్మణే•భ్యోస్తు యేత్రిభువనా,నా మభిసంగతా • భీమయామి
నీచరాన్ పౌలస్త్య•నిచయాన్ రణే రామ,చంద్రమహీశ్వరో•జయతు జయతు
తే. చక్రపాణి ర్యథా రణే•సర్వదైత్య, పుంగవా న్నంచు మఱి ధర్మ•బుద్ధి నృపతి
వీరుఁడొకరుఁడు పదునాల్గు•వేలు చెనఁటి, సోఁకు లెట్లగునో యని•
చూతమనుచు. ౩౭౭

సమరదర్శనాసక్తిన్=యుద్ధముచూచుకోరికచే, ఋషులు 'వారిలో' లేక 'అందు' ననుపద మధ్యాహారము.

భూతార్థసమాపకక్రియ వలయుచో వాక్యాంతర జనితస్థానంబగు, అగుచోఁ గర్త తత్కర్త లందలిదియ యొద్దియే నొండగు. ప్రౌ-వ్యా-వాక్య-౧౬-సూ. "ధవళాక్షుల్ చనికాంచిరంత నెదుటన్, దత్తీరదేశంబునన్, దవదాతాంబుజ ఫేన పుంజనిభ నయ్యశ్వోత్తమున్ దవ్వులన్" కని కద్రువ వినతంజూచి' భార-ఆది-౨-అ, కని యనుటకు ధవళాక్షుల్ అనునది కర్త. చూచి యనుటకు కద్రువ కర్తృపదము, కని అందు కద్రువ యనియర్థము, "దేవలోకంబునకరుగువారెదుర

ద్వాపరంబుతో వచ్చు కలింగని శక్రుండిదియేమి యెందుఁబోయెదరని యడిగిన యింద్రునకుఁ గలి యిట్లనియె. ఖార-అరణ్య.

ఇచ్చట 'కని' యనఁగా 'కనిరి' అందు నని యర్థము గ్రహింపవలెను. ఇట్లులే యిచ్చటను 'నిల్చి' యనఁగా 'నిల్చిరి' అనియు నందు నధ్యాహార మనియు గ్రహింపనగు. యే=ఎవ్వరు, త్రిభువనానాం = మూఁడులోకములకు, అభిసంగతాః=మేలుచేయువారో, అట్టి, గోబ్రాహ్మణేభ్యః=గోవులకు బ్రాహ్మణులకు, స్వస్తి అస్తు=శుభముకలుగునుగాక, రామచంద్రమహీశ్వరః=రామచంద్ర భూపాలుఁడు, భీమయామినీచరాన్=క్రూరరాక్షసులను, పౌలస్త్య నిచయాన్ = పులస్త్యవంశమునఁ బుట్టినవారి గుంపును. రణే=యుద్ధమునందు, చక్రపాణిః = విష్ణువు, రణే సర్వదైత్యపుంగవాన్, యథా = యుద్ధమందు సమస్తదైత్య శ్రేష్ఠులనువలె, జయతుజయతు = జయించునుగాక జయించునుగాక, ఆదరమున ద్విరుక్తి. పుంగవాన్ + అంచు, అనుకరణంబునం దుదిహల్లునకు ద్విర్వచనంబగు.సు-వ్యా. సంధి ౭౫-సూ. కింతత్ + అనియె. కింత త్తనియె. కస్త్వమ్ + అనియె-కస్త్వమ్మనియె. ఇట్లే యిందును గ్రహింపవలెను. ఉక్పంశ్లేషా నాదియనుసూత్రమున కిదివిషయముగాదు. పుంగవాన్=ద్రుతప్రకృతికముగాదు, సంస్కృతమునందు ద్రుతప్రకృతికములులేవు. చెనఁటిసోఁకులు = దుష్టరాక్షసులు, గంధర్వులాదిగా ననుటచే ౩౬౪-వ పద్యమునఁ జెప్పఁబడిన దేవసిద్ధ ఋషి రాజవ్రాత గంధర్వులని గ్రహింపనగు. ఆకాశమున ఖరసేనలవెంట వచ్చుట జెప్పఁబడెను. ౩౬౭-వ పద్యంబునందు దేవతలు ఇచ్చటవచ్చి రణభూమికి సరిగా మింటనిలుచుట చెప్పఁబడెను కావునఁ బునరుక్తిదోషములేదు.

*గోవులు బ్రాహ్మణు లోకమునకుఁజేయు మేలేది యనిన

అగ్నౌప్రాస్తాహుతి స్సమ్యగాదిత్య ముప తిష్ఠతే
ఆదిత్యాజ్జాయతే వృష్టిః వృష్టేరన్నం తతఃప్రజాః.

అని కలదు. అగ్నియందు, వేల్వఁబడిన యాహుతి సూర్యుని జెందును. సూర్యునివలన వర్షము వర్షమువలన నన్నము దానివలనఁ బ్రజలు కలుగుదురు- జీవింతురు.

హోమమునకు గవ్యములే శ్రేష్ఠములు-కావున ఆవుపాలు ఆవునెయ్యి-ఆవు పెరుఁగు-ఇవియే ముఖ్యపదార్థములు. వీనిచే బ్రాహ్మణులు హోమముచేయుదురు. కావున గో బ్రాహ్మణులు లోకహితాభిలాషులు.

అన్నాద్భవంతి భూతాని, పర్జన్యా దన్నసంభవః ।
యజ్ఞాద్భవతి పర్జన్యో, యజ్ఞః కర్మసముద్భవః ॥
కర్మబ్రహ్మోద్భవంవిద్ధి, బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్ ।
తస్మాత్సర్వగతం బ్రహ్మనిత్యం యజ్ఞేప్రతిష్ఠితమ్ ॥ భ.గీ. ౩-౧౪